

UNIWERSYTET GDAŃSKI – WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH

Emil Kwidziński

**Zieloni w Parlamencie Europejskim: ideologia, program polityczny i
wizja integracji europejskiej w latach 1979-2024**

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
dra hab., prof. UG Piotra Niwińskiego
oraz
prof. zw. dra hab. Bogdana Chrzanowskiego

Gdańsk 2024

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
Rozdział 1.	
Współczesne wizje Unii Europejskiej	
1.1. Rys historyczny integracji europejskiej	15
1.1.2. Od koncepcji paneuropeizmu do Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali	15
1.1.3. Od Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej do Jednolitego Aktu Europejskiego	19
1.1.4. Upadek „żelaznej kurtyny”, „koniec historii” i powstanie Unii Europejskiej	21
1.1.5. Od traktatu amsterdamskiego do traktatu lizbońskiego	33
1.1.6. Unia Europejska po traktacie lizbońskim	36
1.2. Charakterystyka systemu politycznego Unii Europejskiej	42
1.3. Główne wizje Unii Europejskiej: od „Stanów Zjednoczonych Europy” do „Europy państw”	53
1.3.1. Wizja federalistyczna	53
1.3.2. Wizja konfederalistyczna	58
1.3.3. Wizje integracji zróżnicowanej i „quasifederalny” charakter Unii Europejskiej	60
Rozdział 2.	
Partie Zielonych w państwach członkowskich Unii Europejskiej – ideologia, rozwój i główne elementy programu politycznego	
2.1. Ekologizm jako ideologiczny fundament funkcjonowania partii Zielonych	68
2.1.1. Pojęcie ideologii w naukach o polityce	68
2.1.2. Cechy konstytutywne ideologii ekologizmu	72
2.2. Partie Zielonych na europejskiej scenie politycznej	79
2.2.1. Pojęcie partii politycznej	79
2.2.2. Społeczno-polityczny kontekst powstania partii Zielonych	84
2.2.3. Partie Zielonych w Europie	96

2.2.4. Od idealizmu do pragmatyzmu – ewolucja ideowa partii Zielonych na przykładzie niemieckiego ugrupowania Bündnis 90/Die Grünen oraz francuskiego Les Verts (studium przypadku)	101
---	-----

Rozdział 3.

Od pierwszych wyborów europejskich do upadku „żelaznej kurtyny”: Zieloni wobec integracji europejskiej w latach 1979-1989

3.1. Parlament Europejski do 1979 roku i pierwsze wybory bezpośrednie	117
3.2. Początki koordynacji ruchu Zielonych na poziomie europejskim (1979-1984)	127
3.3. Grupa „Tęcza” (Rainbow Group) w Parlamencie Europejskim (1984-1989)	142
3.4. „Europa Regionów” w programie wyborczym z 1989 roku	156

Rozdział 4.

Od eurosceptycyzmu do proeuropeizmu: Zieloni w latach 1989-2004

4.1. Narodziny ruchu Zielonych w Europie Środkowo-Wschodniej	168
4.2. Eurosceptycyzm i brak spójnej wizji integracji europejskiej (1989-1994)	185
4.3. Federalizm czy suwerenność? Podziały ideowe i narodowe (1994-1999)	197
4.4. Niemiecka wizja federalizmu w programie Zielonych (1999-2004)	210

Rozdział 5.

Od rozszerzenia Unii Europejskiej do Europejskiego Zielonego Ładu: Zieloni w latach 2004-2024

5.1. Zieloni wobec Konstytucji dla Europy i traktatu lizbońskiego (2004-2009)	222
5.2. Zieloni wobec „polikryzysu” Unii Europejskiej (2009-2014)	234
5.3. Federalizm jako remedium na kryzys Unii Europejskiej (2014-2019)	240
5.4. Zieloni w dobie Europejskiego Zielonego Ładu (2019-2024)	250

Zakończenie	268
--------------------	-----

Bibliografia	274
---------------------	-----

Spis tabel	303
-------------------	-----

Spis rycin	305
-------------------	-----

Oświadczenia	306
---------------------	-----

Wstęp

W obecnym czasie termin „ekologia” odnawiany jest przez wszystkie przypadki w dyskursie potocznym, medialnym, marketingowym, PR-owym, ekonomicznym, naukowym, filozoficznym i w końcu politycznym.

W sferze dyskursu potocznego ekologia funkcjonuje jako termin mocno ugruntowany w świadomości społecznej, symbolizujący ogólną troskę o stan środowiska naturalnego i dobrostan planety. Jego wszechstronne zastosowanie, od odniesień do codziennych praktyk ekologicznych po dyskusje o globalnych zmianach klimatycznych, świadczy o zwiększającym się zainteresowaniu społeczeństw kwestiami środowiskowymi. Jest to odzwierciedleniem zmiany paradygmatu i wzrostu znaczenia tak zwanych wartości postmaterialistycznych, w której indywidualne oraz zbiorowe zachowania konsumenckie są coraz częściej kształtowane przez aspekt zrównoważonego rozwoju.

W dyskursie medialnym ekologia stanowi częsty przedmiot narracji, pełniąc funkcję zarówno informacyjną, jak i edukacyjną. Poprzez akcentowanie problemów środowiskowych, media kształtują opinię publiczną, wpływając na poziom świadomości ekologicznej odbiorców.

W kontekście marketingowym ekologia jest wykorzystywana jako kluczowy element strategii budowania marki i maksymalizacji sprzedaży, pozwalający na wyróżnienie się na rynku poprzez podkreślenie zrównoważonych praktyk i odpowiedzialności społecznej. „Marketing ekologiczny”, opierający się na promowaniu produktów i usług przyjaznych dla środowiska, odzwierciedla rosnące oczekiwania konsumentów wobec firm odnośnie przestrzegania zasad ochrony przyjaznych środowisku.

W sferze *Public Relations* ekologia jest kluczowym elementem w kształtowaniu pozytywnego wizerunku organizacji. Komunikacja PR-owa koncentruje się na prezentowaniu działań proekologicznych i zrównoważonych inicjatyw, mających na celu nie tylko poprawę stanu środowiska, ale również budowanie zaufania i lojalności (na przykład wśród klientów firm oferujących produkty lub usługi). Wyzwaniem stanowi w tym kontekście zapewnienie wiarygodności przekazu i unikanie *greenwashingu* – praktyki, w której firma lub organizacja celowo wprowadza w błąd konsumentów, sugerując, że jej produkty lub działania są bardziej ekologiczne i przyjazne dla środowiska, niż w rzeczywistości.

W ekonomii ekologia jest ściśle powiązana z obecną od drugiej połowy lat 80. koncepcją zrównoważonego rozwoju, akcentującą potrzebę harmonijnego łączenia

wzrostu gospodarczego z ochroną środowiska. Dyskusje ekonomiczne koncentrują się na poszukiwaniu modeli biznesowych, które byłyby zarówno rentowne, jak i zgodne z zasadami ekologii, podkreślając rolę innowacji i technologii w osiągnięciu celów zrównoważonego rozwoju.

W dyskursie naukowym ekologia stanowi odrębną dyscyplinę badawczą, zajmującą się studiowaniem interakcji między organizmami żywymi a ich środowiskiem. Rozwój tej dziedziny wiedzy jest kluczowy dla zrozumienia mechanizmów rządzących środowiskiem naturalnym i umożliwia identyfikację skutecznych metod jego ochrony. Nauka dostarcza zatem empirycznych dowodów niezbędnych do formułowania skutecznej polityki ekologicznej.

W kontekście filozoficznym ekologia jest przedmiotem refleksji nad relacją człowieka z naturą, etycznymi aspektami ochrony środowiska oraz koncepcją wartości przyrody. Filozofia ekologii kwestionuje antropocentryczny światopogląd, promując holistyczne podejście do kwestii środowiskowych, które uwzględnia moralne zobowiązania wobec innych form życia i przyszłych pokoleń.

W obszarze politycznym ekologia rozgałęzia się na kilka kluczowych aspektów, z których każdy odgrywa istotną rolę w kształtowaniu współczesnej rzeczywistości. Polityka ekologiczna stanowi zbiór strategii i działań podejmowanych przez państwa oraz organizacje międzynarodowe w celu ochrony środowiska naturalnego, zrównoważonego rozwoju i przeciwdziałania zmianom klimatu. Bezpieczeństwo ekologiczne z kolei koncentruje się na zapobieganiu ekologicznym kryzysom i katastrofom, które mogłyby zagrozić stabilności społecznej, gospodarczej oraz zdrowiu publicznemu. Obserwuje się również coraz większą ilość postulatów ekologicznych w programach politycznych, co świadczy o rosnącej świadomości i znaczeniu kwestii środowiskowych w agendach partyjnych. To zjawisko wspierane jest między innymi przez istnienie – zarówno na arenach krajowych, jak i na płaszczyźnie międzynarodowej – ruchów ekologicznych i partii Zielonych¹. Dążąc do realizacji postulatów ekologizmu – ideologii stosunkowo młodej, ale już ugruntowanej – nie tylko aktywnie promują one idee ochrony środowiska, ale również wpływają na rzeczywistość polityczną poprzez partycypację we władzy (koalicje rządowe), lobbing i działalność społeczną. Wreszcie ideologia ekologizmu przyczynia się do pogłębienia dyskursu politycznego o koncepcję, w której harmonijne współistnienie z przyrodą i zrównoważone wykorzystanie zasobów staje się

¹ W niniejszej pracy stosowane są zamiennie oryginalne nazwy ugrupowań oraz ich ogólna nazwa „Zieloni” (na przykład „Bundnis 90/Die Grünen” i „Zieloni w RFN”).

fundamentem społecznego i gospodarczego postępu. Te aspekty razem tworzą wielowymiarowy obraz, w którym ekologia przenika obszar polityki.

Przedmiot niniejszej pracy wiąże się z jednym ze wspomnianych wyżej elementów politycznego wymiaru ekologii – z partiami Zielonych, których geneza wywodzi się z ruchów społecznych (przede wszystkim ekologicznych, antynuklearnych, pacyfistycznych i anarchistycznych) lat 60. i 70. Celem pracy jest próba odpowiedzi na pytanie o ideologię, program polityczny i wizję integracji europejskiej Zielonych w Parlamencie Europejskim² – instytucji, w której ugrupowania ekologiczne mają swoich reprezentantów od 1984 roku. Przedmiotem badań jest zatem specyficzny rodzaj organizacji partyjnej – grupa polityczna w Parlamencie Europejskim – której kompetencje, ramy prawne i geograficzny zakres działania są odmienne zarówno od partii politycznych na szczeblu narodowym, jak i od partyjnych federacji ponadnarodowych (globalnych czy europejskich). Różnice pomiędzy trzema typami organizacji partyjnych zostały wyjaśnione na początku rozdziału trzeciego. W tym miejscu warto jedynie zdefiniować grupę polityczną w Parlamencie Europejskim jako zorganizowane, ponadnarodowe ugrupowanie posłów, które jest formalnie utworzone na bazie wspólnych ideologii i celów politycznych, mające na celu efektywne wpływanie na proces decyzyjny i legislacyjny Unii Europejskiej. Grupy te nie tylko usprawniają działalność parlamentarną poprzez konsolidację i koordynację działań swoich członków, ale również odgrywają kluczową rolę w przyznawaniu kluczowych stanowisk oraz w alokacji zasobów finansowych i czasu debat, co stanowi istotny element strukturalno-organizacyjny w dynamice politycznej Parlamentu³.

Cezury chronologiczne pracy nie są przypadkowe. Rok 1979 stanowi jeden z istotniejszych momentów w historii integracji europejskiej, ponieważ wówczas po raz pierwszy przeprowadzono bezpośrednie i powszechne wybory do Parlamentu Europejskiego. To wydarzenie umożliwiło pojawienie się w systemie politycznym Wspólnot Europejskich (od 1993 roku Unii Europejskiej) nowego rodzaju instytucji – grup politycznych w Parlamencie Europejskim, w tym istniejącej od 1984 roku grupy

² W niniejszej pracy pojęcie „Zieloni w Parlamencie Europejskim” oznacza istniejącą od 1984 roku grupę polityczną, której nazwa i skład ulegały zmianom w kolejnych kadencjach Parlamentu Europejskiego. W latach 1984-1989 funkcjonowała ona jako zróżnicowana ideologicznie Grupa „Tęcza” (Rainbow Group), następnie w latach 1989-1999 jako Grupa Zielonych w Parlamencie Europejskich (The Green Group in the European Parliament), a od 1999 roku jako koalicja Zieloni/Wolny Sojusz Europejski (Greens/European Free Alliance), który oprócz Zielonych zrzesza również ugrupowania regionalistyczne (dążące do niepodległości, autonomii lub większej niezależności regionów, które reprezentują).

³ Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego, *Zasady dotyczące grup politycznych w PE*, Bruksela 2019, s. 1-7.

Zielonych. Pierwsze bezpośrednie wybory do Parlamentu Europejskiego stały się dla zachodnioeuropejskiego ruchu ekologicznego katalizatorem, który sprzyjał budowaniu ponadnarodowej współpracy i koordynowaniu działań wyborczych, programowych i strategicznych poszczególnych partii Zielonych działających do tej pory wyłącznie na szczeblach lokalnych i narodowych. Naturalnym momentem wieńczącym analizę jest natomiast rok 2024, który zamyka aktualną (w momencie ukończenia niniejszej pracy) kadencję Parlamentu Europejskiego. Liczący 45 lat przedział czasowy przeprowadzonych w niniejszej pracy badań umożliwia kompleksową analizę ewolucji ideologii, programu politycznego i wizji integracji europejskiej prezentowanych w latach 1979-2024 przez Zielonych w Parlamencie Europejskim, uwzględniając przy tym stosunek grupy Zielonych do najważniejszych aktualnych zagadnień podejmowanych w polityce Unii Europejskiej (na przykład zmian klimatycznych, postępującego kryzysu i erozji demokracji, kryzysów gospodarczych „Brexitu”, konsekwencji pandemii Covid-19, wojny w Ukrainie czy budzącego duże kontrowersje Europejskiego Zielonego Ładu).

Temat pracy wydaje się być istotny z co najmniej czterech powodów. Po pierwsze, ma on charakter nowatorski i wypełnia lukę w badaniach dotyczących ekologizmu i działalności partii Zielonych. Po drugie, przedmiot badań – grupa polityczna Zielonych w Parlamencie Europejskim – jest frakcją stosunkowo liczebną i posiadającą rosnący stopień relewancji politycznej, dlatego też zasługuje na bliższe poznanie⁴. Po trzecie, część postulatów Zielonych trafiła w ostatnich latach do programów partii głównego nurtu (chadeckich, socjaldemokratycznych, liberalnych), co jest dowodem na wzrost znaczenia części założeń „zielonej polityki” w politycznym *mainstreamie*. Po czwarte w końcu, gwałtowny wzrost znaczenia szeroko pojętej ekologii prowokuje pytania o polityczne implikacje tego zjawiska, w tym o rolę, program i wpływ ugrupowań, których postulaty skupiają się wokół zagadnień związanych ze środowiskiem naturalnym.

⁴ W języku polskim ukazało się jak dotąd kilka analogicznych monografii podejmujących temat konkretnych ponadnarodowych organizacji partyjnych (zarówno europejskich partii politycznych, jak i grup politycznych w Parlamencie Europejskim). Zob.: A. Skrzypek, *Partia Europejskich Socjalistów 1957-2009: geneza, organizacja, możliwości*, Warszawa 2010; M. Molendowska, *Unia Europejska w koncepcjach Grupy Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańskich Demokratów)*, Kielce 2018; J. Wahl, *Europejska Partia Ludowa i Europejska Partia Ludowa-Europejscy Demokraci w Parlamencie Europejskim*, Gliwice 2005. Na uwagę zasługują również rozdziały poświęcone poszczególnym europejskim partiom politycznym oraz grupom politycznym w Parlamencie Europejskim w pracy zbiorowej: A. Pacześniak, B. Rydliński (red.), *Europejskie partie polityczne. Dyskurs programowy w Unii Europejskiej*, Warszawa 2021.

Punktem wyjścia dla podjętych w niniejszej pracy badań były trzy hipotezy badawcze, z których każda odnosi się do zawartych w tytule trzech kategorii badawczych – ideologii, programu politycznego oraz wizji integracji europejskiej:

- 1) Fundamentem ideowym grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim jest ideologia ekologizmu, której wpływ jest nadrzędny wobec różnic narodowych wewnątrz grupy;
- 2) Program polityczny grupy Zielonych ewoluował na przestrzeni lat od antysystemowej agendy skupionej na ochronie środowiska do prosystemowej agendy obejmującej wszystkie obszary polityki Unii Europejskiej;
- 3) Wizja integracji europejskiej grupy Zielonych najbliższa jest idei federalizmu.

Do najważniejszych pytań badawczych, które pomogą zweryfikować powyższe hipotezy, należą:

- Na jakich zasadach ideowych oparta jest działalność grupy Zielonych?
- Jakie były główne zmiany w ideologii, programie politycznym i wizji integracji europejskiej grupy Zielonych pomiędzy 1979 a 2024 rokiem?
- Jaką rolę w programie europejskich Zielonych odgrywały różnice pomiędzy poszczególnymi ugrupowaniami narodowymi?
- Jakie są kluczowe różnice w podejściu do wizji integracji europejskiej pomiędzy Zielonymi z różnych państw europejskich?
- Jakie czynniki historyczne, kulturowe i ekonomiczne wpłynęły na różny stopień sukcesu Zielonych w poszczególnych regionach Europy?
- Jak zmieniła się rola i wpływ Zielonych w Parlamencie Europejskim na przestrzeni lat?
- Jakie zmiany w strukturze organizacyjnej partii Zielonych miały miejsce w odpowiedzi na ich rosnące znaczenie polityczne?
- Jak Zieloni reagują na zmiany klimatyczne i jakie strategie proponują w tym zakresie?
- Jakie są główne wyzwania dla Zielonych w kształtowaniu polityki na poziomie międzynarodowym?
- Jakie są najważniejsze osiągnięcia Zielonych w Parlamencie Europejskim?
- Jakie są kluczowe postaci w historii partii Zielonych i jakie miały wpływ na ich rozwój?
- Jakie są główne wyzwania dla grupy Zielonych w kontekście rosnącego wpływu idei ekologicznych w polityce głównego nurtu?

- Jakie są przyszłe kierunki rozwoju partii Zielonych w kontekście rosnących problemów środowiskowych i towarzyszących im kontrowersji?
- Jakie są perspektywy przyszłych sukcesów grupy Zielonych?

W Polsce ukazały się jak dotąd nieliczne prace rodzimych badaczy dotyczące funkcjonowania partii Zielonych w Europie (dotyczą one przede wszystkim Zielonych w Republice Federalnej Niemiec oraz początkowego okresu istnienia ruchu Zielonych w Polsce)⁵. Do istotniejszych pozycji anglojęzycznych dotyczących partii Zielonych w Europie oraz ideologii ekologizmu należy zaliczyć monografie Elizabeth Bomberg⁶, Neila Cartera⁷, Jona Burchella⁸, Adrew Dobsona⁹, Tada Shulla¹⁰, Pera Gahrtona¹¹, Michaela O’Neilla¹². Na uwagę zasługują także prace zbiorowe pod redakcją Giorgio Grimaldiego¹³, Emilie van Haute¹⁴, Liama Warda i Jamesa Bready’ego¹⁵ oraz Dicka Richardsona i Chrisa Rootesa¹⁶ – żadna z wymienionych prac nie porusza jednak kompleksowo aktualnej problematyki grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim.

⁵ Wśród polskich monografii podejmujących tematykę partii Zielonych w Republice Federalnej Niemiec i w Polsce należy wymienić: W. Miziniak, *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990; P. Gliński, *Polscy Zieloni. Ruch społeczny w okresie przemian*, Warszawa 1996; K. Miszczak, *Polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony koalicji rządowej SPD-Sojusz 90/Zieloni w okresie 1998-2005*, Warszawa 2012. Wśród polskich prac zbiorowych traktujących o ekologizmie i partiach Zielonych wymienić warto: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016; J. Trajman (red.), *Od partii protestu do partii u władzy. Sojusz 90/Zieloni na niemieckiej scenie politycznej*, Warszawa 2023. Istotną publikacją jest również numer 4 czasopisma naukowego „Przegląd Zachodni” z 2020 roku w całości poświęcony partiom Zielonych w Polsce, Republice Federalnej Niemiec, Austrii i w Parlamencie Europejskim. Na szczególną uwagę z punktu widzenia tematu niniejszej pracy zasługuje zamieszczony tam artykuł o grupie Zieloni/Wolny Sojusz Europejski: P. Swacha, J. Wojnicki, *Eurodeputowani frakcji Zielonych oraz Zielonych-Wolnego Przymierza Europejskiego w latach 1989-2019 w perspektywie sieci społecznych*, „Przegląd Zachodni” nr 4/2020, s. 7-28. Innym artykułem polskiego badacza na ten temat jest ten autorstwa Wojciecha Ziętara: W. Ziętara, *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 2/2017, s. 119-136.

⁶ E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998.

⁷ N. Carter, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, Cambridge 2007.

⁸ J. Burchell, *The Evolution of Green Politics. Development and Change within European Green Parties*, Londyn 2002.

⁹ A. Dobson, *Green Political Thought*, Londyn 2007.

¹⁰ T. Shull, *Redefining Red and Green: Ideology and Strategy in European Political Ecology*, Nowy Jork 1999.

¹¹ P. Gahrton, *Green Parties, Green Future: From Local Groups to the International Stage*, Londyn 2015.

¹² M. O’Neill, *Green Parties and Political Change in Contemporary Europe. New Politics, Old Predicaments*, Londyn 2020.

¹³ G. Grimaldi (red.), *Political Ecology and Federalism. Theories, Studies, Institutions*, Turyn 2012.

¹⁴ E. van Haute (red.), *Green Parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 2016.

¹⁵ L. Ward, J. Bready (red.), *Greens for a Better Europe: Twenty Years of UK Green Influence in the European Parliament, 1999-2019*, Londyn 2019.

¹⁶ D. Richardson, C. Rootes (red.), *The Green Challenge. The development of Green parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 1995.

Istotne źródło analiz stanowi także czasopismo naukowe „Environmental Politics” zajmujące się problematyką ekologizmu i ugrupowań ekologicznych¹⁷.

Materiał badawczy stanowią – oprócz dostępnej literatury naukowej – dokumenty programowe grupy Zielonych, przede wszystkim wydawane w latach 1984-2024 przy okazji kampanii wyborczych do Parlamentu Europejskiego manifesty. Większość z analizowanych dokumentów dostępna jest na stronach internetowych grupy Zieloni/Wolny Sojusz Europejski¹⁸ oraz Europejskiej Partii Zielonych¹⁹. W pracy zastosowana została metoda jakościowej analizy treści dokumentów programowych grupy Zielonych, kilkakrotnie zastosowano również studia przypadków²⁰. Wykorzystano również fragmenty trzech artykułów naukowych autora²¹.

Niniejsza praca doktorska wpisuje się w neoinstytucjonalny nurt badań politologicznych, który akcentuje kluczową rolę instytucji w kształtowaniu zachowań politycznych, procesów decyzyjnych oraz norm i relacji (formalnych i nieformalnych). Teoria ta dzieli się na trzy główne nurty, a założenia każdego z nich wzięte zostały pod uwagę przy przeprowadzaniu badań: instytucjonalizm racjonalny, postrzegający podmioty polityczne jako racjonalnych aktorów maksymalizujących korzyści w ramach instytucji; instytucjonalizm historyczny, skupiający się na wpływie historycznych trajektorii i „ścieżkach zależności” (*path dependence*) na rozwój instytucji; instytucjonalizm socjologiczny, akcentujący wpływ kultury, norm i wartości na instytucje jako twórców tożsamości społecznej. Neoinstytucjonalizm dostarcza narzędzi do analizy stabilności i zmian politycznych, umożliwiając zrozumienie, jak instytucje wpływają na politykę i są przez nią kształtowane, co ma zastosowanie w badaniach polityki wewnętrznej, dynamiki organizacji międzynarodowych i systemów politycznych. Jest to adekwatne podejście dla analizy grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim, pozwalając na zrozumienie, jak instytucje, takie jak grupy polityczne w Parlamencie

¹⁷ Strona internetowa czasopisma naukowego „Environmental Politics”: <https://environmentalpoliticsjournal.net/> [data dostępu: 2.05.2024].

¹⁸ Strona internetowa grupy politycznej Zieloni/Wolny Sojusz Europejski w Parlamencie Europejskim: <https://www.greens-efa.eu> [data dostępu: 2.05.2024].

¹⁹ Strona internetowa Europejskiej Partii Zielonych: <https://europeangreens.eu/> [data dostępu: 2.05.2024].

²⁰ A. Modrzejewski, *Metodologiczne i filozoficzne podstawy politologii. Zarys wykładu*, Gdańsk-Elbląg 2011, s. 76-80; J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005, s. 182-191.

²¹ E. Kwidziński, *Kryzys demograficzny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego państw*, [w:] P. Niwiński, J. Leska-Ślęzak, B. Woźniak-Krawczyk (red.), *Wybrane aspekty bezpieczeństwa w zakresie działalności podmiotów Unii Europejskiej*, Gdańsk 2015, s. 37-52; tenże, *Ekologizm jako ideologia polityczna – na przykładzie Niemiec i Francji*, „Ogrody Nauk i Sztuk” nr 5/2015, s. 125-132; tenże, *German Green Party: the evolution of political agenda*, „Journal of Geography, Politics and Society” nr 2/2020, s. 45-51.

Europejskim, kształtują swoją ideologię, program i wizje integracji europejskiej. Takie podejście teoretyczne umożliwia głębokie zrozumienie interakcji między instytucjami a działaniami politycznymi, co jest kluczowe do analizy działalności Zielonych w latach 1979-2024²².

Struktura pracy ma układ chronologiczno-problemowy. Pierwsze dwa rozdziały mają charakter teoretyczny, trzy kolejne – analityczny. Rozdział pierwszy poświęcony jest kompleksowej analizie procesu integracji europejskiej: od jego genezy, przez rozwój, aż po współczesne wyzwania i perspektywy. Dokonano w nim przeglądu kluczowych momentów i idei, które kształtowały integrację europejską od lat 20. XX wieku, poczynając od wizji federalistycznych Richarda Coudenhove-Kalergiego, przez trudności związane z wielkim kryzysem gospodarczym, wzrostem totalitaryzmów, aż po ożywienie idei integracji po zakończeniu drugiej wojny światowej. Poddano analizie inicjatywy mające na celu zjednoczenie kontynentu, takie jak Kongres Europejski w Hadze oraz propozycje Jeana Monneta i Roberta Schumana dotyczące integracji gospodarczej, które ostatecznie doprowadziły do utworzenia Wspólnot Europejskich. Dalsza część rozdziału skupia się na transformacjach geopolitycznych na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej oraz wpływie tych procesów na zmiany w strukturze politycznej kontynentu. Scharakteryzowano również polityczne trendy, takie jak globalizacja i koniec bipolarnego układu sił, które miały wpływ na integrację europejską. Następnie omówiono różne koncepcje i wizje integracji europejskiej, zarówno te historyczne, jak i współczesne – od federalizmu, przez konfederalizm, aż po wizje integracji zróżnicowanej, takie jak „Europa różnych prędkości”, „Europa a’la carte”, czy „Europa koncentrycznych kręgów”, wskazując na ich znaczenie dla rozwoju Unii Europejskiej. Uwaga została poświęcona również charakterowi „quasifederalnemu” Unii Europejskiej, która, choć nie spełnia klasycznych definicji federacji czy konfederacji, posiada elementy charakterystyczne dla obu z nich. Rozdział kończy się refleksją na temat współczesnych wyzwań i debat dotyczących przyszłości Unii Europejskiej, przedstawiając różne scenariusze rozwoju. Pierwsza część

²² A. Laska, J. Nocoń, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010, s. 44-54; K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2007, s. 87-97; V. Lowndes, *Instytucjonalizm*, [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, s. 89-108; A.W. Jabłoński, *Pluralizm teoretyczny w nauce o polityce*, [w:] Z. Blok (red.), *Czym jest teoria w politologii?*, Warszawa 2011, s. 64-66; J.G. March, J.P. Olsen, *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005, s. 9-30; G.B. Peters, *Institutional Theory in Political Science. The New Institutionalism*, Northampton 2019, s. 30-52; B. Krauz-Mozer, *Teorie polityki: założenia metodologiczne*, Warszawa 2005, s. 62-66.

pracy stanowi wprowadzenie do dalszej analizy integracji europejskiej, będąc podstawą dla rozważań zawartych w kolejnych częściach pracy.

Drugi rozdział pracy poświęcony jest analizie ekologizmu i partii Zielonych, ukazując ich ewolucję z ruchów alternatywnych i antysystemowych w znaczących graczy na politycznej scenie Europy, odzwierciedlając tym samym zmiany wartości w społeczeństwach zachodnich od lat 60. XX wieku. Zawiera rozważania na temat filozofii ekologicznej (ekofilozofii) i jej praktycznego zastosowania w polityce i społeczeństwie, z akcentem na różnorodne podejścia do ochrony środowiska naturalnego i zrównoważonego rozwoju. Przedstawiono rozmaite definicje ekologii: od biologicznej dyscypliny naukowej do obszernego dyskursu obejmującego debaty filozoficzne, polityczne i społeczne. Szczegółowo omówiono ekofilozofię, prezentując dwa główne nurty myślenia ekologicznego – ekologię „głębką” i „płytką”, wraz z ich fundamentalnymi różnicami w postrzeganiu wartości natury i roli człowieka w ekosystemie. Podkreślono w jaki sposób różnice te przekładają się na praktyczne działania i politykę ekologiczną, wskazując na kluczową rolę ekologizmu jako ideologii politycznej i jej wpływ na ruchy ekologiczne i partie Zielonych, kończąc przeglądem najważniejszych postaci i koncepcji w historii ekologizmu. Przedstawiono dwa studia przypadków ilustrujące transformację tych ruchów w znaczących graczy na scenie politycznej w Europie. Pierwszy przypadek dotyczy niemieckiej partii Bündnis90/Die Grünen, która, utworzona z ruchów ekologicznych i antynuklearnych, ewoluowała od radykalnie nastawionej „antypartii” do siły politycznej zdolnej do uczestniczenia w rządzie federalnym i wpływania na politykę krajową i europejską. Przejście od fundamentalizmu do pragmatyzmu zaowocowało koalicją rządową z Socjaldemokratyczną Partią Niemiec w latach 1998-2005 i ugruntowało pozycję Zielonych jako istotnej części niemieckiego systemu partyjnego. Drugi przypadek skupia się na francuskich Zielonych (Les Verts), dla których system polityczny i ordynacja wyborcza Francji stanowiły większe wyzwanie. Oba przypadki podkreślają elastyczność i zdolność Zielonych do ewolucji od marginesu politycznego do centralnej roli w procesach decyzyjnych na najwyższych szczeblach władzy.

Rozdział trzeci opisuje na wstępie historyczny proces tworzenia i ewolucji instytucji Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS) z naciskiem na rozwój jej organu parlamentarnego, który stał się protoplastą obecnego Parlamentu Europejskiego. Omawia kształtowanie się struktur EWWiS, w tym ustanowienie Wysokiej Władzy, Trybunału Sprawiedliwości, Rady Ministrów, i Zgromadzenia Ogólnego, które miało ograniczone

kompetencje, ale stanowiło ważny krok w kierunku reprezentacji demokratycznej na poziomie ponadnarodowym. Podkreślono, jak inicjatywy zwiększenia legitymizacji politycznej i uprawnień Zgromadzenia kształtowały debatę na temat demokratycznego wymiaru integracji europejskiej, prowadząc ostatecznie do wprowadzenia bezpośrednich wyborów do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku. Szczególną uwagę poświęcono wpływie tych procesów na formowanie się systemu politycznego Unii Europejskiej, w tym grup politycznych i europejskich federacji partyjnych, które odgrywają kluczową rolę w funkcjonowaniu Parlamentu Europejskiego. Trzeci rozdział skupia się dalej na ewolucji i konsolidacji europejskich partii Zielonych, począwszy od wczesnych prób koordynacji transnarodowej, takich jak utworzenie Europejskiej Akcji Ekologicznej (ECORPA) w 1976 roku i Koordynacji Europejskich Partii Zielonych i Radykalnych (CEGRP) w 1979 roku, co stanowiło kamień milowy w budowaniu międzynarodowej współpracy Zielonych w Europie. Analizuje różnorodność ideologiczną i programową wśród Zielonych z Niemiec, Belgii, Luksemburga, Francji i Wielkiej Brytanii, a także ich dążenia do wpływania na politykę europejską i lokalną, wskazując na pierwsze bezpośrednie wybory do Parlamentu Europejskiego jako moment katalizujący ich instytucjonalizację i konsolidację na scenie politycznej, pomimo wyzwań związanych z koordynacją i jednością programową. Dokładnie omówiono kampanię wyborczą Zielonych z 1984 roku, i powstanie platformy GRAEL (Green Alternative European Link), a także rozbieżności między „fundamentalistami” a „realistami” wewnątrz ruchu Zielonych, które wpłynęły na strategię kampanii wyborczych.

Rozdział czwarty pracy poświęcony jest działalności i wpływowi grupy Zielonych w latach 1989-2004. Rozdział rozpoczyna się od omówienia wzrostu poparcia dla Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1989 roku, co stanowiło punkt zwrotny dla ich wpływu na scenie politycznej. Analizuje różnice w stopniu sukcesu Zielonych w różnych regionach Europy, uwzględniając czynniki polityczne, historyczne, kulturowe i ekonomiczne. Szczególna uwaga poświęcona jest „syndromowi postkomunistycznemu” wpływającemu na słabszą pozycję Zielonych w krajach byłego bloku wschodniego na przykładzie Polski (studium przypadku). Następnie poddano szczegółowej analizie działalność frakcji Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 1989-1994. Podkreślono zmiany w strukturze organizacyjnej, różnice narodowe i ideowe wewnątrz grupy, ewolucję programową oraz strategię działalności. Przedstawiono proces utworzenia Europejskiej Federacji Partii Zielonych (EFGP) jako ważnego kroku w kierunku paneuropejskiej współpracy ugrupowań ekologicznych. Ostatnia część

rozdziału koncentruje się na okresie 1999-2004, prezentując dynamiczny rozwój i znaczący wpływ Zielonych na politykę europejską. Omówiono sukcesy wyborcze, formowanie grupy Zieloni/Wolne Przymierze Europejskie, debatę wokół wojny w Kosowie, propozycje federalizacji Unii Europejskiej przedstawione przez Joschki Fischera oraz założenie Europejskiej Partii Zielonych w 2004 roku. Rozdział podkreśla ewolucję Zielonych od ruchu skupionego na kwestiach ekologicznych do podmiotu politycznego, mającego wpływ na szeroki zakres polityk europejskich: od ekologii po wizję integracji.

W piątym rozdziale pracy dokonano analizy ewolucji postaw i wpływu grupy Zielonych/Wolny Sojusz Europejski na politykę Unii Europejskiej w latach 2004-2024. Przedstawiono wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego, w których Zieloni odnotowali wahania w liczbie zdobytych mandatów, a ich postawy wobec kluczowych projektów integracji europejskiej, takich jak Konstytucja dla Europy i traktat lizboński, ewoluowały od krytycznego sceptycyzmu do pragmatycznego poparcia. Dużo miejsca poświęcono zmianom w postulatach programowych Zielonych, od dążenia do realizacji „Nowego Zielonego Ładu dla Europy” w 2009 roku, przez skupienie się na „polikryzysie” Unii Europejskiej w 2014 roku, aż po daleko idące propozycje reform w manifestie z 2024 roku, które odzwierciedlają rosnące zaniepokojenie części opinii publicznej zmianami klimatycznymi, degradacją środowiska oraz potrzebą zdecydowanych działań w zakresie polityki ekologicznej, gospodarczej, społecznej i obronnej. Analiza ta ukazuje, jak Zieloni konsekwentnie dążyli do przekształcenia Unii w bardziej zintegrowaną i federalną strukturę, jednocześnie reagując na wyzwania, takie jak zmiany klimatyczne, kryzys migracyjny, kryzysy gospodarcze, „Brexit”, pandemia Covid-19 i wojna w Ukrainie.

Rozdział 1.

Współczesne wizje Unii Europejskiej

1.1. Rys historyczny integracji europejskiej

1.1.2. Od koncepcji paneuropeizmu do Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali

Pierwsze ambitne i zakrojone na szeroką skalę plany stworzenia ścisłej europejskiej unii politycznej w historii najnowszej związane są z osobą Richarda Coudenhove-Kalergiego. Ten austriacki arystokrata wydał w roku 1923 pracę *Pan-Europa*²³. Przedstawił w niej manifest paneuropeizmu, koncepcji uchodzącej za jedną z pierwszych wizji federalizacji kontynentu europejskiego²⁴.

R. Coudenhove-Kalergi był nie tylko teoretykiem integracji europejskiej, ale również intensywnie promował swoje pomysły wśród europejskiej klasy politycznej i opinii publicznej. W październiku 1926 roku doprowadził w Wiedniu do kilkudniowego I Kongresu Paneuropejskiego. Podczas jego trwania ponad dwa tysiące delegatów z dwudziestu czterech państw powołało do życia Międzynarodową Unię Paneuropejską. Nakreślono wówczas czterostopniowy zamysł ścisłej integracji politycznej państw europejskich. Pierwszy etap tego procesu dotyczył powstania paneuropejskiej konferencji państw, drugi – zawarcia między europejskimi rządami formalnych deklaracji o nienaruszalności granic i pokojowym rozwiązywaniu wszelkich sporów (odpowiedzialny miał być za to powołany do tego celu europejski sąd rozjemczy). Trzeci etap polegać miał na ogólnoeuropejskiej unii celnej, która byłaby podstawą dla późniejszego wspólnego obszaru gospodarczego. Etap czwarty – najbardziej ambitny i daleko idący – zakładał utworzenie „Stanów Zjednoczonych Europy”, organizmu politycznego wzorowanego w dużej części na federalnym ustroju USA²⁵.

Koncepcja R. Coudenhove-Kalergiego stanowiła pierwszą w XX wieku federalistyczną koncepcję zjednoczenia Europy. Początkowo spotkała się ona z aprobatą dużej części europejskich elit politycznych, jednak realizacja tego projektu miała już wkrótce okazać się niewykonalna. Zadecydowały o tym takie względy, jak: wielki kryzys

²³ R. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa: dedykowane młodzieży Europy*, Racibórz 2005; tenże, *Naród europejski*, Toruń 1998.

²⁴ M.M. Kosman, *Naród europejski? Wokół koncepcji paneuropejskiej Richarda Coudenhove-Kalergiego*, [w:] T. Kuczur, A. Błachnio (red.), *Globalizacja - naród - jednostka: zagadnienia tożsamości kulturowej*, Toruń 2009, s. 194-198.

²⁵ Tamże, s. 194-210.

gospodarczy przełomu lat 20. i 30., towarzysząca mu polaryzacja polityczna Europy w latach 30., niechęć ze strony części europejskiej klasy politycznej i opinii publicznej oraz obawy wielu środowisk przed erozją suwerenności państw narodowych. Jednak ostatecznym i najważniejszym czynnikiem, który przesądził o niepowodzeniu projektu, był rozwój ideologii faszystowskiej i nazistowskiej w Europie Zachodniej oraz stalinowskiego komunizmu w ZSRR. Dojście do władzy totalitarnych reżimów Benito Mussoliniego we Włoszech, Adolfa Hitlera w Niemczech oraz Józefa Stalina w ZSRR pogrzebało szansę na realizację chociaż części założeń planu Paneurop²⁶.

Mimo nagłego odrzucenia w latach 30. XX wieku, koncepcje powołania do życia europejskiej unii politycznej pojawiły się znów wraz z końcem drugiej wojny światowej. Podobnie jak w przypadku koncepcji R. Coudenhove-Kalergiego, tak również w przypadku nowych planów, najważniejszą motywacją było niedopuszczenie do kolejnego wyniszczającego kontynent konfliktu zbrojnego.

W pierwszych latach powojennych wśród przedstawicieli zachodnioeuropejskich rządów panował konsensus co do konieczności rozpoczęcia działań zmierzających do politycznej integracji kontynentu. Dotyczyły one – co oczywiste – jedynie jej zachodniej, demokratycznej części. Impulsem dla debaty o nowym politycznym kształcie Europy była zupełnie odmienna od tej przedwojennej sytuacja geopolityczna nie tylko kontynentu, ale i świata. W warunkach „zimnej wojny” pomiędzy demokratycznym światem Zachodu a Związkiem Radzieckim i jego państwami satelickimi w Europie Środkowo-Wschodniej, starania o ścisłą unię państw zachodnioeuropejskich nabrały nowego znaczenia i nowej wagi²⁷.

Pierwszym istotnym wydarzeniem, jakie wymienia się w kontekście genezy i historii Unii Europejskiej, był Kongres Europejski w Hadze, który odbył się w maju 1948 roku. Przewodniczył mu Wielkiej Brytanii Winston Churchill – premier Wielkiej Brytanii w latach 1940-1945 oraz 1951-1955, polityk zasłużony nie tylko ze względu na swój wkład w zwycięstwo aliantów w drugiej wojnie światowej, ale również na znaczące zaangażowanie w proces integracji europejskiej²⁸. Politycznym owocem haskiego Kongresu Europejskiego było powołanie do życia nowej organizacji, której zadaniem

²⁶ N. Davies, *Europa: rozprawa historyka z historią*, Kraków 2005, s. 1003-1010.

²⁷ N. Davies, dz. cyt., s. 1125-1126; T. Judt, *Powojnie: historia Europy od roku 1945*, Poznań 2008, s. 161-201.

²⁸ B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, *Słownik historii politycznej świata 1901-2005*, Kraków 2006, s. 106-107; D.R. Troitino, A. Chochia, *Winston Churchill And The European Union*, „Baltic Journal of Law and Politics” nr 1/2015, s. 55-81.

miało być stanowienie w przyszłości swego rodzaju ponadnarodowego „rządu europejskiego”. Ostatecznie rozpoczęła ona swoje funkcjonowanie rok później na mocy podpisania w Londynie Statutu Rady Europy (traktat londyński z maja 1949 roku). Mimo początkowego zamysłu, działalność organizacji w najbliższych latach ograniczała się jedynie do niektórych obszarów zachodnioeuropejskiej polityki, takich jak kultura, współpraca transgraniczna, ochrona zdrowia, ochrona środowiska czy ochrona praw człowieka. Szczególnie w tej ostatniej dziedzinie Rada Europy wykazała się dużymi osiągnięciami, przyjmując w listopadzie 1950 roku w Rzymie *Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*. Dokument ten stanowił wyraz przekonaniu, że nowa europejska wspólnota powinna być oparta nie tylko na czynnikach politycznych i gospodarczych, ale również na silnym fundamencie aksjologicznym wyrażających się w kultywowaniu wartości europejskich, przede wszystkim koncepcji praw człowieka i obywatela²⁹. Rola Rady Europy w staraniach zjednoczeniowych Europy Zachodniej była o wiele skromniejsza, niż zakładał to Kongres Europejski w Hadze. Mimo tego ta istniejąca do dziś i zrzeszająca obecnie 46 państw³⁰ organizacja pozostaje ważnym forum dla dyskusji o demokracji oraz ochronie praw człowieka i obywatela.

Obszarem, w którym w omawianym czasie integracja Zachodniej Europy przebiegała najszybciej, była gospodarka. Nowy wymiar współpracy gospodarczej usankcjonowało powołanie do życia w styczniu 1949 roku Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej (od 1961 roku – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju). Odegrała ona ważną rolę w odbudowywaniu gospodarki po drugiej wojnie światowej i przyczyniła się do zacieśnienia ekonomicznych więzi pomiędzy państwami europejskimi oraz między Europą Zachodnią a Stanami Zjednoczonymi (początkowo obok siedemnastu państw Europy Zachodniej w skład organizacji wchodziły również Stany Zjednoczone, Kanada i Turcja)³¹.

Równolegle podejmowano również próby zacieśnienia współpracy w obszarze bezpieczeństwa, wojskowości i obronności. Obok powstałej w 1949 roku Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) – zrzeszającej USA, Kanadę i dziesięć państw

²⁹D. Milewski, *Rola Kongresu haskiego w procesie powstawania Rady Europy i kształtowania prawnych uwarunkowań jej działalności*, „Miscellanea Historico-Iuridica” nr 19(1)/2020, s. 461–481.

³⁰Należąca do Rady Europy od 1996 roku Rosja została zawieszona w tej organizacji po inwazji na Ukrainę (25 lutego 2022 roku), a następnie usunięta 15 marca 2022 roku. Zob. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, *Rada Europy wobec agresji Rosji na Ukrainę*: <https://www.pism.pl/publikacje/rada-europy-wobec-agresji-na-ukraine> [data dostępu: 30.02.2024].

³¹B. Michalski, *Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) wobec wybranych problemów ekonomicznych*, [w:] J. Rymarczyk, W. Niemiec (red.), *Rola organizacji międzynarodowych w przewyżczeniu problemów globalnych*, Wrocław 2010, s. 72–89.

Europy Zachodniej – rządy zachodnioeuropejskie planowały powołanie do życia Europejskiej Wspólnoty Obronnej. Orędownikiem tej koncepcji był między innymi premier Francji Rene Pleven, który skonkretyzował ją w październiku 1950 roku. Niecałe dwa lata później, w maju 1952 roku, Francja, Włochy, RFN, Belgia, Holandia i Luksemburg podpisały w Paryżu traktat o współpracy obronnej, który stanowił podstawę dla powstania w marcu 1953 roku Europejskiej Wspólnoty Politycznej. Ta pierwsza inicjatywa zakładająca europejską wspólnotę obronną została jednak odrzucona w sierpniu 1954 roku przez francuskie Zgromadzenie Narodowe. Tym samym Francja – obawiając się erozji swojej suwerenności – rozpoczęła swą politykę weta wobec wszelkich pomysłów dotyczących integracji na płaszczyźnie wojskowej, które najpełniejszy wyraz osiągnęła za czasów prezydenta Charlesa de Gaulle’a³².

Obawa rządów państw zachodnioeuropejskich przed przenoszeniem znacznej ilości kompetencji na organizacje ponadnarodowe już wcześniej była głównym powodem, dla którego pierwotna wizja „Stanów Zjednoczonych Europy” nie mogła się ziścić. Zamiast tego integracja podążyła zgodnie z założeniami francuskiego polityka i ekonomisty Jeanna Monneta. Uznaje się go – obok ministra spraw zagranicznych Roberta Schumana – za głównego architekta integracji europejskiej. Zakładająca tak zwaną integrację sektorową wizja J. Monneta znalazła swój wyraz w treści słynnej deklaracji Schumana ogłoszonej 9 maja 1950 roku. Stanowiła ona nie tylko podstawę dla francusko-niemieckiego pojednania po drugiej wojnie światowej, ale była również swego rodzaju „aktem założycielskim” dzisiejszej Unii Europejskiej. Główna idea deklaracji Schumana zawierała się w idei systematycznej, stopniowej i rozłożonej w czasie integracji państw europejskich, która powinna rozpocząć się od zacieśnienia niektórych gałęzi gospodarki. Jednak mimo wielu panujących do dziś opinii, wizja R. Schumana i J. Monneta nie dotyczyła jedynie aspektów ekonomicznych. Gospodarka miała być według nich jedynie środkiem, który miał w przyszłości umożliwić powstanie europejskiej federacji, opartej na aksjologicznym dorobku chrześcijaństwa, demokracji i koncepcji praw człowieka (zarówno R. Schuman, jak i J. Monnet wywodzili się z francuskiej chadecji)³³.

Treść deklaracji Schumana znalazła odzwierciedlenie w zapisach tak zwanych „traktatów założycielskich” Wspólnot Europejskich. Pierwszym z nich był Traktat

³² D.R. Troitino, *European Integration: Building Europe*, Nowy Jork 2013, s. 51-63.

³³ K. Łastawski, *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2011, s. 98-101; Z. D. Czachór, *Robert Schuman i jego marzenie o federacji*, [w:] A. Radwan (red.), *Schuman i jego Europa*, Warszawa 2020, s. 98-109; J. Monnet, *Wspomnienia*, Warszawa 2015, s. 358-375.

ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (EWWiS) – traktat paryski z kwietnia 1951 roku. Sygnowany został przez Francję, Włochy, RFN, Belgię, Holandię i Luksemburg. Rządy tych państw zobowiązały się na jego mocy do przeniesienia części swoich kompetencji do ponadnarodowych organów wspólnotowych. Zostały nimi pełniące władzę wykonawczą i kontrolną Wysoka Władza (późniejsza Komisja Europejska), Rada Ministrów (jej dzisiejszym odpowiednikiem jest Rada Unii Europejskiej), Zgromadzenie Ogólne (późniejszy Parlament Europejski) i Trybunał Sprawiedliwości. Traktat paryski stał się kamieniem milowym w dziejach integracji europejskiej, ustanawiając swobodę przepływu produktów z sektora węgla i stali. Wspólne zarządzanie produkcją i wymianą tych kluczowych dla prowadzenia działań zbrojnych surowców miało na celu ograniczenie zbrojeń i niedopuszczenie do wybuchu kolejnego, wyniszczającego kontynent konfliktu zbrojnego. Miało się również przyczynić w przyszłości do poszerzenia zakresu wspólnego rynku na inne gałęzie przemysłu i usług³⁴.

1.1.3. Od Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej do Jednolitego Aktu Europejskiego

W czerwcu 1955 roku w Mesynie przedstawiciele państw członkowskich EWWiS spotkali się, aby powołać do życia tak zwaną komisję Spaaka. Jej nazwa pochodziła od nazwiska Paula Henriego Spaaka, ministra spraw zagranicznych Belgii, pod którego przewodnictwem odbył się szczyt. Będący owocem działań komisji i przedstawiony rok później w Wenecji raport Spaaka zakładał plan daleko idącej integracji gospodarczej i politycznej pomiędzy państwami wchodzącymi w skład EWWiS. Został on zaakceptowany przez rządy EWWiS i znalazł finał w zapisach dwóch traktatów rzymskich z marca 1957 roku. W stolicy Włoch podpisane zostały wówczas Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (EWG) oraz Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (EWEA). Pierwszy z nich stanowił faktyczny początek ścisłej unii gospodarczej. Zakładał między innymi wprowadzenie w przeciągu dwunastu lat unii celnej (powstała ona jeszcze przed zakładanym terminem, w 1968 roku), a następnie ustanowienie wspólnego rynku i prowadzenie wspólnej polityki handlowej oraz wspólnych zasad polityki rolnej, w końcu również wolny przepływ pracowników, kapitału i usług. W obszarze gospodarczym autorom traktatom rzymskim

³⁴ O. Barburska, D. Milczarek, *Historia integracji europejskiej w zarysie*, Warszawa 2013, s. 122-127.

przyświecała obowiązująca w Unii Europejskiej do dziś polityka spójności, której nadrzędnym celem jest niwelowanie gospodarczych i społecznych różnic pomiędzy poszczególnymi państwami i regionami wspólnoty³⁵.

W obszarze politycznym, traktat ustanawiający EWG powoływał system instytucjonalny analogiczny do tego powołanego przez traktat paryski. W jego skład wchodziły zatem Komisja EWG, Rada Ministrów, Zgromadzenie oraz Trybunał Sprawiedliwości³⁶.

Traktat paryski i traktaty rzymskie można z perspektywy czasu uznać za faktyczny początek trwającego do dziś procesu integracji europejskiej. Ich zapisy zostały w pełni zrealizowane, przyczyniając się do dalszego rozwoju współpracy w ramach coraz większej państw należących do Wspólnot Europejskich, a następnie Unii Europejskiej.

W 1960 roku państwa nienależące wówczas do EWG – Austria, Dania, Norwegia, Portugalia, Szwajcaria, Szwecja i Wielka Brytania – podpisały w Sztokholmie Traktat o Europejskim Stowarzyszeniu Wolnego Handlu (EFTA). Nowopowstała organizacja z siedzibą w Genewie miała z jednej strony stanowić promowaną przez Wielką Brytanię konkurencyjną przeciwwagę dla utworzonej rok wcześniej EWG, z drugiej umożliwić stworzenie strefy wolnego handlu pomiędzy państwami, które wówczas nie znajdowały się w EWG. Z biegiem czasu część państw należących do EFTA – Austria, Dania, Finlandia, Portugalia, Szwecja i Wielka Brytania – przystąpiły do Wspólnot Europejskich, występując jednocześnie z EFTA. Obecnie organizację tworzą nienależące do Unii Europejskiej Islandia, Liechtenstein, Norwegia i Szwajcaria³⁷.

Lata 70. charakteryzowały się znacznym spowolnieniem dalszej integracji gospodarczej i politycznej w ramach Wspólnot Europejskich (tak zwana „euroskleroza”). Do związanych z tym najważniejszych czynników należy zaliczyć spadek dynamiki gospodarczej i kryzys finansowy połowy lat 70. oraz realizowaną już od lat 60. francuską politykę „pustego krzesła”. Sprowadzała się ona do wetowania wszelkich inicjatyw, które wykaczały ponad międzyrządowy model współpracy w ramach Wspólnot. Francja doby Ch. De Gaulle’a konsekwentnie próbowała bowiem forsować tak zwaną „Europę państw”, która odrzucała wszelkie propozycje przenoszenia kompetencje politycznych na organy ponadnarodowe Wspólnot. Wyrazem problemów na tym polu było zawarcie przez państwa członkowskie Wspólnot Europejskich w 1966 roku tak zwanego kompromisu

³⁵ K. Łastawski, dz. cyt., s. 113-121.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 127-134.

luksemburskiego. Stanowił on wymuszone przez Francję porozumienie określające nowy (jednogłosny) sposób głosowania w Radzie Wspólnot, który jednak nie przyczynił się do przyspieszenia procesu integracji europejskiej, a nawet spowodował jeszcze dalej idący impas³⁸.

Wyraźne ożywienie nadeszło dopiero w drugiej połowie następnego dekad. Wyrazem tego było wejście w życie w lipcu 1987 roku pierwszego traktatu modyfikującego funkcjonowanie Wspólnot. Był nim Jednolity Akt Europejski, którego zapisy wprowadziły zmiany w systemie instytucjonalnym Wspólnot. Rozszerzone zostały kompetencje Parlamentu Europejskiego w procesie legislacyjnym i współdecydowania o ramach dalszej integracji. Również Komisja Europejska uzyskała nowe prerogatywy wykonawcze, a funkcjonującym dotąd nieformalnie spotkaniom szefów rządów państw członkowskich Wspólnot nadały zostały ramy statutowe w postaci oficjalnego ustanowienia Rady Europejskiej. Modyfikacjom uległ system głosowania w ramach tego ciała politycznego – odtąd wprowadzono możliwość stosowania w określonych obszarach zasady kwalifikowanej większości głosów, zamiast wcześniejszej zasady weta³⁹.

Jednolity Akt Europejski poszerzył również współpracę państw członkowskich w zakresie polityki gospodarczej, walutowej, społecznej, polityki spójności, prowadzenia badań naukowych i ochrony środowiska. Wprowadził nowe ramy współpracy i koordynacji polityki zagranicznej, które zostały wyrażone w instrumencie nazwanym Europejską Współpracą Polityczną⁴⁰.

1.1.4. Upadek „żelaznej kurtyny”, „koniec historii” i powstanie Unii Europejskiej

Przełom lat 80. i 90. przyniósł transformację geopolityczną Europy spowodowaną rozpadem ZSRR, powstaniem nowych niepodległych państw w obszarze Europy Środkowo-Wschodniej oraz demokratyzacją i liberalizacją znacznej części dawnego „bloku wschodniego”⁴¹. Jesień Narodów, która doprowadziła w 1989 roku do rozpadu

³⁸ Tamże, s. 146-150.

³⁹ M. Dedman, *The Origins and Development of the European Union 1945-2008. A History of European Integration*, Londyn 2010, s. 114-115.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Do nowopowstałych państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej należały w omawianym okresie: kraje bałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia), zjednoczone w 1990 roku państwo niemieckie (Republika Federalna Niemiec), Czechy i Słowacja (rozpad Czechosłowacji nastąpił 31 grudnia 1992 roku), Białoruś, Ukraina, Mołdawia. Na osobną uwagę zasługuje w tym kontekście region Bałkanów, na terenie których w latach 90. powstanie nowych państw wchodzących wcześniej w skład Jugosławii miało krwawy przebieg.

bloku wschodniego i upadków posttotalitarnych reżimów w centralnej Europie, niosła ze sobą doniosłe skutki dla geopolitycznego obrazu kontynentu.⁴² Byłe satelity Związku Radzieckiego przestały być od niego zależne i rozpoczęły proces transformacji ustrojowej i gospodarczej. Zupełnie zmieniła się ich polityka nie tylko wewnętrzna, ale też zewnętrzna. Europę przestała dzielić „żelazna kurtyna” – linia podziałów między wolnorynkowym i demokratycznym Zachodem a niedemokratycznym „realnym socjalizmem” na Wschodzie. Wyzwolone spod radzieckiej kurateli państwa Europy Środkowo-Wschodniej rozpoczęły podejmowanie działań zmierzających do ich politycznej, gospodarczej i obronnej integracji z Europą Zachodnią. Wspólnota ich celów i dążeń wymagała w takiej sytuacji z jednej strony współdziałania i koordynacji polityki względem Zachodu, z drugiej zaś konsultowanie się i wymianę doświadczeń związanych z trudnymi i niezbędnymi reformami wewnętrznymi, jakie wymagały przeprowadzenia, a które stanowiły warunki do realnego zbliżenia się z Europą Zachodnią. Najbardziej racjonalną strategią dla byłych środkowoeuropejskich satelit ZSRR było więc działanie wspólne, w ramach pewnego przymierza. Dodatkowym motorem dla podejmowania działań integracyjnych państw Europy Środkowej była kwestia bezpieczeństwa i brak systemu bezpieczeństwa chroniącego ten region kontynentu. Wszystkie te czynniki stały się podstawą do tworzenia koncepcji subregionalnej współpracy.

Po 1989 roku również III Rzeczpospolita Polska, jako państwo które uzyskało pełnię suwerenności, stanęła przed wyzwaniem dotyczącym obrania odpowiedniego kursu w polityce międzynarodowej. Przez 45 ostatnich lat posunięcia państwa polskiego na arenie międzynarodowej były w znaczącym stopniu zdeterminowane i zależne od ZSRR. U progu ostatniej dekady XX wieku sytuacja wewnętrzna i zewnętrzna prezentowała się już zupełnie odmiennie. Do najistotniejszych kwestii wymagających podjęcia należały: uregulowanie stosunków z Republiką Federalną Niemiec (w szczególności: zatwierdzenie niemieckiej granicy wschodniej), wynegocjowanie ewakuacji obcych wojsk z terytorium Polski, otwarcie drogi prowadzącej ku zbliżeniu ze Wspólnotą Europejską, redukcja polskiego zadłużenia zagranicznego, ustanowienie odpowiednich stosunków ze wszystkimi sąsiadami oraz nawiązanie ścisłej współpracy z

Do istniejących dziś państw tego obszaru Europy należą: Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Serbia (wraz z autonomiczną Wojwodiną), Macedonia (od 2019 roku nazwa tego państwa to Macedonia Północna), Kosowo. Zob.: A. Gruszczyk, *Jugosławia – tragiczny rozpad federacji*, [w:] M. Bankowicz (red.), *Historia polityczna świata XX wieku 1945-2000*, Kraków 2004, s. 641-645; M. Bankowicz, „*Jesień narodów*”, [w:] tamże, s. 629-641.

⁴² R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997, s. 291-300.

Czechosłowacją i Węgry⁴³.

Omawiany okres zupełnie przeddefiniował również pojęcie Europy Środkowej, której część państw już w ciągu kilkunastu lat miała dokonać akcesji do Unii Europejskiej. Różne organizacje międzynarodowe odmiennie określają jej zasięg terytorialny. I tak na przykład: Bank Światowy i Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) zaliczają do niej Czechy, Polskę, Słowację, Węgry (państwa tworzące Grupę Wyszehradzką) oraz Słowenię. Kryterium stanowią tu podobieństwa etniczno-kulturowe i gospodarcze. Analitycy think-tanku The Economist najczęściej utożsamiają termin „Europa Środkowa” z Grupą Wyszehradzką⁴⁴. Unia Europejska w swym *Programie dla Europy Środkowej* zalicza do niej: Austrię, Czechy, wschodnie i południowe landy niemieckie, Polskę, Słowację, Słowenię, zachodnią Ukrainę, Węgry oraz północne terytoria Włoch⁴⁵. W tym wypadku kryterium stanowi wspólna historia i kultura. Można zwrócić uwagę, że tak rozumiany zasięg Europy Środkowej jest w przybliżeniu tożsamy z obszarem *Barbaricum* – ziem, jakie nigdy nie znajdowały się w granicach Imperium Rzymskiego, a które należą do zachodniej, łacińskiej wspólnoty cywilizacyjnej. Według Organizacji Narodów Zjednoczonych, pod względem historycznym, kulturowym, etnicznym i politycznym Europę Środkową stanowią obszary:

- przewadze religijnej katolicyzmu i protestantyzmu
- wczesnym względem Europy Wschodniej i Europy Południowo-Wschodniej rozwojem miast i klasy mieszczańskiej oraz uprzemysłowieniem
- wczesnym względem wyżej wymienionych obszarów uwłaszczeniem włościan
- tradycjach związanych z samorządnością lokalną i regionalną
- dużym zróżnicowaniem etnicznym, ze szczególnym uwzględnieniem żywołu żydowskiego na wschodzie oraz niemieckiego na zachodzie⁴⁶.

Po 1989 roku za środkowoeuropejskie organizacje międzynarodowe można uznać: Inicjatywę Środkowoeuropejską (Central European Initiative – CEI), Grupę Wyszehradzką i Środkowoeuropejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (Central European Free Trade Agreement – CEFTA). W zależności od zasięgu państw

⁴³K. Dziwanowski, *Polityka w sercu Europy*, Warszawa, 1995, s. 147.

⁴⁴The Economist, *Central Europe: From Visegrad to Mitteleuropa*: <http://www.economist.com/node/3871275>, [data dostępu: 25.05.2022].

⁴⁵Program dla Europy Środkowej: <http://www.central2013.eu/about-central/regions/>, dostępne on-line:, [data dostępu: 25.05.2022].

⁴⁶*A Subdivision of Europe into Larger Regions by Cultural Criteria* - raport ONZ autorstwa Ekspertckiej Grupy ds. Nazw Geograficznych, Wiedeń 2006, dostępne on-line: <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/docs/23-gegn/wp/gegn23wp48.pdf>, [data dostępności: 25.05.2022].

członkowskich tych ugrupowań, można więc również za obszar Europy Środkowej uznać: Albanie, Austrię, Białoruś, Bośnię i Hercegowinę, Bułgarię, Czarnogórę, Chorwację, Czechy, Macedonię, Mołdowę, Polskę, Rumunię, Serbię, Słowację, Słowenię, Ukrainę, Węgry i Włochy (członkowie CEI) lub państwa w różnych okresach należących do CEFTA (od roku 1992 do 2004: Czechosłowacja/Czechy i Słowacja, Polska, Węgry; od 1996 do 2004: Słowenia; od 1997 do 2007: Rumunia; od 1999 do 2007: Bułgaria; od 2003 do 2013: Chorwacja; obecnie w skład organizacji wchodzi: Albania, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Kosowo, Macedonia, Mołdowa i Serbia)⁴⁷.

Omawiany okres przełomu lat 80. i 90. charakteryzował się wystąpieniem nowych zjawisk o zasięgu globalnym: globalizacji, demokratyzacji, liberalizacji, końcem bipolarnego (dwubiegunego) układu sił na arenie międzynarodowej, rozwojem polityki tożsamości (przykład fundamentalizmu islamskiego) oraz początkiem procesu europeizacji.

Globalizacja to proces rozprzestrzeniania się w skali światowej analogicznych zjawisk mających charakter polityczny, finansowy i gospodarczy, techniczny, kulturowy i geograficzny. Do najważniejszych cech świata w dobie globalizacji należą: hegemonia liberalizmu (neoliberalizm) jako ideologii politycznej wraz z jej koncepcją demokracji liberalnej; spadek znaczenia państw narodowych w podejmowaniu decyzji o zasięgu globalnym; istnienie światowego rynku finansowego z rosnącym znaczeniem (również politycznym) transnarodowych korporacji i instytucji bankowych; istnienie globalnego systemu gospodarczego umożliwiającego inwestorom na użytkowanie kapitału i siły roboczej na całym świecie; gwałtowny rozwój technik komunikacyjnych umożliwiających natychmiastowy przepływ informacji; homogenizacja kultury wyrażająca się w ujednocnianiu się na wzór zachodni (westernizacja) stylów życia, produkcji, konsumpcji i kultury (popkultura) w różnych regionach globu⁴⁸.

Demokratyzacja i liberalizacja są obserwowanym od przełomu lat 80 i 90. procesem transformacji politycznej reżimów autokratycznych w ustroje demokratyczne. Amerykański politolog Samuel Huntington nazwał ten fenomen „trzecią falą demokratyzacji”. Za jeden z jego kluczowych momentów początkowych uznał przemiany polityczne w Portugalii (tzw. „rewolucja goździków z 1974 i upadek salazaryzmu), zaś kulminację procesu dostrzegł w politycznych konsekwencjach upadku ZSRR w Europie

⁴⁷Strona internetowa CEFTA: <http://www.cefta.int/>, [data dostępności: 25.05.2022].

⁴⁸ Z. Rykiel, *Podstawy geografii politycznej*, Warszawa 2006, s. 220; J. Marszałek-Kawa, D. Plecka (red.), *Leksykon wiedzy politologicznej*, Toruń 2018, s. 295-298.

Środkowo-Wschodniej⁴⁹. Obecnie coraz częściej zwraca się uwagę na proces odwrotny – spadek poparcia dla demokracji w różnych regionach świata i kryzys demokracji liberalnej (również w Europie Zachodniej), który coraz wyraźniej daje o sobie znać w trzeciej dekadzie XXI wieku⁵⁰

Istotnym trendem politycznym omawianego okresu był koniec dwubiegunowego (bipolarnego) modelu politycznego świata. Rzeczywistość międzynarodowa w okresie „zimnej wojny” zdominowana była przez dwa supermocarstwa – Stany Zjednoczone oraz Związek Radziecki. Pierwsze z nich dążyły do budowy porządku światowego opartego o demokrację i gospodarkę wolnorynkową (kraje Pierwszego świata), zaś Związek Radziecki opierał się na ideologii realnego socjalizmu (kraje Drugiego Świata). Oba supermocarstwa dążyły do wywierania wpływu na mniej rozwinięte gospodarczo kraje Trzeciego Świata, które nie opowiadały się za żadnym z dwóch podstawowych sojuszy i jednocześnie modeli ideologicznych. W wyniku rozpadu Związku Radzieckiego dwubiegunowy model świata przekształcił się początkowo w jednobiegunowy (dominacja jedyne supermocarstwa – Stanów Zjednoczonych), a obecnie wykształca się nowy ład o charakterze wielobiegunowym (multipolarnym), którego cechą charakterystyczną jest wzrost znaczenia państw azjatyckich, głównie Chin i Indii przy jednoczesnej malejącej roli Stanów Zjednoczonych czy Unii Europejskiej⁵¹

Wraz z rozwojem globalizacji i w nowych warunkach geopolitycznych świata ukształtowanych na przełomie lat 80 i 90., w niektórych regionach świata do głosu doszły idee oparte na lokalnej tożsamości, sprzeciwiające się ideologicznej, gospodarczej i kulturowej hegemonii państw Zachodu. Najbardziej jaskrawy przykład stanowi fundamentalistyczna ideologia islamizmu, która w swym programie ma nie tylko kierowanie się zasadami religijnymi w życiu politycznym, ale również – w swej najbardziej radykalnej formie – zakłada stosowanie przemocy usprawiedliwianej sprzeciwem wobec globalnej dominacji Zachodu⁵². To właśnie w specyficznie rozumianej polityce opartej na tożsamości należy dopatrywać się genezy zamachów terrorystycznych, które w na przełomie XX i XXI wieku wstrząsnęły Zachodem, wśród których najtragiczniejszy w skutkach był atak na World Trade Center 11 września 2001 roku.

⁴⁹ S.P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 2009, s. 50-55.

⁵⁰ B. Szlachta, *Kryzys liberalnej demokracji?*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak, *Zmierzch demokracji liberalnej?*, Warszawa 2018, s. 69-80.

⁵¹ K. Mingst, *Podstawy stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006, s. 53-55.

⁵² S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Poznań 2018, s. 121-159.

Do istotnych trendów mających wpływ na Unię Europejską od samego początku jej powstania jest również proces europeizacji. Oznacza on wzajemne i coraz dalej idące sprzężenie zwrotne pomiędzy systemami politycznymi państw członkowskich a systemem politycznym Unii Europejskiej jako całości. Proces ten ma wymiar polityczny, prawny, gospodarczy, tożsamościowy i aksjologiczny⁵³.

Większość powyższych trendów przełomu lat 80. i 90. zanalizowało w swych pracach dwóch wybitnych amerykańskich politologów – Samuel P. Huntington oraz Francis Fukuyama. Punktem wyjścia dla ich założeń jest termin globalizacji, którym określa się ogół procesów prowadzących do coraz większej współzależności i integracji państw, społeczeństw, gospodarek i kultur⁵⁴. Główne atrybuty globalizacji to liberalizacja, integracja i współzależność⁵⁵. Istotną cechą globalizacji jest fakt przeistaczania się cywilizacji zachodniej w globalną cywilizację przemysłową, co przejawia się masowym czerpaniem przez inne kultury z dorobku Zachodu (westernizacja)⁵⁶. Objawia się to przyjmowaniem wzorców zachodnich z takich dziedzin życia, jak: moda, popkultura, gospodarka, styl życia itp. Tematem niniejszej pracy jest opisanie pokrótce innego jeszcze wzorca przyjmowanego przez obce kultury, a mianowicie ekspansji ustroju demokratycznego do państw spoza kręgu cywilizacji Zachodu, jaki można zaobserwować szczególnie wyraźnie w drugiej połowie XX stulecia.

Samuel Huntington w wydanej w 1996 roku *Trzeciej fali demokracji* dokonuje próby wyjaśnienia fenomenu wzrostu tendencji demokracji we współczesnym świecie. Tendencja ta wyraża się w nagłym wzroście popularności ustrojów demokratycznych w państwach różnych części globu począwszy od połowy lat 70. Autor nie tylko ukazuje mnogość przypadków ulegania przez państwa trendowi demokracji w obecnych czasach, lecz również przedstawia przyczyny tego zjawiska⁵⁷.

Przed końcem zimnej wojny nauki polityczne dzieliły świat na trzy polityczno-gospodarcze strefy – kraje: Pierwszego Świata (kapitalistyczne demokracje liberalne kręgu, z paroma wyjątkami, cywilizacji Zachodu), Drugiego Świata (totalitarne, a następnie posttotalitarne państwa socjalistyczne charakteryzujące się gospodarką centralnie sterowaną jako alternatywą dla wolnego rynku państw kapitalistycznych) i

⁵³ A. Pacześniak, R. Riedel, *Wprowadzenie*, [w:] A. Pacześniak, R. Riedel (red.), *Europeizacja: mechanizmy, wymiary, efekty*, Toruń 2014, s. 9-18.

⁵⁴ W. Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 1998, s. 241.

⁵⁵ G.W. Kołodko, *Wędrujący świat*, Warszawa 2008, s. 100.

⁵⁶ A. Piskozub, *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk 1996, s. 115.

⁵⁷ S.P. Huntington, *Trzecia fala...*, dz. cyt., s. 50-55.

Trzeciego Świata (obejmujące znaczną część Afryki, Amerykę Łacińską oraz Azję Południową państwa oparte na gospodarce rolnej, charakteryzujące się niską kulturą polityczną za sprawą dominowania w nich społeczeństw tradycyjnych). Po przełomowych latach 1989-1991 podział ten jednak przestał być aktualny ze względu na upadek dotychczasowego bipolarnego układu sił geopolitycznych. Rozpad ZSRR sprawił, że na arenie międzynarodowej zostało się już tylko jedno supermocarstwo – Stany Zjednoczone. Już wkrótce, w ramach transformacji polityczno-gospodarczych, państwa wchodzące w skład dotychczasowego Drugiego Świata upodabniają się pod względem formy rządów, ustroju i zasad gospodarczych do starych demokracji liberalnych. Wraz z takimi zmianami, jak model gospodarki wolnorynkowej opartej w coraz większej części na wiedzy, informatyzacja, budowa społeczeństwa obywatelskiego, przejęta została także demokracja jako ustrój polityczny. Większość państw tzw. demokracji ludowych przejęła choćby część z powyższych cech rozwiniętych państw Zachodu. O ile więc nie stosuje się określeń i podziału: „Pierwszy Świat – Drugi Świat”, to wciąż (nad)używane jest określenie „Trzeci Świat”. Wydaje się ono jednak również bezzasadne, przede wszystkim ze względu na wielki postęp w zakresie zarówno gospodarki, jak i ustroju rządów, jakie niektóre z tych państw poczyniły. Można w tym miejscu podać przykład wschodzących gospodarek: Brazylii, Indii, postępy gospodarczo-polityczne niektórych państw afrykańskich (np. Nigerii), o kondycji gospodarczej Chin nie wspominając. Widać więc wyraźnie, że układ sił geopolitycznych z bipolarnego – w którym istniały dwa przeciwstawne obozy oraz trzeci, niestanowiący istotnej siły – zmienił się w multipolarny, w którym w każdej z dawnych stref polityczno-gospodarczych świata znajduje się co najmniej jedno mocarstwo. Jest jeszcze jeden ważny powód, dla którego wyrażenie „Trzeci Świat” jest już nieaktualne: w obecnych czasach ustrój demokratyczny stał się niejako wzorcem do naśladowania, co wyraża się np. przez sam fakt, że nie istnieje praktycznie żadne państwo, którego władza wyraziłaby się, iż nie jest demokratyczna. Dzieje się tak ponieważ w dzisiejszych czasach demokracja jest swego rodzaju synonimem dobrych rządów gdzie szanuje się obywatela, przestrzega praw człowieka i opozycji, istnieje pluralizm polityczny, wolność słowa, itp. Zjawisko to jest na tyle widoczne, że często nie stosuje się nawet podziału na państwa demokratyczne i niedemokratyczne, ale jedynie na demokracje skonsolidowane (państwa posiadające trwałe i ustabilizowane mechanizmy demokratyczne) i demokracje nieskonsolidowane (państwa posiadające niepełny wachlarz cech demokracji liberalnej, w których

mechanizmy demokratyczne nie są stabilne)⁵⁸.

Huntington wymienia pięć głównych czynników, które zdecydowały że począwszy od lat 70. mamy do czynienia z fenomenem masowego przechodzenia z ustrojów autorytarnych do, mniej lub bardziej skonsolidowanych, demokracji. Po pierwsze, powodem upadku reżimów niedemokratycznych jest spadek ich legitymizacji i zaufania wśród obywateli, którzy z czasem upatrują w transformacji politycznej niezbędną alternatywę. W latach siedemdziesiątych było to spowodowane przede wszystkim przez dwa dotkliwe kryzysy ekonomiczne – kryzysy naftowe z lat 1973-1974 oraz 1978-1979. Po drugie: wzrost gospodarczy (szczególnie w latach sześćdziesiątych), który w części państw Drugiego i Trzeciego Świata przyniósł niespotykany wcześniej nagły wzrost dobrobytu oraz liczebności i znaczenia społeczno-politycznego miejskiej klasy średniej, która następnie stała się głównym motorem zmian. Po trzecie: konsekwencje Soboru Watykańskiego II z lat 1963-65, po którym Kościół katolicki przeszedł transformację w zakresie doktryny i w działaniach dotyczących się propagowaniem reform społecznych, ekonomicznych i politycznych (wcześniej Kościoły narodowe akceptowały reżimy niedemokratyczne, co szczególnie jaskrawo ujawniało się w części państw Ameryki Łacińskiej). Po czwarte: zmiany w polityce aktorów zewnętrznych, np. dążenie Wspólnoty Europejskiej do racjonalnego poszerzania członkostwa (decyzje z końca lat sześćdziesiątych), polityka Stanów Zjednoczonych zmierzająca do presji na państwa łamiące prawa człowieka (w szczególności od 1974 roku), reformy Gorbaczowa z końca lat osiemdziesiątych. Po piąte: efekt „lawiny”: zmiany zachodzące w pewnym kraju odciskają swoje piętno na sytuacji wewnętrznej w państwie sąsiednim lub sprzymierzonym – taki efekt jest szczególnie dostrzegalny w czasach globalizacji, kiedy przepływ informacji jest natychmiastowy a środki komunikowania się praktycznie nieograniczone.⁵⁹ Przykładem takiego efektu domina jest tzw. Arabska Wiosna Ludów – fala protestów i rewolucji, jaka ogarnęła świat arabski (a także północną Afrykę i Iran) na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku.

Badaczem, który również analizował trend, jakim jest przeistaczanie się pod koniec XX wieku państw autorytarnych w demokracje parlamentarne, był Francis Fukuyama. Najistotniejszą publikacją Fukuyamy, która przyniosła mu ogólnoświatowy rozgłos jest *Koniec historii*. W swoim bestsellerze autor porusza problem kresu historii. Nie jest on, bynajmniej, rozumiany jako zagłada cywilizacji ludzkiej i koniec świata, ale jako

⁵⁸S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji...*, dz. cyt., Poznań 2018, s. 12-22.

⁵⁹Tenże, *Trzecia fala...*, dz. cyt., s. 50-55.

ostateczny cel historii powszechnej, wyrażający się w wypracowaniu przez społeczeństwa najbardziej zadowolającej je formy porządku publicznego. Według Fukuyamy, a także filozofów, do których się odwołuje (głównie Hegla i Kojeve'a), tym społecznym i państwowym ustrojem jest demokracja liberalna i uniwersalne państwo homogeniczne. Jest ono najlepszą dla ogółu społeczeństwa formą rządów, gdyż zachodzi w nim równowaga pomiędzy trzema składnikami ludzkiej osobowości: rozumem, pożądlivością i *thymos* (to ostatnie, ogólnie rzecz biorąc, oznacza poczucie godności i dumy oraz dążenie do uznania siebie przez innych członków życia społecznego). Uważa on, iż w porządku społecznym państwa niedemokratycznego panuje nierównowaga i wewnętrzna sprzeczność, która, w ostateczności, w miarę rozwoju samoświadomości warstw gorzej uprzywilejowanych i wraz z rozwojem oświaty, prowadzi do powszechnego niezadowolenia stanów gorzej usytuowanych i w rezultacie – do rewolucji.

Fukuyama próbuje, podobnie jak Huntington, logicznie wytłumaczyć fenomen „światowej rewolucji liberalnej”, a więc ogólnej masowej tendencji przechodzenia w drugiej połowie XX wieku z prawicowych systemów autorytarnych i lewicowych posttotalitarnych do demokracji liberalnych. Do regionów świata, które uległy transformacji politycznej w tym okresie należą: Europa południowa (np. Hiszpania, Portugalia, Grecja), Ameryka Łacińska (np. Brazylia, Chile, Paragwaj, Nikaragua, Honduras), Azja Południowo-Wschodnia (np. Filipiny, Singapur, Tajlandia, Korea Południowa), Afryka Południowa i w końcu Europa Środkowo-Wschodnia (upadek komunizmu i ZSRR). Za odpowiedź może posłużyć fakt, że w erze nowoczesnej gospodarki postindustrialnej kapitalizm jest najbardziej efektywnym systemem ekonomicznym, który zaspokaja ludzką naturalną chęć dostatku i żądzę bogacenia się. Inne systemy ekonomiczne, takie jak centralne planowanie, mogły być efektywne we wcześniejszych stadiach gospodarki industrialnej i w pierwotnej fazie bogacenia się państw. Nie sprawdzały się natomiast w dłuższej perspektywie czasu. Fakt ten jednak odpowiada na pytanie dlaczego państwa masowo przechodziły w danym czasie na zasady gospodarki wolnorynkowej, natomiast nie tłumaczy czemu kraje przechodzą obok transformacji gospodarczych, także transformacje polityczne, a więc zmianę ustroju z autorytarnego na demokrację liberalną. Różnice czasowe przechodzenia do demokracji względem Europy Zachodniej w różnych częściach świata wynikają z poziomu zacofania technicznego i kulturowego (a więc ogólnie rzecz biorąc – cywilizacyjnego) innych krajów w stosunku do świata Zachodu.

Podsumowując poglądy Fukuyamy zaznaczyć należy, że wychodzi on z liberalnego założenia, iż demokracja liberalna jest ustrojem uniwersalnym dla całej ludzkości i ostatnim stadium rozwoju, finalna forma ustroju państwa, jedyna godna akceptacji, jedyna wolna od „wewnętrznej sprzeczności”. W innym swym dziele, *Ostatnim Człowieku*, zwraca jednak uwagę na to, iż nie jest to forma życia społecznego całkowicie wolna od wad, ze względu na, chociażby, inny rodzaj społecznej nierówności – nierówność ekonomiczną⁶⁰.

Odmienne stanowisko zajmuje Samuel Huntington, który w wydanym w 1996 roku *Zderzeniu cywilizacji* odrzucając teorie (m.in. Fukuyamy) mówiące o mającej dalej następować coraz większej homogenizacji kultury, integracji i powielaniu wzorców Zachodu przez kraje spoza tego kręgu cywilizacyjnego, wyraża pogląd, iż dająca się do przewidzenia przyszłość będzie naznaczona konfliktami między poszczególnymi cywilizacjami. Ogniska zapalne konfliktów wybuchające w danych krajach będą przeradzały się w wojny o szerszym zasięgu za sprawą poczucia wspólnoty kulturowej, która stanie się głównym motorem zawierania sojuszy. Autor wymienia następujące kręgi cywilizacyjne: zachodni, islamski, chiński, japoński, indyjski, a także: prawosławny, latynoamerykański i afrykański. Najbardziej zwaśnionymi cywilizacjami staną się, według Huntingtona, cywilizacja zachodnia i cywilizacja islamska. Kultura islamu będzie bronila się przed kulturowo-polityczną ekspansją Zachodu, którego głównym reprezentantem są Stany Zjednoczone.⁶¹ W piętnaście lat po pierwszym wydaniu *Zderzenia cywilizacji*, poglądy Huntingtona zostały w sposób drastyczny zweryfikowane. Wtedy to miał miejsce największy w historii zamach terrorystyczny stanowiący punkt zwrotny w relacjach między oboma cywilizacjami. Pokazują to także wydarzenia poprzedzające i następujące po owym wydarzeniu: dwie wojny irackie, wojna w Afganistanie, liczne zamachy terrorystyczne wymierzone przez fundamentalistów islamskich w symbole kultury zachodniej.

Pytanie, które nasuwa się odnośnie omawianego tematu brzmi więc: czy parlamentarna demokracja liberalna wraz ze wszystkimi jej cechami może być ustrojem akceptowanym przez każdą kulturę i krąg cywilizacyjny? Mocarstwa cywilizacji zachodniej, która od kilkuset lat wciąż jeszcze odgrywa wiodącą rolę na arenie międzynarodowej (wyraża się to np. poprzez międzynarodowe zasady ochrony praw człowieka zaczerpnięte z europejskiej myśli oświeceniowej, język angielski jako *lingua*

⁶⁰F. Fukuyama, *Koniec historii*, Warszawa 2009, s. 312.

⁶¹S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji...*, dz. cyt., s. 268-308.

franca, dominacja kultury i popkultury zachodniej, kapitalizm i rewolucja technologiczna prowadząca do ery przemysłowej i poprzemysłowej jako „wynałazki” Zachodu), wydają się wychodzić z założenia, iż demokracja z typowymi dla niej procedurami i instytucjami to jedyny ustrój godny akceptacji. Istnieją więc dwa stanowiska: pierwsze reprezentowane przez Fukuyamę mówi o demokracji jako jedynej efektywnej i pożądanej formy władzy zapewniającej godność i prawa dla każdego obywatela. Odwołując się do niego warto również wspomnieć o teorii konwergencji, według której państwa, społeczeństwa i gospodarki, na skutek postępu technicznego i rozwoju społecznego, upodabniają się do siebie⁶².

Drugie stanowisko, reprezentowane przez Huntingtona, ale wyrażane również chociażby przez fundamentalistów muzułmańskich (którzy nakłanianie do zaprowadzania rządów demokratycznych przez państwa Zachodu odbierają jako atak na ich dorobek cywilizacyjny, kulturę i religię⁶³), wskazuje na to, iż demokracja nie może być uniwersalną formą ustrojową ze względu na różnicę w wartościach jakie charakteryzują poszczególne kultury, cywilizacje. Podstawą bowiem demokracji skonsolidowanej jest wolność jednostki, obywatela – indywidualizm, będący charakterystyczny głównie dla człowieka kręgu cywilizacji zachodniej, której dorobkiem jest ta forma sprawowania władzy i życia politycznego. W innych cywilizacjach występują cechy, które mogą wydawać się sprzeczne z modelem demokratycznym, np. brak rozdziału sfer świeckiej i religijnej w cywilizacji islamu czy charakterystyczny dla kultur Azji Wschodniej kolektywizm.

Przejmowanie przez państwa z poza kręgu cywilizacji Zachodu charakterystycznego dla niej ustroju demokratycznego jest jednym z przejawów westernizacji oraz przeistaczaniem się cywilizacji Zachodu w homogeniczną cywilizację światową. Wydaje się więc, że utrzymanie się (lub wzrost) popularności ustroju demokratycznego zależy od przyszłej pozycji cywilizacji Zachodu i państw tego kręgu cywilizacyjnego. Co jednak ważne, zbytnia presja mocarstw Zachodu na wprowadzanie w odległych krajach własnych wzorców politycznych, skutkuje najczęściej wzrostem nastrojów antyzachodnich i nasileniem się fundamentalizmów.

⁶² P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 134-135.

⁶³R. Bania, *Nie tylko al-Kaida: o źródłach i odmianach terroryzmu arabskiego*: <https://www.polityka.pl/pomocnikhistoryczny/1522459,1,nie-tylko-al-kaida.read> [data dostępu: 20.03.2020].

Wszystkie powyższe trendy polityczne miały niebagatelny wpływ na proces integracji europejskiej i jej kształt. Najważniejszym tego wyrazem było podpisanie w lutym 1992 roku Traktatu o Unii Europejskiej (traktat z Maastricht). Wprowadzał on daleko idące zmiany w instytucjonalne, gospodarcze, polityczne i społeczne aspekty procesu integracji. Najważniejszym zapisem traktatu było powołanie do życia Unii Europejskiej, która od tego czasu stanowiła połączenie trzech filarów integracji: Wspólnot Europejskich, wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa oraz wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych (zob. Tab.1). Traktat z Maastricht przyczynił się do intensyfikacji integracji w nowych warunkach politycznych kontynentu europejskiego. Wśród zapisów traktatu, które warto wymienić, należało zwiększenie uprawnień prawodawczych i nadzorczych Parlamentu Europejskiego, zacieśnienie integracji gospodarczej poprzez utworzenie Unii Gospodarczej i Walutowej, ustanowienie lub wzmocnienie współpracy w ramach trzech wspomnianych filarów czy wprowadzenie obywatelstwa europejskiego oraz oficjalnej symboliki unijnej (flaga, hymn, Dzień Europy)⁶⁴. Traktat o Unii Europejskiej postrzegać można jako kompromis pomiędzy zwolennikami integracji ponadnarodowej (federalizm) i międzynarodowej (konfederalizm)⁶⁵.

Tab. 1. Filary Unii Europejskiej na podstawie Traktatu z Maastricht

Unia Europejska		
I Filar Wspólnoty Europejskie (EWWiS, EWG, EWEA)	II Filar Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa	III Filar Wymiar Sprawiedliwości i Sprawy Wewnętrzne
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Unia celna i wspólny rynek ▪ Polityka handlowa ▪ Polityka rolna i rybołówstwa 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Polityka zagraniczna -wspólne stanowisko w sprawach zagranicznych - wsparcie demokracji i praworządności 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zwalczanie przestępczości zorganizowanej i międzynarodowej ▪ Współpraca sądowa w

⁶⁴ Do oficjalnych symboli Unii Europejskiej należą: 1) flaga europejska – okrąg złożony z dwunastu złotych gwiazd na błękitnym tle, symbolizujący jedność, solidarność i harmonię między narodami Europy; 2) hymn europejski – fragment IX Symfonii d-moll Ludwika van Beethovena z „Odą do Radości” do słów Friedricha von Schillera, wyrażającą w swoim przesłaniu ideały wolności, pokoju i solidarności; 3) Dzień Europy obchodzony 9 maja każdego roku na pamiątkę wygłoszenia deklaracji Schumana; 4) Motto – „Zjednoczona w różnorodności” akcentujące potrzebę pokoju i dobrobytu oraz ochrony bogactwa kultur, tradycji i języków w Europie. Zob.: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols_pl [data dostępu: 18.09.2022 r.].

⁶⁵ Parzymies S., *Unia Europejska od Maastricht do Lizbony: polityczne aspekty aktywności*, Warszawa 2012, s. 28-33; T. Christiansen, S. Duke, E. Kirchner, *Understanding and Assessing the Maastricht Treaty*, „Journal of European Integration” 34(7), s. 685-698.

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Polityka transportowa ▪ Reguły konkurencji ▪ Unia gospodarcza i walutowa ▪ Polityka społeczna ▪ Spójność społeczno-ekonomiczna ▪ Ochrona środowiska ▪ Polityka badawczo-rozwojowa ▪ Konkurencyjność przemysłu ▪ Sieci transeuropejskie ▪ Ochrona konsumenta ▪ Ochrona zdrowia ▪ Edukacja i kultura ▪ Obywatelstwo Unii 	<ul style="list-style-type: none"> - ochrona praw człowieka <ul style="list-style-type: none"> - pomoc państwom trzecim <ul style="list-style-type: none"> ▪ Polityka bezpieczeństwa - bezpieczeństwo państw UE - misje pokojowe - rozbrojenie i utrzymanie pokoju - współpraca w ramach Unii Zachodnioeuropejskiej i NATO - Urząd wysokiego przedstawiciela UE ds. PZiB 	<ul style="list-style-type: none"> sprawach cywilnych, karnych i celnych <ul style="list-style-type: none"> ▪ Zwalczenie terroryzmu krajowego i międzynarodowego ▪ Polityka imigracyjna, wizowa i azylowa ▪ Ochrona granic zewnętrznych i zasady ich przekraczania ▪ Zwalczenie rasizmu i ksenofobii ▪ Współpraca policji w ramach Europolu
--	--	---

Źródło: Ł.D. Wróblewski, *Geneza i przebieg integracji europejskiej*, [w:] E. Małuszyńska, B. Gruchman (red.), *Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej*, Warszawa 2021, s. 44.

1.1.5. Od traktatu amsterdamskiego do traktatu lizbońskiego

Lata 90. to okres, w którym proces integracji europejskiej przybrał na sile i dynamice. W marcu 1996 roku w Turynie rozpoczęły się międzynarodowe negocjacje dotyczące reformy systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej i przygotowania go do przyjęcia w przyszłości nowych państw, głównie z obszaru Europy Środkowo-Wschodniej. Finałnym owocem turyńskich rozmów było podpisanie przez państwa członkowskie w październiku 1997 roku traktatu amsterdamskiego. Modyfikował on działanie Unii Europejskiej, wzmacniając między innymi kompetencje jej ponadnarodowych organów (Komisji, Parlamentu Europejskiego, Trybunału Sprawiedliwości). Już w dwa lata po wejściu w życie traktatu amsterdamskiego (maj 1999 roku) podpisano traktat nicejski (luty 2001 roku), który stanowił kontynuację reform i konkretyzację niektórych zasad funkcjonowania kluczowych unijnych konstytucji⁶⁶.

W maju 2004 roku ostatecznie dobiegł końca największy proces akcesyjny w historii Unii Europejskiej – wspólnota poszerzyła się o osiem państw byłego „bloku wschodniego” oraz Cypr i Malte. W październiku tego samego roku 25 państw

⁶⁶ C.H. Church, D. Phinnemore, „Znikający” *Traktat Amsterdamski*, „Studia Europejskie” nr 2/1998, s. 23-47.

członkowskich wraz z kandydującymi do Unii Europejskiej Bułgarią, Rumunią i Turcją podpisało Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy. Ten będący krokiem w stronę federalizacji wspólnoty dokument miał na celu gruntowną przebudowę systemu instytucjonalnego Unii Europejskiego, kładł również duży nacisk na aspekty aksjologiczne, według których kierować powinna się polityka państw członkowskich (Karta Praw Podstawowych). Ze względu na odrzucenie projektu „europejskiej konstytucji” przez Francję i Holandię na mocy referendum oraz wstrzymanie dalszej ratyfikacji przez Czechy, Danię, Portugalię, Szwecję i Wielką Brytanię, najbardziej jak dotąd idący plan reformy Unii Europejskiej nie powiódł się⁶⁷.

Nieudany projekt ustanowienia Konstytucji dla Europy świadczył o tym, że znaczna część europejskich polityków i obywateli z niepokojem odbierała pomysły federalizacji Unii Europejskiej i cedowania kompetencji instytucji suwerennych państw na organy ponadnarodowe. Kontrowersje wzbudzały też akcentowane w jej projekcie kwestie aksjologiczne, które w szczególności poddawali krytyce konserwatyści i część europejskiej chadecji. Domagali się oni stanowczego podkreślenia w zapisach roli dorobku chrześcijaństwa jako fundamentu cywilizacji europejskiej⁶⁸.

Wraz z odrzuceniem projektu Konstytucji dla Europy rozpoczęto pracę nad swego rodzaju „planem B”. W 2007 roku sfinalizowano kilkuletnie negocjacje nad reformą wspólnoty podpisując umowę definiującą dzisiejszy system polityczny Unii Europejskiej – traktat z Lizbony, który wszedł w życie w grudniu 2009 roku. Ma on charakter rewizyjny, co oznacza, że zmienił dotychczasowe traktaty regulujące działanie systemu politycznego Unii Europejskiej. Na jego mocy Unia Europejska uzyskała osobowość prawną, co uczyniło tę organizację w pełni niezależnym podmiotem w polityce międzynarodowej oraz w relacji na linii Unia Europejska – rządy państw narodowych. Uznać można, że traktat lizboński nadał systemowi politycznemu Unii Europejskiej charakter „quasifederalny”, w którym organy o charakterze ponadnarodowym i międzynarodowym utrzymały swoją silną pozycję i poszerzyły jeszcze bardziej kompetencje (zob. Tab. 2). Unia Europejska nie jest jednak zarówno federacją, jak i

⁶⁷ E. Kuźlewska, *Proces ratyfikacji Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy i jego następstwa*, Warszawa 2011, s. 10-11; R. Frelek, *Dzieje dyplomacji. Zarys historii stosunków międzynarodowych*, Toruń 2006, s. 533-536.

⁶⁸ Tamże, s. 159.

konfederacją. Stanowi połączenie obu tych form ustrojowych, jednak z silnymi cechami ustroju federalnego, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części pracy⁶⁹.

Tab. 2. Kategorie i dziedziny kompetencji Unii Europejskiej po traktacie lizbońskim

Kompetencje wyłączone (art. 3 TFUE)	Kompetencje dzielone (art. 4 TFUE)	Działania wspierające, koordynujące, uzupełniające (art. 6 TFUE)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Unia celna ▪ Ustanowienie reguł konkurencji niezbędnych do funkcjonowania rynku wewnętrznego ▪ Polityka pieniężna w odniesieniu do państw członkowskich, których walutą jest euro ▪ Zachowanie morskich zasobów biologicznych w ramach wspólnej polityki rybołówstwa ▪ Wspólna polityka handlowa 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rynek wewnętrzny ▪ Polityka społeczna w odniesieniu do aspektów określonych w traktatach ▪ Spójność gospodarcza, społeczna i terytorialna ▪ Rolnictwo i rybołówstwo, z wyłączeniem zachowania morskich zasobów biologicznych ▪ Środowisko naturalne ▪ Ochrona konsumentów ▪ Transport ▪ Sieci transeuropejskie ▪ Energia ▪ Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości ▪ Wspólne problemy bezpieczeństwa w zakresie zdrowia publicznego w odniesieniu do aspektów 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ochrona i poprawa zdrowia ludzkiego ▪ Przemysł ▪ Kultura ▪ Turystyka ▪ Edukacja, kształcenie zawodowe, młodzież i sport ▪ Ochrona ludności ▪ Współpraca administracyjna

⁶⁹ J. Barcz, *Od lizbońskiej do postlizbońskiej Unii Europejskiej: główne kierunki reformy ustrojowej procesu integracji*, Warszawa 2020, s. 615-617.

	określonych traktatach	w	
--	---------------------------	---	--

Źródło: Ł.D. Wróblewski, dz. cyt., s. 44.

1.1.6. Unia Europejska po traktacie lizbońskim

Obserwując obecne publicystyczne i naukowe dyskusje nad funkcjonowaniem polizbońskiej Unii Europejskiej, można zauważyć duży pesymizm wielu autorów. Znajduje on odzwierciedlenie w samych tytułach wielu politologicznych opracowań na temat współczesnego stanu integracji europejskiej. „Kryzys”, „dezintegracja”, „eurosceptycyzm”, „deficyt demokracji”, „kryzys tożsamości” czy „rozrost biurokracji” to sformułowania używane powszechnie w odniesieniu do współczesnej Unii Europejskiej, nie tylko przez przeciwników tej organizacji⁷⁰. Faktem jest, że niemal powszechny sceptycyzm wobec funkcjonowania wspólnoty – wyrażany nie tylko przez intelektualistów i polityków, ale również obywateli – wiąże się z kilkoma podstawowymi czynnikami⁷¹. Należy wymienić wśród nich przede wszystkim kryzys zadłużenia w strefie euro z 2009 roku i jego polityczno-gospodarcze konsekwencje⁷², opuszczenie Unii Europejskiej przez Wielką Brytanię (Brexit)⁷³, wynikający z przesłanek aksjologicznych kryzys polityczny pomiędzy Komisją Europejską a rządami Węgier i Polski⁷⁴, czy pandemia COVID-19, która według niektórych komentatorów obnażyła problemy decyzyjne instytucji unijnych⁷⁵.

Konsekwencją kryzysu Unii Europejskiej i jednocześnie jego poważnym symptomem jest wzrost poparcia wyborców dla ugrupowań eurosceptycznych i nacjonalistycznych –

⁷⁰ H. Tendera Właszczuk, *Wstęp*, [w:] tejże (red.), *Kryzys Unii czy kryzys w Unii?: kierunki dyskusji nad przyszłością integracji europejskiej*, Warszawa 2014, s. 7-9; P.J. Borkowski, *Unia Europejska – kryzys egzystencjalny*, „Rocznik Strategiczny”, 2015/2016, s. 182-202; U. Beck, *Niemiecka Europa: nowe krajobrazy władzy pod znakiem kryzysu*, Warszawa 2013, 8-19; Z. Czachór, *Kryzys i zaburzona dynamika Unii Europejskiej*, Warszawa 2013, s. 21-43; T.G. Grosse, *Pokryzysowa Europa: dylematy Unii Europejskiej*, Warszawa 2018, s. 7-12; I. Krastew, *Co po Europie?*, Warszawa 2018, s. 12-21; J. Zielonka, *Koniec Unii Europejskiej?*, Warszawa 2014, s. 20-36; R. Youngs, *Europe Reset. New Directions for the EU*, Londyn 2017, s. 14-30.

⁷¹ R. Kuźniar, *Europa w porządku międzynarodowym*, Warszawa 2016, s. 194-202; P.J. Borkowski, *Unia Europejska: pandemia, pieniądze, populizm i pożegnania*, „Rocznik Strategiczny” 2020/2021, s. 199-220.

⁷² J.J. Węc, *Kryzys zadłużeniowy w strefie euro w latach 2010-2018*, „Politeja”, nr 3/2020, s. 29-48.

⁷³ P. Biskup, *Brexit: precedens w funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 4/2019, s. 1-4.

⁷⁴ G. De Burca, *Poland and Hungary's EU membership: On not confronting authoritarian governments*, „International Journal of Constitutional Law” nr 1/2022, s. 13-34.

⁷⁵ I. Krastew, *Nadeszło jutro: jak pandemia zmienia Europę*, Warszawa 2020, s. 5-10.

po krachu z 2008 roku i początku kryzysu ekonomicznego, a także kryzysu w strefie euro – znaczne poparcie zyskały partie antyimigracyjne, tj. takie, których trzon programu politycznego stanowią populistyczne postulaty związane ze sprzeciwem wobec zjawiska imigracji i polityką wielokulturowości⁷⁶. Obecnie w niemal każdym państwie europejskim istnieje partia polityczna prezentująca taki program, niektóre z nich osiągają stosunkowo dobre wyniki wyborcze. Należą do nich brytyjska Partia Niepodległości Zjednoczonego Królestwa, francuski Front Narodowy czy holenderska Partia Wolności. Za najbardziej jaskrawy przykład wykorzystywania i podsycania przez polityków nastrojów antyimigracyjnych wśród elektoratu jest rezultat, jaki w wyborach parlamentarnych z 2011 roku zdobyła w Finlandii partia Prawdziwi Finowie. Uwagę przykuwa w tym przypadku zarówno wysoki wynik wyborczy (19% głosów)⁷⁷, jak i fakt, że w Finlandii odsetek imigrantów jest w porównaniu z innymi państwami Europy Zachodniej znikomy. Dodatkowo kraj ten posiada jeden z wyższych współczynników starości demograficznej w Unii Europejskiej, co może sprawić, że to właśnie napływ imigrantów stanowić będzie remedium na ten stan rzeczy już w niedalekiej przyszłości⁷⁸. Jednakże analizując niechęć polityków europejskich do podejmowania działań proimigracyjnych nie jest konieczne odwoływanie się do partii skrajnie prawicowych czy populistycznych. Wystarczy przytoczyć wypowiedzi liderów rządów trzech najsilniejszych pod względem gospodarczo-politycznym państw kontynentu – Nicolasa Sarkozy’ego, Angeli Merkel i Davida Camerona – które ci popełnili w ciągu ostatnich kilku lat. Sprowadzają się one do tego, iż – zdaniem ich autorów – europejska polityka zmierzając do integracji imigrantów z autochtonami i do wielokulturowości poniosła spektakularną porażkę⁷⁹.

Jednym z poważniejszych i długofalowych czynników składających się na „kryzys

⁷⁶ B. Kosowska-Gąstoł, *Entuzjaści versus sceptycy – układ sił politycznych w Parlamencie Europejskim VIII kadencji oraz powyborcze scenariusze rozwoju*, [w:] A. Nitszke, J. Węc (red.) *Podsumowanie VIII kadencji Parlamentu Europejskiego. Wyzwania integracji europejskiej w latach 2014-2019*, Kraków 2019, s. 119-135.

⁷⁷ Parties and Elections in Europe: <http://www.parties-and-elections.eu/finland.html> [data dostępu: 23.11.2021].

⁷⁸ I. Wyciechowska, *Wpływ migracji na bezpieczeństwo ekonomiczne i politykę UE*, [w:] K.M. Książkowski, K. Pronińska (red.), *Bezpieczeństwo ekonomiczne w perspektywie politologicznej: wybrane problemy*, Warszawa 2012, s. 163-164.

⁷⁹ D. Pszczółkowska, *Co Francja pocznie z imigrantami*, „Gazeta Wyborcza” nr 86, 12.04.2007, s. 12; S. Evans, *Merkel says German multicultural society has failed*, BBC, 17.10.2010: <http://www.bbc.com/news/world-europe-11559451> [data dostępu: 23.11.2014]; P. Dominiczak, *David Cameron announces immigration benefits crackdown*, „The Telegraph”, 29.07.2014: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/immigration/10996721/David-Cameron-announces-immigration-benefits-crackdown.html> [data dostępu: 23.11.2014].

egzystencjalny” Starego Kontynentu i Unii Europejskiej jest również starzenie się społeczeństw⁸⁰. Według danych Eurostatu, w 2008 roku odsetek osób powyżej 65 roku życia w Unii Europejskiej wynosił 17%. W 2050 roku ma on liczyć już 30%. Mamy więc do czynienia z tzw. starzeniem się społeczeństwa, a więc zwiększaniem się udziału osób starszych w ogóle ludności. W tym samym okresie współczynnik obciążenia demograficznego (czyli statystyczna liczba osób starszych przypadająca na 100 osób w wieku 15-64 lat) ma wzrosnąć z 25 do 53. Dodatkowym zjawiskiem jest tzw. podwójne starzenie się, które oznacza zwiększanie się odsetka osób w wieku powyżej 80 lat. W 2008 roku wynosił on 4,4%, prognozy wskazują, iż w ciągu pół wieku ma on wzrosnąć do ok. 12%. Polska wraz z innymi państwami postkomunistycznymi jest w jeszcze gorszej, niż Europa Zachodnia, sytuacji. W 2050 roku odsetek osób powyżej 65 i 80 roku życia ma w Polsce wynieść – odpowiednio ok. 36% i ok. 13%, zaś współczynnik obciążenia demograficznego – aż 91⁸¹. Wówczas również średni wiek Polaka będzie wynosił 47 lat (w 2010 wynosił 38 lat), zaś liczba mieszkańców kraju zmniejszy się do liczby 30,5 miliona⁸².

Największym problemem obecnej sytuacji demograficznej jest to, że praktycznie we wszystkich państwach europejskich współczynnik dzietności wynosi poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń (poniżej 1,5). Zjawisko to występuje na całym kontynencie, jednak jego stopień jest różny dla poszczególnych krajów. W najgorszej sytuacji pod względem przyrostu naturalnego znajdują się postkomunistyczne państwa Europy Środkowowschodniej (w tym Polska), potem południowa część kontynentu (Włochy, Portugalia, Hiszpania, Grecja) następnie Niemcy i Austria. W najlepszej sytuacji znajdują się Francja, Skandynawia i Wyspy Brytyjskie wraz z krajami Beneluksu⁸³.

Obecny stan rzeczy dotyczący aktualnej sytuacji demograficznej, a także związane z nią skutki gospodarcze, są daleko niepokojące. Zwraca się uwagę, że „sytuacja demograficzna to fundamentalny czynnik determinujący sytuację makroekonomiczną i

⁸⁰ E. Kwidziński, *Kryzys demograficzny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego państw*, [w:] P. Niwiński, J. Leska-Ślęzak, B. Woźniak-Krawczyk (red.), *Wybrane aspekty bezpieczeństwa w zakresie działalności podmiotów Unii Europejskiej*, Gdańsk 2015, s. 37-52.

⁸¹ M. Raław, M. Rosochacka-Gmitrzak, *Proces starzenia się, w kontekście wyzwań demografii, polityki społecznej oraz doniesień badawczych*, s. 1-2, dostępne on-line: http://www.wrzos.org.pl/download/Ekspertyza_1_ASOS.pdf [data dostępu 23.11.2021].

⁸² A. M. Popko, D. Smyrgała, *Kryzys demograficzny RP: potrzeba skutecznej polityki rodzinnej*, Ekspertyza Instytutu Jagiellońskiego nr 1 (1)/2011, Instytut Jagielloński, Warszawa 2011, s. 5-6.

⁸³ C. Żołędowski, *Starzenie się ludności – Polska na tle Unii Europejskiej*, „Polityka Społeczna” nr 17/2012, s. 34.

społeczną każdego państwa”⁸⁴. W tym kontekście można już z całą pewnością uznać, że zapaść demograficzna, z jaką mamy do czynienia, zagraża elementarnemu bezpieczeństwu ekonomicznemu i socjalnemu państw europejskich i ich obywateli. Jest ona uznawana, obok m.in. bezrobocia, deficytu finansów publicznych i zadłużenia narodowego, za jeden z głównych problemów ekonomiczno-społecznych rozwiniętego świata. Niekorzystna struktura demograficzna wpływa ujemnie na stan finansów publicznych. To z kolei doprowadza do negatywnych skutków na rynku pracy, dochodów obywateli, spowolnienia gospodarczego⁸⁵.

Z utrzymywaniem się obecnych problematycznych, pogłębiających się tendencji demograficznych w Europie związane będą konsekwencje długookresowe natury gospodarczej. Należy do nich prawdopodobny spadek udziału produkcji państw Unii Europejskiej w światowym PKB, a także obniżenie konkurencyjności gospodarki europejskiej wobec gospodarki USA. Jest to wcale prawdopodobne gdy weźmie się pod uwagę o wiele korzystniejszą strukturę demograficzną Stanów Zjednoczonych⁸⁶. Należy również dodać, że demograficzne problemy Europy są jeszcze bardziej niepokojące kiedy zestawimy je z kryzysem zadłużeniowym niektórych państw kontynentu. Może wszakże istnieć związek pomiędzy długiem publicznym a gospodarczymi następstwami starzenia się społeczeństw (np. poprzez powiększanie się deficytu finansowego poprzez dokapitalizowanie załamującego się, niewydolnego systemu emerytalnego)⁸⁷.

Wynikający z wymienionych powodów kryzys Unii Europejskiej jest dla wielu przesłanką dla snucia wizji erozji i rozpadu wspólnoty, dla innych jednak kryzys może stanowić istotny impuls dla jeszcze dalej idącej integracji poprzez tak zwaną „ucieczkę do przodu”⁸⁸.

⁸⁴E. Mączyńska, *Sytuacja demograficzna jako element globalnie naruszonej równowagi*, [w:] *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja inauguracyjna*, pod. red. Z. Strzeleckiego, A. Potrykowskiej, Warszawa 2012, s. 87.

⁸⁵ Tamże, s. 87-88.

⁸⁶*World Population Prospects. The 2012 Revision. Volume II: Demographic Profiles*, UN Department of Economic and Social Affairs, Nowy Jork 2013, s. 800-804.

⁸⁷T. Pliszka, A. Tkach, *Zadłużenie publiczne w Polsce w kontekście kryzysu demograficznego*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” nr 13/2013, s. 188-201.

⁸⁸ K. Żukrowska, *Rozwój Unii Europejskiej do 2020 roku a nowe wyzwania globalizacji i konkurencji międzynarodowej z uwzględnieniem roli, miejsca i interesów Polski*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” nr 1/2017, s. 17-33; P. Tosiek, *Perspektywy federalizacji systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej*, [w:] T. Kownacki, A. Wierzchowska (red.), *Instytucjonalizacja procesów integracji europejskiej: wybrane zagadnienia teoretyczne i funkcjonalne*, Warszawa 2019, s. 47-60.

Tab. 3. Prawne podstawy integracji europejskiej: od traktatów rzymskich do traktatu lizbońskiego

Traktat	Data podpisania/data wejścia w życie	Sygnatariusze	Najważniejsze zapisy
Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (traktat paryski)	18 kwietnia 1951 / 23 lipca 1952	Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, RFN, Włochy	Stworzenie regulacji oraz wspólnego rynku dla surowców i produktów sektora zbrojeniowego (węgla, stali, żelaza). Stworzenie podstaw systemu instytucjonalnego wspólnoty
Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą	25 marca 1957 / 1 stycznia 1958	Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, RFN, Włochy	Rozszerzenie integracji gospodarczej i naukowej (zniesienie opłat celnych, ustalenie wspólnej taryfy zewnętrznej, wprowadzenie elementów wspólnej polityki rolnej, zapewnienie swobody przepływu towarów, usług, kapitału i pracowników)
Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej			Koordinacja działań w zakresie badań nad pokojowym wykorzystaniem energii atomowej
Jednolity Akt Europejski	17-28 lutego 1986 / 1 lipca 1987	Belgia, Dania, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, RFN, Portugalia, Wielka Brytania, Włochy	Rewizja traktatów rzymskich, określenie zasad wspólnego rynku wewnętrznego. Nadanie formalnych ram dla Rady Europejskiej, poszerzenie kompetencji Parlamentu Europejskiego. Usprawnienie procesu decyzyjnego wspólnoty. Przygotowanie ram prawnych dla akcesji Portugalii i Hiszpanii

Traktat z Maastricht (Traktat o Unii Europejskiej)	z 7 lutego 1992 / 1 listopada 1993	Belgia, Dania, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, RFN, Portugalia, Wielka Brytania, Włochy	Przekształcenie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w Unię Europejską, przygotowanie podstaw prawnych dla wprowadzenia wspólnej waluty (euro), pogłębienie współpracy w obrębie wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, wzmocnienie pozycji Parlamentu Europejskiego
Traktat z Amsterdamu	z 2 października 1997 / 1 maja 1999	Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, RFN, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy	Reforma systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej, usprawnienie procesów decyzyjnych, wzmocnienie pozycji Parlamentu Europejskiego i Trybunału Sprawiedliwości
Traktat z Nicei	z 26 lutego 2001 / 1 lutego 2003	Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, RFN, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy	Dostosowanie systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej do przyjęcia dziesięciu nowych państw z Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, wprowadzenie zmian w ustalaniu składu Komisji Europejskiej
Traktat z Aten (traktat akcesyjny)	z 16 kwietnia 2003 / 30 czerwca 2004	Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, RFN, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy + Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Malta, Słowacja, Słowenia, Węgry	Stworzenie podstaw prawnych do przyjęcia dziesięciu nowych państw z Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, określenie dokładnych warunków akcesji dla nowych państw wspólnoty

Traktat z Lizbony	z 13 grudnia 2007 / 1 grudnia 2009	Austria, Belgia, Bułgaria, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Litwa, Łotwa, Luksemburg, Malta, RFN, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Wielka Brytania, Węgry, Włochy	Zastąpienie nieratyfikowanego Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy, nadanie Unii Europejskiej osobowości prawnej, gruntowna reforma systemu instytucjonalnego wspólnoty i rozszerzenie uprawnień jej organów, wprowadzenie Karty Praw Podstawowych
-------------------	------------------------------------	--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Dedman, *The Origins and Development of the European Union 1945-2008. A History of European Integration*, Londyn 2010, s. 44-186; O. Barburska, D. Milczarek, *Historia integracji europejskiej w zarysie*, Warszawa 2013, s. 122-172.

1.2. Charakterystyka systemu politycznego Unii Europejskiej

Unia Europejska w wymiarze politycznym budzi wśród uczonych wiele wątpliwości i kontrowersji. Dotyczą one m. in. tego która z dwóch dyscyplin uprawianych w ramach nauk o polityce jest do jej badania w większym stopniu uprawniona – *Political Sciences* czy też *International Relations*, a także tego jakimi kategoriami opisywać ten polityczny byt⁸⁹. Zwraca się uwagę na fakt, że Unii Europejskiej nie można traktować zarówno jako unii w klasycznym tego słowa rozumieniu, jak i jako konfederacji, nie spełnia także w pełni kryteriów federacji. Jest wobec nazywana tworem *sui generis*, czy też organizacją *in statu nascendi*⁹⁰. Ponadto badacz, dla którego przedmiotem dociekań jest Unia, wybrać musi spośród rozmaitych (stojących niekiedy ze sobą w sprzeczności) teoretycznych ujęć integracji politycznej⁹¹.

⁸⁹ Do tego grona należy dodać jeszcze poszukującą swej tożsamości europeistykę (*European Studies*). Zob.: W. Jakubowski, K.A. Wojtaszczyk, *Teoretyczny wymiar studiów europejskich*, [w:] W. Jakubowski, K.A. Wojtaszczyk (red.), *Europeistyka. Podręcznik akademicki. Tom 1*, Warszawa 2012, s. 11-12.

⁹⁰ B. Przybylska-Maszner, M. Rewizorski, *System instytucjonalny Unii Europejskiej po traktacie z Lizbony. Aspekty polityczne i prawne*, Warszawa 2012, s. 25.

⁹¹ Do najważniejszych ujęć teoretycznych w kontekście badań nad Unią Europejską należą: instytucjonalizm (historyczny, racjonalnego wyboru), funkcjonalizm, neofunkcjonalizm, liberalne podejście międzyrządowe, wielopoziomowe zarządzanie, teoria reżimów. Zob.: P. J. Borkowski, *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Warszawa 2007, s. 187-190; J. Czaputowicz, *Teorie integracji europejskiej*, Warszawa 2020, s. 5-6.

Niewątpliwie Unia Europejska może być w pełni uznana za demokratyczny system polityczny⁹². Świadczy o tym fakt, iż posiada ona cztery wymieniane przez Davida Eastona i Gabriela Almonda cechy:

- stabilny system instytucjonalny biorący udział w procesie decydowania i mający wpływ na życie polityczne państw członkowskich i obywateli Unii wraz z jasno określonym zbiorem zasad (pochodzących m. in. z traktatów unijnych);
- możliwość realizacji przez obywateli swoich zbiorowych i indywidualnych interesów poprzez pośrednią i bezpośrednią partycypację w życiu politycznym
- (m. in. wybory do Parlamentu Europejskiego, lobbying, inicjatywa ustawodawcza);
- realny wpływ decydentów (instytucji unijnych) na dystrybucję zasobów i rozmieszczenie wartości społecznych i politycznych w systemie;
- istnienie ciągłych i skomplikowanych interakcji (sprzężenia zwrotnego) pomiędzy poszczególnymi elementami systemu (np. pomiędzy grupami lobbystów a decydentami politycznymi, instytucjami wspólnotowymi a parlamentami narodowymi)⁹³.

System jest jednym z kluczowych i najczęściej używanych pojęć w politologii. Co za tym idzie ma on również wiele – niekiedy znacznie różniących się od siebie – definicji, których treść w dużej mierze zależy od konkretnego nurtu badawczego⁹⁴. Podejście instytucjonalne określa system polityczny jako ogół instytucji posiadających kompetencje decyzyjne i władcze oraz zachodzące pomiędzy nimi relacje. W tym rozumieniu, które bierze swój początek jeszcze w tradycji weberowskiej, system polityczny jest niekiedy utożsamiany wprost z pojęciem państwa⁹⁵. Teoria neoinstytucjonalna postrzega z kolei system polityczny jako ogólnospołeczny proces charakteryzujący się określoną dynamiką, zaś terminu instytucji nie zawęża jedynie do instytucji państwowych i normatywnych między nimi oddziaływać. Koncepcja behawiorystyczno-funkcjonalna postrzega z kolei system polityczny jako ogólnospołeczny proces charakteryzujący się określoną dynamiką, zaś terminu instytucji nie zawęża jedynie do instytucji państwowych i normatywnych między nimi

⁹² T. Kownacki, *Legitymizowanie systemu politycznego Unii Europejskiej*, Warszawa 2014, s. 35-46; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006, s. 307-315.

⁹³ S. Hix, *System polityczny Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 29; B. Przybylska-Maszner, M. Rewizorski, dz. cyt., s. 25-33.

⁹⁴ J. Knopek, *Europejskie systemy polityczne*, Warszawa 2016, s. 13.

⁹⁵ K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2007, s. 180.

oddziaływań. Najpełniejsze jednak ujęcie kategorii systemu politycznego prezentuje podejście systemowe i proponowane przez nie narzędzia badawcze analizy systemowej⁹⁶.

Związana z pojęciem systemu politycznego analiza systemowa należy obecnie do najbardziej wpływowych i rozbudowanych modeli analitycznych w politologii⁹⁷. Jej powstanie wiąże się z osobą D. Eastona i jego przełomowych prac: *Political System* (1953), *A Framework for Political Analysis* (1963) oraz *A System Analysis of Political Life* (1965)⁹⁸. Autor postawił w nich sobie za cel skonstruowanie podejścia badawczego, które doprowadziłoby do jak najdalej idącej obiektywizacji badań nad procesami politycznymi.

Analiza systemowa stanowi próbę empirycznego badania procesów politycznych i cechuje się uniwersalizmem polegającym na rozbudowanej definicji systemu politycznego. Nie jest on wedle założeń tego podejścia rozpatrywany w kategoriach konkretnego systemu w danej przestrzeni geograficznej czy obrębie konkretnego państwa (np. polski system polityczny), lecz charakteryzuje się wysokim poziomem abstrakcji i jako taki stanowi on czysty model teoretyczny⁹⁹. Owa metoda wyjaśniania życia politycznego narodziła się na gruncie funkcjonalizmu, ogólnej teorii systemów oraz cybernetyki¹⁰⁰.

Wedle analizy systemowej – reprezentowanej na gruncie nauk politycznych obok D. Eastona (podejście cybernetyczne) również przez G. Almonda, K. Deutscha i T. Parsonsa (podejście funkcjonalne) – system polityczny to „wyodrębniona analitycznie całość o złożonej strukturze, umiejscowiona w wielowymiarowym otoczeniu, z którego czerpie informację i energię, przetwarza ją i oddziałuje na to środowisko - również za pomocą informacji i energii”¹⁰¹. System poddawany jest analizie poprzez wykorzystanie podstawowych związanych z nim pojęć, do których należą:

- wspólnota polityczna – ogół członków systemu politycznego;
- reżim polityczny – układ norm zwyczajowych i prawnych konstytuujących system polityczny, będący jego formą organizacji;

⁹⁶ W. Sokół, M. Żmigrodzki, (red.), *Encyklopedia politologii. Tom 1. Teoria polityki*, Zakamycze 1999, s. 278.

⁹⁷ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2011, s. 24.

⁹⁸ J. G. Gunnell, *The Reconstitution of Political Theory: David Easton, Behavioralism, and the Long Road to System*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences”, vol. 49(2) 2013, s. 190 i następne.

⁹⁹ A. Antoszewski, *Analiza systemowa – przemijająca moda czy zmarnowana szansa w badaniach systemów partyjnych*, [w:] *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, red. A. Antoszewski, A. Dumała, B. Krauz-Mozer, K. Radzik, Lublin 2009, s. 127.

¹⁰⁰ A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] *Studia z teorii polityki. Tom 1*, red. A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 1999, s. 73.

¹⁰¹ *Tamże*.

- instytucje polityczne – wyspecjalizowane grupy posiadające kompetencje do wydawania wiążących dla wspólnoty politycznej decyzji;
- otoczenie wewnętrzne – środowisko narodowe systemu (głównie podsystem ekonomiczny i kulturowy)¹⁰²;
- otoczenie zewnętrzne – środowisko międzynarodowe systemu;
- wejścia systemowe (*inputs*) – wkłady do systemu politycznego stanowiące dla niego źródło energii (poparcia) i informacji (żądania);
- wyjścia systemowe (*outputs*) – wytwory systemu politycznego: decyzje polityczne oraz oświadczenia i posunięcia ośrodków decyzyjnych;
- konwersja wewnątrzsystemowa – w jej ramach zachodzi obieg informacji pomiędzy poszczególnymi elementami samego systemu oraz dokonywana jest hierarchizacja i selekcja żądań oraz ustalanie możliwości ich realizacji czy też ustalane są alternatywne propozycje rozwiązywania problemów politycznych;
- sprzężenie zwrotne – proces docierania do ośrodków decyzyjnych informacji o skuteczności i odbiorze społecznym decyzji politycznych i działań oraz informacji o nowych żądaniach będących skutkiem tych decyzji;
- homeostaza – pożądaný stan równowagi pomiędzy systemem politycznym a jego otoczeniem, który jest niezbędny dla stabilności i przetrwania systemu z uwzględnieniem jego dynamicznego charakteru¹⁰³.

Wymienione i wyjaśnione pokrótce pojęcia tworzą specyficzny abstrakt badawczy, który służyć ma opisywaniu, wyjaśnianiu i prognozowaniu rzeczywistości politycznej, zaś sama analiza systemowa jest zarówno metodą badań, jak i teorią polityczną.

Biorąc pod uwagę trzystopniowy podział rzeczywistości politycznej na system polityczny, jego otoczenie wewnętrzne oraz otoczenie zewnętrzne, można przyjąć, że:

- w skład systemu politycznego Unii Europejskiej wchodzi instytucje decyzyjne – Komisja UE, Rada UE, Rada Europejska, Parlament Europejski, Europejski Trybunał Sprawiedliwości, Europejski Bank Centralny;
- w skład otoczenia wewnętrznego – europejska opinia publiczna, obywatele państw należących do Unii, media narodowe, organizacje lobbingowe i wszelkie

¹⁰² W. Lamentowicz, reprezentując podejście marksistowskie, wyróżnia trzy struktury otoczenia systemu: ekonomiczną, społeczną oraz kulturowo-ideologiczną. Zob.: J. Kowalski, W. Lamentowicz, P. Winczorek, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 81.

¹⁰³ A. Antoszewski, *System polityczny jako...*, dz. cyt., s. 73-80; A. Laska, J. Nocoń, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010, s. 156-161.

grupy nacisku, korporacje transnarodowe, partie polityczne na szczeblu narodowym i transnarodowym;

- w skład otoczenia zewnętrznego – rządy państw nienależących do Unii, organizacje międzynarodowe, światowa opinia publiczna.

System polityczny Unii Europejskiej ma charakter hybrydowy. Oznacza to, że jego organizacja instytucjonalna i proces decyzyjny nie opiera się na klasycznym monteskiuszowskim trójpodziale władzy, jaki występuje w państwach o ustroju demokratycznym. Zamiast niego Unia Europejska w toku swej ewolucji wypracowała skomplikowany i dzielony przez poszczególne instytucje system relacji pomiędzy władzą prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Poziom złożoności relacji pomiędzy legislatywą, egzekutywą i jurysdyktywą w Unii Europejskiej prowadzi często z jednej strony do decyzyjnego impasu, z drugiej – dzięki istnieniu licznych procedur kontrolnych (*check and balances*) – do przeciwdziałania nierównowadze instytucjonalnej (np. zdecydowanemu zdominowaniu jednej instytucji przez inną)¹⁰⁴.

System władzy wykonawczej w Unii Europejskiej nazywany jest „podwójną egzekutywą”, gdzie obowiązki „rządu europejskiego” dzielone są pomiędzy reprezentującą interesy narodowe i *stricte* polityczną Radę Unii Europejskiej (złożoną z szefów poszczególnych resortów rządów narodowych) oraz mającą charakter ponadnarodowy, w teorii apolityczną i niezależną Komisję Europejską stojącą na straży przestrzegania traktatów przez wszystkie państwa członkowskie. Władza wykonawcza Unii Europejskiej jest również określana często w literaturze jako system „komitologii”¹⁰⁵.

Władza prawodawcza instytucji unijnych może przywołać na myśl klasyczną dwuizbową strukturę niektórych państw demokratycznych. Idąc tym tokiem myślenia, złożona z szefów rządów i głów państw Rada Europejska reprezentuje państwa członkowskie, zaś oddolnie wybierany Parlament Europejski stanowi głos obywateli Unii¹⁰⁶.

Ze względu na temat niniejszej pracy na dokładniejsze omówienie zasługuje funkcjonowanie Parlamentu Europejskiego. Jest to jedyna instytucja Unii Europejskiej,

¹⁰⁴ J.T. Lang, *Checks and Balances in the European Union: The Institutional Structure and the 'Community Method*, „European Public Law” nr 1/2006, s. 127-154.

¹⁰⁵ K. Ławniczak, *Spoleczne zakorzenienie aktorów procesu podejmowania decyzji w Radzie Unii Europejskiej*, Warszawa 2017, s. 21-47; Tenże, *Rada Unii Europejskiej: organizacja i sposób działania*, Warszawa 2014, s. 45-94.

¹⁰⁶ M. Kleinowski, *Sila państw w Unii Europejskiej: pozaformalne wyznaczniki siły państw w Radzie UE i Radzie Europejskiej*, Toruń 2015, s. 77-138.

której skład jest wybierany w bezpośrednich wyborach powszechnych spośród polityków startujących z list krajowych na pięcioletnią kadencję (tryb ten został ustanowiony począwszy od wyborów z 1979 roku). Parlament obraduje w Brukseli lub Strasburgu, a jego Sekretariat znajduje się w Luksemburgu. Oprócz sesji plenarnych, obrady i głosowania odbywają się również w komisjach zajmujących się poszczególnymi obszarami polityk Unii Europejskiej. To właśnie w komisjach parlamentarnych sprawuje się najważniejszą kontrolę prawodawstwa unijnego. Można zatem przywołać myśl, że „o ile grupy polityczne są życiodajną krwią Parlamentu, o tyle [...] komisje parlamentarne są jego kręgosłupem prawodawczym”¹⁰⁷.

Parlament Europejski stanowi najbardziej demokratyczną i przedstawicielską ze wszystkich unijnych instytucji. Jest organem jednoizbowym, którego skład wynosi obecnie 705 deputowanych pochodzących ze wszystkich państw członkowskich. Tworzą oni ponadnarodowe frakcje, które swój wyraz znajdują w działaniu wspomnianych grup politycznych – odpowiedników klubów poselskich w parlamentach państw narodowych. Każda grupa ma określony profil ideowy i program. Pod tym względem Parlament Europejski stanowi ideologiczną mozaikę Europy, w której większe znaczenie mają związane z daną grupą polityczną poglądy (lub interesy), niż przynależność narodowa. Największą relewancję i wpływ na funkcjonowanie nie tylko Parlamentu, ale również całej Unii, posiadają chadecy i socjaldemokraci, którzy tworzą ze sobą tak zwaną „wielką koalicję”¹⁰⁸.

Do grup politycznych IX kadencji Parlamentu Europejskiego (kadencja 2019-2024) należą:

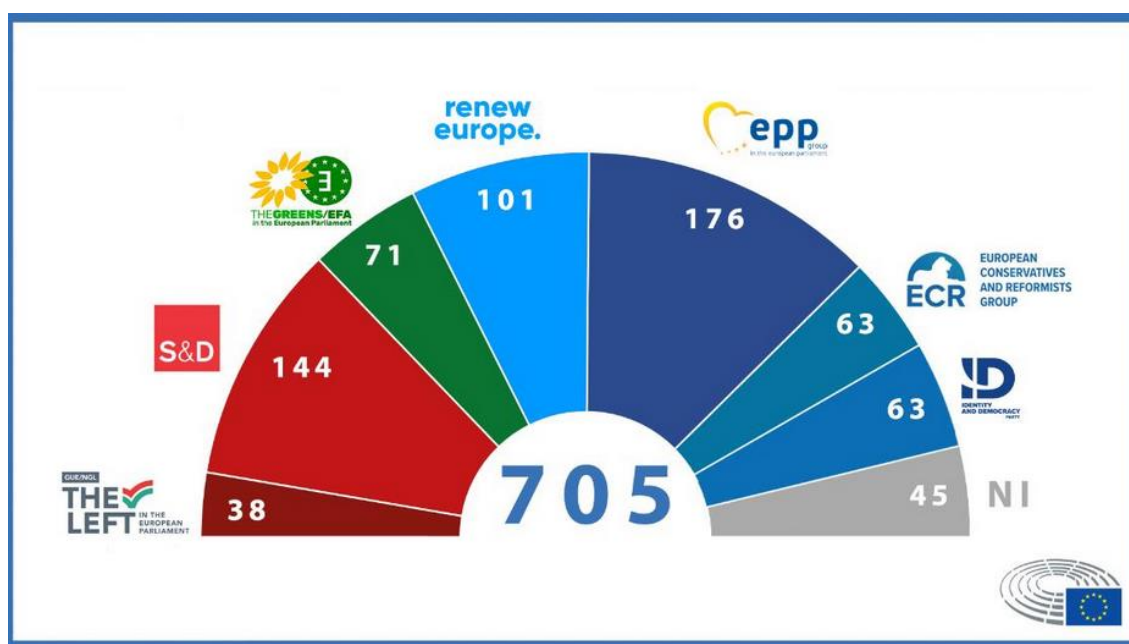
- Europejska Partia Ludowa (*European People's Party*, EPP) – w jej skład wchodzi proeuropejskie ugrupowania o profilu chadeckim i konserwatywno-liberalnym
- Postępowy Sojusz Socjalistów i Demokratów (*Progressive Alliance of Socialists and Democrats*, S&D) – składa się z partii socjaldemokratycznym
- Odnówmy Europę (*Renew Europe*) – zastąpiła istniejącą do 2019 roku grupę Porozumienia Liberałów i Demokratów na Rzecz Europy (ALDE), zrzesza partie o profilu liberalnym

¹⁰⁷ S. Hix, dz. cyt., s. 127.

¹⁰⁸ R. Kirzyński, *Parlament Europejski: od Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali do Traktatu z Lizbony. Rys historyczno-instytucjonalny*, Warszawa 2012, s. 136-172.

- Zieloni/Wolne Przymierze Europejskie (G/EFA) – zrzesza partie Zielonych oraz ugrupowania reprezentujące europejskie regiony ubiegające się o autonomię lub niepodległość (np. Karyntia, Flamandia, Katalonia)
- Tożsamość i Demokracja (*Identity and Democracy*, ID) – ugrupowanie zrzeszające partie eurosceptyczne i nacjonalistyczne
- Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy (*European Conservatives and Reformists*, ECR) – profil ideowy grupy łączy w sobie konserwatyzm, eurosceptycyzm i wolnorynkowe podejście do gospodarki
- Zjednoczona Lewica Europejska/Nordycka Zielona Lewica (*European United Left/Nordic Green Left*, GUE/NGL) – zrzesza ugrupowania socjalistyczne, ekosocjalistyczne oraz komunistyczne (eurokomunizm)¹⁰⁹.

Ryc. 1. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim IX kadencji wraz z liczbą deputowanych (stan na 24.11.2022 r.)

Źródło: Strona internetowa Parlamentu Europejskiego:

<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/eu-affairs/20190612STO54311/siedem-grup-politycznych-w-parlamencie-europejskim> [data dostępu: 24.11.2022 r.]

¹⁰⁹ Strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/organisation-and-rules/organisation/political-groups> [data dostępu: 28.09.2022 r.].

Parlament europejski pełni szeroki zakres funkcji legislacyjnych, budżetowych i kontrolnych, przy czym każda z tych funkcji jest dzielona z innymi instytucjami unijnymi (zob. Tab. 4). Stanowi on również forum wymiany myśli i idei, dlatego można go uznać za organ pełniący niezwykle ważną funkcję deliberacyjną i opiniotwórczą¹¹⁰.

Niezależność i szeroki zakres autonomii władzy sądowniczej to ważny element każdego demokratycznego systemu politycznego – również systemu Unii Europejskiej. Najważniejszą instytucją sądowniczą jest w nim Trybunał Sprawiedliwości. Jego głównym zadaniem jest wykładnia prawa Unii Europejskiej oraz łączenie w sobie funkcji sądu najwyższego, trybunału konstytucyjnego, trybunału stanu, sądu międzynarodowego, sądu arbitrażowego, sądu odwoławczego, sądu cywilnego i pracy, sądu administracyjnego i w końcu sądu pierwszej instancji i odwoławczego¹¹¹.

Tab. 4. Kompetencje najważniejszych instytucji systemu politycznego Unii Europejskiej

Instytucja	Skład	Najważniejsze kompetencje
Rada Europejska	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przewodniczący Rady Europejskiej ▪ Przewodniczący Komisji Europejskiej ▪ szefowie rządów i głowy państw członkowskich 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pełnienie nadrzędnych funkcji wobec pozostałych instytucji Unii Europejskiej ▪ nadawanie Unii impulsów niezbędnych do jej rozwoju oraz określanie ogólnych kierunków i priorytetów politycznych ▪ podejmowanie i negocjowanie kluczowych decyzji politycznych ▪ formułowanie ogólnych wytycznych w kwestiach strategicznych polik Unii (np. budżet wieloletni, zmiany traktatów, rozszerzanie Unii)
Rada Unii Europejskiej	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przewodniczący Rady Unii Europejskiej (minister danego resortu z państwa aktualnie sprawującego 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ reprezentowanie interesów państw członkowskich ▪ przyjmowanie (wraz z Parlamentem Europejskim) aktów prawa wtórnego ▪ przyjmowanie (wraz z Parlamentem Europejskim) budżetu unijnego

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ J. Sozański, *Trybunał Sprawiedliwości*, Warszawa 2010, s. 208.

	<p>prezydencję w Radzie)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Wysoki przedstawiciel Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa ▪ ministrowie spraw zagranicznych państw członkowskich (Rada Ogólna) ▪ ministrowie konkretnych resortów (Rada Branżowa) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ koordynowanie polityki gospodarczej państw członkowskich ▪ określanie kierunków polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (na podstawie wytycznych Rady Europejskiej)
Komisja Europejska	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przewodniczący Komisji wybierany przez Radę Europejską i zatwierdzany przez Parlament Europejski ▪ komisarze (po jednym z każdego państwa członkowskiego) proponowani przez członków Rady Europejskiej i zatwierdzani przez Parlament Europejski 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ proponowanie rozwiązań politycznych w średnioterminowej perspektywie rozwoju Unii Europejskiej ▪ inicjowanie aktów prawnych ▪ arbitraż w procesie prawodawczym ▪ zarządzanie budżetem unijnym ▪ uchwalanie niektórych zasad i regulacji (np. w obszarze konkurencji) ▪ wykonywanie aktów prawa pierwotnego i pochodnego ▪ pełnienie funkcji reprezentacyjnej w kontaktach handlowych i politycznych z państwami trzecimi
Parlament Europejski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przewodniczący Parlamentu wybierany spośród deputowanych ▪ deputowani wybierani w wyborach powszechnych z list krajowych (od 1979 roku) ▪ komisje parlamentarne 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ uczestnictwo w procedurze stanowienia prawa w ramach procedury zwykłej i specjalnej ▪ współudział w uchwalaniu budżetu unijnego ▪ zatwierdzanie składu Komisji i jej przewodniczącego ▪ przyjmowanie sprawozdań Komisji z działalności Unii Europejskiej oraz Przewodniczącego Rady Europejskiej z posiedzeń Rady Europejskiej

		<ul style="list-style-type: none"> ▪ pełnienie funkcji deliberacyjnej i opiniotwórczej
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sędziowie mianowani przez każde państwo członkowskie (27) ▪ Rzecznicy generalni (11) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ orzecznictwo i wykładnia prawa europejskiego ▪ łączenie w sobie funkcji unijnego sądu najwyższego, trybunału konstytucyjnego, trybunału stanu, sądu międzynarodowego, sądu arbitrażowego, sądu odwoławczego, sądu cywilnego i pracy, sądu administracyjnego i sądu pierwszej instancji i odwoławczego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ł.D. Wróblewski, M. Sapała, *System instytucjonalny*, [w:] E. Małuszyńska, B. Gruchman (red.), *Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej*, Warszawa 2021, s. 63-85; S. Hix, *System polityczny Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 55-186; M. Górka, *System instytucjonalny Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 20-40; M. Rewizorski, B. Przybylska-Maszner., *System instytucjonalny Unii Europejskiej po traktacie z Lizbony: aspekty polityczne i prawne*, Warszawa 2012, s. 116-130; N. Nugent, *Unia Europejska: władza i polityka*, Kraków 2012, s. 135-260.

Jednym z podstawowych i pierwotnych obszarów integracji europejskiej – od ustanowienia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali do polizbońskiej Unii Europejskiej – jest obszar gospodarki. Wymiar gospodarczy Unii Europejskiej jest w niniejszej pracy rozumiany jako jej polityka gospodarcza, a zatem wszelkie „sposoby świadomego oddziaływania państwa na gospodarkę, za pomocą określonych narzędzi (instrumentów) i środków, dla osiągnięcia celów założonych przez podmioty polityki gospodarczej, w otoczeniu uwarunkowań doktrynalnych (tj. w oparciu o daną teorię ekonomiczną), wewnętrznych (związanych z danym krajem) i zewnętrznych (poza nim)”¹¹². Polityka gospodarcza państw należących do Unii Europejskiej stanowi z jednej strony kompetencję rządów krajowych, z drugiej zaś jest ściśle determinowana zasadami, jakie są zapisane w unijnych traktatach. Mimo że pierwsze etapy europejskiej integracji gospodarczej ustanowione zostały już w latach 50. na mocy traktatu paryskiego i traktatów rzymskich, to za początek obecnego etapu uznaje się zapisy traktatu z

¹¹² M. Gajda, K. Tarnawska, *Kontrowersje wokół roli „Paktu Stabilizacji i Wzrostu” jako instrumentu koordynacji polityki gospodarczej w ramach Unii Gospodarczo-Walutowej*, „Studia i Prace Wydziału Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” nr 2/2009, s. 9-28.

Maastricht. Powołał on do życia Unię Gospodarczą i Walutową, której głównym celem było przeniesienie polityki pieniężnej na szczebel wspólnotowy¹¹³.

Do najważniejszych obszarów wspólnotowej polityki gospodarczej należą: jednolity rynek i związane z nim tzw. cztery swobody (przepływu osób, kapitału, towarów i usług), wspólna polityka handlowa, wspólna polityka rolno-wytwórcza, ustanawiany w cyklach siedmioletnich unijny budżet, wspólnotowa polityka fiskalna oraz istnienie europejskiego systemu walutowego wraz z unią bankową i obowiązywaniem wspólnej waluty euro w dziewiętnastu państwach członkowskich Unii Europejskiej (oraz jedenastu państwach do niej nienależących)¹¹⁴.

Europy nie należy traktować jedynie w kategoriach geograficznych, politycznych i gospodarczych, lecz również jako cywilizacyjną wspólnotę wartości – przestrzeń aksjologiczną. Wartości cywilizacji europejskiej zostały ukształtowane przez trzy klasyczne filary: filozofię grecką (ateńską), prawo rzymskie oraz religię chrześcijańską. W późniejszym czasie – to jest od epoki renesansu – należy jeszcze dodać do tego odrodzeniowy humanizm, filozofię Oświecenia, naukowy racjonalizm i dorobek wielkich ideologii – przede wszystkim konserwatyzmu, liberalizmu i socjalizmu¹¹⁵. Wszystkie te nurty kulturowe i ideowe mają duży wpływ na aksjologię Unii Europejskiej, która stanowi jeden z trzech – obok wymiaru politycznego i gospodarczego – filarów tej organizacji. W ramach wspólnoty istnieją jednak poważne i nieustające spory o to, której z dwóch podstawowych wizji aksjologicznych przyznać prymat – wartościom nawiązującym do antyku i chrześcijaństwa czy tym wywodzącym się z dorobku laickiego Oświecenia i ideologii akcentujących nieograniczoną wiarę w człowieka i postęp społeczny (liberalizm, socjaldemokracja)¹¹⁶.

Do najważniejszych zasad aksjologicznych Unii Europejskiej należą te zapisane w Karcie Praw Podstawowych. Czołowe miejsce zajmują w niej szeroko pojęte prawa

¹¹³ Poliński R., *Unia Gospodarcza i Walutowa w Europie: funkcjonowanie, kryzys, reformy*, Warszawa 2015, s. 10-22.

¹¹⁴ Barcz J., Kawecka-Wyrzykowska E., Michałowska-Gorywoda K., *Integracja europejska w świetle Traktatu z Lizbony: aspekty ekonomiczne*, Warszawa 2012, s. 10-50.

¹¹⁵ J. Wilk, B. Walczak, *Elementy aksjologii Unii Europejskiej*, Kraków 2009, s. 14-27; P. Eleftheriadis, *A union of peoples. Europe as a community of principle*, Oxford 2020, s. 176-193; P. Olszewski, *Unia europejska w świecie: od liberalizmu do realizmu*, Warszawa 2018, s. 54-60; J. Sozański, *Ogólne zasady prawa a wartości Unii Europejskiej*, Toruń 2012, s. 143-171.

¹¹⁶ M. Gierycz, *Europejski spór o człowieka: studium z antropologii politycznej*, Warszawa 2017, s. 13-15; A. Modrzejewski, *Aksjologiczna jedność a kulturowa różnorodność Europy w świetle filozofii społecznej Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, „Studia Gdańskie” t. 6/2009, s. 149-157.

człowieka, wolność, demokracja i państwo prawa, ochrona praw mniejszości, inkluzja społeczna czy mająca na celu ochronę praw kobiet polityka *gender mainstreaming*¹¹⁷.

1.3. Główne wizje Unii Europejskiej: od „Stanów Zjednoczonych Europy” do „Europy państw”

Już od samego początku integracji europejskiej istnieją kontrowersje i spory co do tego w jaki sposób owa integracja powinna przebiegać. Na przestrzeni ostatnich dekad spory te znajdowały swoje odzwierciedlenie w rozbieżnych poglądach europejskich polityków, opiniach publicystów czy analizach teoretyków. Również obecnie pytania o charakter i pożądaną kierunek reform Unii Europejskiej dotyczą najważniejszych obszarów jej funkcjonowania: pożądanego zakresu, granic i tempa integracji, zakresu suwerenności państw członkowskich czy zakresu kompetencji organów ponadnarodowych¹¹⁸.

Wśród licznych wizji integracji europejskiej szczególne miejsce zajmują opozycyjne wobec siebie federalizm i konfederalizm. Pierwszy z nich kojarzony jest z takimi pojęciami, jak „Stany Zjednoczone Europy” czy „superpaństwo”, drugi natomiast z ideą „Europy państw” czy „Europy ojczyzn”, a na gruncie teoretycznym z tzw. podejściem międzyrządowym (*intergovernmentalism*). Ze względu na doniosłe miejsce obu tych wizji w teorii i praktyce integracji europejskiej, warto je pokrótce scharakteryzować, a następnie przedstawić kilka dodatkowych koncepcji będących rozwinięciem zarówno idei federalnej, jak i konfederalnej.

1.3.1. Wizja federalistyczna

Początki federalistycznych (czy raczej profederalnych) koncepcji politycznej integracji kontynentu europejskiego upatrywać należy już w wieku XIII i teoretycznym projekcie Pierre’a Duboisa, Ten doradca króla Francji Filipa Pięknego w wydanym w 1306 roku dziele *Respublika Christiana* nakreślił wizję tytułowej „republiki

¹¹⁷ S.A. Paruch, *Efektywność systemów ochrony praw człowieka Rady Europy i Unii Europejskiej*, Toruń 2019, s. 7-24; M. Piechowiak, *Aksjologiczne podstawy Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, „Studia Prawnicze” nr 1/2003, s. 5-29; J. Czaja, *Aksjologia, prawa człowieka i kultura polityczna Unii Europejskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” nr 2/2013, s. 115-129.

¹¹⁸ J.J. Węc, *Spór o kształt ustrojowy Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej w latach 1950-2010: między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, Kraków 2012, s. 13-28; N. Styczyńska, *Więcej czy mniej Europy? UE i integracja europejska w dyskursie polskich partii politycznych*, Kraków 2018, s. 37-38; K. Iszkowski, *Po co nam Europa? O rozbieżnych wizjach integracji*, Warszawa 2009, s. 7-14.

chrześcijańskiej”. Miałyby ona stanowić ścisłą unię polityczną europejskich państw chrześcijańskich i cechować się istnieniem wspólnych „federalnych” instytucji: trybunału arbitrażowego i międzynarodowych sankcji dla państw stosujących agresję wobec innych członków unii. Inną koncepcją protofederalną doby średniowiecza była ta zaproponowana przez króla Czech Jerzego z Podiebradu w drugiej połowie XV stulecia, która zakładała m.in. powstanie będącej przeciw wagą dla władzy papieskiej Ligi Pokoju. Owe dwa przykłady wpisują się w dominującą w średniowieczu ideę politycznego i kulturowego uniwersalizmu Europy, u której źródeł stały przesłanki religijne (uniwersalizm chrześcijański) i wynikająca z nich dominująca pozycja dwóch konkurujących ze sobą o wpływy ośrodków władzy Europy Zachodniej: świeckiej (cesarstwo) oraz duchownej (papiestwo)¹¹⁹.

Wraz z narodzinami europejskiego modelu państwa scentralizowanego i religijnej schizmy w chrześcijaństwie zachodnim (której skutkiem było nieprzyjazne nastawienie krajów katolickich i protestanckich), wszelkie nowe koncepty integracji europejskiej były już w znacząco mniejszym stopniu podyktowane ideą uniwersalizmu chrześcijańskiego. Okres reformacji i szesnastowiecznych wojen religijnych przyniósł regres w formułowaniu inicjatyw integracyjnych, zaś do pierwszych znaczących teoretycznych modeli ścisłej unii politycznej kontynentu należała ta zaproponowana przez siedemnastowiecznego kanclerza Francji księcia Sully’ego. Zakładała powstanie europejskiej konfederacji złożonej z piętnastu państw (zarówno katolickich, jak i protestanckich) z równym prawem głosu, wspólną armią i organem politycznym (Wielka Rada). Do podobnych projektów integracyjnych w tamtych czasach należały te autorstwa m.in. Williama Penna i opata de Saint Pierre’a. Ich wspólną cechą było przeświadczenie o potrzebie istnienia europejskich ponadnarodowych instytucji: zgromadzenia parlamentarnego oraz organu arbitrażowego¹²⁰.

Powstanie idei federalizmu europejskiego w dzisiejszym rozumieniu tego pojęcia jest jednak związane dopiero z wiekiem XIX. Jest to spowodowane dwoma podstawowymi czynnikami. Po pierwsze, w okresie tym kształtuje się federalny model państwa, przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych oraz Rzeszy Niemieckiej, a także Szwajcarii. Wszystkie te trzy państwa na przestrzeni lat coraz bardziej przeistaczały swój model organizacji wewnętrznej z konfederacji ku federacji. Było to w dużej mierze spowodowane narodzinami nacjonalizmu i świadomości narodowej, która – chociażby

¹¹⁹ P.J. Borkowski, dz. cyt., s. 50-51.

¹²⁰ Tamże, s. 51.

na gruncie niemieckim – doprowadziła ostatecznie do zjednoczenia państwa niemieckich i powstania federalnych Niemiec¹²¹.

Po drugie, wiek XIX przyniósł rozkwit federalizmu w jego aspekcie teoretycznym i filozoficznym. W tym wypadku może być on postrzegany jako element myśli lewicowej drugiej połowy omawianego stulecia, kiedy to na gruncie europejskim rodzi się tradycja federalizmu paneuropejskiego, związana głównie z intelektualistami skupionymi wokół powstałego w 1867 roku socjalistycznego czasopisma „Stany Zjednoczone Europy” oraz osobą „ojca anarchizmu” Josepha Proudhona. Ten ostatni w swym traktacie *O zasadach federalizmu* przeciwstawia nacjonalistyczne idee centralizacji władzy koncepcji zdecentralizowanych państw funkcjonujących na zasadzie luźno ze sobą połączonych wspólnot lokalnych. Ponadto Proudhon jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na potrzebę subsydiarności w zarządzaniu państwem¹²².

Wybuch pierwszej wojny światowej w drastyczny sposób zdyskredytował koncepcje ścisłej politycznej integracji kontynentu europejskiego. Z drugiej jednak strony jej zakończenie i tragiczne skutki, jakie przyniosła dla Europy, po raz kolejny sprowokowało do nowych pomysłów budowania europejskiej unii politycznej. W przeciwieństwie do wcześniejszych pomysłów federalistycznych, te pochodzące z okresu międzywojennego były traktowane dużo bardziej poważnie, tym razem nie były bowiem wysuwane jedynie przez nie mających większego wpływu na rzeczywistość teoretyków i intelektualistów, lecz również przez postaci o dużym oddziaływaniu na politykę europejską oraz opinię publiczną. Do osób takich należał francuski mąż stanu i minister spraw zagranicznych Aristid Briand. Jego pochodzący z 1929 roku spójny model Federacji Europejskiej spotkał się z przychylną opinią ówczesnych elit politycznych kontynentu, lecz nie mógł być zrealizowany z powodów, które ostatecznie doprowadziły do wybuchu drugiej wojny światowej. Podobny los spotkał inny poważny projekt federacyjny międzywojnia, a mianowicie jeszcze dalej idącą w swych postulatach i wspomnianą wcześniej ideę Unii Paneuropejskiej autorstwa Richarda Coudenhove-Kalergiego¹²³.

Pełne narodziny współczesnej, wielonurtowej myśli federalizmu europejskiego przyniósł jednak koniec drugiej wojny światowej. Jej hekatomba i tragiczne skutki doprowadziły powojenne elity polityczne – w niemal równym stopniu te należące do

¹²¹ Tamże, s. 52; M. Olewińska, *Federalizm w Unii Europejskiej i w Niemczech: modele i powiązania*, Kraków 2007, s. 15-19.

¹²² P.J. Borkowski, dz. cyt., s. 52.

¹²³ Tamże, s. 53.

kręgów liberalnych, konserwatywnych i lewicowych – do przeświadczenia, iż tylko ścisła unia polityczna państw europejskich może doprowadzić do zapewnienia pokoju oraz stabilności politycznej. Powojenny federalizm europejski jest terminem definiowanym i rozumianym poprzez różne kategorie i ujęcia. Jego typologię zaproponował Ferdynand Kinsky, który podzielił go na cztery rodzaje i definicje. Pierwsza mówi o tym, że jest on teorią międzynarodowej integracji, która korzeniami sięga średniowiecznego uniwersalizmu chrześcijańskiego, zaś w praktyce jest implementowana od połowy XIX wieku na gruncie krajów niemieckich (zjednoczenie Niemiec), landów szwajcarskich, Stanów Zjednoczonych Ameryki po wojnie secesyjnej i w końcu w funkcjonowaniu Unii Europejskiej (która od początku swego istnienia w latach pięćdziesiątych pod postacią Wspólnot Europejskich, aż po czas obecny realizuje, zdaniem wielu badaczy, nakreślony po wojnie stopniowy projekt federalistyczny)¹²⁴.

Druga kategoria definiowania federalizmu europejskiego to postrzeganie go jako teorię politycznej decentralizacji, która akcentuje potrzebę istnienia w funkcjonowaniu państwa takich wartości, jak regionalizm, lokalizm, subsydiarność i demokrację partycypacyjną obywateli. Tak rozumiany federalizm w znacznym stopniu związany jest myślą anarchistyczną oraz neolewicową, a do głównych jej klasyków należy Joseph Proudhon¹²⁵.

Trzecie ujęcie federalizmu związane jest z niemieckimi ideami kolektywizmu i subsydiarności rozwijanymi w niemieckiej myśli społeczno-politycznej na przełomie XIX i XX wieku. W tym znaczeniu federalizm wykracza poza sferę polityczną i dotyka ogólnych aspektów funkcjonowania społeczeństwa, które winno być zbudowana na zasadach wspólnoty, nie zaś zbioru jednostek. Za głównego reprezentanta federalizmu wedle tej definicji uchodzi Otto von Guericke¹²⁶.

Czwartą kategorią rozumienia federalizmu w typologii Kinsky'ego jest nurt filozoficzny nazywany niekiedy federalizmem integralnym. Punktem wyjścia dla niego jest z jednej strony anarchistyczny dorobek myśli Proudhona, z drugiej zaś personalizm międzywojenny Maxa Schellera. Przedstawiciele tego nurtu, do których należą m.in. Robert Aron, Gabriel Marcel, Jacques Maritain, Eduard Mounier czy Karol Wojtyła, są zwolennikami znalezienia wartości funkcjonowania jednostki pomiędzy indywidualizmem a kolektywizmem (zarówno jeden, jak i drugi są przez nich

¹²⁴ F. Kinsky, *Federalizm: model ogólnoeuropejski*, Kraków 1999, s. 80-93.

¹²⁵ Tamże, s. 94-102.

¹²⁶ Tamże, s. 103-109.

krytykowane). Mimo, że w centrum zainteresowania federalizmu integracyjnego nie są zagadnienia *stricto* polityczne (a więc dotyczące pożądanego modelu relacji pomiędzy władzą centralną federacji a jej częściami składowymi), to jednak sam nurt odegrał pewną rolę na polu praktyki politycznej¹²⁷.

Po drugiej wojnie światowej wśród politycznych elit Europy Zachodniej panowała pełna zgoda co do konieczności ścisłej integracji politycznej kontynentu. Co ciekawe, dominującą wizją zjednoczenia miał być właśnie model federalny, który zakładał powstanie organizmu na kształt „Stanów Zjednoczonych Europy”. Koncepcję tę podzielali najbardziej wpływowi politycy i działacze lat czterdziestych i pięćdziesiątych: W. Churchill, J. Monnet, J. Retinger, A. Spinelli, H. Brugmans, P. H. Spaak. Dominowało przekonanie o konieczności całkowitego zerwania z ideą niezależnych państw narodowych, których istnienie i sprzeczne egoistyczne interesy doprowadziły do wybuchu dwóch konfliktów o zasięgu światowym. Panowała powszechna zgoda co do konieczności scedowania znacznej części suwerenności państw europejskich na ponadnarodowe instytucje europejskie, które należało stworzyć¹²⁸.

O ile federalizm w pierwszych latach powojennych był zdecydowanie dominującą i bezkonkurencyjną koncepcją integracji europejskiej, o tyle istniał spór dotyczący metody osiągnięcia tego stanu rzeczy. Federaliści radykalni (konstytucyjni), związani przede wszystkim z lewą stroną europejskiej sceny politycznej i środowiskiem Włoskiego Ruchu Federalistów z A. Spinellim i E. Rossim na czele, postulowali stworzenie europejskiego „superpaństwa” poprzez oddolne stworzenie konstytucji europejskiej ustanawiającej ponadnarodowe organizacje europejskie, które miały w jak największym stopniu ograniczyć kompetencje polityczne i prawodawcze rządów centralnych. Ważnym aspektem tej koncepcji miała być silna legitymizacja nowopowstałych instytucji europejskich, zaś sama konstytucja miała być opracowana w większym stopniu w oparciu o konsultacje społeczne, niż odgórne decyzje rządów centralnych. Z dzisiejszej perspektywy (również w kontekście poważnego kryzysu Unii Europejskiej) projekt ten wydaje się radykalny, jednak w omawianym okresie podzielała go znaczna część zachodnioeuropejskiego establishmentu (zorganizowanego m.in. w Europejskim Ruchu Federalistycznym)¹²⁹.

¹²⁷ Tamże, s. 110-118.

¹²⁸ P.J. Borkowski, dz. cyt., s. 54-55.

¹²⁹ A. Glencross, *Altiero Spinelli and Idea of the U.S. Constitution as a model for Europe*, [w:] A. Glencross, A.H. Trechsel, *EU Federalism and Constitutionalism: The Legacy of Altiero Spinelli*, Lanham 2010, s. 65-86.

W opozycji do federalizmu konstytucyjnego stał federalizm umiarkowany (pragmatyczny, funkcjonalny), którego reprezentanci również byli zwolennikami jak najdalej posuniętej integracji politycznej, jednak uważali, iż dążyć do tego stanu rzeczy należy stopniowo – poprzez integrację gospodarczą i sektorową (ściśłą współpracę państw w obrębie danych sektorów działalności państw – infrastruktury, polityki gospodarczej, prawodawstwa dotyczącego przemysłu i rolnictwa itp.). W tym podejściu ściśła integracja gospodarcza miałyby siłą rzeczy nieuchronnie i „samoistnie” doprowadzić do coraz głębszej integracji i współzależności politycznej, zaś na samym końcu do pożądanego stanu rzeczy – federacji europejskiej. Nie przywiązywano przy tym większej wagi do demokratycznej legitymizacji instytucji ponadnarodowych, uważając że podstawową wartością przyświecającą integracji winien być w większym stopniu zysk ekonomiczny i budowanie dobrobytu, aniżeli wartości demokratyczne. Owa funkcjonalna wersja federalizmu charakterystyczna była dla działalności i poglądów takich postaci, jak J. Monnet czy H. Brugmans¹³⁰.

Ostatecznie, biorąc pod uwagę procesy integracyjne w pierwszych dwóch dekadach powojennych, zwyciężyła wersja federalizmu pragmatycznego. Jednak już w latach sześćdziesiątych idee federalne zaczęły być podważane, przede wszystkim za sprawą Ch. de Gaulle’a, który zaproponował aby proces integracji europejskiej toczył się zgodnie z konfederalną ideą „Europy państw”.

1.3.2. Wizja konfederalistyczna

Konfederalizm jest główną konkurencyjną wobec federalizmu wizją Unii Europejskiej. W swej nazwie nawiązuje do konfederacji, pojęcia oznaczającego luźny związek suwerennych państw, które jednak zobowiązują się do prowadzenia wspólnej polityki w niektórych obszarach, przede wszystkim w polityce zagranicznej. Do cech konfederacji należą równość wszystkich państw członkowskich (zazwyczaj nie ma w niej centralnego i dominującego ośrodka decyzyjnego), istnienie parlamentu konfederacji (którego jednak pozycja jest słabsza w stosunku do parlamentów krajowych), istnienie instytucji wykonawczych podporządkowanych państwom członkowskim oraz

¹³⁰ P.J. Borkowski, dz. cyt., s. 60-62.

funkcjonowanie wspólnych instytucji sądowniczych rozstrzygających spory pomiędzy tymi państwami (arbitraż)¹³¹.

W przeszłości przykładami konfederacji w Europie były w XIX wieku Związek Reński (a potem Związek Niemiecki) i Szwajcaria, a w XX wieku przez kilka lat Serbia i Czarnogóra. Z kolei poza kontynentem europejskim drogę od konfederacji do federacji przeszły między innymi Stany Zjednoczone. W pochodzącym z 1783 roku Artykułe Konfederacji wyznaczającym ramy wspólnoty politycznej stanów amerykańskich istnieje zapis, że „Wymienione stany, każdy z osobna, zawierają ze sobą trwałe przymierze przyjaźni, w celu wspólnej obrony, chronienia swoich swobód oraz wspólnego i powszechnego dobrobytu. Wiążą się ze sobą, by wspomagać się wzajemnie przeciwko wszelkim obcym siłom czy atakom dokonywanym na wszystkie razem lub każde z osobna, pod pretekstem religii, suwerenności, handlu czy jakimkolwiek innym”¹³². Cytat ten może stanowić klucz do zrozumienia idei konfederalizmu.

Współcześnie konfederalizm kojarzony jest przede wszystkim z jedną z dwóch podstawowych – obok federalizmu – idei integracji europejskiej. Najważniejsze założenie tej idei mówi, że państwa członkowie wspólnoty powinny w toku integracji zachować nieograniczoną suwerenność. Rządy i parlamenty narodowe powinny być zatem w pełni niezależne zarówno od najsilniejszych i najbardziej wpływowych państw członkowskich, jak i od ponadnarodowych instytucji unijnych, takich jak Komisja Europejska czy Parlament Europejski. Warto zauważyć, że w obecnym systemie politycznym Unii Europejskiej państwa nie są podmiotami w pełni suwerennymi – wiążą je zapisy traktatów, które – przynajmniej od czasu wejścia w życie traktatu z Lizbony – dają bardzo szerokie uprawnienia instytucjom ponadnarodowym teoretycznie niezależnym od ośrodków decyzyjnych państw narodowych. Fakt ten jest przez zwolenników „Europy państw” poddawany krytyce.

Imperatyw suwerenności wiąże się dla konfederalistów również z tym, że impuls dla wszelkich pomysłów i założeń procesu integracji powinien pochodzić od rządów państw narodowych, nie zaś od „technokratycznych” i jedynie w teorii apolitycznych instytucji złożonych z unijnych urzędników. Instytucje te jawią się jako oderwany od tradycji i interesów narodowych „złożony z cudzoziemców areopag”, „europejska masa” czy

¹³¹ T. G. Grosse, dz. cyt., s. 73.

¹³² Cyt. za: R. Klepka, *Współczesny federalizm – wybrane zagadnienia*, [w:] K. Kowal, A. Konert (red.), *W poszukiwaniu fundamentów czyli o potrzebie stałości w zmieniającym się świecie*, Częstochowa 2013, s. 187.

„Europa technokratów”, która dąży do ingerowania nie tylko w wewnętrzną politykę rządów europejskich, ale również w kulturę poszczególnych narodów¹³³.

Istotne znaczenie dla idei konfederalnej ma właśnie tradycyjne pojęcie narodu, który powinien być jedynym suwerenem w demokratycznym i suwerennym państwie. Zwolennicy „Europy państw” są przekonani, że nie może być mowy o istnieniu jednego narodu europejskiego i co za tym idzie federalne koncepcje stworzenia europejskiego „superpaństwa” są utopijne, oderwane od rzeczywistości i z góry skazane na porażkę. Co więcej są również niebezpieczne i zagrażają narodowym tożsamościom milionów obywateli Unii Europejskiej, a także tradycyjnym wartościom opartym na aksjologii chrześcijańskiej¹³⁴.

Szczególne zasługi dla forsowania konfederalizmu europejskiego miał przywódca Francji Ch. de Gaulle, który doszedł do władzy w roku 1958 i od razu po jej otrzymaniu rozpoczął dyplomatyczną ofensywę związaną z przekonywaniem polityków europejskich co do konieczności budowania w ramach Wspólnot Europejskich „Europy państw”. Mimo że de Gaulle nigdy oficjalnie nie używał tego wyrażenia, to jednak jest ono na trwałe związane z głoszonym przez niego koncepcją funkcjonowania Wspólnot, która stała się jednocześnie jednym z priorytetów polityki zagranicznej prezydenta V Republiki. Idea konfederalizmu de Gaulle’a sprowadzała się do zanegowania i krytyki europejskiego federalizmu, który do końca lat 50. był dominującą koncepcją integracji Wspólnot. Prezydent Francji krytykował federalistów za myślenie o charakterze utopijnym, zaś sam dążył do ustanowienia Francji głównym mocarstwem regionalnym w Europie, stanowiącym przeciwwagę dla ambicji amerykańskich, niemieckich i brytyjskich¹³⁵.

1.3.3. Wizje integracji zróżnicowanej i „quasifederalny” charakter Unii Europejskiej

Obok federalizmu i konfederalizmu wymienić można jeszcze za Elżbietą Lesiewicz i Alexandrem Stubbem kilka innych koncepcji Unii Europejskiej (koncepcje integracji zróżnicowanej), które sytuują się na kontinuum pomiędzy „Stanami Zjednoczonymi Europy” a „Europą państw”. Koncepcje te sprowadzają się do ogólnego założenia mówiącego, iż najbardziej efektywna i pożądana forma integracji europejskiej powinna

¹³³ J.J. Węc. dz. cyt., s. 118.

¹³⁴ Tamże, s. 118-119.

¹³⁵ Tamże, s. 120-124; Ch. de Gaulle, *Pamiętniki nadziei*, Warszawa 1974, s. 202-241; J.R. Tournoux, *Ch. de Gaulle: po raz pierwszy ujawnione*, Warszawa 1977, s. 97-123.

zakładać duże zróżnicowanie integracji pomiędzy poszczególnymi państwami. Istotnym kryterium ściślejszej integracji może być na przykład przynależność do strefy euro jako ekonomicznego spoiwa Unii Europejskiej. Najważniejszą i najszerzej komentowaną koncepcją integracji zróżnicowanej jest „Europa różnych prędkości” (*multi-speed Europe*). Za jej autora i propagatora uchodzi kanclerz RFN Willy Brandt, który w 1974 roku zaproponował przyspieszenie integracji Wspólnot poprzez umożliwienie państwom o większym potencjale gospodarczym na bardziej intensywną współpracę we własnym gronie. W kolejnych latach zwolennikiem tej koncepcji był belgijski premier Leo Tindemans, autor znanego raportu nazwanego jego nazwiskiem. Przedstawiony w 1975 roku raport Tindemansa proponował on szereg postulat mających przyspieszyć proces integracji. Znalazł się w nim między innymi zapis, który może być najprostszą charakterystyką idei „Europy różnych prędkości”: „te państwa członkowskie, które są w stanie, powinny podążać do przodu”¹³⁶. Koncepcja ta nabrała na znaczeniu po rozszerzeniu Unii Europejskiej z 2004 roku i wzbudza od tego czasu duże kontrowersje. Dla najsilniejszych ekonomicznie państw – takich jak Niemcy i Francja – może ona stanowić naturalne dążenie do przewodzenia procesowi integracji. Nic zatem dziwnego, że wśród głównych zwolenników idei „Europy różnych prędkości” znajduje się wielu czołowych polityków niemieckich i francuskich. Z kolei dla państw o mniejszym potencjale – w tym państw Europy Środkowo-Wschodniej – wizja ta niesie niebezpieczeństwo niemiecko-francuskiej hegemonii polityczno-gospodarczej¹³⁷.

Pozostałe wymieniane w literaturze koncepcje Unii Europejskiej można uznać za warianty integracji zróżnicowanej. Zaliczyć do nich można idee „Europy *a'la carte*”, „Europę zmiennej geometrii”, „Europę koncentrycznych kręgów”, „koncepcję twardego rdzenia” czy „metodę klucza dzikich gęsi” (zob. Tab. 5). Każda z nich może być traktowana autonomicznie, jednak wszystkie wpisują się także w logikę „Europy różnych prędkości”. Na uwagę zasługuje jeszcze proponowana przez Jana Zielonkę koncepcja Europy jako neośredniowiecznego imperium, która porównuje współczesną Unię Europejską do średniowiecznego wielopoziomowego i „plurilateralnego” modelu sprawowania władzy.

¹³⁶ E. Lesiewicz, dz. cyt. s. 36.

¹³⁷ J. Ruszkowski, *Podstawy ontologii zróżnicowanej integracji w Unii Europejskiej*, [w:] M. Golińczak, R. Klementowski (red.), *Europa wielu prędkości*, Warszawa 2021, s. 19-40; B. Koszel, *Rola Niemiec w procesach decyzyjnych Unii Europejskiej w XXI wieku*, Poznań 2018, s. 368.

Wizja „Europy *a la carte*” zakłada całkowitą swobodę współpracy międzynarodowej w nowych dziedzinach oraz możliwość pogłębiania kooperacji w obszarach już istniejących. Proces integracji europejskiej powinien przebiegać zatem na zasadzie pełnej dowolności państw członkowskich w wyborze obszaru integracji, w jakim zamierza uczestniczyć. Po wejściu w życie traktatu lizbońskiego za wizją tą optował wywodzący się z Partii Konserwatywnej brytyjski premier David Cameron, a wcześniej do koncepcji nawiązywał wspomniany już R. Dahrendorf¹³⁸.

Koncepcja „Europy zmiennej geometrii” zakłada, że integracja europejska powinna przybrać formę realizacji wspólnych projektów z danych obszarów przez nieliczną grupę państw członkowskich, ale powinna zostać przy tym otwarta dla pozostałych chętnych¹³⁹. Z podobnego założenia wychodzą zwolennicy „Europy koncentrycznych kręgów”, do których najważniejszych aktywnych aktualnie polityków należy prezydent Francji Emmanuel Macron¹⁴⁰.

„Koncepcja twardego rdzenia” mówi o potrzebie wyodrębnienia grupy państw, które będą stanowić siłę napędową integracji (np. idea federacji niemiecko-francuskiej jako awangardy Unii Europejskiej). „Twardy rdzeń” unii powinien określać i realizować wspólne polityki oraz podtrzymywać proces integracji, wytyczając jej nowe szlaki i będąc wykładnią dla innych państw członkowskich¹⁴¹.

Według skonstruowanej przez teoretyków „metody klucza dzikich gęsi” istnieje konieczność integracji europejskiej wzorowanej na locie dzikich gęsi. Zakłada konieczność kolektywnej współpracy i istnienie „państw-liderów” obejmujących rotacyjne przewodnictwo w integracji, za którymi podążają pozostałe państwa¹⁴².

Na znaczeniu zyskuje również koncepcja Europy jako neośredniowiecznego imperium autorstwa Jana Zielonki. To teoretyczna koncepcja wyjaśniająca obecny i przewidująca przyszły model Unii Europejskiej który ma polegać na podobieństwie do

¹³⁸ J. Barcz, *Europa a la carte: konsolidacja czy fragmentacja Unii Europejskiej?*, „Studia Międzynarodowe” nr 3/2012, s. 17-28.

¹³⁹ M. Molendowska, *W kręgu zmiennej geometrii procesów integracji europejskiej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” nr 4/2015, s. 187-207.

¹⁴⁰ J. Szymanek, *Francuskie wizje przyszłości Europy*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 7/2020, s. 1-4.

¹⁴¹ K. Popławski, *The fiscal compact – Europe’s ‘hard core’ based on German economic conditions*, „Centre for Eastern Studies”, nr 71/2012, s. 1-7.

¹⁴² H. Wallace, W. Wallace, (1995), *Flying Together in a Larger and More Diverse European Union*, Haga 1995, s. 28-29.

średniowiecznego, wielopoziomowego i „plurilateralnego” modelu sprawowania władzy¹⁴³.

Tab. 5. Główne wizje Unii Europejskiej

Idea integracji	Założenia	Najważniejsi reprezentanci (od połowy XX wieku do współczesności)
Federalizm („Stany Zjednoczone Europy”)	Najstarsza koncepcja integracyjna, mówiąca o konieczności ustanowienia europejskiej federacji i sędowania kompetencji państw narodowych na unijne organy ponadnarodowe	W. Churchill, J. Monnet, J. Retinger, A. Spinelli, H. Brugmans, P. H. Spaak
Konfederalizm („Europa państw”)	Idea stanowiąca od lat 60. główną polemikę z federalizmem. Zakłada istnienie w ramach wspólnoty silnych i suwerennych państw narodowych oraz ograniczone kompetencje organów ponadnarodowych	Ch. de Gaulle, F. Mitterand, T. Blair
Europa różnych prędkości	Ogólne założenie mówiące o tym, że najbardziej efektywna i pożądana forma integracji europejskiej powinna zakładać duże zróżnicowanie integracji pomiędzy poszczególnymi państwami. Istotnym kryterium ściślejszej integracji może być na przykład przynależność do strefy euro	W. Brandt, L. Tindemans, H. Kohl, J. Fischer, N. Sarkozy, A. Merkel
Europa <i>a la carte</i>	Każde państwo członkowskie powinno mieć pełną dowolność w wyborze obszaru integracji, w jakim zamierza uczestniczyć. Istnienie całkowitej swobody współpracy międzynarodowej w nowych dziedzinach, jak i możliwość pogłębiania kooperacji w obszarach już istniejących	R. Dahrenndorf, D. Cameron
Europa zmiennej geometrii	Integracja powinna przybrać formę realizacji wspólnych projektów z danych obszarów przez nieliczną grupę państw członkowskich, ale powinna zostać przy tym otwarta dla pozostałych chętnych.	J. Delors

¹⁴³ J. Zielonka, *Europa jako imperium: nowe spojrzenie na Unię Europejską*, Warszawa 2007, s. 1-26; A. Spalińska, *Idea Nowego Średniowiecza w procesach (dez)integracji europejskiej*, Warszawa 2017, s. 66-74.

Europa koncentrycznych kręgów	Koncepcja ta dzieli państwa członkowskie na kilka kręgów krążących wobec „rdzenia integracji” (Niemcy, Francja). Zakłada, że integracja powinna przebiegać w pierwszej kolejności pomiędzy państwami tworzącymi dany krąg – od tych najbardziej zaawansowanych w procesie integracji po państwa jedynie stowarzyszone z Unią Europejską	J. Delors, E. Macron
Koncepcja twardego rdzenia	Koncepcja wyodrębnienia grupy państw, które będą stanowić siłę napędową integracji (np. idea federacji niemiecko-francuskiej jako awangardy Unii Europejskiej). „Twardy rdzeń” unii powinien określać i realizować wspólne polityki oraz podtrzymywać proces integracji, wytyczając jej nowe szlaki i będąc wykładnią dla innych państw członkowskich	W. Schauble, K. Lamers, J.L. Bourlanges
Metoda „klucza dzikich gęsi”	Teoretyczna koncepcja mówiąca o potrzebie integracji europejskiej wzorowanej na locie dzikich gęsi. Zakłada konieczność kolektywnej współpracy i istnienie „państw-liderów” obejmujących rotacyjne przewodnictwo w integracji, za którymi podążają pozostałe państwa	H. Wallace, W. Wallace
Europa jako neośredniowieczne imperium	Zaproponowana przez Jana Zielonkę teoretyczna koncepcja wyjaśniająca obecny i przewidująca przyszły model Unii Europejskiej. Ma on polegać na podobieństwie do średniowiecznego, wielopoziomowego i „plurilateralnego” modelu sprawowania władzy	J. Zielonka

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Lesiewicz, *Zróznicowanie procesów integracji europejskiej. Wybrane problemy*, Poznań 2015, s. 19-53; A. Stubb, *Categorization of Differentiated Integration*, „Journal of Common Market Studies” nr 2/1996, s. 283-295; J. Szymanek, *Francuskie wizje przyszłości Europy*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 7/2020, s. 1-4; M. Molendowska, *W kręgu zmiennej geometrii procesów integracji europejskiej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” nr 4/2015, s. 187-207; J. Kundera, *The Future of EU: Towards a two Speed Europe*, „European Research Studies Journal” nr 3/2019, s. 261-281; J. Barcz, *Europa a la carte: konsolidacja czy fragmentacja Unii Europejskiej?*, „Studia Międzynarodowe” nr 3/2012, s. 17-28; P. Arak, M. Flis, K. Kutwa, *Unia Narodów 2.0. Pomysły na reformę Wspólnoty*, Warszawa 2018, s. 18-29; M. Leonard, *Wymyślanie Europy na nowo: cztery scenariusze*, Warszawa 2012, s. 17-28; H. Wallace, W. Wallace, (1995), *Flying Together in a Larger and More Diverse European Union*, Haga 1995, s. 28-29; K. Popławski, *The fiscal compact – Europe’s ‘hard core’ based on German economic conditions*, „Centre for Eastern Studies”, nr 71/2012, s. 1-7; J. Zielonka, *Europa jako imperium: nowe spojrzenie na Unię Europejską*, Warszawa 2007,

s. 1-26; A. Spalińska, *Idea Nowego Średniowiecza w procesach (dez)integracji europejskiej*, Warszawa 2017, s. 66-74.

Charakteryzując wymieniane w literaturze przedmiotu wizje integracji i Unii Europejskiej, warto jeszcze wspomnieć o wizjach pochodzących ze ścisłego decyzyjnego centrum wspólnoty. Na szczególną uwagę zasługuje *Biała Księga w sprawie przyszłości Europy* z 2017 roku stanowiąca punkt widzenia Komisji Europejskiej pod przewodnictwem Jeana-Claude’a Junckera. Kreśli ona pięć scenariuszy Unii Europejską na najbliższą przyszłość (do 2025 roku). Jak zaznaczają autorzy dokumentu, poszczególne scenariusze obejmują wachlarz różnych możliwości i w obrazowy sposób pokazują przyszłość Europy. Opisane w nich wersje rozwoju wydarzeń nie wykluczają się wzajemnie ani nie są wyczerpujące (zob. Tab. 6).

Tab. 6. Scenariusze integracji europejskiej według *Białej Księgi w sprawie przyszłości Europy* Komisji Europejskiej z 2017 roku

Scenariusz integracji	Główne założenia
„Kontynuacja”	Utrzymanie przez Unię Europejską obranego kursu reform
„Nic poza jednolitym rynkiem”	Koncentracja na pogłębianiu niektórych kluczowych aspektów jednolitego rynku, brak porozumienia i dalszej integracji w zakresie obszaru kluczowych polityk (migracji, bezpieczeństwa, obronności)
„Ci którzy chcą więcej, robią więcej”	Możliwość powstania ram dla „koalicji chętnych” – państw chcących poszerzać współpracę w kluczowych obszarach polityki (obronność, bezpieczeństwo wewnętrzne, opodatkowanie, sprawy socjalne)
„Robić mniej, ale efektywniej”	Osiągnięcie konsensusu co do potrzeby lepszego wspólnego rozwiązywania pewnych priorytetowych kwestii, koncentracja działań na mniejszej liczbie obszarów współpracy, ale przy dużym tempie i efektywności integracji oraz skutecznych instrumentach prawnych
„Robić wspólnie znacznie więcej”	Wspólna decyzja państw członkowskich o potrzebie współdzieleniu większej liczby uprawnień, decyzji i zasobów we wszystkich dziedzinach integracji: strefie euro, polityce handlowej, polityce międzynarodowej, obronności, polityce migracyjnej, polityce

	energetycznej, polityki społecznej, budżetowej i podatkowej
--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Komisja Europejska, *Biała Księga w sprawie przyszłości Europy*, Bruksela 2017, s. 6-26.

Śledząc proces integracji europejskiej, poczynwszy od traktatów rzymskich z 1957 r. aż do traktatu lizbońskiego, stwierdzić należy, iż model jednoczenia się państw europejskich najbliższy jest wizji wciąż ewoluującego federalizmu funkcjonalnego, który był prezentowany przez głównych „ojców założycieli” Unii Europejskiej. Z drugiej jednak strony Unia Europejska, będąca z perspektywy historycznej politycznym fenomenem i jako taka określana mianem tworu *sui generis*, nie spełnia definicji zarówno federacji, jak i konfederacji¹⁴⁴. Mimo to pewne elementy jej instytucjonalnej konstrukcji mogą nasuwać przesłanki traktowania ją jako organizm „quasifederalny”. Do elementów tych należą: autonomiczny system prawa wspólnotowego wraz z ponadnarodowym Europejskim Trybunałem Sprawiedliwości, posiadający na mocy kolejnych traktatów coraz większe kompetencje Parlament Europejski, wspólna dla części państw członkowskich waluta, istnienie podwójnego obywatelstwa (obywatel państwa członkowskiego jest jednocześnie obywatelem Unii Europejskiej) oraz koncepcja praw podstawowych obywateli wspólnoty. Unii nie należy natomiast traktować jako federacji z powodu m.in. braku wspólnej armii, braku przyjęcia waluty wspólnotowej przez wszystkie kraje członkowskie, słabą legitymizację instytucji ponadnarodowych (w szczególności mającą charakter „technokratyczny” Komisji Europejskiej) i ich stosunkowo słabe kompetencje w porównaniu do instytucji narodowych (zwłaszcza Parlament Europejski), brak spójnej polityki zagranicznej (mimo istnienia organów, które mają na celu reprezentowanie Unii jako politycznej całości w relacjach zewnętrznych)¹⁴⁵.

Od początku swojego istnienia funkcjonowanie Unii Europejskiej budzi kontrowersje. Sprawą sporną jest od dekad przede wszystkim to, jaka forma integracji europejskiej jest najbardziej pożądana. Pierwszą chronologicznie koncepcją była koncepcja federalistyczna reprezentowana na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych przez polityków z tak różnych politycznych biegunów, jak Winston Churchill czy Altiero Spinelli. Ostatecznie model ten nie mógł zostać zrealizowany przez sprzeciw części

¹⁴⁴ K. Borońska-Hryniewiecka, *Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia*, Warszawa 2021 s. 31-34.

¹⁴⁵ P.J. Borkowski, dz. cyt., s. 63-67.

zachodnioeuropejskich partii politycznych i opinii publicznej¹⁴⁶. Kwestią bezpośrednio związaną z modelem integracji jest pytanie o suwerenność państw członkowskich w ramach Unii (np. o to czy rządy krajowe winny zrzekać się jej na rzecz instytucji unijnych). Debata na ten temat jest tak samo żywa dziś, jak pół wieku temu. Do innych obszarów spornych należą realizowana przez Unię wizja gospodarki, stosunków społecznych, prawodawstwa czy kwestii obyczajowych i aksjologicznych¹⁴⁷. W obecnym bowiem kształcie Unii jej ponadnarodowe instytucje mają wpływ na wszystkie te dziedziny życia.

¹⁴⁶ S. Usherwood, J. Pinder, *The European Union. A Very Short Introduction*, Oxford 2018, s. 1-14.

¹⁴⁷ M. Gierycz, *Europejski spór o człowieka. Studium z antropologii politycznej*, Warszawa 2017, s. 13-26.

Rozdział 2.

Partie Zielonych w państwach członkowskich Unii Europejskiej – ideologia, rozwój i główne elementy programu politycznego

2.1. Ekologizm jako ideologiczny fundament funkcjonowania partii Zielonych

2.1.1. Pojęcie ideologii w naukach o polityce

Ideologie stanowią jedną z głównych determinantów rzeczywistości społeczno-politycznej i mają zasadniczy wpływ na jej kształt oraz ewolucję¹⁴⁸. Z jednej strony mogą one wzmacniać poczucie więzi wśród danych grup społecznych (przykładem może być rola ideologii socjalizmu demokratycznego dla europejskiej klasy robotniczej w wieku XIX i pierwszej połowie XX), z drugiej – być wykorzystywane do wykluczania ze wspólnoty całych grup ludności i uzasadniania zbiorowej przemocy, włącznie z ludobójstwem (faszyzm, nazizm, totalitarny komunizm)¹⁴⁹.

Każda ideologia polityczna wyrasta na łonie filozofii społecznej i rozwija się w określonym kontekście historycznym, kulturowym, geograficznym oraz religijnym. Za przykład może posłużyć jedna z najbardziej zbrodniczych ideologii XX wieku – nazizm. W początkowej fazie odwoływała się ona do nacjonalistycznych nurtów niemieckiego romantyzmu, łącząc w sobie między innymi charakterystyczne parareligijne idee volkizmu, pseudonaukowe koncepcje teorii ras, neopogańskie tradycje germańskie, dwudziestowieczny okultyzm wraz z przejętą przez niego symboliką ezoteryczną (indoeuropejska swastyka, Czarne Słońce, runy), antydemokrację, szowinizm i antysemityzm, kult jednostki (wodza), akcentowanie roli przemocy w życiu politycznym, koncepcję Niemców jako wybranej „rasy panów” predystynowanej do podboju „niższych” nacji¹⁵⁰.

Sam termin „ideologia”¹⁵¹ jest w naukach społecznych wykorzystywany często, wzbudza również liczne kontrowersje definicyjne. Definicje rozmaitych badaczy różnią

¹⁴⁸ J. Nocoń, A. Laska, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010, s. 111-112.

¹⁴⁹ B. Chrzanowski, *O życiu politycznym: nienawiść i uprzedzenia*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” nr 11, 2014, s. 87-98.

¹⁵⁰ G.L. Mosse, *Kryzys ideologii niemieckiej: rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1972, s. 29-196; N. Goodrick-Clarke, *Okultystyczne korzenie nazizmu*, Warszawa 2022, s. 11-19.

¹⁵¹ Obok pojęcia ideologii wymienia się w literaturze także pojęcie doktryny, która stanowi konkretyzację danej ideologii wraz z teoretycznymi i praktycznymi wskazaniami tego, jak realizować jej założenia w życiu politycznym. Ma wówczas wpływ na konstrukcję programu politycznego (ideologia – doktryna – program). Zob.: A. Heywood, *Klucz do politologii*, Warszawa 2009, s.13-15; A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015, s. 11-18; K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004, s. 11-14.

się od siebie, w zależności od tego jaką konwencję teoretyczną i światopogląd reprezentują. Dlatego też warto przywołać najważniejsze spośród interpretacji i sposobów rozumienia tego pojęcia, począwszy od końca XVIII wieku, aż do czasów współczesnych.

Za twórcę terminu „ideologia” wskazuje się francuskiego uczonego doby Wielkiej Rewolucji Francuskiej – Antoine’a Destutta de Tracy’ego. Ideologia była dla niego przede wszystkim nauką traktującą o pochodzeniu i rozwoju idei społecznych. Sam traktował ją jako najważniejszą ze wszystkich nauk, ponieważ tylko w oparciu o konkretne idee i zrozumienie ich sensu można – według niego – racjonalnie wyjaśniać otaczający świat i wszelkie jego składowe¹⁵².

Omawiane pojęcie szeroką popularność zdobyło jednak dopiero od połowy XIX stulecia. Stało się tak za sprawą głośnej pracy Karola Marksa (napisanej wspólnie z Fryderykiem Engelsem) zatytułowanej *Ideologia niemiecka* z 1846 roku. Dla Marksa termin ten ma znaczenie pejoratywne. Według niego ideologia sprowadza się do zespołu idei reprezentowanych przez aktualnie panującą w danym czasie i na danym terytorium klasę społeczną. Idee mają charakter uzasadniający oraz legitymizujący jej władzę i są narzucane „klasie wyzyskiwanej”. Jako dominującą ideologię swoich czasów Marks widział liberalizm, wraz z jego pojęciem wolności gospodarczej i własności prywatnej, która miała przynosić korzyści jedynie warstwom posiadającym środki produkcji (burżuazji)¹⁵³.

Taka definicja pojęcia „ideologia” na długo stała się obowiązująca w nurtach nauk społecznych wyrastających z teorii marksizmu (np. klasyczny marksizm, marksizm-leninizm, neomarksizm). Była między innymi rozwijana przez czołowego przedstawiciela neomarksizmu – włoskiego teoretyka i działacza komunistycznego Antonio Gramsciego, twórcy pojęcia „hegemonii ideologicznej”. Gramsci uważał, że ideologia nie ogranicza się jedynie do sfery polityki, ale również do dominującej (hegemonicznej) kultury i promowanych przez klasę panującą wzorców zachowań i postaw światopoglądowych czy norm¹⁵⁴. To znaczenie ideologii jest do dziś powszechnie

¹⁵² A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, Warszawa 2007, s. 20.

¹⁵³ Tamże, s. 20-21; K. Brzechczyn, *Polityka jako proces rewolucyjnej zmiany społecznej. Od Marksa do współczesnych teorii rewolucji w socjologii historyczno-porównawczej*, [w:] W. Wesołowski (red.), *Koncepcje polityki*, Warszawa 2009, s. 273-317.

¹⁵⁴ Tamże, s. 22-23; Woolcock J.A., *Politics, Ideology and Hegemony in Gramsci's Theory*, „Social and Economic Studies” nr 34/1985, s. 199-210.

wykorzystywane na przykład w nurcie badań społecznych, jakim są tak zwane studia kulturowe¹⁵⁵.

Mimo że definicja Marksa (i jego późniejszych zwolenników) dotycząca ideologii miała wpływ głównie na teorie o proveniencji lewicowej i niektóre teorie konfliktowe, to sam autor *Ideologii niemieckiej* przyczynił się do popularyzacji samego terminu, definiowanego w późniejszych czasach w sposób odmienny. Jednym z pierwszych badaczy, który zaproponował nową, „niemarksistowską” definicję ideologii był niemiecki socjolog Karl Mannheim. Zawarł ją w jednej ze swoich ważniejszych prac, jaką była *Ideologia i utopia* z 1929 roku. Idąc za jej tytułem, autor rozróżnia dwa pojęcia, które dotąd często używane były zamiennie. Pierwsze z nich – ideologia – jest dla Mannheim’a pojęciem neutralnym i samo w sobie nie ma konotacji negatywnych. Według niego ideologie są systemami myślowymi, które mają na celu obronę danego porządku społecznego. Podobnie jak Marks, Mannheim twierdził, że ideologie są wyrazem światopoglądu dominujących klas społecznych. Dzielił je na te o charakterze totalnym i partykularnym (pierwsze z nich mają charakter hegemoniczny i dominujący na danym terytorium oraz w danym okresie historycznym, drugie zaś stanowią polityczny światopogląd konkretnych grup społecznych, partii czy organizacji). Ideologiom przeciwstawiał Mannheim utopie – projekty dotyczące pożądanej, idealnej wizji przyszłości i porządku społecznego. Zarówno ideologie i utopie są dla Mannheim’a nieobiektywne i zniekształcone, prezentując jedynie częściowy obraz rzeczywistości, są dodatkowo zorientowane na reprezentowanie jedynie wybranych grup społecznych¹⁵⁶.

W połowie XX wieku rozwijały się liberalne i konserwatywne koncepcje terminu „ideologia”. Mimo że badaczy reprezentujących obie orientacje wiele dzieliło, to jednak można w ich rozumieniu tego pojęcia znaleźć elementy wspólne. Zarówno myśliciele liberalni (Hannah Arendt, Karl Popper, Jacob L. Talmon, Bernard Crick), jak i konserwatywni (Michael Oakeshott) tworzyli pod ogromnym wpływem i w stanowczej opozycji do rozwoju zbrodniczych, akcentujących przemoc ideologii i reprezentujących je systemów totalitarnych – faszyzmu, nazizmu oraz radzieckiego komunizmu. Nie dziwi wobec tego fakt, że w ich rozumieniu ideologia to nowa „świecka religia”, uproszczony sposób myślenia dążący do wypracowania monopolu na prawdę i wyłączający ze wspólnoty politycznej wszystkie grupy społeczne i jednostki, które z daną wizją prawdy

¹⁵⁵ C. Barker, *Studia kulturowe: teoria i praktyka*, tłum. A. Sadza, Kraków 2005, s. 86-99.

¹⁵⁶ A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 23; K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, Lublin 1992, s. 45-84.

się nie zgadzają. Należy zauważyć, że istotnym mankamentem tego toku myślenia był fakt, że liberalizm i konserwatyzm nie były zaliczane przez samych autorów w poczet ideologii, a co za tym idzie badacze ci zdawali się uważać swoje poglądy jako neutralne i nieosadzone w żadnej tradycji ideologicznej (w rzeczywistości i wedle obecnych definicji ich poglądy wyrastały z liberalizmu lub konserwatyzmu)¹⁵⁷.

Wraz z rozwojem teoretycznym i metodologicznym nauk politycznych w latach 60. XX wieku, zmienił się kontekst i znaczenie wykorzystania terminu „ideologia”. Od tego czasu wypracowane zostały definicje neutralne i nieosadzające, których celem ma być przydatność w bezstronnej (na tyle, na ile to możliwe) analizie naukowej. Współczesne rozumienie omawianego terminu najtrafniej ujął amerykański politolog Martin Seliger w swej wydanej w 1976 roku pracy *Ideology and Politics*. Sprowadza on ideologię do „zbioru idei, przez który człowiek zakłada, wyjaśnia i usprawiedliwia wyniki i służące do ich wyjaśniania środki zorganizowanego działania politycznego, niezależnie od tego, czy to ma na celu zachowanie, poprawę, zniesienie bądź przebudowę istniejącego porządku społecznego”¹⁵⁸. Nawiązujący do definicji M. Seligera Andrew Heywood precyzuje, że cechą każdej ideologii jest: 1) dostarczanie obrazu istniejącego porządku, zazwyczaj w formie obrazu świata; 2) postulowanie modelu pożądanej przyszłości oraz wizję najlepszego społeczeństwa; 3) wyjaśnianie sposobów zmiany politycznej¹⁵⁹.

Mimo że od czasu publikacji Seligera wyraźnie rozwijały się tradycje postmodernistyczne¹⁶⁰, dyskursywne¹⁶¹ i postmarksistowskie¹⁶² w naukach społecznych z ich krytycznymi definicjami ideologii, to dla potrzeb niniejszej pracy przyjąć należy, że neutralne znaczenie tego terminu jest w analizie politologicznej najbardziej przydatne i funkcjonalne. Co prawda już od przełomu lat 50. i 60. XX wieku – czyli od czasu publikacji przez amerykańskiego socjologa Daniela Bella głośnej pracy *The End of Ideology*¹⁶³ – słychać liczne głosy, że współczesna rzeczywistość polityczna jest „odideologizowana”, a same przywiązanie do tożsamości ideologicznych straciło na znaczeniu zarówno dla instytucji politycznych, jak i społeczeństw, to jednak z poglądem tym należy się jednak nie zgodzić. Przyznając rację tym, którzy zwracają uwagę na

¹⁵⁷ A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 23-25.

¹⁵⁸ M. Seliger, *Ideology and Politics*, Nowy Jork 1976, s. 20.

¹⁵⁹ A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 25.

¹⁶⁰ J. Larrain, *The Postmodern Critique of Ideology*, „The Sociological Review” vol. 42 no 2, 1994, s. 289-314.

¹⁶¹ G.J. Huck, J.A. Goldsmith, *Ideology and Linguistic Theory. Noam Chomsky and the deep structure debates*, Nowy Jork, 1996.

¹⁶² E. Laclau, *Ideology and post-Marxism*, „Journal of Political Ideologies” vol. 11 no 2, 2006, s. 103-114.

¹⁶³ D. Bell, *The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties*, Cambridge 2000.

ogromny wzrost znaczenia pragmatyzmu i konsensualizmu kosztem przywiązania do wielkich narracji ideowych w powojennej polityce, należy jednocześnie podkreślić, że po pierwsze ten stan rzeczy dotyczy głównie państw i społeczeństw wysokorozwiniętych, a po drugie nawet w świecie Zachodu polityka oparta na „postpolitycznym” konsensusie przeżywa ostatnimi laty gwałtowny i szeroko komentowany w literaturze kryzys¹⁶⁴. Podsumowując, należy zauważyć, że agenda programowa niemal każdej znaczącej partii politycznej w sposób mniej lub bardziej świadomy nawiązuje do konkretnej tradycji ideologicznej¹⁶⁵.

W poczet tradycyjnych ideologii – z których każda dzieli się na bardziej szczegółowe doktryny polityczne – zalicza się najczęściej liberalizm, konserwatyzm, socjalizm, socjaldemokrację, komunizm, nacjonalizm, faszyzm, nazizm, anarchizm oraz ideologie nawiązujące do nurtów religijnych¹⁶⁶. Po drugiej wojnie światowej narodziły się nowe ideologie, które wyrosły głównie z nurtu Nowej Lewicy. Dwie najważniejsze z nich to feminizm i ekologizm¹⁶⁷.

Warto scharakteryzować pokrótce ostatnią z nich, jako że stanowi ona ideowe źródło powstałych w latach 60. i 70. ruchów ekologicznych, a następnie partii Zielonych.

2.1.2. Cechy konstytutywne ideologii ekologizmu

Czy środowisko naturalne posiada własną przyrodzoną podmiotowość, niezależną od ludzkiego wartościowania? Czy człowiek jest moralnie równy innym elementom ekosystemu (zwierzętom, roślinom)? Czy natura jest wartością samą w sobie, czy posiada ją wyłącznie w odniesieniu do korzyści, jakie daje człowiekowi? Czy należy dążyć do całkowitego powstrzymania dalszego rozwoju przemysłowego, technologicznego i ekonomicznego, czy może jedynie niwelować jego niekorzystne dla środowiska naturalnego skutki? Czy w związku z tym należy dążyć do obniżania swojego standardu życia i zrezygnować z konsumpcjonizmu, czy zaakceptować, że koszty ekologiczne związane z ich ciągłym wzrostem są nieuniknione? Czy rosnąca liczba populacji jest zjawiskiem pozytywnym (lub neutralnym), czy negatywnym dla rozwoju świata i jego

¹⁶⁴ C. Mouffe, *Polityczność*, Warszawa 2008, s. 50-79.

¹⁶⁵ M. Freedon, *Ideology*, Oxford 2003, s. 122-128.

¹⁶⁶ Wśród ideologii nawiązujących do nurtów religijnych warto wymienić przede wszystkim społeczną naukę Kościoła katolickiego oraz ideologię islamizmu. Zob.: C. Strzeszewski, *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978, s. 7-9; A. Zasuń, *Polityczny islam: między religią polityczną a instrumentalizacją religii w polityce*, Częstochowa 2018, s. 23-66.

¹⁶⁷ J. Schwarzmantel, *Ideology and Politics*, Londyn 2008, s. 111-164.

bezpieczeństwa ekologicznego? Czy człowiek ma jeszcze realny wpływ na zatrzymanie degradacji natury i ocieplenia klimatycznego, czy jest już na to za późno?

Zadawaniem powyższych pytań i próbami wypracowania spójnych na nie odpowiedzi zajmuje się tak zwana filozofia ekologiczna (ekofilozofia), zachodni nurt intelektualny, którego prężny rozwój przypadł na drugą połowę XX wieku. Zanim zostanie on pokrótce scharakteryzowany, warto zdefiniować pojęcie „ekologia”, które tak często pojawia się nie tylko w dyskursie naukowym, ale również w debacie publicznej czy medialnej.

Powstanie terminu „ekologia” związane jest z osobą niemieckiego biologa, filozofa i podróżnika, Ernsta Haeckela. Określeniem tym nazwał on (po raz pierwszy w 1869 roku) wyodrębnioną dziedzinę biologii, której ostateczne ramy, definicja i obszar badawczy wykształciły się na początku XX wieku. Do naukowych przedmiotów zainteresowania ekologii należą: badanie organizmów w ich naturalnym środowisku, związki pomiędzy organizmami a środowiskiem, modele stosunków i zależności między organizmami a środowiskiem czy funkcjonowanie organizmów w ich otoczeniu¹⁶⁸. Jedną z naczelných kategorii badawczych w biologicznym ujęciu ekologii jest pojęcie ekosystemu, wprowadzone przez angielskiego botanika Arthura Tansleya w roku 1935. Ekosystem to „zespół żywych organizmów tworzących biocenozę łącznie ze wszystkimi elementami środowiska nieożywionego, czyli z biotopem”¹⁶⁹. Funkcjonowanie ekosystemu można wobec tego sprowadzić do krążenia materii i przepływu energii między elementami żywymi i nieożywionymi. Z ekologią jako działem biologii nie należy mylić innej gałęzi tej nauki – sozologii (jej powstanie wiąże się z osobą polskiego geologa Walerego Goetla). Ta bowiem zajmuje się ochroną środowiska naturalnego, a więc czymś co – wbrew częstej i powszechnej opinii – nie należy do bezpośrednich kręgów zainteresowań ekologii¹⁷⁰.

Współcześnie termin „ekologia” nie posiada już konotacji tak silnie związanych z biologią i naukami przyrodniczymi, jak miało to miejsce na przełomie XIX i XX stulecia. Począwszy bowiem od przełomu lat 60. i 70. do zagadnień związanych z ekologią i ochroną środowiska naturalnego coraz większą wagę przykłada się w debatach filozoficznych, politycznych, publicystycznych, medialnych oraz tych dotyczących bezpieczeństwa (bezpieczeństwo ekologiczne)¹⁷¹. Na gruncie rozważań teoretycznych

¹⁶⁸ P. Matczak, *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*, Poznań 2000, s. 12.

¹⁶⁹ E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska. Przewodnik*, Warszawa 2000, s. 52.

¹⁷⁰ Tamże, s. 15.

¹⁷¹ A. Kołodziej-Durnaś, *Środowisko we współczesnych teoriach socjologicznych (Anthony Giddens i Ulrich Beck)*, „Rocznik Ochrona Środowiska” tom 5, 2003, s. 239; G. Ronek, *Koncepcja polityki*

wyrazem tego jest właśnie gwałtowny rozwój ekofilozofii (filozofii ekologicznej) – kierunku filozoficznego, który w centrum swoich rozważań stawia zagadnienia związane z relacją człowieka z otaczającą go naturą¹⁷².

Zwraca uwagę silne umocowanie filozofii ekologicznej w dorobku naukowym nauk przyrodniczych i nauk o klimacie¹⁷³. Niepokojące wyniki badań mówiących o coraz dalej idącej degradacji środowiska naturalnego przez człowieka oraz nieuchronnym ociepleniu klimatycznym są dla reprezentantów ekologizmu punktem wyjścia dla głoszenia postulatów mających na celu przebudowę społeczeństwa, gospodarki i modelu państwa na takie, które byłoby jak najbardziej przyjazne ekosystemowi¹⁷⁴.

Rosnące zainteresowanie ochroną środowiska naturalnego w wymiarze teoretycznym i praktycznym skutkuje różnymi, często konkurencyjnymi koncepcjami przeciwdziałania degradacji przyrody oraz spowodowanymi przez człowieka zmianami klimatycznymi (ociepleniem klimatu). Kontrowersje dotyczą m.in. odpowiedzi na pytanie o to, czy człowiek powinien chronić przyrodę ze względu na jej przyrodzoną wartość, czy ze względu na swoje korzyści (ekocentryzm kontra antropocentryzm). Przedstawiciele obu tych kierunków zgadzają się co do potrzeby prowadzenia przez instytucje państwowe, społeczne i komercyjne aktywnej polityki ekologicznej zmierzającej do niwelowania problemów związanych z zagrożeniami dla środowiska naturalnego. Ich poglądy różnią się jednak co do tego, jak daleko model polityki współczesnego państwa powinien uwzględniać ochronę przyrody i czynniki zagrażające stabilności ekosystemu. Wyrazem tych różnic jest w działalności praktycznej funkcjonowanie w ramach organizacji i partii Zielonych dwóch opozycyjnych wobec siebie głównych tradycji walki o postulaty ekologiczne.

Pierwszym, który dokonał systematycznego rozróżnienia pomiędzy fundamentalistyczny i pragmatyczny nurt myślenia o ekologii był norweski filozof przyrody Arne Naess. Na początku lat 70. wyróżnił on pojęcia ekologii „głębokiej” (*deep ecology*) i ekologii „płytkiej” (*shallow ecology*) – sam sytuując się po stronie tej

klimatycznej Anthony'ego Giddensa, [w:] M. Marczevska-Rytka, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016, s. 81-94; P. Matczak, dz. cyt., s. 7; W. Rechlewicz, *Elementy filozofii bezpieczeństwa: bezpieczeństwo z perspektywy historii filozofii i filozofii polityki*, Warszawa 2012, s. 10-25 ; A. Życki, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie: odpowiedź na współczesne wyzwania*, Kielce 2021, s. 15-30; W. Fehler, *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski: aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 13.

¹⁷² Z. Hull, *Ekofilozofia i środowisko przyrodnicze*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” nr 4, 2006, s. 367; Z. Piątek, *Ekofilozofia*, Kraków 2008, s. 13-16; W. Tyburski, *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej*, „*Problemy Ekorozwoju*” nr 1/2006, s. 7-15.

¹⁷³ M. Popkiewicz, S. Malinowski, A. Kardaś, *Nauka o klimacie*, Warszawa 2019, s. 15-36.

¹⁷⁴ A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 273-296; R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2012, s. 487-500.

pierwszej. Dla A. Naessa ekologia „głęboka” posiada cechę holistyczną – traktując naturę jako jedną całość, nie dzieląc jej na człowieka i całą resztę ekosystemu. Ma przez to charakter antyantropocentryczny (ekocentryczny), głosi całkowite zrównanie praw ludzi z resztą środowiska naturalnego. Wszelkie gatunki roślin i zwierząt powinny podlegać ochronie ze względu na przyrodzoną im wartość, a nie na korzyści, jakie ochrona ta może dać człowiekowi. Według reprezentantów ekologii „głębokiej” tym, co zagraża jedności natury, jest rabunkowa eksploatacja planety, jakiej od wieków dokonuje człowiek. W celu zmiany takiego stanu rzeczy należy zerwać z wolnorynkowym paradygmatem wzrostu gospodarczego – przeświadczeniem, że o jakości życia człowieka decyduje jego status materialny i będące głównymi miernikami dobrobytu wskaźniki ekonomiczne¹⁷⁵. Zamiast tego postulowany jest tzw. „postwzrost” czy też „wzrost zerowy”, tak często akcentowany w programach niektórych organizacji i ugrupowań ekologicznych¹⁷⁶. Życie ludzkie powinno być – jak postulował A. Naess – „ubogie w środki, a bogate w cele”¹⁷⁷.

W opozycji do ekologii „głębokiej”, ekologia „płytką” nie ma charakteru ekocentrycznego, a antropocentryczny – stawia w centrum człowieka, który powinien dbać o otaczające go środowisko naturalne dla jego własnego interesu, zdrowia i ogólnego dobrostanu. Zanieczyszczenie środowiska, degradacja natury i zmiany klimatyczne – twierdzą jej reprezentanci – są negatywne i trzeba im przeciwdziałać ze względu na problemy, jakie te zjawiska wywołują dla egzystencji człowieka i całej ludzkości, nie natomiast dlatego, że natura sama z siebie zasługuje na prawo do pełnej podmiotowości. Ekologia „płytką” dostrzega fakt, że to postęp przemysłowy, technologiczny i ekonomiczny prowadzą do zachwiania równowagi w przyrodzie i wielkich zniszczeń w ekosystemie, jednak reprezentanci tego kierunku chcą raczej reformować i usprawniać gospodarkę wolnorynkową zgodnie z wytycznymi zrównoważonego rozwoju, nie zaś całkowitego odrzucenia obecnej formy kapitalizmu wraz z jego paradygmatem wzrostu gospodarczego¹⁷⁸.

Powyższy podział na ekologię „głęboką” i „płytką” pochodzący sprzed połowy wieku do dziś wywiera wielki wpływ na wyobraźnię, poglądy i konkretne postawy polityczne

¹⁷⁵ M. Dziubek-Hovland, *Przyroda nie należy do człowieka. Sylwetka i ekofilozofia Arne Naessa na tle norweskiej filozofii ekologicznej*, Bystra 2004, s. 87-97; S. Jaromi, *O trudnych pytaniach, ludziach i (pozostalej) przyrodzie. Ekologia głęboka a ochrona przyrody*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” nr 2/2004, s. 107-116.

¹⁷⁶ B.B. Gencer, *From Limits to Growth to Degrowth within French Green Politics*, „*Environmental Politics*” nr 16/2007, s. 513-517.

¹⁷⁷ M. Dziubek-Hovland, dz. cyt., s. 94.

¹⁷⁸ Tamże, s. 96-97; S. Jaromi, dz. cyt., s. 107-116.

aktywistów i polityków wchodzących w skład organizacji ekologicznych i partii Zielonych.

Tab. 7. Różnice pomiędzy ekologią „płytką” i „głęboką” według A. Naessa

Ekologia „płytką”	Ekologia „głęboka”
Naturalna różnorodność form życiowych jest wartościowa, gdyż może być środkiem zaradczym dla rozwiązania ludzkich problemów	Naturalna różnorodność form życiowych posiada swoją własną wewnętrzną, przyrodzoną wartość
Nonsensem jest mówienie o wartościach z wyjątkiem tego, gdy wartości dotyczą ludzi	Sprowadzenie pojęcia wartości jedynie do wartości ludzkich odsłania nieprzychylną gatunkową uprzedzenia
Gatunki roślinne powinny podlegać ochronie jako bank informacji genetycznych przydatny dla potrzeb ludzkich	Gatunki roślinne powinny podlegać ochronie ze względu na ich wewnętrzną, przyrodzoną wartość
Zanieczyszczenie środowiska powinno zostać obniżone, jeżeli stanowi ono zagrożenie dla wzrostu ekonomicznego	Obniżenie zanieczyszczenia jest ważniejsze od wzrostu ekonomicznego
Przeludnienie w krajach Trzeciego Świata zagraża równowadze ekologicznej	Przeludnienie na obecnym poziomie zagraża ekosystemom, ale populacja ludzka i jej zachowanie w krajach wysoko rozwiniętych zagraża im jeszcze bardziej
„Ratunek”, „środek zaradczy” to pojęcia rozpatrywane tylko w odniesieniu do ludzi	„Ratunek” oznacza ratunek dla istot żyjących
Ludzie nie będą tolerować wyraźnego obniżenia swojego standardu życia	Ludzie nie powinni tolerować wyraźnego obniżenia jakości życia, natomiast powinni obniżyć swój standard życia
„Natura jest okrutna i jest to oczywiste”	„Człowiek jest okrutny, ale nie jest to oczywiste”

Źródło: J. Kulasiewicz, *Głęboka ekologia Arne Naessa*, Bielsko-Biała 1993, s. 52.

O ile ekofilozofia stanowi samodzielną subdyscyplinę filozofii posiadającą konkretny wymiar epistemologiczny i metodologiczny, o tyle ekologizm jest wyrastającą z niej ideologią polityczną, młodą, bo wykrystalizowaną dopiero w drugiej połowie XX wieku. Ekofilozofia jest obszarem teoretycznych rozważań, ekologizm – również silnie umocowany w teorii – jest jednak zorientowany na działanie, na praktykę społeczną i polityczną („zielona polityka”), na zmianę istniejącego stanu rzeczy na ten postulowany przez ekologiczne nurty filozofii. Jest teoretycznym oparciem dla funkcjonujących dziś ruchów ekologicznych i partii Zielonych na całym świecie.

Do konstytutywnych cech ideologii ekologizmu należą:

- 1) Ekocentryzm – stanowiące przeciwieństwo antropocentryzmu przekonanie, że wszelkie działania polityczne powinny być podporządkowane stanowisku mówiącemu, że wszystkie ożywione i nieożywione elementy środowiska naturalnego posiadają równą wartość i zasługują na równouprawnienie, szacunek oraz troskę ze strony rodzaju ludzkiego, który jest jedynie jednym z wielu żyjących na Ziemi gatunków
- 2) Postmaterializm – akcentowanie wartości, takich jak: wolność i swobody osobiste, samorealizacja, niezależność, jakość życia, indywidualizm, sekularyzm, niechęć dla wszelkich form hierarchii społecznej, niechęć dla konsumpcyjnego stylu życia
- 3) Egalitaryzm – przeświadczenie o niezbywalnej równości wszystkich ludzi, bez względu na ich przynależność klasową, etniczną, płciową czy orientację seksualną połączone z promowaniem polityki wyrównywania szans
- 4) Postulaty emancypacyjne – dążenie do równouprawnienia wszystkich wykluczonych grup społecznych (np. imigrantów, osób LGBT)
- 5) Krytyka niekontrolowanej i nieregulowanej gospodarki wolnorynkowej jako stanowiącej zagrożenie dla środowiska i generującej nierówności społeczne
- 6) Pacyfizm – krytyka wszelkich form stosowania przemocy w relacjach międzyludzkich, w polityce wewnętrznej i międzynarodowej
- 7) Internacjonalizm – przeświadczenie o potrzebie solidarności i współpracy wszystkich narodów w zgodzie z ideą „ekologicznej polityki zagranicznej”
- 8) Wielonurtowość – jak każda ideologia polityczna, również ekologizm dzieli się na doktryny, wśród których najważniejsze to ekologizm: liberalny (ekoliberalizm)¹⁷⁹, socjalistyczny (ekosocjalizm)¹⁸⁰, anarchistyczny (ekoanarchizm)¹⁸¹ i feministyczny¹⁸² (ekofeminizm)¹⁸³.

¹⁷⁹ M. Wissenburg, *Green liberalism. The free and the green society*, Londyn 2003.

¹⁸⁰ W. Derek, *The Rise of the Green Left. Inside of the Worldwide Ecosocialist Movement*, Londyn 2010.

¹⁸¹ M. Bookchin, *Post-Scarcity Anarchism*, Edynburg 2018.

¹⁸² J. Nhanenge, *Ecofeminism. Towards Integrating the Concerns of Women, Poor People, and Nature into Development*, Plymouth 2011.

¹⁸³ A. Dobson, *Green Political Thought*, Londyn 2007, s. 10-27; A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 273-297; R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny...*, dz. cyt., s. 487-500; M. Marczevska-Rytko, *Ekologizm jako nowy ruch społeczny*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), dz. cyt., s. 27-38; N. Carter, *The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy*, Cambridge 2007, s. 40-76; K. Harrison, T. Boyd, *Understanding Political Ideas and Movements*, Manchester 2003, s. 274-293; J. Potulski, *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Częstochowa 2010, s. 229-252.

Wśród najważniejszych przedstawicieli ekologizmu wymienia się, oprócz wspomnianego wcześniej norweskiego filozofa Arne Naessa: amerykańską biolog Rachel Carson, brytyjskiego ekologa Jamesa Lovelocka, amerykańskiego filozofa Murraya Bookchina, brytyjskiego ekonomistę Fritza Schumachera czy znaną z teoretycznych prac niemiecką działaczkę polityczną Petrę Kelly¹⁸⁴.

Mimo, że ekologizm jest młodą i wciąż jeszcze kształtującą się ideologią, to jednak wypracowała już pewien własny dorobek teoretyczny. Do klasyków ekofilozofii należy Rachel Carson (1907-1964). W 1962 r. wydała książkę *Cicha wiosna*, w której poddaje krytyce degradujący wpływ człowieka na ekosystem, szczególnie w odniesieniu do wykorzystywania artykułów chemicznych w rolnictwie. Na postępujący kryzys ekologiczny zwracali uwagę w latach siedemdziesiątych autorzy, tacy jak: Paul Ehrlich (ur. 1932), Edward Goldsmith (1928-2009) czy najdalej bodaj idący w swych poglądach Murray Bookchin (1921-2006). Jednak osobą, której dorobek filozoficzno-naukowy ma największy wpływ na obecną myśl ekologizmu jest James Lovelock (ur 1919)¹⁸⁵. Ten brytyjski chemik zasłynął po raz pierwszy na niwie myśli społeczno-politycznej pod koniec lat siedemdziesiątych. W 1979 r. w swej książce *Gaja. Nowe spojrzenie na życie na Ziemi* po raz pierwszy zaprezentował swą tzw. hipotezę Gai, którą miał kontynuować i rozwijać w swych kolejnych dziełach (nieprzetłumaczonych na język polski), m.in.: *Ages of Gaia*(1988), *Gaia: The Practical Science of Planetary Medicine*(1991), *The Revenge of Gaia: Why the Earth Is Fighting Back – and How We Can Still Save Humanity*(2006), *The Vanishing Face of Gaia: A Final Warning: Enjoy It While You Can* (2009). Idea Gai – zakładająca, iż Ziemia to samoregulujący się organizm (podejście holistyczne) – do dziś wywołuje intelektualny ferment w ideologii ekologizmu¹⁸⁶.

2.2. Partie Zielonych na europejskiej scenie politycznej

2.2.1. Pojęcie partii politycznej

Partia polityczna (łac. *pars* – część, *partire* – rządzić) to jedna z podstawowych kategorii analizy politologicznej oraz jedna z głównych instytucji funkcjonowania

¹⁸⁴ A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 273-297; R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny...*, dz. cyt., s. 487-500; tenże, *Ekologizm inspiracją nowych nurtów myśli i systemów norm*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), dz. cyt., s. 13-26.

¹⁸⁵ A. Heywood, *Ideologie polityczne...*, dz. cyt., s. 274-282.

¹⁸⁶ J. Lovelock, *Czym jest Gaja?*, [w:] M. Sutowski, J. Tokarz (red.), *Ekologia. Przewodnik „Krytyki Politycznej”*, Warszawa 2009, s. 118-148.

każdego współczesnego systemu politycznego. Ugrupowania danego państwa lub systemu politycznego składają się na system partyjny, który określa zachodzące między partiami relacje, zasady i normy, a także definiuje zależności między partiami a pozostałymi instytucjami i organami państwa. W ustrojach demokratycznych istnienie opartego na zasadach pluralizmu systemu partyjnego jest niezbędnym elementem mechanizmu wyłaniania i rotacji ekip rządzących oraz potwierdzania legitymacji władzy. Ponadto system partyjny stanowi płaszczyznę ścierania się poglądów, idei i programów politycznych proponowanych przez poszczególne ugrupowania. W ramach niego odbywają się procesy konkurencji międzypartyjnej, ma on też ważne znaczenie dla kształtowania opinii publicznej i kultury politycznej danego państwa bądź systemu politycznego¹⁸⁷.

Podobnie jak wiele innych podstawowych pojęć z zakresu nauk o polityce, również termin „partia polityczna” posiada szereg rozmaitych definicji. Dla przykładu, klasyczna definicja Maxa Webera mówi, że partia polityczna to „stowarzyszenia opierające się na formalnie swobodnym werbunku, których celem jest pozyskanie dla ich kierowników władzy w obrębie pewnego związku, a dla ich aktywnych uczestników idealnych lub materialnych szans urzeczywistnienia celów rzeczowych lub uzyskania osobistych korzyści, albo jednego i drugiego zarazem”¹⁸⁸. Na potrzeby niniejszej pracy można zdefiniować partię jako organizację zrzeszających ludzi o podobnych poglądach politycznych, tożsamości ideologicznej i/lub interesach, której celem jest przejęcie władzy, partycypowanie w niej i/lub artykułowanie swoich postulatów w przestrzeni publicznej. W przypadku partii o mniejszej relewancji politycznej zdobycie władzy nie musi być celem nadrzędnym, a działania skupiać się mogą na pośrednim oddziaływaniu na rząd i opinię publiczną (np. poprzez sam udział w wyborach, organizowanie manifestacji, występowanie w mediach, zabieranie głosu w istotnych dla niej sprawach) lub oddolne akcje bezpośrednie (np. o charakterze dobroczynnym).

Ryszard Herbut wyróżnia trzy „metafunkcje” partii politycznych:

- 1) Społeczną – odnoszącą się do relacji pomiędzy partią a społeczeństwem;
- 2) Państwowo-publiczną – związaną z działalnością partii na forum parlamentarnym i rządowym;

¹⁸⁷ K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, *Struktura współczesnego państwa*, [w:] tychże (red.), *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Warszawa 2007, s. 305.

¹⁸⁸ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo: zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 216.

3) Organizacyjną – polegającą na działaniach mających zapewnić partii wewnętrzną stabilizację i przetrwanie¹⁸⁹.

Andrew Heywood wymienia natomiast sześć naczelnych funkcji partii politycznych. Są nimi: 1) reprezentacja polityczna konkretnych grup społecznych; 2) artykulacja i agregacja interesów społecznych; 3) socjalizacja i mobilizacja elektoratu; 4) formułowanie celów i programów politycznych; 5) rekrutowanie elit politycznych; 6) organizowanie rządów¹⁹⁰.

Funkcja reprezentacji sprowadza się do realizowania przez daną partię polityczną poglądów i interesów danych grup społecznych¹⁹¹. Dla przykładu, w początkowej fazie demokracji parlamentarnej w Europie Zachodniej partie konserwatywne reprezentowały interesy arystokracji i *ancien regimu*, partie liberalne posiadaczy kapitału i większych przedsiębiorców przemysłowych, partie socjalistyczne nieposiadającą środków produkcji klasę robotniczą, a partie agrarne (ludowe) warstwy chłopskie. Obecnie, w dobie społeczeństwa poprzemysłowego i wobec daleko bardziej skomplikowanej struktury społecznej i gospodarczej, podział ten jest już nieaktualny, a partie są w mniejszym stopniu związane z konkretną grupą społeczną czy zawodową¹⁹². Dominujący obecnie w europejskich państwach model ugrupowania politycznego to partia typu *catch-all*, która nie bazuje wyłącznie na swoim „żelaznym elektoracie”, a odwołuje się w postulatach do rozmaitych grup społecznych, o często sprzecznych interesach politycznych i ekonomicznych. Nie mniej jednak na europejskiej scenie partyjnej wciąż funkcjonują ugrupowania, których program dedykowany jest konkretnym grupom. Przykładem mogą być partie agrarne odwołujące się do interesów i wartości kulturowych reprezentowanych przez rolników i mieszkańców prowincji, czy niektóre liberalne partie wolnorynkowe, których program dociera w największym stopniu do grupy przedsiębiorców o wysokim statusie majątkowym i klasowym. Opisany tu pokrótce podział dotyczy głównie aspektów klasowych i ekonomicznych, jednak osie podziałów dotyczyć mogą również kwestii aksjologicznych, religijnych, relacji centrum-peryferie, a także ogniskować się

¹⁸⁹ R. Herbut, *Partie polityczne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 2008, s. 97-104.

¹⁹⁰ A. Heywood, *Politologia...*, dz. cyt., s. 310-316.

¹⁹¹ Tamże, s. 311-313.

¹⁹² K. Deegan-Krause, *Nowe wymiary rozłamu politycznego*, w: R.J. Dalton, H.D. Klingemann (red.), *Zachowania polityczne. Tom 2*, Warszawa 2010, s. 130-153; R. Herbut, *Podziały socjopolityczne*, w: A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki. Tom 1*, Wrocław 1999, s. 105-116.

wokół konkretnych zagadnień budzących kontrowersje i polaryzujących społeczeństwo (np. stosunku do imigrantów)¹⁹³.

Formułowanie przez partie celów i programów politycznych służy zyskaniu przez dane ugrupowanie poparcia wśród obywateli, którzy podzielają ich treść, hierarchię wartości oraz priorytety i kierunki rozwoju państwa lub systemu politycznego. Dzięki temu partie są jednym z głównych podmiotów, które wyznaczają i systematyzują cele oraz strategie w polityce wewnętrznej i zewnętrznej. Stanowią więc podstawowe źródło inicjatywy politycznej, której treść programowa jest wyrazem poglądów grup elektoratu, o którego poparcie zabiegają¹⁹⁴. Poprzez deklaracje programowe partie pielęgnują również swoją ideową tożsamość i sytuują się na konkretnej pozycji sceny politycznej (podstawowy podział na partie prawicowe, centrowe i lewicowe – mimo licznych zastrzeżeń – pozostaje wciąż najbardziej popularny i użyteczny¹⁹⁵). Z drugiej strony istnieją partie, których strategią zdobycia wpływu i poparcia jest nie tyle program, co wizerunek, bazujący w przeważającej mierze na zabiegach marketingowych czy zachowaniu barwnych osobowościowo liderów partyjnych. W takich przypadkach określenie ideowej tożsamości przynosi (nawet, a może przede wszystkim, politologom) sporo metodologicznych problemów ze względu na brak spójności głoszonych haseł czy wewnętrzne zróżnicowanie poglądów wśród członków partii, której głównym spoiwem jest często wizerunek medialny czy charyzma jej lidera¹⁹⁶.

Różnorodne poglądy rozmaitych klas i grup społecznych sprawiają, że partie – chcąc zagospodarować jak największą część wyborców – zmuszone są skutecznie artykułować i agregować sprzeczne interesy elektoratu. Agregacja oznacza w tym wypadku utrzymywanie równowagi między rozbieżnymi żądaniami społeczeństwa i łączenie ich w spójną całość¹⁹⁷. Taka konsensualna strategia nie jest jednak praktykowana przez wszystkie partie. Część ugrupowań – w szczególności te radykalne programowo, antysystemowe lub populistyczne – akcentuje strategie nastawione na konflikt i polaryzację, bazując przy tym na konkretnych socjodemograficznych segmentach elektoratu. Zwraca się często uwagę, że zjawisko to obecnie nasila się w nawet najbardziej ustabilizowanych ustrojach demokratycznych¹⁹⁸.

¹⁹³ M. Gulczyński, A. Małkiewicz, *Wiedza o partiach i systemach partyjnych*, Warszawa 2008, s. 106-107.

¹⁹⁴ A. Heywood, *Politologia...*, dz. cyt., s. 314.

¹⁹⁵ P. Maj, *Lewicowość, centrowość i prawicowość w nauce o polityce*, Rzeszów 2018, s. 7-14.

¹⁹⁶ O. Annusewicz, *Celebrytyzacja polityczna*, „Studia Politologiczne” nr 20/2011, s. 268-278.

¹⁹⁷ A. Heywood, *Politologia...*, dz. cyt., s. 314-315.

¹⁹⁸ R. Eatwell, G. Matthew, *Narodowy populizm: zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020, s. 9-35.

Socjalizacja i mobilizacja elektoratu ma za zadanie stworzenie lub umocnienie emocjonalnej i ideowej więzi między partią a jej potencjalnymi wyborcami. Stanowi to niezbędny czynnik pozyskiwania i utrzymywania poparcia wśród obywateli. Funkcja ta najlepiej realizowana jest w czasie kampanii wyborczej, kiedy komunikacja polityczna i wszelkie działania związane z marketingiem politycznym są zmaksymalizowane i nastawione na wymierny cel – ilość głosów oddanych na polityków ugrupowania w wyborach¹⁹⁹.

Partie są również naturalnym środowiskiem formowania elit politycznych. Służy temu regularny proces rekrutacji członków i istnienie partyjnych „młodzieżówek”, których aktywiści są socjalizowani do pełnienia przyszłych funkcji w strukturach partyjnych. Sposób funkcjonowania struktur wynika z wewnętrznej organizacji i modelu przywództwa, a te w różnych ugrupowaniach mogą przyjmować odmienne formy. Hierarchia partyjna ma poważne znaczenie, bowiem pozycja polityka w ugrupowaniu często przekłada się na jego pozycję w strukturach politycznych państwa po zdobyciu przez partię władzy. Partycypacja w niej jest nadrzędnym celem każdego większego ugrupowania. Kiedy cel ten zostaje urzeczywistniony, główną funkcją partii staje się organizacja rządów. Kluczowe funkcje polityczne są wówczas zajmowane przez najważniejsze osoby w hierarchii partyjnej. W istocie rząd polityczny jest najczęściej w dużej mierze rządem partii i jej kierownictwa²⁰⁰.

W bardziej szczegółowy sposób role partii w demokratycznym ustroju politycznym systematyzuje Bartłomiej Michalak, który wymienia ich następujące funkcje: 1) kształtowanie opinii publicznej; 2) elekcja kandydatów w wyborach; 3) socjalizacja polityczna; 4) edukacja polityczna obywateli; 5) odzwierciedlanie poglądów społecznych; 6) reprezentowanie interesów społecznych; 7) rekrutacja polityczna; 8) kreowanie elit; 9) kształtowanie kadr państwowych; 10) formułowanie programów politycznych; 11) pośrednictwo pomiędzy państwem a społeczeństwem; 12) rządzenie państwem; 13) kreowanie opozycji wobec władzy; 14) mobilizacja poparcia dla projektów politycznych; 15) integracja wokół określonych wartości i interesów; 16) „polityzacja ważnych kategorii problemowych” (włączanie do agendy politycznej nieakcentowanych wcześniej problemów społecznych lub tych uznawanych dotąd za

¹⁹⁹ A. Heywood, *Politologia...*, dz. cyt., s. 315.

²⁰⁰ Tamże, s. 313.

„niepolityczne”); 17) instytucjonalizacja i pokojowe kanalizowanie konfliktów; 18) kreowanie i zarządzanie tożsamościami zbiorowymi²⁰¹.

Autorzy prac dotyczących teorii partii politycznych – wśród nich klasykiem pozostaje Maurice Duverger²⁰² – wymieniają kilka głównych kryteriów ich typologii. Pierwsze z nich dotyczy kryterium organizacyjnego. W tym wypadku ugrupowania klasyfikuje się biorąc pod uwagę charakter członkostwa aktywistów partyjnych, organizacyjną genezę ugrupowania czy poziom ich instytucjonalizacji.

Kolejne kryterium klasyfikacji partii to ich funkcja w systemie politycznym. W tym kontekście wymienia się partie:

- prosystemowe (akceptujące reguły gry politycznej) i antysystemowe (depresjonujące normy systemu politycznego);
- „partie reprezentacji” (nastawione pragmatycznie, zorientowane na reprezentowanie interesów grup elektoratu i dostosowujące swój program do ewolucji poglądów wyborców) i „partie integracji” (przywiązane do swej tożsamości ideologicznej, zorientowane na mobilizację elektoratu o zbliżonych poglądach oraz jego socjalizację i edukację);
- partie protestu, „antypartie”, mające na celu daleko posuniętą rewizję aktualnej polityki w określonych obszarach problemowych, będące jednocześnie ugrupowaniami prosystemowymi, często jednak antyestablishmentowymi;
- „partie-promotorzy”, będące w większym stopniu nastawione na promowaniu swoich postulatów programowych, niż na rywalizacji z innymi partiami i udział we władzy;
- „partie jednego przedsięwzięcia” (*entrepreneurial issue parties*), które skupiają się w swej działalności na jednym tylko obszarze programowym lub jednym postulacie²⁰³.

Ważnym kryterium klasyfikacji partii politycznych jest ich funkcja w systemie partyjnym. Podstawowym pojęciem wyróżniającym je w tym kontekście jest ich relewancja polityczna. Oznacza ona potencjał danego ugrupowania realnego oddziaływania na system polityczny, którego jest częścią.

²⁰¹ B. Michalak, *Partie polityczne i systemy partyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 27-28.

²⁰² M. Duverger, *Les partis politiques*, Paryż 1961.

²⁰³ Tenże, *Political Party*: <https://www.britannica.com/topic/political-party> [data dostępu: 18.05.2023].

Oprócz istnienia na arenie państwowej, partie polityczne łączą się również w grupy o charakterze ponadnarodowym zrzeszającym ugrupowania o podobnym profilu ideowym (międzynarodówki). Praktyka ta jest stosowana od momentu, kiedy w 1864 roku w Londynie założono marksistowskie Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników. Obecnie to czołowych ponadnarodowych organizacji partyjnych należą Międzynarodówka Socjalistyczna, Międzynarodówka Liberalna, Międzynarodówka Chrześcijańsko-Demokratyczna, Międzynarodowa Unia Demokratyczna, Zieloni Globalni czy Międzynarodówka Federacji Anarchistycznych²⁰⁴.

2.2.2. Społeczno-polityczny kontekst powstania partii Zielonych

Analizując narodziny zachodnioeuropejskich ruchów ekologicznych, a następnie partii Zielonych, należy wziąć pod uwagę następujące czynniki stanowiące ich społeczno-polityczny kontekst lat powojennych: 1) wzrost zamożności społeczeństw Europy Zachodniej; 2) przeobrażenia socjodemograficzne; 3) ewolucja ideologiczna głównych ugrupowań politycznych (głównie chadeckich i socjaldemokratycznych); 4) narodziny ruchu Nowej Lewicy; 5) wzrost znaczenia wartości postmaterialistycznych oraz społecznej świadomości ekologicznej. Warto pokrótce je scharakteryzować.

Na lata powojenne (1945-1968) przypadły bezprecedensowe w dziejach Europy Zachodniej przekształcenia rzeczywistości ekonomicznej, społecznej i politycznej. Czas ten charakteryzował się niespotykanym wcześniej tempem wzrostu gospodarczego i produkcji narodowej. Znacznie wzrosła, w porównaniu do okresu przedwojennego, wymiana handlowa państw europejskich, zarówno pomiędzy sobą, jak i z byłymi terytoriami kolonialnymi (Trzecim Światem). Pogłębiała się, szczególnie w zakresie gospodarczym, integracja gospodarcza, znoszone były bariery celne i handlowe. Do pozytywnych zjawisk makroekonomicznych należały wówczas bardzo niskie bezrobocie oraz niski poziom inflacji. Kondycja gospodarki poprawiła się również dzięki drastycznemu wzrostowi wydajności pracy, co z kolei było m.in. wynikiem modernizacji przemysłowych zakładów pracy i poprawie stosunków na linii pracownicy-pracodawcy. Duża wydajność i produktywność przyczyniła się do nagłego *boomu* gospodarczego. Najsilniej był on obecny w latach pięćdziesiątych, które charakteryzowały się trwałością i szybkim tempem wzrostu PKP *per capita* (do państw, które wyróżniały się pod tym

²⁰⁴ A. Zięba, *Organizacje międzynarodowe partii politycznych jako przedmiot naukowej refleksji*, [w:] tenże (red.), *Organizacje międzynarodowe partii politycznych*, Kraków 2005, s. 11-20.

względem należały przede wszystkim RFN i Włochy). Do przyczyn takiego stanu rzeczy należały przede wszystkim: „zastrzyk” finansowy dla Europy Zachodniej od Stanów Zjednoczonych w postaci Planu Marschalla, zniesienie barier handlowych i pogłębiająca się integracja gospodarcza, ale być może przede wszystkim zupełnie nowa jakość w realizowaniu polityki gospodarczej przez europejskie państwa kapitalistyczne. Polegała ona na przyjęciu ekonomicznej doktryny keynesizmu. Wyrażała się stosunkowo silną, w porównaniu do czasów minionych, ingerencją państwa w gospodarkę, elementami planowania gospodarczego (w szczególności we Francji, Włoszech i w rządzonej w latach 1945-1951 przez Partię Pracy Wielkiej Brytanii). W innych państwach na pierwszy plan aktywności władzy w zakresie kreowania wzrostu gospodarczego nie było bezpośrednie planowanie, lecz stwarzanie dobrego klimatu poprzez zapobieganie konfliktów pomiędzy rządem centralnym, pracodawcami a pracownikami na zasadach umowy społecznej. Przykładem państwa, które wprowadziło tego typu „społeczną gospodarkę rynkową” była RFN²⁰⁵.

Charakterystyczną cechą polityki gospodarczej państw zachodnioeuropejskich było wówczas stosowanie progresji podatkowej, zarządzanie popytem oraz manipulowanie stopami procentowymi. Dochodziło do tego znaczne zwiększenie nakładów na wydatki rządowe, co miało stymulować gospodarkę i zachęcać do konsumpcji. Istotnym elementem stosunków gospodarczych tego okresu było, z drugiej strony, ograniczanie wzrostu płac i swego rodzaju racjonalność i umiarkowanie postulatów zrzeszających klasę robotniczą związków zawodowych. Sprzyjała temu promowana przez rządy centralne współpraca między pracownikami i pracodawcami objawiająca się w polityce kompromisu i konsensusu jako wartości nadrzędnych i pożądaných dla rozwoju gospodarczego państwa.

Wielką rolę dla przyspieszenia gospodarczego omawianego okresu miał tzw. *baby boom*, czyli powojenny nagły i wysoki wzrost demograficzny. Ów wzrost płodności spowodowany był splotem korzystnych czynników, do których zaliczyć na leży: aktywną politykę prorodziną i pronatalistyczną rządów zachodnioeuropejskich, rozwój medycyny, opieki zdrowotnej i poprawę warunków sanitarnych (poskutkowało to niespotykaniem wysokim w porównaniu do minionych czasów poziomem przeżywalności noworodków), poprawie warunków mieszkaniowych i żywieniowych. Brak poczucia zagrożenia wojną, stabilność polityczna i dobra sytuacja na rynku pracy – wszystko to

²⁰⁵ T. Judt, *dz. cyt.*, s. 383-390; G. Therborn, *Drogi do nowoczesnej Europy: społeczeństwa europejskie w latach 1945-2000*, Warszawa-Kraków, 1998, s. 206-252.

sprawiało, że w Europie nastąpił gwałtowny wzrost dzietności. Stawała się ona kontynentem ludzi młodych. W RFN w powojennym dwudziestopięcioleciu populacja zwiększyła się niemal trzykrotnie. We Francji w drugiej połowie lat sześćdziesiątych jedna trzecia obywateli nie skończyła dwudziestego roku życia. To właśnie owo liczne, wchodzące w dorosłość na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych pokolenie powojennego wyżu demograficznego miało odegrać kluczową rolę w wydarzeniach i przemianach politycznych i społecznych, jakie dokonały się w tym okresie, a także później²⁰⁶.

Istotnym czynnikiem, który miał wpływ na rzeczywistość gospodarczą i społeczną był wzrost poziomu urbanizacji i migracji z terenów wiejskich do miast. Szczególne nasilenie i tempo tego procesu miało miejsce w latach sześćdziesiątych. Rolnictwo stawało się w Zachodniej Europie coraz mniej znaczącą gałęzią gospodarki. Z drugiej strony gospodarka rolna była coraz bardziej wydajna i zautomatyzowana, co skutkowało mniejszym zapotrzebowaniem siły roboczej do tego sektora. Obok przemysłu rósł równocześnie sektor usług, w którym zatrudniony był coraz większy odsetek społeczeństwa zachodnioeuropejskiego. Pod tym względem najbardziej rozwinięte były Wielka Brytania, Niemcy, Francja, Skandynawia, Belgia, Luksemburg czy Holandia. Do rozwijających się i mających coraz większy wpływ na PKB państw branż usługowych należały: bankowość, transport i łączność, oświata, służba zdrowia, administracja publiczna, a w niektórych państwach również turystyka²⁰⁷.

Zmiany w strukturze gospodarki objawiające się wzrostem roli usług prowadziły do stopniowego kurczenia się klasy robotniczej. Było to jednocześnie spowodowane spadkiem zatrudnienia w przemyśle ciężkim. Taki stan rzeczy miał również daleko idące skutki polityczne, szczególnie dla partii i organizacji komunistycznych oraz związków zawodowych, które to podmioty straciły na znaczeniu i radykalizmie wraz ze zmniejszaniem się jej podstawowej bazy społecznej, jakim była warstwa pracowników fizycznych. W związku z tym partie komunistyczne coraz bardziej upodabniały się programowo do „rewizjonistycznej” socjaldemokracji rezygnując z haseł walki klasowej (o czym była już mowa w rozdziale pierwszym).

Następstwa zorganizowanego w 1956 roku XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) doprowadziły do zmian również w programach i strategiach zachodnioeuropejskich partii komunistycznych. Odrzucenie i kompromitacja

²⁰⁶ Tamże, s. 390-392.

²⁰⁷ Tamże, s. 387.

stalinizmu stanowiły impuls do rozpoczęcia programowej i doktrynalnej debaty wśród najbardziej znaczących ugrupowań radykalnej lewicy. Do przyczyn redefinicji politycznych celów tych partii, która ostatecznie miała miejsce w latach 60. i 70., należały przede wszystkim: ujawnienie zbrodni Stalina przez KPZR, sprzeciw wobec agresywnej polityki międzynarodowej Związku Radzieckiego (interwencja na Węgrzech w 1956 roku i w Czechosłowacji w 1968), zmiany w strukturze socjoekonomicznej (m.in. zmniejszanie się klasy robotniczej w społeczeństwie) i stopniowy odpływ elektoratu oraz coraz mniejszy autorytet ZSRR i rosnące zacofanie gospodarcze ZSRR oraz rosnące wśród młodzieży akademickiej wpływy neomarksizmu. Orędownikami zmian doktrynalnych w ramach zachodnioeuropejskiego komunizmu byli przede wszystkim przywódcy trzech największych zachodnich partii komunistycznych: Georges Marchais (lider Francuskiej Partii Komunistycznej), Enrico Berlinguer (Włoska Partia Komunistyczna) i Santiago Carillo (Hiszpańska Partia Komunistyczna). Politycy ci, mając na uwadze doprowadzenie do ożywienia i wzmocnienia europejskiego komunizmu i własnych ugrupowań (posiadających i tak znaczący poziom relewancji oraz będących istotnym składnikiem rodzimych systemów partyjnych), doprowadzili do przededefiniowania doktryny ustanawiając tzw. eurokomunizm. Mimo, iż poszczególne partie tego nurtu zaczęły zmieniać swoje programy polityczne już w latach sześćdziesiątych, to za punkt przełomowy w europejskim komunizmie uznaje się rok 1975, kiedy to dziewiętnaście ugrupowań podpisało wspólną deklarację programową²⁰⁸.

Eurokomunizm zerwał z radziecką doktryną marksizmu-leninizmu i jej głównymi założeniami: ideą dyktatury proletariatu, rewolucji społecznej, walki klasowej, koncepcją gospodarki centralnie sterowanej i pełnej nacjonalizacji środków produkcji. Europejscy liderzy komunistyczni uznali za konieczność zdystansowanie się wobec działalności KPZR (mimo znacznej proradzieckości niektórych ugrupowań, m.in. komunistów francuskich), zaakceptowanie zasad demokracji, parlamentaryzmu, pluralizmu politycznego i ideologicznego, poszanowanie praw i wolności obywatelskich, idei solidarności społecznej (zastępującej koncepcję walki klasowej). Uległa również zmianie metoda wewnętrznego funkcjonowania europejskich ugrupowań komunistycznych: wprowadzono pluralizm światopoglądowy wśród członków partii (dotyczyło to m.in. praktyk religijnych), zerwano z dogmatyzmem, umożliwiono dostosowanie marksizmu do realiów socjoekonomicznych i politycznych Europy Zachodniej. Uznano w końcu, iż

²⁰⁸ K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004, s. 368-369.

Związku Radzieckiego i rządzącej nim partii nie można uznawać za naturalnych i awangardowych politycznych podmiotów przewodzących światowemu ruchowi komunistycznemu²⁰⁹.

Wobec nowego typu gospodarki coraz większą rolę zaczęły odgrywać wchodzące na rynek pracy kobiety, które jeszcze niedawno nie tylko nie podejmowały pracy zarobkowej, lecz także nie miały pełnej podmiotowości politycznej – prawa głosu w wyborach powszechnych. Aktywność zawodowa kobiet w okresie powojennym znacząco się powiększyła, podobnie jak ich wykształcenie, pozycja w społeczeństwie – szczególnie w sferze publicznej. Stan ten był również związany z przemianami w sferze obyczajowości i seksualności²¹⁰.

Bardzo niskie bezrobocie (które w połowie siódmej dekady wynosiło dla kontynentu europejskiego jedynie 1,5 proc.) i z powodzeniem realizowana przez rządy polityka pełnego zatrudnienia dawało stabilność finansową, zaś niektóre branże zaczęły wręcz zmagać się z deficytem siły roboczej. Bezpieczeństwo socjalne Europejczyków brało się z nowego modelu gospodarczego, jakim było tzw. państwo opiekuńcze (państwo dobrobytu, ang. *welfare state*), w którym rząd centralny przeznaczał znaczną część budżetu na politykę społeczną i prorodzinną²¹¹.

W warunkach *prosperity*, które trwały przez ponad dwa dziesięciolecia po zakończeniu drugiej wojny światowej, panował wśród społeczeństwa zachodnioeuropejskiego niespotykany w dziejach kontynentu dobrobyt. Przez okres ten nastąpił gwałtowny wzrost płac (w niektórych państwach realne zarobki powiększyły się w okresie 1945-1970 trzykrotnie). Po raz pierwszy w dziejach wydatki budżetów przeciętnych gospodarstw domowych nie ograniczały się jedynie do artykułów żywnościowych, utrzymania mieszkania i odzieży. Wręcz przeciwnie, narodziła się – trwająca do dziś – epoka konsumpcji, której nastanie charakteryzowało się zalewem zupełnie nowych towarów i dostępnych już niemal dla każdego towarów luksusowych oraz pełną, nieograniczoną dostępnością produktów pierwszej potrzeby. Społeczeństwo kapitalistycznej Europy stało się społeczeństwem konsumpcyjnym, społeczeństwem „sytnym”. Pojawiły produkowane na masową skalę sprzęty, które ułatwiły, a w niektórych dziedzinach wręcz zrewolucjonizowały pewne dziedziny życia nowoczesnego Europejczyka. Należały do nich sprzęty domowe (lodówka, pralka) czy samochód

²⁰⁹ Tamże; R. Pipes, *Komunizm*, Warszawa 2008, s. 128-129.

²¹⁰ R. Ladrech, J. R. Wegs, *Europa po 1945 roku. Zarys historii*, Warszawa 2008, s. 212-217.

²¹¹ W. Laqueur, *Historia Europy 1945-1992*, Londyn 1993, s. 265-273.

rodzinny (jego pojawienie się znacząco poprawiło mobilność społeczeństwa). Zwiększenie zasobów materialnych, czasu wolnego i mobilności społeczeństwa doprowadziło do pojawienia się nowej, lukratywnej dla niektórych regionów kontynentu gałęzi usług – turystyki masowej. Następowala powszechna komercjalizacja rzeczywistości, zaś konsumpcja przestała być jedynie, jak było w czasach minionych, środkiem zaspokajania niezbędnych potrzeb, lecz dla znacznej części społeczeństwa stała się sama w sobie stylem życia²¹².

Innym jeszcze i wartym szczególnego podkreślenia znakiem omawianych czasów stał się rozwój mediów masowych i promowanej przez nie kultury popularnej. Była ona skierowana do nowego typu odbiorcy – człowieka młodego, wchodzącego dopiero w dorosłość. Stał się on nowym okresie niezwykle atrakcyjny dla pewnych branż przemysłu, przede wszystkim rozrywkowego (muzycznego, modowego kinowego, telewizyjnego), którego treści były oparte na wzorcach popkultury amerykańskiej. Młodzież i jej upodobania konsumpcyjne stały się wyznacznikiem nowych czasów, a także celem marketingu, reklamy i przemysłu. Ludzie młodzi stawali się wcześniej, niż to bywało w czasach minionych, niezależni i zbuntowani wobec pokolenia rodziców, które żyło w diametralnie odmiennych warunkach (wojna, ciągłe zagrożenie, niedostatek podstawowych artykułów przemysłowych i spożywczych) i wyznawało zupełnie różne od nich poglądy i wartości. W tym okresie pojawiają się pierwsze subkultury i ruchy alternatywne (modsi oraz hippisi z ich wymownym i kontestacyjnym hasłem „Make love, not war”), które próbują zerwać ze stylem życia i wartościami pokolenia rodziców. Coraz wyraźniejszy stawał się konflikt pokoleń.

Zjawiskiem, które naznaczyło się piętnem na okresie powojennym i odegrało ogromną rolę w funkcjonowaniu społeczeństwa i zmian wartości (szczególnie wśród młodego pokolenia) była tzw. rewolucja seksualna. Tyczyła się ona wzrostu zainteresowania seksualnością i płciowością. Istotnym jej elementem był wynalazek pigułki antykoncepcyjnej, która została wprowadzona na rynek w roku 1960 i w znaczny sposób zmieniła obyczajowość młodego pokolenia²¹³.

Opisany okres był więc czasem dobrobytu, dostatku, powszechnego bezpieczeństwa, pokoju, politycznej i społecznej stabilności, masowej konsumpcji, amerykanizacji życia i kultury, rosnącej wygody. Wartości te wydają się być niezwykle pozytywne i sprzyjające dalszej stabilności polityczno-społecznej, jednakże paradoksalnie ów

²¹² T. Judt, dz. cyt., s. 399.

²¹³ A. Skrzypek, *Historia społeczna Europy XIX i XX wieku*, Poznań 2009, s. 221-223.

„spokój” i cechy społeczeństwa zachodnioeuropejskiego dwóch powojennych dekad okazał się zarzewiem powszechnej fali niezadowolenia i buntu młodego pokolenia wywodzącego się z żyjącej w dostatku klasy średniej, która poczęła objawiać się w połowie lat sześćdziesiątych, zaś w pełni wybuchła w symbolicznym roku 1968.

U źródeł masowych wystąpień studenckich w świecie zachodnim w 1968 roku było wiele czynników, jednak miały one wspólny mianownik – sprzeciw młodego pokolenia wobec powszechnie obowiązujących wzorców kulturowych. Aby unaocznic ówczesne międzypokoleniowe różnice światopoglądowe warto po krótko scharakteryzować polityczno-społeczny ruch Nowej Lewicy, który inspirował młodych aktywistów w państwach wysokorozwiniętych i którego założenia miały istotny wpływ na powstanie pierwszych masowych ruchów ekologicznych.

Podwaliny filozoficzne kontestacji stworzyli jeszcze przed drugą wojną światową reprezentanci Szkoły Frankfurckiej – grupa filozofów którzy twórczo rozwijali idee neomarksistowskie, tworząc tak zwaną „krytyczną teorię społeczeństwa”. Teoria, jak sama nazwa wskazuje, sprowadza się w swej istocie do gwałtownej krytyki nowoczesności i wypracowanej przez nią instytucji społecznych i politycznych. Ma więc ona wymiar nie tylko deskryptywny, lecz również normatywny, nawołuje do gruntownej i kompleksowej zmiany istniejącego stanu rzeczy. Do głównych założeń szkoły frankfurckiej należy krytyka cech społeczeństwa masowego, w którym nie ma miejsca na ludzką indywidualność, swobodę, szczerłość i samorealizację. Zanika w nim możliwość realizowania naturalnych instynktów i swobodnego, beztroskiego zaspokajania wynikających z biologii popędów (w tym także popędu seksualnego). W opisywanym wcześniej przez Freuda konflikcie pomiędzy naturą i kulturą, „frankfurczycy” zdecydowanie opowiadali się po stronie tej pierwszej, która nie może być w warunkach obecnej rozwiniętej cywilizacji realizowana. Obecna cywilizacja ma charakter represyjny, zniewala człowieka narzucając mu całą masę ograniczeń uniemożliwiających wynikającą z ludzkiej natury potrzebę samorealizacji i szczęścia. Ograniczenia te – takie jak konieczność konkurowania na rynku pracy i wynikający z niej brak solidarności międzyludzkiej oraz alienacja, konformizm, schematyczność życia – wynikają z istoty kapitalizmu i wymuszane przez niego standardów. We współczesnym społeczeństwie zagrożona jest autonomia jednostki, żywiołowość, spontaniczność. W konsekwencji prowadzi to do niemożności przeżywania pełni szczęścia i spełnienia²¹⁴.

²¹⁴ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Tom 3.*, Warszawa 2009, s. 395-419.

Najpełniej poglądy te wyrażał w swoich pracach Herbert Marcuse, który postrzegany był jako „prorok” Nowej Lewicy, zaś przez zbuntowaną młodzież studencką końca lat 60. jako jeden z głównych guru rewolucji społecznej, jaka winna się dokonać. Jego dwie najważniejsze rozprawy wydane po wojnie – *Eros i cywilizacja* oraz *Człowiek jednowymiarowy: badania nad ideologią rozwiniętego społeczeństwa przemysłowego* – wywarły ogromny wpływ na nastroje ówczesnej radykalnej lewicy. Marcuse postulował w nich konieczność obalenia charakteryzującego się represyjnością społeczeństwa przemysłowego i zastąpienia go porządkiem społecznym, w którym panowałyby nieskrępowana wolność, zmysłowe wyzwolenie i samorealizacja poprzez uleganie (nie zaś tłumienie) naturalnych potrzeb i instynktów (owe akcentowanie hedonistycznego stylu życia miało duży wpływ na postulaty kulturowe i obyczajowe Nowej Lewicy). Marcuse, podobnie jak zdecydowana większość neomarksistów, zauważył że klasa robotnicza – której zadanie dziejowe jest tak mocno akcentowane przez samego Marksa i jego pierwszych interpretatorów – nie posiada już potencjału rewolucyjnego, gdyż stała się ona uzależniona od wymogów współczesnej cywilizacji, zaakceptowała je i nie posiada świadomości konieczności zmiany. Marcuse nadzieję na zmianę i rewolucję widział natomiast przede wszystkim w młodych intelektualistach i studentach. Grupa ta bowiem, wedle jego przekonań, nie została jeszcze „zniewolona” i uzależniona przez system, posiada świadomość jego niedoskonałości oraz naturalne dla wieku młodzieńczego pokłady buntu, nonkonformizmu czy spontaniczności, a więc te cechy, które powinny definiować nową, pożądaną rzeczywistość społeczną²¹⁵. Przedstawiciele szkoły frankfurckiej krytykując społeczeństwo przemysłowe, piętnowali jednocześnie czynniki, które do niego doprowadziły, przede wszystkim ideę oświeceniowego racjonalizmu, postępu technologicznego, pozytywizmu naukowego. Najpełniej poglądy te zostały zaprezentowane przez Adorno i Horkheimera w pracy *Dialektyka Oświecenia*²¹⁶.

Równoległe do neomarksizmu i bezpośrednio pod wpływem jego idei kształtował się od początku lat sześćdziesiątych założenia Nowej Lewicy. Tym mianem określa się powstały w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej „radykalny ruch ideologiczny i społeczno-polityczny, którego bazą społeczną była przede wszystkim młodzież studencka i część intelektualistów akademickich”, który sprzeciwiał się założeniom

²¹⁵ P. Szalek, *Lewica freudowska. Od psychoanalizy do irracjonalizmu*, Łódź 1999, s. 95-104.

²¹⁶ M. Horkheimer, T.W. Adorno, *Dialektyka Oświecenia: fragmenty filozoficzne*, Warszawa 2010.

„starej lewicy” (socjaldemokracji i komunizmowi w wersji radzieckiej) i stanowił dla niej ideologiczną alternatywę²¹⁷.

Nowa Lewica, mimo różnic jakie zachodzą w tym niejednorodnym pod względem ideologicznym nurcie, posiadała w czasie swojego formowania w latach sześćdziesiątych pięć podstawowych cech różniących je od lewicy tradycyjnej²¹⁸. Należały do nich:

- 1) przekonanie o tym, iż najlepszą drogą do zmiany systemu społecznego jest polityka pozaparlamentarna realizowana poprzez stosowanie presji na władzę, nie zaś uczestnictwo w grze wyborczej;
- 2) ostateczne odrzucenie marksowskiego poglądu, iż bazą społeczną posiadającą potencjał do przeprowadzenia zmiany społecznej (czy też rewolucji społecznej) jest jedynie klasa robotnicza;
- 3) odrzucenie tradycyjnego poglądu, iż podstawowym celem lewicy jest walka o interesy klasy robotniczej; w zamian za to zaakcentowano silnie inne cele dotyczące nie tylko kwestii gospodarczych, lecz także kulturowych i obyczajowych: walki o prawa kobiet (w tym tzw. praw reprodukcyjnych), mniejszości etnicznych i narodowych, mniejszości seksualnych, imigrantów, uciskanych przez funkcjonowanie neokolonializmu i imperializmu społeczeństw Trzeciego Świata, a także środowiska naturalnego (przeciwdziałanie degradacji przyrody);
- 4) postrzeganie władzy nie tylko poprzez kontekst polityczny (władza polityczna, rząd), lecz także, a może przede wszystkim, kontekst kulturowy i obyczajowy (np. „władza” mediów masowych jako agendy propagandowej państwa kapitalistycznego); skutkiem tego toku myślenia jest przeświadczenie, iż sama zmiana ekipy rządowej nie zmienia istoty systemu społecznego;
- 5) negacja działalności tradycyjnej, „starej” lewicy – partii socjaldemokratycznych i komunistycznych – poprzez odrzucenie proponowanego przez nie programu politycznego (nie odwołującego się już w praktyce do idei rewolucji i zmiany społecznej) oraz ich formy działalności (scentralizowana, niedemokratyczna i zbiurokratyzowana forma działalności

²¹⁷ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2004, s. 260.

²¹⁸ J. Sowa, *Tęczowa rewolucja. Nowa Lewica lat 60.*, [w:] *Rewolucje 1968*, red. M. Brewińska, Z. Machnicka, H. Wróblewska, Warszawa 2008, s. 13.

organizacji oraz ich obecność w polityce na zasadach ustalonych przez demokrację liberalną i parlamentaryzm)²¹⁹.

Założenia, program i formy organizacyjne Nowej Lewicy miały bezpośredni wpływ na powstanie w latach 70. i 80. tak zwanych nowych ruchów społecznych. Mianem tym określa się środowiska i organizacje, których postulaty wyrosły na bazie kontestacji młodzieżowej lat 60. Należą do nich przede wszystkim ruchy ekologiczne, feministyczne, pacyfistyczne i antyglobalistyczne. Od starych ruchów społecznych – a więc dziewiętnastowiecznych ruchów mieszczańskich i ruchów robotniczych – różnią je: cele i charakter wyrażanych postulatów, baza społeczna, rodzaj wewnętrznych więzi grupowych, forma organizacji i metody działalności społeczno-politycznej²²⁰.

Podstawową cechą mających swą genezę w Nowej Lewicy nowych ruchów społecznych jest postulowanie potrzeb i celów o charakterze postmaterialistycznym. Warunki panujące na przełomie lat 60. i 70. w społeczeństwach państw rozwiniętych, w tym Europy Zachodniej, charakteryzowały się dobrobytem, wysokim poziomem konsumpcji dóbr i usług oraz zaspokojeniem głównych potrzeb materialnych. Fakt ten doprowadził w latach 60. do narodzin społeczeństwa ponowoczesnego, którego jedną z podstawowych cech jest ewolucja systemu wartości i potrzeb, od materialistycznych do postmaterialistycznych. Do tych ostatnich należą: samorealizacja, jakość życia, akcentowanie niezależności, indywidualizmu i wolności osobistej, sekularyzm, niechęć dla hierarchii społecznej ograniczającej wolność jednostki. Wartości te stały się punktem wyjścia dla funkcjonujących do dziś ruchów społecznych, których cele dotyczą: ochrony środowiska naturalnego przed nadmierną rolą przemysłu i technologii (ruchy ekologiczne), walki o pełną emancypację kobiet i mniejszości seksualnych (ruchy feministyczne i LGBT), ochrony praw imigrantów, sprzeciwu wobec neokolonializmu, globalnej gospodarce neoliberalnej i jej skutkom (ruchy antyglobalistyczne), sprzeciwu wobec imperializmu, wojnom, zbrojeniom, broni jądrowej (ruchy pacyfistyczne), postulatów demokratyzacji życia politycznego i gospodarczego (demokracja partycypacyjna), akcentowania lokalności i roli „małych ojczyzn” (regionalizm), przeciwdziałania ubożenia i globalizacji kultury, potrzeby przynależności i przeciwdziałania atomizacji społecznej, niechęci dla nowych technologii zagrażających zdrowiu i życiu ludzkiemu. Bazą społeczną tych ruchów społecznych stała się przede

²¹⁹ Tamże.

²²⁰ G. Ulicka, *Nowe ruchy społeczne. Niepokoje i nadzieje współczesnych społeczeństw*, Warszawa 1993, s. 21.

wszystkim wielkowiejska, wykształcona klasa średnia, która w strukturze społeczeństwa ponowoczesnego zaczęła być, podobnie jak klasa robotnicza w XIX wieku, motorem zmian²²¹.

Neolewicowe ruchy społeczne różniły się od tych tradycyjnych również prezentowanymi formami aktywności politycznej. Wyrażały swoje postulaty już nie poprzez masowe strajki, lecz głównie demonstracje, akcje kulturalne, prowokacje artystyczne, akcje obywatelskiego nieposłuszeństwa, marsze, pikety, bierny opór. Jednocześnie odmienna jest ich forma organizacji w stosunku do starych ruchów społecznych. Cechuje się ona decentralizacją w podejmowaniu decyzji, brakiem ścisłej hierarchiczności i relacjami wewnątrz grupy opartymi na więziach emocjonalnych (w mniejszym zaś stopniu więziach organizacyjnych)²²².

Do cech, które zbliżają ówczesne nowe ruchy społeczne z neolewicowymi organizacjami lat 60. należy również fakt, iż odgrywały one rolę swego rodzaju opozycji pozaparlamentarnej, gdyż rzadko miały ambicję przekształcania się w partie polityczne. Funkcjonowały bowiem w większym stopniu na zasadzie obywatelskich grup nacisku, niż organizacji politycznych. Wyjątkiem stały się partie ekologiczne, nazywane częściej partiami Zielonych.

Tab. 8. Różnice pomiędzy tradycyjnymi a nowymi ruchami społecznymi

Charakterystyka	Ruchy mieszczańskie	Ruch robotniczy	Nowe ruchy społeczne
Potrzeby	polityczne	ekonomiczne i polityczne	zachowanie życia, zdrowia, potrzeba uznania, znaczenie, przynależności
Interesy	narodowe, indywidualne	klasowe	ogólnoludzkie, grupowe (związane z preferencją dla określonych stylów życia), indywidualne
Cele	wolność polityczna, demokratyczne państwo prawne	postęp materialny i społeczny, społeczeństwo bezklasowe	zapobieganie realizacji pewnych projektów, tzw. dobre, godne życie
Konflikty	prawne i polityczne,	społeczna i polityczna dyskryminacja,	następstwa postępu industrialnego, styl życia i tożsamość

²²¹ Tamże.

²²² Tamże.

	dyskryminacja, wolność	wyzysk ekonomiczny	
Nośnik społeczny	burżuazja, mieszczanstwo, inteligencja	klasa robotnicza, część inteligencji	„dotknięci” i „wyczuleni”
Więź wewnętrzna	tożsamość narodowa i obywatelska	świadomość klasowa	zmienna tożsamość grupowa
Organizacja	mieszczańska opinia publiczna	związki zawodowe, partie polityczne	inicjatywy, organizacje niehierarchiczne
Formy działania	zebrania, publikacje	strajki, demonstracje	demonstracje, akcje kulturalne, nieposłuszeństwo obywatelskie

Źródło: G. Ulicka, *Nowe ruchy społeczne. Niepokoje i nadzieje współczesnych społeczeństw*, Warszawa 1993, s. 21.

Tab. 9. Różnice pomiędzy „starą” a Nową Polityką

Charakterystyka	Stara polityka	Nowa Polityka
Baza wyborcza	klasa robotnicza, klasa średnia, starsze generacje	nowa klasa średnia, młodsze generacje
Podstawowe wartości	<ul style="list-style-type: none"> ▪ konflikt między kapitałem a pracą ▪ podkreślanie problemów materialnego standardu życiowego, wzrostu ekonomicznego ▪ wiara w postęp technologiczny ▪ poszanowanie tradycyjnego stylu życia i tradycyjnych ról domowych ▪ wyrażanie interesów określonej klasy ▪ poparcie dla określonej ideologii ▪ ustalone lojalności partyjne 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ konflikt między wzrostem ekonomicznym a problemami ochrony środowiska ▪ podkreślanie jakości życia, obaw o środowisko, wyrażanie potrzeb samorealizacji ▪ nieufność wobec zaawansowanych technologii ▪ promowanie indywidualizmu, feminizmu, praw mniejszości, alternatywnego stylu życia ▪ wyrażanie problemów uniwersalnych ▪ poparcie dla wielu różnorodnych kwestii

		<ul style="list-style-type: none"> ▪ nieustalone lojalności partyjne
Charakterystyka organizacyjna	<ul style="list-style-type: none"> ▪ partie scentralizowanej, hierarchicznej strukturze ▪ decyzje skoncentrowane w rękach elit partyjnych ▪ demokracja przedstawicielska 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ partie zdecentralizowane, elastyczność i rotacyjność przywództwa ▪ decyzje podejmowane na zasadach szerokiego uczestnictwa ▪ demokracja bezpośrednia

Źródło: K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 92-93.

2.2.3. Partie Zielonych w Europie

Pierwsze organizacje polityczne, mające w swych programach realizację postulatów głoszonych przez ekologizm poczęły wykształcać się na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Ich szybki rozwój w tym okresie wynikał z coraz gorszego stanu środowiska naturalnego, dwóch kryzysów energetycznych, powstawaniem elektrowni atomowych na kontynencie oraz publikacją naukowych i rządowych raportów środowiskowych ostrzegających przed zgubnymi skutkami degradacji natury. Do najbardziej znanych z nich należały: dokument Organizacji Narodów Zjednoczonych *Tylko jedna Ziemia* (1972) i przede wszystkim raport Klubu Rzymskiego *Granice wzrostu* (1972)²²³. Organizacje ekologiczne zalicza się do tzw. nowych ruchów społecznych, które narodziły się na fali kontrkultury lat sześćdziesiątych, powstania nurtu politycznego Nowej Lewicy w Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz zmiany hierarchii norm i wartości w społeczeństwie Zachodu. Wszystkie te zjawiska są ze sobą ściśle powiązane i dotyczą powstania społeczeństwa ponowoczesnego (czy też późnonowoczesnego). Owa „rewolucja ponowoczesna” charakteryzuje się odcięciem od tradycyjnych wartości materialistycznych wyrażających ilość ku wartościom postmaterialistycznym skupiających się na jakości życia²²⁴.

Formujące się w tym czasie organizacje ekologiczne można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą z nich były organizacje zrzeszające działaczy

²²³ H. Izdebski, dz. cyt., s. 124.

²²⁴ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 420-428.

proekologicznych, którzy stawiali sobie za cel wywieranie presji na rządy państw (lub władze lokalne). Nie dążyły one jednak do partycypacji politycznej poprzez udział w procesie wyborczym (czyli przez instytucjonalizację w partie polityczne i start w wyborach). Była to opozycja pozaparlamentarna, organizacje pozarządowe, które próbowały realizować swe postulaty poprzez organizowanie akcji bezpośrednich: marszów protestacyjnych, biernego oporu, okupowania miejsc publicznych, blokowania linii komunikacyjnych. Część z tych działań nosiła pewnie znamiona przemocy (tzw. ekosabotaż), mimo że sam ekologizm jest ideologią pacyfistyczną, nastawioną na współpracę i harmonijne, pokojowe współzycie istot²²⁵. Grupy takie nie zawsze miały charakter sformalizowany, zaś akcje protestacyjne były bardzo często podejmowane spontanicznie, *ad hoc*, niekiedy nastawione będąc na realizację konkretnego postulatu dotyczącego określonego miejsca i czasu. W Niemczech i Francji do palących problemów, którym starali się przeciwdziałać działacze ekologiczni była przede wszystkim kwestia budowy elektrowni jądrowych, hasła antywojenne i nawołujące do daleko idącej decentralizacji i demokratyzacji życia publicznego. W tym celu podejmowane były w Zachodnich Niemczech m.in. słynne Marsze Wielkanocne – przeprowadzane co roku w latach 1960-1967 w okresie wiosennym ogromne demonstracje działaczy neolewicowych²²⁶.

Druga grupa organizacji ekologicznych powstających w latach siedemdziesiątych to partie ekologiczne (partie Zielonych). Powstawały one w dwojaki sposób. Pierwszy z nich polegał na przejmowaniu przez już istniejące mniejsze partie (najczęściej socjalistyczne lub neolewicowe) idei ruchu ekologicznego, które ostatecznie zajęły główne miejsce w ich programach politycznych. Sytuacja taka miała miejsce np. w Danii, Holandii czy Włoszech. Inną drogą było przekształcanie się mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych ruchów ekologicznych w partie polityczne. W ten sposób powstały partie Zielonych we Francji, Niemczech czy Wielkiej Brytanii. Pierwszą partią ekologiczną na świecie była nowozelandzka Values Party (powstała w 1972 r.), zaś w Europie – brytyjska Green Party (1973 r.)²²⁷.

²²⁵ Również w obecnych czasach część ruchów ekologicznych stosuje działania odwołujące się do przemocy. Zob.: M. Pomarański, *Sabotaż i ekologia. Monkeywrenching jako strategia działania ruchów ekologicznych w USA*, [w:] M. Marczewska-Rytko, D. Maj (red.), dz. cyt., s. 259-272.

²²⁶ A. Walecka-Rynduch, *Róg RudiegoDutschke i Axel-Springer-Strasse. Nowa Lewica w Niemczech*, Kraków 2010, s. 85-86.

²²⁷ J. Kronenberg, *Jak „zielona” jest Francja?*, „Studia Europejskie” 2000, nr 4, s. 81.

Jako wyrosłe w większości z młodzieżowych alternatywnych, kontestacyjnych ruchów społecznych, partie ekologiczne są zjawiskiem zupełnie odmiennym od tradycyjnych (socjaldemokratycznych, konserwatywnych czy liberalnych) partii politycznych. Charakteryzują się antyestablishmentowością – niechęcią do dotychczasowych elit politycznych. W ich działaniach dostrzegają alienację władzy i nie realizowanie faktycznych potrzeb ogółu społeczeństwa. Sami Zieloni nazywają swoje ugrupowania „antypartiami” na znak odcięcia się od nieakceptowanych przez siebie standardów politycznych dominujących dotąd w europejskich demokracjach liberalnych. Stanowią zjawisko ciekawe z powodu zarówno programu politycznego (idealizm, radykalizm, romantyzm), jak i organizacyjnego (daleko posunięta decentralizacja zarządzania, model przywództwa demokratycznego/liberalnego, niechęć wobec biurokracji)²²⁸.

Większość partii Zielonych kieruje się w swej działalności politycznej tzw. „czterema filarami zielonej polityki”²²⁹. Jako pierwsze zostały one zawarte w manifestie programowym niemieckich *Grünerna* zjeździe założycielskim w 1980 r. i przejęte następnie przez inne ugrupowania ekologiczne w Europie. Do owych czterech filarów należą:

- ekologiczna odpowiedzialność (*ecologicalresponsibility*) – idea zrównoważonego rozwoju, wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, rozwój transportu kolejowego zamiast samochodowego (hasło „tiry na tory”), sprzeciw wobec modyfikacji genetycznej produktów rolnych i żywności, sprzeciw wobec nadmiernej industrializacji, emisjom gazów cieplarnianych i konsumpcjonizmowi, krytyka neoliberalizmu, postulat „zielonej gospodarki” przyjaznej środowisku naturalnemu, preferencje podatkowe dla przedsiębiorstw nie szkodzących środowisku, akcentowanie rolnictwa ekologicznego, walka o prawa zwierząt;
- sprawiedliwość społeczna (*socialjustice*) – dążenie do egalitaryzmu społecznego, protekcjonizm gospodarczy państwa, progresja podatkowa, przeciwdziałanie rozwarstwieniu społecznemu, równouprawnienie wszelkich grup społecznych, hasła feministyczne, postulat wprowadzenia parytetów płci w instytucjach publicznych, zwiększenie praw środowisk LGBT;

²²⁸ K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 92-93.

²²⁹ N. Carter, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, Cambridge 2007, s. 45.

- demokracja oddolna (*grassrootsdemocracy*) – decentralizacja życia publicznego, akcentowanie roli środowisk lokalnych, regionalizm, postulat zwiększania poziomu demokracji bezpośredniej, hasło „myśl globalnie, działaj lokalnie”;
- pacyfizm (*non-violence*) – krytyka imperializmu i militarizmu, hasła alterglobalistyczne i antywojenne²³⁰.

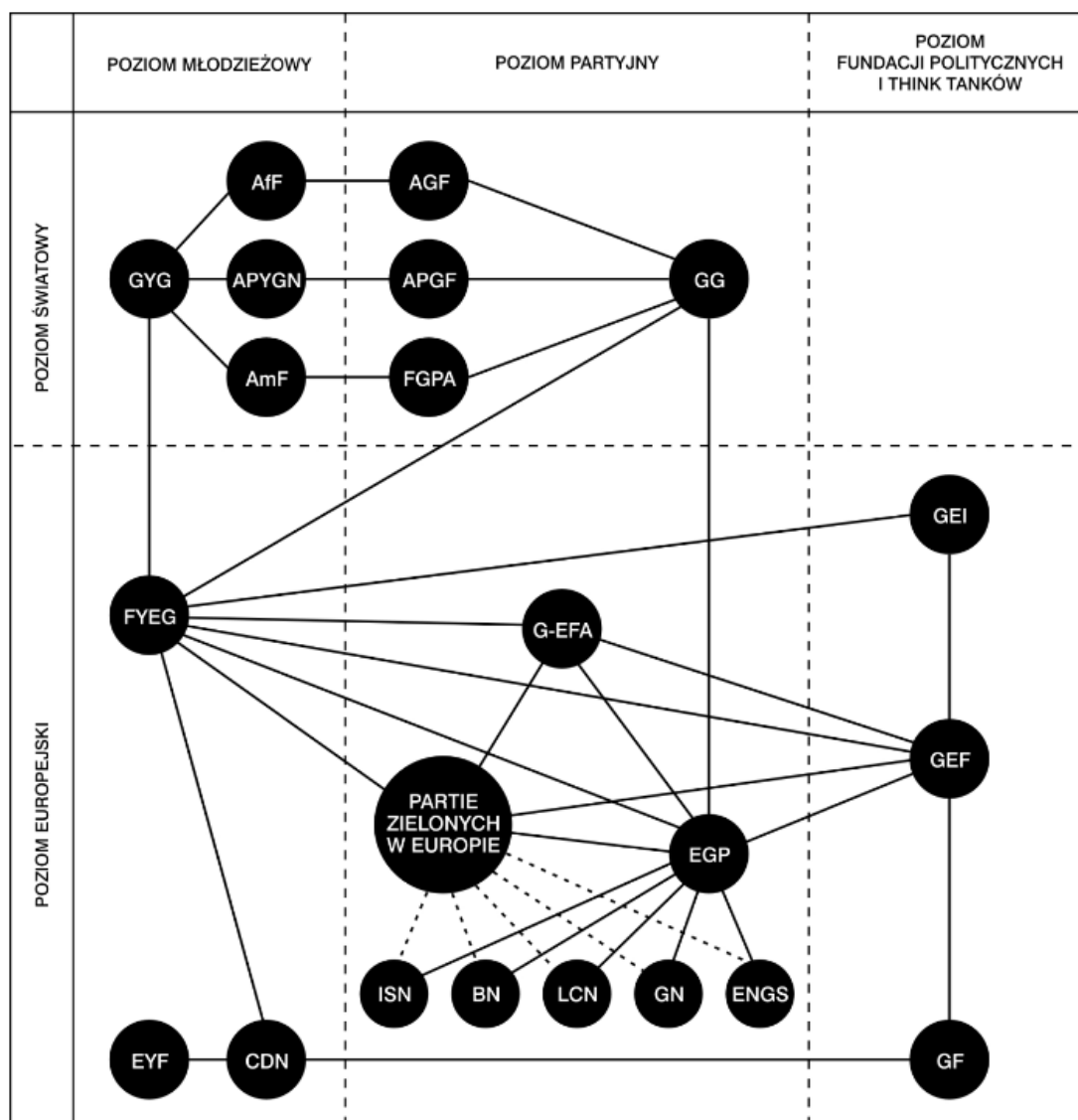
Tab. 10. Wybrane partie Zielonych w państwach Europy Zachodniej

Państwo	Nazwa partii	Rok powstania/rejestracji	Pierwsze wybory parlamentarne
Austria	Zielona Alternatywa	1982 (do 1987 jako Zjednoczenie Zielonych Austrii)	1983
Belgia	Życ Inaczej Ekolodzy	1980/1982	1981
Dania	Zieloni	1983	1994
Finlandia	Liga Zielonych	1987 (rejestracja)	1983
Francja	Zieloni	1984 (rejestracja)	1978
Holandia	Zielona Lewica	1983/1989	1989
Irlandia	Partia Zielonych	1981	1982
Luksemburg	Zieloni	1983	1984
Niemcy (RFN)	Sojusz 90/Zieloni	1980	1980
Norwegia	Partia Zielonych	1988	1989
Szwajcaria	Zieloni	1983 (rejestracja)	1979
Szwecja	Zieloni	1981	1982
Wielka Brytania	Partia Zielonych Anglii i Walii	1973 (początkowo jako „Lud”, następnie jako „Partia Ekologiczna”)	1979
Włochy	Federacja Zielonych	1986/1990	1987

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Michalak, *Partie polityczne i systemy partyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 121; A. Antoszewski, *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009, s. 196.

²³⁰ Tamże, s. 45.

Ryc. 2. Struktura organizacyjna ruchu Zielonych

Legenda:

AGF – Afrykańska Federacja Zielonych (The African Greens Federation); AfF – Afrykańska Młodzieżówka Zielonych (African Federation); AmF – Amerykańska Młodzieżówka Zielonych (American Federation); APGF – Federacja Zielonych Azji i Pacyfiku (The Asia-Pacific Green Federation); APYGN – Młodzieżówka Zielonych Azji i Pacyfiku (Asia-Pacific Young Greens Network); BN – Sieć Bałkańska (Balkan Network); CDN – Sieć Współpracy i Rozwoju (Cooperation and Development Network); EGP – Europejska Partia Zielonych (European Green Party); ENGS – Europejska Zielona Sieć Seniorów (European Network of Green Seniors); EYF – Europejska Fundacja Młodych (European Youth Foundation); FGPA – Amerykańska Federacja Partia Zielonych (The Federation of Green Parties of the Americas); FYEG – Europejska Młodzieżówka Zielonych (Federation of Young European Greens); GEF – Europejska Fundacja Zielonych (European Green Foundation); GEFA – Zieloni/Wolne Przymierze Europejskie (Greens-European Free Alliance); GEI – Instytut Ekonomiczny Zielonych (Green Economics Institute); GF – Zielone Forum (Green Forum Foundation); GG – Międzynarodówka Zielonych (Global Greens); GN – Sieć Gender (Gender Network); GYG – Młodzieżówka Zielonych (Global Young Greens); ISN – Sieć Zielonych Sympatyków (Individual Supporters Network); LCN – Sieć Radnych (Local Councillors Network).

Źródło: W. Ziętara, *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 2/2017, s. 123.

2.2.4. Od idealizmu do pragmatyzmu – ewolucja ideowa partii Zielonych na przykładzie niemieckiego ugrupowania Bündnis 90/Die Grünen oraz francuskiego Les Verts (studium przypadku)

Ewolucję, jaką przeszły europejskie partie ekologiczne w ciągu około czterech dekad ich funkcjonowania najlepiej oddają przemiany wewnątrz niemieckiego ugrupowania *Bündnis 90/Die Grünen*²³¹. Jego historia może stanowić reprezentatywny przykład tego, jak na przestrzeni lat zmieniała się agenda programowa i strategia funkcjonowania Zielonych w Europie Zachodniej.

Niemiecka partia Zielonych (*Die Grünen*) powstała w 1980 roku w procesie instytucjonalizacji wielu rozmaitych stworzonych oddolnie ruchów ekologicznych²³². Wacław Miziniak wskazuje na siedem etapów procesu formowania się niemieckich Zielonych – począwszy od narodzin pierwszych zachodnioniemieckich organizacji ekologicznych, aż do ostatecznego wypracowania programu politycznego omawianej partii²³³. Na pierwszy etap (lata 1950-1971) składały się działalność tworzonych spontanicznie organizacji i inicjatyw ekologicznych wyrażających potrzebę aktywnej roli społeczeństwa i państwa w ochronie coraz bardziej degradowanego środowiska naturalnego. Obok postulatów ekologicznych formułowane często były te o charakterze pacyfistycznym (sprzeciw wobec wojny w Wietnamie, niezgoda na obecność wojsk amerykańskich w RFN), antyatomowym (niezgoda na budowę elektrowni jądrowych), antykapitalistycznym (sprzeciw wobec gospodarce rynkowej, która w opinii aktywistów odpowiedzialna była za rabunkową eksploatację natury) i kontrkulturowym (hasła panseksualne, podważanie obowiązujących norm obyczajowych). Znaczna część działalności aktywistów ekologicznych wpisywała się w szerszy i ogromnie oddziałujący na ówczesną politykę pozaparlamentarną i ogólny klimat społeczny nurt Nowej Lewicy, ruchu postulującego radykalną przebudowę społeczeństwa i państwa, inspirowany dorobkiem neomarksistowskich filozofów z kręgu Szkoły Frankfurckiej, przede wszystkim Herberta Marcuse i Maxa Horkheimera. Wyrazem ekspresji poglądów Nowej

²³¹ E. Kwizdiński, *German Green Party: the evolution of political agenda*, „Journal of Geography, Politics and Society”, nr 2/2020, s. 45-51.

²³² W. Miziniak, *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990, s. 27-29.

²³³ Tamże, s. 24-27.

Lewicy były słynne zachodnioniemieckie Marsze Wielkanocne, organizowane w latach 60., na których dużą aktywność wykazywały środowiska ekologiczne²³⁴.

Na pozostałe sześć etapów procesu formowania się niemieckich Zielonych składały się: masowe powstawanie lokalnych inicjatyw ekologicznych skupionych wokół konkretnych problemów, np. niedopuszczenia do składowania na danym terenie radioaktywnych odpadów (lata 1971-1977); powstanie pierwszej zachodnioniemieckiej partii ekologicznej – Partii Ochrony Środowiska-Saksonia Dolna (rok 1977); zawiązywanie się lokalnych inicjatyw ekologicznych w ogólnokrajowe federacje i pierwsze próby wypracowania wspólnego programu (lata 1977-1979); powstanie ogólnokrajowej organizacji Inne Zjednoczenie Polityczne Zieloni (rok 1979); ukonstytuowanie się partii Zielonych i jej pierwszy udział w wyborach do Bundestagu (rok 1980); rozbudowa struktur partii Zielonych, wypracowanie programu oraz pierwsze sukcesy w wyborach do Bundestagu i Parlamentu Europejskiego (lata 1981-1984)²³⁵.

Zieloni od początku kreowali się jako krytykująca zachodnioniemiecki establishment „antypartia”, ugrupowanie odrzucające podział na prawicę i lewicę, mające aspiracje przewyższenia jałowych – według nich – sporów o kwestie dla przyszłości kraju drugorzędne. Sprzeciwili się tradycyjnej polityce opartej wyłącznie o działalność partii, które rościły sobie monopol w kształtowaniu rzeczywistości społecznej. Kreowali się na rzeczników zmiany, nie tylko w antropocentrycznym sposobie myślenia człowieka o otaczającej go przyrodzie, ale również w rozumieniu demokracji i relacji na linii obywatel-władza (postulat uczestniczącej demokracji oddolnej i demokratyzacji większych niż dotychczas obszarów życia społecznego)²³⁶.

Od samego początku funkcjonowania niemieckiej partii Zielonych, wśród jej działaczy nie było zgody co do pożądanego kształtu dwóch obszarów funkcjonowania partii – orientacji ideologicznej oraz preferowanych form aktywności politycznej i stosunku do udziału w polityce parlamentarnej. Pierwszy problem dotyczył tego w jakim duchu powinien być budowany program partii – ekologii „głębokiej”, czy też „płytkiej”. Drugi z nich wiązał się z kontrowersjami odnośnie stopnia integracji i współpracy z pozostałymi, ugruntowanymi na zachodnioniemieckiej scenie politycznej partiami – przede wszystkim centrolewicową SPD, z którą istniała największa szansa na

²³⁴ A. Walecka-Rynduch, *Róg Rudiego Dutschke i Axel-Springer-Strasse. Nowa Lewica w Niemczech*, Kraków 2010, s. 78-86.

²³⁵ W. Miziniak, dz. cyt., s. 27-51.

²³⁶ K.H. Jarausch, S. Milder, *Renewing Democracy: The Rise of Green Politics in West Germany*, „German Politics and Society” no 4, 2015, s. 3-24.

wypracowanie wspólnych punktów programowych i ewentualną koalicję w landach lub na poziomie centralnym²³⁷. W rzeczywistości oba te obszary – teorii i praktyki – były ze sobą ściśle powiązane. Oczywiście wydaje się to, że kompromisy w ramach tradycyjnej „gry parlamentarnej” prowadzą do rezygnacji pertraktujących ze sobą ugrupowań z rozwiązań uważanych przez drugą stronę za radykalne. W ten sposób od początku zarysował się widoczny problem: związane z „głębką” ekologią postulaty części aktywistów dążących do radykalnej przebudowy relacji człowieka (państwa, gospodarki) z naturą skazywały na porażkę możliwość realizacji choćby części umiarkowanych postulatów „zielonej polityki”.

Dwa wspomniane problemy – odmienny stosunek do ekologii „płytkiej” i „głębokiej” oraz do partii głównego nurtu – doprowadziły do istotnego podziału wśród niemieckich Zielonych, którego wyrazem było wykształcenie się dwóch frakcji – „realistów” (*Realos*) oraz „fundamentalistów” (*Fundnis*). Podział ten był naturalną konsekwencją pierwszych istotnych sukcesów wyborczych Zielonych, przede wszystkim w wyborach do Bundestagu z 1983 roku, w wyniku których ugrupowanie wprowadziło do Bundestagu 28 deputowanych. Należy zauważyć, że istota podziału na nurt realistyczny i fundamentalistyczny nie dotyczył jedynie niemieckich Zielonych, a wszystkich znaczących partii ekologicznych w Europie Zachodniej²³⁸.

„Realisci” postulowali strategię „małych kroków”, która miała sprowadzać się do realizowania głównych postulatów programowych poprzez współpracę z pozostałymi ugrupowaniami w parlamencie. Przeciwni byli radykalnym punktem programowym, takim jak: całkowita negacja gospodarki wolnorynkowej czy ekocentryczna wizja polityki. Otwierali się również na ewentualne rozmowy koalicyjne i kompromisy, które według nich nie musiały oznaczać zrzekania się pryncypialnych postulatów zapisanych w dokumentach programowych. Stali na stanowisku, że tylko współpraca może doprowadzić do wzrostu znaczenia i relewancji ugrupowania na zachodniemieckiej scenie politycznej, a w konsekwencji do perspektywy skutecznego realizowania postulatów ekologicznych. Przed „realistami” stał już w pierwszych latach funkcjonowania Zielonych poważny problem. Musieli oni bowiem z jednej strony być wiarygodni dla tej części aktywu partyjnego akcentującego bezkompromisowe hasła

²³⁷ J. Barry, *The limits of the shallow and the deep: Green politics, philosophy, and praxis*, „Environmental Politics” nr 3/1994, s. 369-394; B. Doherty, *The Fundi-Realo Controversy: An Analysis of Four European Green Parties*, „Environmental Politics” nr 1/1992, s. 95-120.

²³⁸ B. Doherty, dz. cyt., s. 104-114; E. Kwidziński, *Ekologizm jako ideologia polityczna – na przykładzie Niemiec i Francji*, „Ogrody Nauk i Sztuk” nr 5/2015, s. 125-132.

antyestablishmentowe i daleko idące hasła zmiany społecznej, z drugiej strony – brać pod uwagę, że szanse urzeczywistnienia choć części postulatów wzrastają w okolicznościach politycznej współpracy z politycznym *mainstreamem*. Najważniejszymi politykami z obozu Realistów byli Joschka Fischer i Otto Schily²³⁹.

W opozycji do „realistów” sytuowali się „fundamentalisci”. Za ich podstawową cechą można uznać programową bezkompromisowość, niechęć do jakichkolwiek modyfikacji postulatów, które w ich przypadku dotyczyły elementów ekologii „głębokiej”, wykluczali możliwość jakichkolwiek rozmów koalicyjnych. Głównymi reprezentantami „fundamentalistów” byli Jutta Ditfurth, Milan Horacek, Rudolf Bahro i przede wszystkim Petra Kelly, która dała się poznać nie tylko jako charyzmatyczna polityk, ale też teoretyk i pisarka polityczna²⁴⁰. W swoich pracach łączyła elementy ekologiczne, feministyczne, socjalistyczne i pacyfistyczne, w znacznym stopniu przyczyniając się do wzbogacenia teorii ekologizmu²⁴¹.

Przez cztery dekady funkcjonowania Zielonych na niemieckiej scenie politycznej, ich program w znaczny sposób ewoluował i zmieniał się pod wpływem czynników wewnętrznych (dotyczących dynamiki systemu politycznego RFN, ale również relacji poszczególnych frakcji w samej partii) oraz zewnętrznych (polityka międzynarodowa, sytuacja geopolityczna). Pierwszy program powstały w 1980 roku był kompromisem wypracowanym przez niekiedy znacznie różniące się od siebie środowiska, od ekologicznych socjalistów (*Ökosozialisten*) i aktywistów sympatyzujących z organizacjami ultralewicowymi, przez działaczy umiarkowanych, dla których priorytetem nie była radykalna przebudowa społeczeństwa, a jedynie liberalna polityka zgodna z duchem „zrównoważonego rozwoju” państwa i gospodarki (*Ökolibertaren*). Najwyraźniej jednak zarysowany był wyżej opisany podział na „realistów” i „fundamentalistów”, dwie frakcje mające w swych szeregach silne osobowości i charyzmatycznych liderów (J. Fischer, P. Kelly), a także największe wpływy w partyjnych strukturach²⁴².

Powyższe spory nie tylko programowe, ale również szerzej – ideologiczne – doprowadziły do tego, że pierwszy manifest programowy niemieckich Zielonych,

²³⁹ W. Miziniak, dz. cyt., s. 137-139.

²⁴⁰ Tamże, s. 139-141.

²⁴¹ S. Richter, *Petra Kelly, International Green Leader. On Biography and the Peace Movement as Resources of Power in West German Politics, 1979-1983*, „German Politics and Society” nr 4/2015, s. 80-96.

²⁴² G. Brzozowski-Zabost, *Od ruchu protestu do partii władzy. Rozwój Zielonych w Niemczech*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” nr 6/2008, s. 223-239.

tworzony pod wpływem zarówno „realistów”, jak „fundamentalistów”, był niespójny i miał jedynie charakter ogólnych priorytetów. Wśród nich znalazły się jednak definiujące Zielonych w początkowej fazie ich funkcjonowania „cztery filary zielonej polityki”, będących wspólnym mianownikiem agendy politycznej Zielonych i mających wyznaczać sens i kierunek ich działalności. Na filary owe składały się: ekologia, demokracja oddolna (*grassroots democracy*), sprawiedliwość socjalna i pacyfizm²⁴³.

W programie z 1980 roku Zieloni w obszarze ochrony środowiska akcentowali swój sprzeciw wobec energii nuklearnej – postulowali natychmiastowe wstrzymanie prac nad energetyką atomową i demontaż już istniejących reaktorów. Proponowali ponadto transformację gospodarki na tę o „dynamicznym obiegu zamkniętym”, zwracali uwagę na konieczność budowania „ekologicznej gospodarki jakościowej”, w której zyski powinny być ograniczane przez dobrostan wszystkich istot żywych. Opowiadali się za produkcją trwałych i naprawialnych dóbr użytkowych, zamiast produktów jednorazowego użytku, szerszym zastosowaniem recyklingu w gospodarce, rezygnacji z technologii trwale naruszających równowagę ekologiczną. W kontekście ekologii sporo uwagi poświęcali zmianie trendów urbanistycznych na bardziej „zielone” i przyjazne mieszkańcom (m.in. promowanie niskiej zabudowy, rozbudowa stref zielonych i stref ciszy w miastach, rozbudowa ścieżek rowerowych, rezygnacja z budowy dróg szybkiego ruchu w regionach wypoczynkowych). Charakterystyczne dla Zielonych hasło „tiry na tory” mówiło o potrzebie zastąpienia transportu samochodowego maszynowym w celu zmniejszenia emisji spalin²⁴⁴.

W obszarze polityki społecznej, gospodarczej i wewnętrznej Zieloni opowiadali się w swym pierwszym programie za skróceniem czasu pracy do 35 godzin tygodniowo przy zachowaniu dotychczasowych dochodów, zrównaniem zarobków kobiet i mężczyzn na tych samych stanowiskach, wspieraniem ekonomicznej niezależności kobiet, zagwarantowaniem 18-miesięcznego urlopu wychowawczego, wspieraniem rodziców samotnie wychowujących potomstwo²⁴⁵.

Największym bodaj radykalizmem cechowali się Zieloni w początkowej fazie działalności w obszarze polityki obronnej i zagranicznej – ich postulaty zgodne były z duchem pacyfizmu i antymilitaryzmu. Partia postulowała rozwiązanie Budeswehry, wycofanie wojsk amerykańskich z RFN i Europy Zachodniej, wystąpienie RFN z NATO

²⁴³ W. Miziniak, dz. cyt., s. 83-84.

²⁴⁴ Tamże, s. 86.

²⁴⁵ Tamże, s. 85.

i utworzenie strefy bezatomowej w całej Europie. Zieloni nie dążyli do zmiany obowiązującego w Europie geopolitycznego *status quo*, m.in. akceptując istnienie dwóch państw niemieckich. Wszystkie te radykalne i nieprzystające do sytuacji geopolitycznej postulaty miały być realizowane w ramach nowej „ekologicznej polityki zagranicznej” bazującej na pacyfizmie²⁴⁶.

Jak widać, agenda polityczna Zielonych wynikająca z ich pierwszego programu z 1980 roku była budowana pod wpływem zarówno „fundamentalistów”, jak i „realistów”. Promowane przez liderów partyjnych hasło „jedność w różnorodności” miało dać wyraz przekonaniu, że zróżnicowanie poglądów wewnątrz organizacji służy jej rozwojowi w duchu pluralizmu, demokratyzacji i samo w sobie może być wzorcem do naśladowania przez ugrupowania głównego nurtu. Najbliższa przyszłość pokazała jednak co innego. W rzeczywistości trudno, aby w ramach jednego ugrupowania funkcjonowały obok siebie środowiska o zróżnicowanej proweniencji ideologicznej, przyczyniając się do większej efektywności politycznej organizacji. W ostateczności „jedność” wzięła górę nad „różnorodnością” – już w latach 1985-1988 Fundamentalisci w dużej mierze stracili na znaczeniu po tym, jak Joschka Fischer wszedł wraz z politykami SPD w skład rządu w Landtagu Hesji, a J. Dritfurth odeszła z zarządu partii²⁴⁷. Do osłabienia frakcji Fundamentalistów w szeregach partii Zielonych na przełomie lat 80. i 90. przyczyniły się trzy główne czynniki: pierwsze istotne sukcesy wyborcze Zielonych w landach i konieczność podejmowania rozmów koalicyjnych, zmiany w postawie elektoratu partii na bardziej liberalne oraz połączenie się Zielonych zachodnioniemieckich ze wschodnioniemiecką partią *Bündnis 90*, zorientowaną na politykę pragmatyzmu²⁴⁸.

Prawdziwy wzrost znaczenia Zielonych, ale również jednoznaczny kres wpływów frakcji Fundamentalistów nastąpił w latach 1998-2005, kiedy Zieloni po raz pierwszy współrządzili Niemcami na szczeblu federalnym. „Czerwono-zielona” koalicja SPD pod wodzą kanclerza Gerharda Schrödera z Zielonymi pokazała, że ugrupowania ekologiczne mogą aktywnie kształtować politykę państwa i wykazują zdolność koalicyjną, o ile zrezygnują z części swych radykalnych punktów programowych. Największe wyzwanie dla wiarygodności Zielonych stanowiła polityka międzynarodowa i obronna, obszar w którym ugrupowanie to charakteryzowało się na początku swej działalności skrajnymi – jak na ówczesne warunki – poglądami zgodnymi z doktryną „ekologicznej polityki

²⁴⁶ Tamże, s. 88-89.

²⁴⁷ G. Brzozowski-Zabost, dz. cyt., s. 233.

²⁴⁸ B. Doherty, dz. cyt., s. 107.

zagranicznej”. Znamienne, że ówczesny lider partii J. Fischer (i jednocześnie pierwszy lider frakcji Realistów) otrzymał oprócz stanowiska wicekanclerza, tekę ministra spraw zagranicznych. Dodatkowo „czerwono-zielony” rząd podjął w omawianym okresie szereg decyzji, głównie w zakresie polityki międzynarodowej, który całkowicie przeczył pierwotnym pacyfistycznym założeniom programowym Zielonych (decyzje o interwencjach zbrojnych na Bałkanach i Bliskim Wschodzie, ścisła współpraca wojskowa w ramach NATO), co wywołało wśród części aktywu Zielonych poważny ferment. W rezultacie rządowej koalicji Zielonych z SPD doszło do istotnej reorientacji nie tylko programowej, ale wręcz ideologicznej ugrupowania²⁴⁹.

Aby unaocznic daleko idącą ewolucję ideologiczną i znaczne odejście od elementów ekologii „głębokiej” warto pokrótce omówić manifest programowy sformułowany przez niemieckich Zielonych przed wyborami do Bundestagu w roku 2017. Program ten składał się z dziesięciu obszarów priorytetowych poświęconych kolejno: ochronie klimatu; elektromobilności; zrównoważonemu rolnictwu; sprawom integracji europejskiej; sprawom rodziny i solidarności międzypokoleniowej; bezpieczeństwu socjalnemu; uchodźcom; zrównaniu praw kobiet, mężczyzn i mniejszości seksualnych; wolnościom osobistym; migrantom²⁵⁰.

Punkt ciężkości postulatów ekologicznych w obecnej agendzie politycznej niemieckich Zielonych koncentruje się wokół przeciwdziałania „katastrofie klimatycznej”, jak część współczesnych aktywistów ekologicznych nazywa powodowane przez człowieka gwałtowne ocieplenie się klimatu. W programie z 2017 roku znalazły się takie dotyczące tego obszaru postulaty związane z transformacją energetyczną, jak budowa gospodarki opartej wyłącznie na odnawialnych źródłach energii najpóźniej do 2050 roku (a w przemyśle elektroenergetycznym do 2030 roku) wygaszenie dwudziestu najbardziej zanieczyszczających niemieckich środowisko kopalń węgla do 2020 roku oraz wprowadzenie transportu zeroemisyjnego do 2030 roku. Wszystko to czynić ma energetykę i gospodarkę bardziej „zielonymi”, ekologicznymi i przyjaznymi dla środowiska naturalnego²⁵¹.

²⁴⁹ I. Blühdorn, *Reinventing Green Politics: On the Strategic Repositioning of the German Green Party*, „German Politics” nr 1/2009, s. 36-54; K. Miszczak, *Polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony koalicji rządowej SPD-Sojusz 90/Zieloni w okresie 1998-2005*, Warszawa 2012, s. 126-133.

²⁵⁰ Bündnis 90/Die Grünen, *Zukunft Wird aus Mut Gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017*, Berlin 2017, s. 233-238.

²⁵¹ Tamże, s. 233.

W agendzie Zielonych niezmiennie dużo miejsca poświęca się ochronie istot żywych pozbawionych prawa głosu – zwierzętom. Znalazło to swój wyraz również w programie z 2017 roku, w którym zapisano, że do 2030 roku wprowadzony być powinien specjalny system certyfikacji produktów pochodzenia zwierzęcego w celu ochrony dobrostanu zwierząt. Ponadto do postulatów Zielonych w tym zakresie należy całkowity zakaz przemysłowej hodowli zwierząt w wielkich farmach²⁵².

W obszarze polityki społecznej Zieloni proponują model państwa opiekuńczego, które aktywnie ingeruje w procesy gospodarcze, pomaga wszelkim grupom wykluczonym, osobom należącym do mniejszości (etnicznych, rasowych, seksualnych), a także kreuje politykę wspierania rodzin z dziećmi. Do głównych postulatów w tym zakresie należały przed ostatnimi wyborami do Bundestagu: przeznaczenie 12 miliardów euro na politykę prorodzinną, wspieranie ekonomicznej niezależności kobiet, większa pomoc dla rodziców samotnie wychowujących potomstwo, wyższe inwestycje w system edukacji czy reforma systemu emerytalnego na bardziej solidarnościowy, wyrównywanie szans i płac kobiet i mężczyzn w miejscu pracy²⁵³.

Zieloni szeroko ustosunkowują się w programie z 2017 roku do zagadnienia wzbudzającego duże kontrowersje i dyskutowanego przez ostatnie lata w Europie Zachodniej – imigrantów i uchodźców. Odnośnie tych dwóch grup Zieloni proponują budowę podstaw pod „społeczeństwo imigracyjne” (*Einwanderungsgesellschaft*). Według nich Niemcy powinny zapewnić imigrantom możliwość swobodnej egzystencji i pełne warunki do społecznej integracji, liberalizując przy tym i reformując na korzyść przyjezdnych przepisy o prawa o uchodźcach i imigrantach, wprowadzając np. zasadę „prawa ziemi” – potomek imigrantów urodzony na terytorium Niemiec powinien według nich otrzymywać z urzędu niemieckie obywatelstwo. Zieloni pod tym względem wykazują nie tylko tolerancję dla istnienia społeczeństwa multikulturowego, są również w awangardzie ugrupowań politycznych mających w swej agendzie wspieranie imigrantów i zrównywanie ich praw z niemieckimi obywatelami²⁵⁴.

Obok mniejszości etnicznych, inną grupą mniejszościową, na którą zwracają uwagę Zieloni, są osoby homoseksualne (nieheteronormatywne). Ochrona ich praw to jeden z pierwotnych postulatów Zielonych od początku ich istnienia na scenie politycznej.

²⁵² Tamże.

²⁵³ Tamże, s. 235.

²⁵⁴ Tamże, s. 236.

Niezmiennie są dążenia Zielonych do zalegalizowania małżeństw osób tej samej płci i możliwości adopcji dzieci przez pary homoseksualne²⁵⁵.

W obszarze bezpieczeństwa i polityki obronnej Zieloni tradycyjnie blisko są pozycji antimilitarystycznych, jednak w znacznie mniejszym stopniu, niż miało to miejsce w manifestie z 1980 roku. Partia postuluje obecnie znaczące zmniejszenie wydatków na wojsko i politykę obronną, sprzeciwia się nadmiernej inwigilacji obywateli przez służby (zamiast tego postuluje ukierunkowane monitorowanie zagrożeń) oraz optuje za zaostrzeniem przepisów dotyczących posiadania i użytkowania broni palnej²⁵⁶.

Wobec spraw europejskich i polityki zagranicznej Zieloni opowiadali się w programie z 2017 roku za demokratyzacją systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej oraz zwiększeniem kompetencji parlamentów w kreowaniu polityki UE. Dali wyraz swojej niechęci wobec Kompleksowej Umowy Gospodarczo-Handlowej (CETA) pomiędzy UE a Kanadą, dopatrując się w niej m.in. obniżenia standardów produktów, przede wszystkim spożywczych (wcześniej z tych samych powodów Zieloni wyrażali swój sprzeciw wobec podobnej umowie pomiędzy UE a Stanami Zjednoczonymi – Transatlantyckiemu Partnerstwu w dziedzinie Handlu i Inwestycji, TTIP). Zieloni położyli w propozycjach programowych nacisk na konieczność przeciwdziałania dumpingowi podatkowemu w Unii. Opowiedzieli się również za zakazem eksportu broni do państw ogarniętych konfliktami zbrojnymi oraz zniesieniem niesprawiedliwych według nich dotacji rolnych dla europejskich farmerów w celu ochrony konkurencyjności rolnictwa z Afryki i państw niskorozwiniętych²⁵⁷.

Wraz z ewolucją programową, ewolucji ulegał również elektorat niemieckich Zielonych. Niewątpliwie uznać należy, że w relacji pomiędzy daną partią polityczną a jej elektoratem zachodzi swego rodzaju sprzężenie zwrotne. Polega ono z jednej strony na tym, że obywatele wybierają ugrupowanie odzwierciedlające ich poglądy i aspiracje (funkcja reprezentacji partii politycznych), z drugiej poglądy wyborców są w pewnym stopniu kształtowane i modyfikowane przez samych polityków w procesie socjalizacji elektoratu i komunikacji z obywatelami (funkcja socjalizacyjna)²⁵⁸. Pokazuje to przykład niemieckich Zielonych – na skutek zmian światopoglądowych w swym bazowym

²⁵⁵ Tamże, s. 237.

²⁵⁶ Tamże.

²⁵⁷ Tamże, s. 235.

²⁵⁸ J. Filipkowski, *Ruchy polityczne, partie i stowarzyszenia*, [w]: S. Opara, D. Radziszewska-Szczepaniak, A. Żukowski (red.), *Podstawowe kategorie polityki*, Olsztyn 2005, s. 253-254.

elektoracie, nastąpiły również zmiany w politycznym programie i strategii partii na pozycje bardziej centrowe²⁵⁹.

Śledząc działalność polityczną niemieckich Zielonych od momentu ich powstania, aż do dziś, a także analizując ich dwa odległe w czasie dokumenty programowe z 1980 i 2017 roku, stwierdzić należy, że ugrupowanie to przeszło ewolucję zarówno pod względem ideologicznym i programowym, jak i praktykowanej strategii politycznej. Początkowo Zieloni bliscy byli politycznemu fundamentalizmowi. Świadczą o tym ich ideologiczne korzenie (radykalny i kontrkulturowy nurt Nowej Lewicy), elementy programowe (znaczący wpływ ekocentryzmu na postulaty programowe, kontestowanie gospodarki wolnorynkowej, niechęć do przedstawicielskich form demokracji, projekt nowej polityki międzynarodowej zgodnej z „ekologiczną polityką zagraniczną” i odrzucającej klasyczną *Realpolitik*) czy kreowanie się na antyestablishmentową „antypartię” niechętną wchodzeniu w bliższe relacje z *mainstreamem* politycznym RFN. Należy jednak zaznaczyć, że już od samego początku funkcjonowania niemieckiej partii Zielonych istniały w niej prądy umiarkowane („realiści”, ekoliberałowie), które ostatecznie zdominowały pod względem programu i strategii politycznej funkcjonowanie partii, czego najlepszym przykładem były dwie kadencje rządów „czerwono-zielonej” w latach 1998-2005 koalicji i czołowa pozycja J. Fischera w szeregach ugrupowania. Zieloni ulegli więc w końcu czemuś, co Krzysztof Zuba nazywa „mainstreamizacją ruchów radykalnych”, a więc integracji z polityką głównego nurtu²⁶⁰.

Z drugiej strony, za sprawą kilkudziesięciu lat działalności Zielonych w RFN, niemiecki system partyjny uległ „ekologizacji”. Dwa ugrupowania o największej relewancji politycznej – CDU/CSU i SPD – od momentu pierwszych sukcesów wyborczych Zielonych otworzyły się na kwestie środowiskowe po to, aby mobilizować część elektoratu, dla którego postulaty ekologiczne stanowią istotną motywację wyborów politycznych, a także w celu ułatwienia ewentualnych rozmów koalicyjnych z zyskującą na znaczeniu partią Zielonych²⁶¹. Proces ten można zaobserwować we wszystkich systemach politycznych Europy Zachodniej, a także w Unii Europejskiej, gdzie polityka ekologiczna przyjmuje coraz ambitniejsze zamierzenia. Przykładem może być projekt

²⁵⁹ K. Piłat, *Ewolucja elektoratu partii Zielonych w Republice Federalnej Niemiec*, „Świat Idei i Polityki” tom 3, 2003, s. 139-153.

²⁶⁰ K. Zuba, *Pomiędzy pragmatyzmem a radykalizmem. Ideologia w dobie postideologii*, [w]: M. Marczevska-Rytko, W. Ziętara (red.), *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, Lublin 2015, s. 26-28.

²⁶¹ H. Wyligala, *Ochrona klimatu i Energiewende w programie niemieckich Zielonych w wyborach do Bundestagu w 2013 r.*, „Homo Politicus” nr 7-8/2012-2013, s. 71-90.

Europejskiego Zielonego Ładu zaproponowany przez Komisję Europejską w 2019 roku, który zakłada m.in. wprowadzenie „gospodarki obiegu zamkniętego” – pierwotnego elementu programu niemieckich Zielonych²⁶². Jak widać potencjał „szantażu politycznego” europejskich partii Zielonych w połączeniu ze zmianami wartości społecznych (w stronę tych o charakterze postmaterialnym) i narastającymi problemami środowiskowymi prowadzi do wprowadzania do *mainstreamu* elementów „zielonej polityki”.

Kwestie związane bezpośrednio z wąsko rozumianą ekologią zajmują dziś mniejszą część agendy politycznej niemieckich Zielonych, należą one jednak do obszarów priorytetowych, które definiują to ugrupowanie na tle innych partii niemieckich. Program Zielonych wpisuje się w szerszej rozumianą „ekologię społeczną”, zawierając w sobie niezmiennie postulaty oddolnej demokratyzacji wielu dziedzin życia społecznego, sprawiedliwość socjalną, akcentowanie wolności jednostki, swobód obywatelskich i prawa do samorealizacji, równouprawnienie grup mniejszościowych, sprzeciw wobec neoliberalnej praktyce wolnego rynku oraz pacyfizm. Pomimo tradycyjnego kontestowania przez polityków partii Zielonych podziału na prawicę i lewicę, wymienione składowe agendy politycznej *Bündnis 90/Die Grünen* każą więc jednoznacznie sytuować to ugrupowanie po lewej stronie sceny politycznej. W agendzie Zielonych można znaleźć zarówno elementy ekologii „głębokiej”, jak i „płytkiej”, te pierwsze jednak są zdecydowanie mniej akcentowane od czasów, kiedy frakcja Fundamentalistów ma mniejszy wpływ na funkcjonowanie ugrupowania.

Podsumowując, wskazać należy na najważniejsze obszary politycznej transformacji, jaką przeszła partia Zielonych w czasie czterech dekad jej funkcjonowania: odejście od fundamentalizmu na rzecz pragmatyzmu, przeobrażenie ideowe w stronę politycznego centrum, związane z tym zwiększenie zdolności koalicyjnych i wzrost politycznej relewancji oraz poszerzenie elektoratu o nowe, mniej radykalne segmenty społeczne²⁶³. Dotyczy to nie tylko Zielonych niemieckich, lecz również innych funkcjonujących na europejskiej scenie politycznej partii ekologicznych.

²⁶² Komisja Europejska, *Komunikat Komisji: Europejski Zielony Ład, COM(2019) 640 final*, Bruksela 2019, s. 1-28.

²⁶³ I. Blühdorn, 'New Green' Pragmatism in Germany – Green Politics beyond the Social Democratic Embrace?, „Government and Opposition” nr 39/2004, s. 564-586.

Tab. 11. Programy wyborcze niemieckich Zielonych w wyborach do Bundestagu w 1980 i 2017 roku – porównanie

Obszar programowy	Program z 1980 roku	Program z 2017 roku
Ekologia	<ul style="list-style-type: none"> - natychmiastowe wstrzymanie prac nad energetyką atomową i demontaż już istniejących reaktorów - postulat transformacji gospodarczej na „dynamiczną gospodarkę obiegu zamkniętego” i „ekologiczną gospodarkę jakościową”, w której zyski powinny być ograniczane przez dobrostan wszystkich istot żywych - produkcja trwałych i naprawialnych dóbr użytkowych, zamiast produktów jednorazowego użytku, szersze zastosowanie recyklingu w gospodarce - rezygnacja z technologii trwale naruszających równowagę ekologiczną - zmiana trendów urbanistycznych na bardziej „zielone” i przyjazne mieszkańcom (m.in. promowanie niskiej zabudowy, rozbudowa stref zielonych i stref ciszy w miastach, rozbudowa ścieżek rowerowych, rezygnacja z budowy dróg szybkiego ruchu w regionach wypoczynkowych) - hasło „tiry na tory”: zastąpienie transportu samochodowego maszynowym 	<ul style="list-style-type: none"> - gospodarka oparta wyłącznie na odnawialnych źródłach energii najpóźniej do 2050 roku, a w przemyśle elektroenergetycznym do 2030 roku - wygaszenie dwudziestu najbardziej zanieczyszczających niemieckich środowisko kopalń węgla do 2020 roku - transport zeroemisyjny do 2030 roku - wprowadzenie do 2030 roku systemu certyfikacji produktów pochodzenia zwierzęcego w celu ochrony dobrostanu wszystkich istot żywych oraz zakaz przemysłowej hodowli zwierząt
Społeczeństwo i polityka wewnętrzna	<ul style="list-style-type: none"> - skrócenie czasu pracy do 35 godzin tygodniowo, przy zachowaniu 	<ul style="list-style-type: none"> - 12 miliardów euro na politykę prorodzinną

	<p>dotychczasowych dochodów</p> <ul style="list-style-type: none"> - zrównanie zarobków kobiet i mężczyzn - wspieranie ekonomicznej niezależności kobiet - zagwarantowanie 18-miesięcznego urlopu wychowawczego, wspieranie rodziców samotnie wychowujących potomstwo) - rozwiązanie Bundeswehry 	<ul style="list-style-type: none"> - wspieranie ekonomicznej niezależności kobiet - wspieranie rodziców samotnie wychowujących potomstwo - wyższe inwestycje w system edukacji - reforma systemu emerytalnego na bardziej solidarnościowy - reforma prawa o uchodźcach i migrantach (wprowadzenie „prawa ziemi” w kontekście obcokrajowców urodzonych na terytorium Niemiec), sprzeciw wobec zaostrzeniu prawa azylowego, zbudowanie podwalin pod „społeczeństwo imigracyjne” (<i>Einwanderungsgesellschaft</i>) - równość małżeńska osób hetero- i homoseksualnych, umożliwienie adopcji dzieci przez pary jedнопłciowe - pełne równouprawnienie kobiet i mężczyzn w miejscu pracy - zmniejszenie wydatków na wojsko - sprzeciw wobec inwigilacji obywateli przez służby, zamiast tego ukierunkowane monitorowanie zagrożeń, - zaostrzenie przepisów dotyczących posiadania i użytkowania broni palnej
<p>Sprawy europejskie i polityka zagraniczna</p>	<ul style="list-style-type: none"> - postulaty „ekologicznej polityki zagranicznej” bazującej na pacyfizmie - wycofanie wojsk amerykańskich z RFN i Europy Zachodniej - wystąpienie RFN z NATO - akceptacja obowiązującego w Europie geopolitycznego <i>status quo</i> (m.in. akceptacja dla istnienia dwóch państw niemieckich) 	<ul style="list-style-type: none"> - demokratyzacja systemu instytucjonalnego UE, zwiększenie kompetencji parlamentów w kreowaniu polityki UE - sprzeciw wobec polityki oszczędności (<i>austerity policies</i>) w UE - sprzeciw wobec CETA - przeciwdziałanie dumpingowi podatkowemu w UE

	- utworzenie strefy bezzatomowej w całej Europie	- zakaz eksportu broni do państw ogarniętych konfliktami zbrojnymi - zniesienie dotacji rolnych dla europejskich rolników w celu ochrony konkurencyjności rolnictwa z Afryki i państw niskorozwiniętych
--	--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Miziniak, *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990, s. 86-89; Bündnis 90/Die Grünen, *Zukunft Wird aus Mut Gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017*, Berlin 2017, s. 233-238.

Francuska partia Zielonych – *Les Verts* – założona została w roku 1984, jednak już dziesięć lat wcześniej w wyborach prezydenckich wziął udział reprezentujący ruch ekologiczny Rene Dumont (zdobył 1,3% głosów). Inny kandydat, Brice Lalonde, w kampanii z 1981 r. zdobył trzykrotnie większe poparcie. Działacze ekologiczni nie zdołali również wprowadzić swych reprezentantów w pierwszych powszechnych wyborach do Parlamentu Europejskiego. Ruch był zbyt podzielony by mógł uzyskiwać oczekiwane wyniki wyborcze. Dopiero po jego konsolidacji poprzez powołanie do życia *Le sVerts* rozpoczęty został okres działalności *stricte* politycznej²⁶⁴.

Mimo że w ciągu pięciu lat *Les Verts* odnosili pewne osiągnięcia w wyborach do ciał municypalnych, to na pierwszy znaczący sukces wyborczy ugrupowanie czekać musiało do roku 1989. Wówczas miały miejsce we Francji wybory do Parlamentu Europejskiego, w których ugrupowanie uzyskało 10,6% głosów, co stanowiło wynik bardzo dobry w porównaniu z poprzednimi głosowaniami. Od tego czasu słabość *Les Verts* w wyborach ogólnokrajowych i, z drugiej strony, siła w wyborach krajowych, stała się pewną zasadą. Wy tłumaczeniem tego stanu rzeczy jest specyfika funkcjonowania francuskiego systemu partyjnego i ordynacji wyborczej, różniącej się od tej do Parlamentu Europejskiego. W warunkach systemu dwublokowego – charakteryzującego się istnieniem znacznej ilości wciąż przekształcających się mniejszych ugrupowań oraz niekorzystnej dla nich ordynacji większościowej – partie małe, takie jak *Les Verts*, mają trudności w uzyskiwaniu miejsc w Zgromadzeniu Narodowym²⁶⁵. Nic więc dziwnego, iż program tej partii zawiera postulat wprowadzenia sytemu proporcjonalnego²⁶⁶. Ponadto wciąż

²⁶⁴ J. Kronenberg, dz. cyt., s. 83.

²⁶⁵ B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, Kraków 2010, s. 132-133.

²⁶⁶ J. Kronenberg, dz. cyt., s. 88.

wyraźne były podziały wśród francuskich Zielonych, co skutkowało na przestrzeni lat powstawaniem kolejnych, konkurencyjnych wobec *Les Verts*, ugrupowań.

Francuski system dwublokowy zakłada istnienie dwóch przeciwstawnych wobec siebie segmentów politycznych – prawicowego i lewicowego – które zrzeszają mozaikę rozmaitych partii politycznych, między którymi występują jednak znaczne różnice programowe. *Les Verts* należy w tym układzie do bloku partii lewicowych. Sytuacja ta sprawia, iż francuscy Zieloni, mimo iż początkowo próbowali sytuować się – co z resztą charakterystyczne dla całego ruchu – ponad partyjnymi podziałami, musieli jednak w celu politycznego zaistnienia zerwać z promowanym pierwotnie hasłem *ni droite, ni gauche* (pol. „ani lewica, ani prawica”)²⁶⁷. Strategia ta, w warunkach premiującej dwubiegunowy podział polityki francuskiej, okazała się jednak skazana na porażkę. Dowodzi tego fakt, iż dopiero po zawiązaniu koalicji wyborczej z Partią Socjalistyczną (*Parti Socialiste, PS*) i Francuską Partią Komunistyczną (*Parti Communiste Français, PCF*), *Les Verts* nie uzyskała w 1997 r., po raz pierwszy w swej historii, miejsca w Zgromadzeniu Narodowym (8 mandatów), ale w związku ze zwycięstwem bloku lewicowego współtworzyła w latach 1997-2002 rząd Lionela Jospina. W 2010 r. *Les Verts* połączyła się z ugrupowaniem *Europe Ecologie*. Doszło do tego wskutek sukcesu wyborczego, jakie koalicja Zielonych francuskich pod przewodnictwem Daniela Cohn-Bendita osiągnęła w wyborach do Parlamentu Europejskiego z 2009 r. zdobywając 16,3% głosów. Ugrupowanie partycypowało następnie we władzy w latach 2012-2014 w rządzie Jeana-Marca Ayraulta²⁶⁸.

Stosunkowa słabość *Les Verts*, w porównaniu z Zielonymi w Niemczech, wynika nie tylko z niekorzystnej ordynacji wyborczej, konkurencji ze strony powstających co pewien czas mniejszych partii ekologicznych, lecz również ze sprawiającej problemy w zarządzaniu daleko posuniętej decentralizacji kierownictwa, niespójności programowej, a także niektórych punktów programu politycznego. Należą do nich przede wszystkim zdecydowanie proimigracyjne hasła, co wśród w znacznym stopniu negatywnie nastawionego do imigracji społeczeństwa francuskiego spotyka się z dezaprobatą²⁶⁹.

Ekologizm to ideologia, która głównie za sprawą działalności partii Zielonych wywarła niemały wpływ na politykę europejską ostatnich kilku dziesięcioleci. Część postulatów tego nurtu przejętych została przez partie z innych kierunków ideologicznych

²⁶⁷ Tamże, s. 84.

²⁶⁸ B. Kosowska-Gąstoł, dz. cyt., s. 135.

²⁶⁹ J. Kronenberg, dz. cyt., s. 92.

(partie głównych nurtów). Sukcesy wyborcze Zielonych świadczą o zmianie wartości, jakie nastąpiły w rozwiniętych społeczeństwach począwszy od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Ukazują spadek znaczenia tradycyjnych partii politycznych, wagę jaką obecne społeczeństwa przywiązują do problemów środowiskowych oraz znużenie elektoratów tradycyjnym, ustabilizowanym konfliktem partii socjaldemokratycznych, konserwatywnych i liberalnych²⁷⁰.

Obecność frakcji Zielonych w Parlamencie Europejskim (Zieloni – Wolny Sojusz Europejski, *Greens/EFA*) i funkcjonowanie Europejskiej Partii Zielonych pozwala im na współkształtowanie prawa unijnego, wywieranie presji na inne stronnictwa polityczne i wypracowywanie wspólnych postulatów proekologicznych. „Cztery filary zielonej polityki”, jakimi kierują się ugrupowania Zielonych, pokazują, iż ten nurt polityczny nie jest bynajmniej monotematyczny i nie dotyczy wyłącznie kwestii ochrony środowiska naturalnego. Ekologizm, mimo wewnętrznych podziałów doktrynalnych, wypracował swe założenia dotyczące wszelkich przejawów życia społeczno-politycznego: państwa, gospodarki, społeczeństwa i idei postępu. Mimo, iż działacze partii ekologicznych często stawiają się ponad tradycyjnym podziałem lewica-prawica, należy jednak zauważyć, iż ekologizm należy do ideologii nurtu lewicowego. Świadczą o tym neolewicowe korzenie ruchu, powiązanie programowe z socjalizmem i anarchizmem oraz łatwość wchodzenia Zielonych w koalicje z ugrupowaniami socjaldemokratycznymi. Różni go jednak od tych dwóch ideologii niechęć do antropocentryzmu i industrializmu (szczególnie dotyczy to relacji z tradycyjnym socjalizmem).

²⁷⁰ A. Antoszewski, dz. cyt., s. 200-202.

Rozdział 3.

Od pierwszych wyborów europejskich do upadku „żelaznej kurtyny”: Zieloni wobec integracji europejskiej w latach 1979-1989

3.1. Parlament Europejski do 1979 roku i pierwsze wybory bezpośrednie

W czerwcu 1950 roku francuski zespół ekspertów przedłożył przedstawicielom rządów RFN, Francji, Włoch, Belgii, Holandii i Luksemburga projekt Traktatu o Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali (traktatu paryskiego). Ustanawiał on ramy prawne dla powołania do życia instytucji mających wchodzić w skład powstającej organizacji. Zaaprobowane wkrótce zapisy traktatu ustanowiły cztery główne organy Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS): Wysoką Władzę, Trybunał Sprawiedliwości, Radę Ministrów oraz Zgromadzenie Ogólne. Pierwszy z nich – na którego czele stanął Jean Monnet – posiadał funkcję wykonawczą. Do jego dwóch głównych celów należało formułowanie i egzekwowanie wspólnotowego prawa. Trybunał Sprawiedliwości stanowił główne ciało sądownicze, zaś złożona z przedstawicieli państw-sygnatariuszy traktatu paryskiego z 1951 roku Rada Ministrów EWWiS miała za zadanie nadawać organizacji kierunek rozwoju i podejmować najważniejsze decyzje polityczne²⁷¹.

Na szczególną uwagę – ze względu na tematykę niniejszej pracy – zasługuje ustanowione na mocy traktatu paryskiego Zgromadzenie Ogólne EWWiS, które jest protoplastą obecnego Parlamentu Europejskiego. W porównaniu do niego, Zgromadzenie Ogólne posiadało stosunkowo niewielkie kompetencje. Głównym celem Zgromadzenia miało być reprezentowanie demokratycznego wymiaru Wspólnoty. Jednak w porównaniu do pozycji parlamentów krajowych w państwach narodowych, zakres uprawnień Zgromadzenia w stosunku do pozostałych organów było znikome. Twórcy i sygnatariusze traktatu paryskiego mieli bowiem na uwadze nie tyle chęć przekazania Zgromadzeniu rzeczywistych uprawnień kontrolnych (głównie wobec Wysokiej Władzy) czy ustawodawczych, co nadanie strukturze EWWiS charakteru podobnego do pluralistycznych systemów demokracji parlamentarnych. O tym, że charakter ten był daleki od pozycji parlamentów w demokracjach zachodnich, świadczy również ustanowiony na mocy traktatu paryskiego sposób wyboru deputowanych do

²⁷¹ O. Barburska, D. Milczarek, *Historia integracji europejskiej w zarysie*, Warszawa 2013, s. 122-126; R. Kirzyński, *Parlament Europejski od Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali do Traktatu z Lizbony. Rys historyczno-instytucjonalny*, Warszawa 2012, s. 18-23; M. Kosman, *Parlament Europejski - wybrane aspekty ewolucji*, „Świat idei i polityki” nr 9/2009, s. 236-238.

Zgromadzenia. Pochodzący z RFN, Francji, Włoch, Belgii, Holandii i Luksemburga posłowie mieli być wybierani w sposób pośredni, a ponadto samą szczegółową procedurę ich wyboru przez parlamenty narodowe pozostawiono w gestii państw członkowskich EWWiS²⁷².

Od początku istnienia EWWiS pojawiały się wśród zachodnioeuropejskich elit politycznych głosy o potrzebie większej legitymizacji politycznej organizacji poprzez zwiększenie uprawnień Zgromadzenia, jednak sprzeciw części najważniejszych decydentów w omawianym czasie – przede wszystkim rządu belgijskiego – skutecznie tę dyskusję zahamował. Nie mniej jednak warto zaznaczyć, że już na mocy Traktatu o Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali dopuszczano w dalszej perspektywie możliwość bezpośrednich wyborów do Zgromadzenia Ogólnego EWWiS (artykuł 21 traktatu paryskiego). Organ parlamentarny Wspólnoty stał się wybieralny w bezpośredniej i powszechnej elekcji dopiero w roku 1979, a sam problem braku dostatecznej legitymizacji instytucji unijnych – między innymi za sprawą pozycji obecnego Parlamentu Europejskiego, mimo znacznego zwiększenia jego uprawnień na przestrzeni ostatnich dekad – jest podnoszony również dziś²⁷³.

Szczegółowe uprawnienia oraz funkcjonowanie Zgromadzenia Ogólnego EWWiS opisywał Rozdział II traktatu paryskiego. Na jego mocy organ ten miał składać się z przedstawicieli państw członkowskich EWWiS wybieranych przez parlamenty państw członkowskich organizacji. Zgromadzenie miało liczyć łącznie 78 posłów: po 18 z RFN, Francji i Włoch, po 10 z Belgii i Holandii oraz 4 z Luksemburga. Deputowani mieli prawo do niezależnych wypowiedzi (funkcja deliberatywna) oraz autonomicznie podejmowanych w głosowaniach decyzji. Sesje Zgromadzenia odbywały się raz do roku, przy czym w określonych okolicznościach (na wniosek Rady Ministrów, Wysokiej Rady lub większości deputowanych) mogły być organizowane sesje nadzwyczajne. Omawiana instytucja miała prawo wyboru spośród jej członków Przewodniczącego oraz skład Prezydium. W posiedzeniach Zgromadzenia mogli również na żądanie uczestniczyć przedstawiciele Rady Ministrów oraz Wysokiej Władzy. Kompetencją wewnętrzną

²⁷² O. Barbarska, D. Milczarek, dz. cyt., s. 122-126; R. Kirzyński, dz. cyt., s. 18-23; M. Kosman, dz. cyt., s. 238-239.

²⁷³ K.A. Wojtaszczyk, *Czy w Unii Europejskiej istnieje demokratyczny deficyt?*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, J. Szymańska (red.), *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej*, Warszawa 2012, s. 9-20; D. Beetham, C. Lord, *Legitimacy and the European Union* [w:] A. Weale, M. Nentwich (red.), *Political Theory and the European Union. Legitimacy, constitutional choice and citizenship*, Londyn 1998, s. 15-34, S. Gustavsson, *Defending the democratic deficit*, tamże, s. 65-80.

Zgromadzenia było również samostanowienie na drodze głosowania wewnętrznego regulaminu²⁷⁴.

Obok wspomnianej funkcji deliberatywnej, Zgromadzenie posiadało dwie istotne z punktu widzenia systemu instytucjonalnego EWWiS kompetencje: możliwość wiążącego wyrażenia Wysokiej Władzy wotum nieufności oraz obligowania jej przedstawicieli do udzielania odpowiedzi na oficjalne zapytania deputowanych Zgromadzenia. Szczególnie to pierwsze uprawnienie było mocno akcentowane przez Konrada Adenauera, ówczesnego kanclerza RFN i jednego z najbardziej wpływowych polityków europejskich tego okresu²⁷⁵. Podczas inauguracji Zgromadzenia w 1952 roku [dzień?] w podniosłych słowach zwracał się do deputowanych jako przedstawicieli „pierwszego w Europie suwerennego parlamentu ustanowionego na zasadzie ponadnarodowej”, którego ustanowienie „wieńczy etap wielkiego postępu w naszych projektach na rzecz budowy nowej Europy”. K. Adenauer zaakcentował wówczas, że Zgromadzenie „może spowodować dymisję Wysokiej Władzy”²⁷⁶. Uprawnienia te nie zmieniały jednak faktu, że nawet funkcja kontrolna organu parlamentarnego EWWiS była mocno ograniczona i sprowadzała się w rzeczywistości jedynie do partycypacji w ewentualnych nadzwyczajnych kryzysach politycznych wewnątrz Wspólnot.

Cechą każdego organu parlamentarnego w państwie demokratycznym jest zasiadanie w nim deputowanych związanych przynależnością do konkretnej partii politycznych. Powołując do życia Zgromadzenie Ogólne EWWiS sygnatariusze traktatu paryskiego stanęli przed decyzją dotyczącą tego, w jaki sposób tworzone będą frakcje (grupy polityczne) w tym nowo powstałym europejskim organie parlamentarnym. Pierwszą opcją było przyjęcie podziału opartego o przynależność narodową deputowanych, drugą – ich afiliacja ideologiczna²⁷⁷.

W czerwcu 1953 roku Zgromadzenie przyjęło w specjalnej rezolucji regułę tworzenia grup politycznych w oparciu o przekonania polityczne posłów. Moment ten można uznać za niezwykle istotny dla integracji europejskiej i mający dalekosiężne skutki do dnia dzisiejszego. Po pierwsze, Zgromadzenie uzyskało w ten sposób kształt organizacyjny analogiczny do parlamentów narodowych w państwach demokratycznych. Po drugie,

²⁷⁴ R. Kirzyński, dz. cyt., s. 18-23; A. Kreppel, *The European Parliament and Supranational Party System*, Cambridge 2004, s. 60-64.

²⁷⁵ Konrad Adenauer był kanclerzem RFN w latach 1949-1963. Zob.: M. Bankowicz, *Republika Federalna Niemiec - triumf i zmierzch Adenauera*, [w:] tenże (red.), *Historia polityczna świata XX wieku 1945-2000*, Kraków 2004, s. 215-217.

²⁷⁶ R. Kirzyński, dz. cyt., s. 24.

²⁷⁷ A. Kreppel, dz. cyt., s. 30-36.

dano początek tworzeniu się ważnych i odgrywających obecnie dużą rolę w procesie integracyjnym podmiotów systemu politycznego Unii Europejskiej – grup politycznych (frakcji) w Parlamencie Europejskim, a w przyszłości również transnarodowych (transeuropejskich) federacjom partii politycznych (europartiom). Mimo że oba te podmioty są ze sobą często rozumiane tak samo, to jednak ich funkcja w systemie wspólnotowym nie jest tożsama²⁷⁸.

Powstałe w 1953 roku parlamentarne grupy polityczne w Zgromadzeniu Ogólnym EWWiS – a obecnie w Parlamencie Europejskim – miały na celu zrzeszanie pochodzących z państw członkowskich deputowanych wedle kryterium ideologicznego. Była to zatem metoda sformalizowania grupy posłów o tożsamych poglądach politycznych. Z kolei genezy europejskich federacji partyjnych należy szukać w okresie poprzedzającym pierwsze powszechne i bezpośrednie wybory do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku. Jak zwraca uwagę Robert Ladrech, istotą równoległego istnienia od tego czasu grup politycznych w Parlamencie Europejskim i „europartii” jest swego rodzaju organizacyjny podział pracy. Pierwsze z nich posiadają zapisany w kolejnych traktatach europejskich demokratyczny mandat do pełnienia określonych funkcji (legislacja, kontrola pozostałych organów wspólnotowych, deliberacja). Z kolei europejskie federacje partyjne przyjmują na siebie obowiązki związane z koordynacją kampanii wyborczej oraz nawiązywaniem i utrwalaniem relacji pomiędzy ugrupowaniami narodowymi i należącymi do danej rodziny ideologicznej frakcjami w Parlamencie Europejskim²⁷⁹.

Tab. 12. Różnica pomiędzy europejskimi federacjami partyjnymi a grupami politycznymi w Parlamencie Europejskim

Ponadnarodowe organizacje partyjne w systemie politycznym Unii Europejskiej	
Europejskie federacje partyjne	Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim
▪ Są niezależnymi	▪ Są koalicjami posłów z

²⁷⁸ Tamże; T. Raunio, *Second-rate parties?: towards a better understanding of the European Parliament's party groups*, [w:] K. Heidar, R. Koole (red.), *Parliamentary Party Groups in European Democracies*, Londyn/Nowy Jork 2000, s. 231-247; K. Heidar, R. Koole, *Parliamentary party groups compared*, tamże, s. 248-270.

²⁷⁹ R. Ladrech, *Europeanization and Political Parties*, „Party Politics” nr 4/2002, s. 389-403; Tenże, *Political parties in the European Parliament*, [w:] J. Gaffney (red.), *Political parties and the European Union*, Nowy Jork 1996, s. 291-307.

<p>organizacjami politycznymi, które reprezentują różne spektrum ideologiczne i są skupione wokół wspólnych wartości i celów.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Odgrywają kluczową rolę w formułowaniu polityki na poziomie europejskim, promując konkretne wartości i cele. ▪ Działają jako platformy do współpracy i koordynacji działań między europejskimi partiami politycznymi. ▪ Uczestniczą w kampaniach wyborczych do Parlamentu Europejskiego, starając się pozyskać mandaty dla swoich kandydatów. ▪ Po wyborach do Parlamentu Europejskiego posłowie wybrani z ich list mogą dołączyć do różnych grup politycznych w Parlamencie Europejskim, w zależności od ich ideologicznych przekonań i preferencji. 	<p>różnych krajów, którzy podzielają podobne przekonania polityczne i ideologiczne starając się osiągnąć wspólne cele polityczne</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Mają kluczowe znaczenie w organizacji prac Parlamentu Europejskiego. ▪ Tworzą ramy współpracy posłów z poszczególnych krajów w ramach wspólnej platformy, (przygotowywanie raportów, projektów uchwał, inicjatywy prawne, negocjacje z innymi instytucjami unijnymi, takimi jak Komisja Europejska czy Rada Unii Europejskiej) ▪ Współpracują z właściwymi sobie europejskimi federacjami partyjnymi (których są częścią) koordynując strategię działania i program polityczny
--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Kosowska-Gąstoł, *Europejskie partie polityczne jako organizacje wielopoziomowe. Rozwój, struktury, funkcje*, Kraków 2014, s. 74-78.; N. Brack, W. Wolfs, *European political parties. Poorly identified political bodies?*, Châteaubourg 2023, s. 19-26; E. Calossi, L. Cicchi, *European Parliament Political Groups and European Political Parties: Development and relationship between two faces of the EU political system*, „Quaderni del circolo rosselli” nr 2/2019, s. 15-31; P. Ahrens, C. Miller, *The Relationships Between Europarties and European Political Groups: Changing Formal and Informal Rules and the Spitzenkandidatur*, „Journal of Contemporary European Research” nr 1/2023, s. 108-128.

Tab. 13. Związki między europartiami i grupami politycznymi w Parlamencie Europejskim IX kadencji (stan na 31 marca 2020)

Europartia	Rok powstania	Liczba partii krajowych	Grupa w Parlamencie Europejskim	Liczba posłów w IX kadencji
Europejska Partia Ludowa (EPP)	1976	80	Grupa Europejskiej Partii Ludowej	187

Partia Europejskich Socjalistów (PES)	1992	57	Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów	147
Porozumienie Liberalów i Demokratów na Rzecz Europy (ALDE)	1976	68	Odnówmy Europę (Renew Europe)	98
Europejska Partia Demokratyczna (EDP)	2004	19		
Europejska Partia Zielonych (EGP)	2004	41	Grupa Zielonych/Wolny Sojusz Europejski	67
Wolny Sojusz Europejski (EFA)	1994	46		
Ruch na Rzecz Europy Narodów i Wolności (MENF)	2014	8	Grupa Tożsamość i Demokracja	76
Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy (ECR)	2009	44	Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy	61
Europejski Chrześcijański Ruch Polityczny (ECPM)	2002	18		
Europejska Partia Lewicy (PEL)	2004	37	Konfederacyjna Grupa Zjednoczonej Lewicy Europejskiej/Nordycka Zielona Lewica	39

Źródło: A. Paczeński, *Miejsce partii politycznych w systemie Unii Europejskiej*, [w:] A. Paczeński, B. Rydliński (red.), *Europejskie partie polityczne*, Warszawa 2021, s. 47.

Tab. 14. Przewodniczący Zgromadzenia Ogólnego/Parlamentu Europejskiego w latach 1952-1979

Przewodniczący	Okres pełnienia funkcji	Kraj pochodzenia	Grupa polityczna w Zgromadzeniu Ogólnym/Parlamencie Europejskim
Paul-Henri Spaak	1952-1954	Belgia	Socjaliści
Alcide De Gasperi	1954	Włochy	Chrześcijańscy Demokraci
Giuseppe Pella	1954-1956	Włochy	Chrześcijańscy Demokraci
Hans Furler	1956-1958	RFN	Chrześcijańscy Demokraci
Robert Schuman	1958-1960	Francja	Chrześcijańscy Demokraci
Hans Furler	1960-1962	RFN	Chrześcijańscy Demokraci
Gaetano Martino	1962-1964	Włochy	Liberałowie
Jean Duvieusart	1964-1965	Belgia	Chrześcijańscy Demokraci
Victor Leemans	1965-1966	Belgia	Chrześcijańscy Demokraci
Alain Poher	1966-1969	Francja	Chrześcijańscy Demokraci
Mario Scelba	1969-1971	Włochy	Chrześcijańscy Demokraci
Walter Behrendt	1971-1973	RFN	Socjaliści
Cees Berkhouwer	1973-1975	Holandia	Liberałowie
Georges Spénale	1975-1977	Francja	Socjaliści
Emilio Colombo	1977-1979	Włochy	Chrześcijańscy Demokraci

Źródło: M. Kosman, *Parlament Europejski - wybrane aspekty ewolucji*, „Świat idei i polityki” nr 9/2009, s. 254.

O ile powołujący do życia EWWiS traktat paryski jedynie przewidywał możliwość przeprowadzania w bezpośrednich wyborów do organu parlamentarnego Wspólnoty, o tyle traktaty rzymskie do tego już obligowały. Jednak pierwszą bezpośrednią elekcję do Parlamentu Europejskiego przeprowadzono dopiero w 1979 roku, a droga do tego nie była prosta.

W latach 1958-1979 inicjatywę dotyczącą ustanowienia bezpośrednich wyborów do Parlamentu Europejskiego podejmowali przede wszystkim sami deputowani do tego organu. Pierwsze poważne próby podjęto w kwietniu 1960 roku kiedy parlamentarny komitet ds. politycznych i instytucjonalnych przedłożył Wspólnocie specjalnej sprawozdanie, a w kolejnym miesiącu projekt aktu o powszechnych wyborach autorstwa belgijskiego polityka Fernanda Dehousse'a. Inicjatywa Parlamentu Europejskiego spotkała się jednak z rezerwą i sceptycyzmem Rady Ministrów Wspólnot Europejskich,

która – wedle zapisów traktatów rzymskich – miała prawo odrzucić propozycję Parlamentu²⁸⁰.

Pierwszą inicjatywę dotyczącą bezpośredniego i powszechnego wyboru członków Parlamentu Europejskiego pochodzącą spoza organu Wspólnot podjęło w czerwcu 1963 roku 391 członków francuskiego Zgromadzenia Narodowego. Rok później podobny krok uczynili członkowie frakcji SPD w niemieckim Bundestagu. Oba impulsy pochodzące z parlamentów dwóch największych państw Wspólnoty nie spotkały się jednak z aprobatą głównych decydentów europejskich²⁸¹.

Trwający przez kolejne lata impas poskutkował wyraźnym napięciem pomiędzy Parlamentem Europejskim i zwolennikami szybkiego wejścia w życie traktatowego zapisu o wyborach bezpośrednich a wykazującymi bierność w tym zakresie najważniejszymi politykami europejskimi. Wyrazem tego był posiedzenie Parlamentu z 12 marca 1969 roku, na którym deputowani przyjęli rezolucję wyrażającą „zniecierpliwienie i dezaprobatę wobec dotychczasowej obstrukcji Rady”²⁸². Jej sprawozdawcą był wspomniany wcześniej F. Dehousse, który podczas towarzyszącej posiedzeniu burzliwej debaty wprost oskarżył Radę o zaniechania i niewywiązywanie się z zapisów traktatowych. Podkreślił również konieczność wywierania dalszego nacisku na najważniejszych decydentów politycznych w sprawie ustanowienia bezpośrednich i powszechnych wyborów do Parlamentu Europejskiego. Na gruncie formalno-prawnym belgijski poseł zagroził nawet zaskarżeniem Rady przed wspólnotowym Trybunałem Sprawiedliwości za łamanie zapisów traktatów rzymskich²⁸³.

Wobec najbardziej jak dotąd stanowczej inicjatywy Parlamentu Europejskiego odnośnie ustanowienia bezpośredniej elekcji do tego organu oraz zagrożenia poważnym kryzysem instytucjonalnym, Rada Ministrów jeszcze w maju 1969 roku poleciła Komitetowi Stałych Przedstawicieli zajęcie się wnioskiem Parlamentu z 1960 roku. Podobny krok uczynili przedstawiciele państw członkowskich Wspólnot podczas szczytu w Hadze z początku grudnia 1969 roku, na którym zlecono przyspieszenie prac nad wcieleniem w życie traktatowego zapisu o konieczności przeprowadzenia bezpośrednich wyborów do ciała przedstawicielskiego EWG. Projekt aktu regulującego przebieg takich

²⁸⁰ Y. Meny, *Building parliament. 50 years of European Parliament history (1958-2008)*, Luksemburg 2009, s. 40-41.

²⁸¹ M. Kosman, dz. cyt., s. 239.

²⁸² Tamże.

²⁸³ Tamże, s. 240.

wyborów autorstwa F. Dehousse'a doczekał się zatem rozpatrzenia dopiero po dziewięciu latach od jego przedłożenia²⁸⁴.

Od 1969 roku – wobec stałej presji Parlamentu Europejskiego – dążenia do ustanowienia zasad dla bezpośrednich wyborów do tego organu stanowiły ważny element dyskusji dotyczących funkcjonowania Wspólnoty. W marcu 1972 roku francuski specjalista od prawa publicznego Georges Vedel wraz z grupą innych ekspertów przedstawił raport, w którym autorzy stwierdzali konieczność zwiększenia kompetencji, roli i legitymizacji Parlamentu Europejskiego w systemie politycznym EWG. Według G. Vedela i jego współpracowników, powinno być to w parze z ustanowieniem zasad bezpośredniej elekcji deputowanych²⁸⁵.

Tymczasem znaczna część z nich była gotowa złożyć akt oskarżenia Rady przed Trybunałem Sprawiedliwości. W maju 1972 roku sam przewodniczący Parlamentu Europejskiego Walter Behrendt przedstawił streszczenie opinii prawnej w tej sprawie. Jej autorzy wyrazili stanowisko, że istnieją przesłanki do pociągnięcia Rady do odpowiedzialności politycznej za odwlekanie wprowadzenia w życie zapisów traktatowych Wspólnoty²⁸⁶.

O konieczności szybkiego ustanowienia nowego prawa wyborczego mówili również uczestnicy zjazdu Ruchu Europejskiego, który odbył się w maju 1973 roku w Londynie z okazji 25. rocznicy utworzenia Rady Europy. W dokumencie końcowym delegacji wprost zażądali od najważniejszych decydentów Wspólnoty wprowadzenia powszechnych i bezpośrednich wyborów do Parlamentu Europejskiego²⁸⁷.

Powyższe impulsy, naciski, a nawet groźby prawne, doprowadziły do realnego zajęcia się problemem przez Radę, a więc organ o najważniejszych kompetencjach odnośnie wprowadzenia nowego prawa wyborczego Parlamentu Europejskiego. Podczas szczytu w Paryżu w grudniu 1974 roku jej członkowie – szefowie rządów i państw EWG – wyrazili zdanie o konieczności uchwalenia projektu aktu na temat powszechnych wyborów do parlamentarnego organu Wspólnot. Stało się to już miesiąc później – autorami nowych zasad wyborczych byli członkowie parlamentarnego komitetu politycznego z holenderskim deputowanym Schelto Patjinem na czele²⁸⁸.

²⁸⁴ Tamże.

²⁸⁵ Tamże.

²⁸⁶ Tamże; R. Corbett, *The European Parliament and the Idea of European Representative Government*, [w:] J. Pinder (red.), *Foundations of Democracy in the European Union. From the Genesis of Parliamentary Democracy to the European Parliament*, Nowy Jork 1999, s. 91.

²⁸⁷ M. Kosman, dz. cyt., s. 240.

²⁸⁸ Tamże.

Według ustaleń szczytu Rady Europejskiej z początku grudnia 1975 roku pierwsze powszechne i bezpośrednie wybory do Parlamentu Europejskiego odbyć się miały w maju lub czerwcu 1978 roku. Do tego czasu musiały być jednak ustalone szczegóły dotyczące podziału liczebnego miejsc w przyszłym Parlamencie pomiędzy reprezentantów poszczególnych państw Wspólnot, statusu politycznego i prawnego deputowanych oraz długości ich kadencji czy zadecydowania o szczegółach ordynacji wyborczej. Wszystkie te aspekty przyszłego funkcjonowania Parlamentu Europejskiego regulował przyjęty ostatecznie przez Radę Ministrów EWG we wrześniu 1976 roku *Akt dotyczący wyboru przedstawicieli do Zgromadzenia w powszechnych wyborach bezpośrednich*. Na mocy jego zapisów ustalono, że Parlament Europejski będzie wybierany na pięcioletnią kadencję i będzie liczyć 410 deputowanych dysponujących mandatem wolnym, niepołączalnym z funkcjami w rządzie narodowym oraz głównych organach Wspólnot innych niż Parlament (dopuszczalne było jednak jednoczesne zasiadanie w parlamencie narodowym). Najbliższe wybory miały odbyć się według zasad ordynacji krajowych, jednak w przyszłości miały zostać ustanowione procedury wspólne dla wszystkich państw członkowskich, a obowiązek ich przygotowania spoczął na Parlamencie²⁸⁹.

Akt dotyczący wyboru przedstawicieli do Zgromadzenia w powszechnych wyborach bezpośrednich podtrzymywał wcześniejsze ustalenia Rady odnośnie daty pierwszych powszechnych i bezpośrednich wyborów do Parlamentu Europejskiego – miały się one odbyć w maju lub czerwcu 1978 roku. Ostatecznie data ta okazała się niewykonalna, a to za sprawą przedłużającego się procesu ratyfikacyjnego *Aktu*. Z tego powodu w kwietniu 1978 roku Rada Europejska przesunęła przeprowadzenie wyborów na 7-10 czerwca 1979 roku, co niecały miesiąc później zostało zaakceptowane przez Parlament, a następnie zrealizowane²⁹⁰.

²⁸⁹ Urząd Publikacji Unii Europejskiej, *Akt ustanowiony decyzją Rady z 20 września 1976 r. (76/787/EWWiS, EWG, Euratom), OJ 1976 L 278, s. 1, zmieniony Traktatem z Amsterdamu, OJ 1997 C 340, s. 1 i decyzją Rady (2002/772/WE, Euratom) z dnia 25 czerwca i 23 września 2002, OJ 2002 L 283, Bruksela 2002, s. 1-6. Dostęp online: https://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/pe/Akt%20dot.%20wyborw_wersja%20ujedn.2002.pdf [data dostępu: 12.07.2023].*

²⁹⁰ R. Wiszniowski, *Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, Wrocław 2008, s. 283-286; C. Cook, M. Francis, *The First European Elections*, Londyn 1979, s. 105.

3.2. Początki koordynacji ruchu Zielonych na poziomie europejskim (1979-1984)

Za początek koordynacji ruchu partii Zielonych na poziomie transnarodowym należy uznać zawiązanie w 1976 roku Europejskiej Akcji Ekologicznej (ECORPA). Mimo że należeli do niej reprezentanci ugrupowań ekologicznych jedynie z trzech państw – RFN, Francji i nienależącej do Wspólnot Europejskich Szwajcarii – to jednak była to pierwsza próba zbudowania szerszej koalicji Zielonych w Europie Zachodniej. Europejska Akcja Ekologiczna nie odegrała znaczącej roli politycznej, jednak powołanie jej do życia należy uznać za ważny krok w budowaniu ponadpaństwowych więzi partii Zielonych na kontynencie europejskim, a także wyraz rosnącego przeświadczenia o wspólnocie interesów i konieczności tworzenia wspólnej platformy programowej na poziomie regionalnym (europejskim)²⁹¹.

W 1979 roku Europejska Akcja Ekologiczna przekształcona została w szerszą formułę nazwaną Koordynacją Europejskich Partii Zielonych i Radykalnych (CEGRP). Moment utworzenia organizacji był nieprzypadkowy, a związany ze zbliżającą się datą pierwszych bezpośrednich i powszechnych wyborów do Parlamentu Europejskiego. Członkowie partii ekologicznych zdawali sobie sprawę, że stanowią one doskonałą okazję do wejścia tych ugrupowań na scenę teatru zachodnioeuropejskiej polityki głównego nurtu – jeśli nie poprzez realną partycypację w funkcjonowaniu przyszłego Parlamentu, to przynajmniej poprzez rozpropagowanie wśród szerokich rzesz obywateli państw Wspólnot swoich progresywnych idei i postulatów programowych (funkcja ekspresyjna)²⁹².

Założyciele CEGRP mieli pięć głównych celów: wymianę informacji dotyczących strategii działania i programu politycznego; wspólne wspieranie kampanii społecznych i akcji politycznych zogniskowanych wokół tematów ekologicznych; prowadzenie działań w obszarze mediów (wspólne wypowiedzi prasowe, oświadczenia i briefingi medialne dotyczące spraw europejskich); organizację seminariów programowych dotyczących spraw związanych z polityką europejską i międzynarodową; sformułowanie wspólnego

²⁹¹ A. Skrzypek-Claassens, *Europejska Partia Zielonych: polityczny trendsetter Unii Europejskiej*, [w:] A. Pacześniak, B. Rydliński (red.), *Europejskie partie polityczne*, Warszawa 2021, s. 175.

²⁹² Tamże.

manifestu programowego przed pierwszymi bezpośrednimi wyborami do Parlamentu Europejskiego²⁹³.

Najbardziej problematyczny okazał się ostatni ze wskazanych wyżej celów założycielskich organizacji. Mimo zogniskowania wokół tematyki szeroko pojętej ekologii, partie i organizacje tworzące CEGRP miały zbyt zróżnicowane poglądy, aby mogły porozumieć się w sprawie utworzenia wspólnego manifestu programowego przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku. Z tego powodu trudno analizować tę organizację jako polityczny monolit. Zamiast tego warto przedstawić program i strategię działania ugrupowań ekologicznych, jakie w omawianym czasie weszły w skład CEGRP²⁹⁴.

Pierwszym państwem europejskim, od którego należy zacząć analizę ówczesnej mozaiki partii i organizacji ekologicznych, jest RFN. To właśnie w Niemczech Zachodnich wykształcił się w latach 70. najsilniejszy i najbardziej wpływowy ruch Zielonych w Europie. Jego początki – podobnie jak w większości innych państw Europy Zachodniej – związane były z równoległym powstaniem wielu niejednokrotnie opozycyjnych wobec siebie i zróżnicowanych ideologicznie ugrupowań, których najważniejsi członkowie swą działalność społeczną zaczynali w większości w okresie studenckiej rewolty 1968 roku. Fenomen, popularność i „siła przebiccia” zachodnioniemieckich Zielonych w ich początkowym okresie działalności była spowodowana również przez charyzmę – a niekiedy wręcz mit – głównych liderów politycznych. W przypadku ugrupowań ekologicznych w RFN należy wymienić w tym kontekście przede wszystkim osoby takie, jak Rudi Dutschke, Petra Kelly, Daniel Cohn-Bendit czy Joshka Fischer. Byli oni zarówno politycznymi teoretykami, jak i praktykami, którzy przyczynili się do zdefiniowania kształtu „zielonej polityki” nie tylko w RFN, ale także poza jej granicami²⁹⁵. Więcej informacji na temat ideologii, podziałów

²⁹³ European Green Parties, *Manifesto of the Ecology Party & Common Programme for Action of the European Green Parties 1984*, Londyn 1984, s. 14. Dostęp online: <https://green-history.uk/component/phocadownload/file/161> [data dostępu: 2.07.2023].

²⁹⁴ W skład CEGRP wchodziły ugrupowania ekologiczne z RFN (Die Grünen), Belgii (Agalev), Francji (Mouvement d'Ecologie Politique), Wielkiej Brytanii (The Ecology Party) oraz dwa ugrupowania „lewicowo-libertariałne” z Holandii (Politieke Partij-Radikalen) i Włoch (Partito Radicale). Zob.: Q. Huan, *Europeanising Greens in an Evolving European Democracy: Roles and Limitations*, „Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung Working Papers” nr 96/2006, s. 1-27; H.P. Kitschelt, *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems*, „World Politics” nr 2/1988, s. 194-234.

²⁹⁵ E.G. Frankland, *Germany. The rise, fall and recovery of Die Grünen*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), *The Green Challenge. The development of Green parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 1995, s. 18-32; A. Walecka-Rynduch, *Róg Rudiego Dutschke i Axel-Springer-Strasse Nowa Lewica w Niemczech*, Kraków 2010, s. 89-136; P. Hockenos, *Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic. An*

doktrynalnych, pierwszych wyników wyborczych, kwestii personalnych i ewolucji niemieckich Zielonych przedstawionych zostało w rozdziale drugim niniejszej pracy.

Tab. 15. Opcje polityczne i gospodarcze ekologicznych organizacji politycznych, które utworzyły niemiecką partię Zielonych w 1980 r.

Tendencja lewicowa	Tzw. „trzecia droga”	Tendencja konserwatywna
Alternative Liste Berlin, Bunte Liste – Wehrt Euch Hamburg Grüne Liste Hessen	Grüne Liste Umweltschutz Niedersachsen , Aktionsgemeinschaft Unabhängiger Deutscher, Aktionsgemeinschaft Dritter Weg, Arbeitskreis 3. Weg, Freie Internationale Universität	Grüne Liste Schleswig- Holstein, Grüne Aktion Zukunft
Podstawowe różnice		
Zarządzanie oparte na bezpośrednim uczestnictwie w radach gospodarczych i społecznych, które decydują i planują na wszystkich płaszczyznach. Wysoki stopień decentralizacji; zdecentralizowana gospodarka planowa, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii ochrony środowiska i spraw socjalnych. Skrócenie czasu pracy przy wyrównaniu zarobków.	Zmiana demokracji reprezentatywnej na demokrację oddolną. Przekształcenie gospodarki na regionalnie specyficzną gospodarkę mieszaną. Środki produkcji w rękach prywatnych. Decentralizacja wielkich koncernów. Produkcja długotrwałych dóbr, rozwój rolnictwa ekologicznego. Skrócenie czasu pracy przy wyrównaniu zarobków grup niżej uposażonych.	Ulepszenie demokracji reprezentatywnej przez kontrolę, zapobieganie skupianiu stanowisk, patronat. Demokratyczna kontrola wielonarodowych koncernów, popieranie (np. poprzez subwencje i ulgi podatkowe) małych i średnich przedsiębiorstw „bezpiecznych” ekologicznie. Skrócenie czasu pracy bez wyrównywania zarobków.
Cechy wspólne		
<ul style="list-style-type: none"> - występowanie przeciwko energii atomowej, broni atomowej (zbrojeniom) i degradacji środowiska naturalnego - wyższość jakościowego wzrostu gospodarczego nad ilościowym - poszukiwanie nowych, demokratycznych modeli współdziałania w życiu społecznym i gospodarczym - decentralizacja życia społecznego i gospodarki 		

Źródło: W. Miziniak, *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990, s. 55.

Sytuacja Zielonych w Belgii podyktowana była specyfiką panującego w tym kraju ustroju terytorialnego i etnicznego. Składał się na niego belgijski federalizm i będący jego wyrazem podział na francuskojęzyczną Walonię, niderlandzkojęzyczną Flamandię oraz Region Stołeczny Brukseli. Sytuacja taka determinuje również dualny system partyjny (tak zwany ekstremalny pluralizm partyjny). Osobne tradycje polityczne, kulturowe, historyczne oraz językowe Walonii i Flamandii sprawiają, że istnieją osobne partie polityczne dla każdego z tych dwóch regionów²⁹⁶.

Pierwszym belgijskim ugrupowaniem Zielonych była powstała w 1979 roku flamandzka organizacja Agalev (akronim od niderl. *Anders Gaan Leven*, pol. „aby zacząć żyć inaczej”). W partię polityczną zinstytucjonalizowana została w roku 1982. Interesująco przedstawiał się jej profil ideowy, określany jako „lewicowy katolicyzm z elementami kontrkulturowymi”. Założona przez flamandzkiego jezuitę Luca Versteylena organizacja łączyła postulaty inspirowanego społeczną nauką Kościoła solidaryzmu społecznego z typowymi hasłami głównego nurtu ekologizmu: ochrony przyrody, pacyfizmu i egalitaryzmu, uzyskując na przełomie lat 70. i 80 stosunkowo wysoką, jak na nowy ruch polityczny, popularność²⁹⁷.

Równolegle do Agalev rozwijało się walońskie ugrupowanie Ecolo (akronim od fr. *Écologistes Confédérés pour l'organisation de luttes originales*), początkowo jako organizacja ekologiczna, od 1980 roku jako partia polityczna²⁹⁸. Luźna struktura organizacyjna prowadziła do sporów ideowych między jej aktywistami, co stanowiło mniejszy lub większy problem w genezie niemal każdego ugrupowania ekologicznego omawianego okresu. Ostatecznie obie partie – Agalev i Ecolo – zdołały wystawić dwie listy na wybory do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku. Zarząd obu ugrupowań postawił w kampanii wyborczej przede wszystkim na promowanie haseł antyestablishmentowych. W zamierzeniu głównych aktywistów wybory miały na celu nie tyle doprowadzić do uzyskania przez obie organizacje mandatów w Parlamencie Europejskim, co podnieść wśród wyborców świadomość istnienia politycznej

²⁹⁶ A. Głowacki, *System polityczny Belgii*, Szczecin 1995, s. 14-19; B. Rihoux, *Belgium. Greens in a divided society*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), dz. cyt., 65-79; M.C. Wavreille, J.B. Pilet, *The Greens in Belgium's Federal Landscape: Divergent Fates*, [w:] E. van Haute (red.), dz. cyt., s. 42-58.

²⁹⁷ E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998, s. 78-79; M.C. Wavreille, J.B. Pilet, dz. cyt., s. 42-58; W. Rüdiger, *Green parties and elections to the European Parliament, 1979-2019*, [w:] L. Ward, J. Bready (red.), *Greens for a Better Europe: Twenty Years of UK Green Influence in the European Parliament, 1999-2019*, Londyn 2019, s. 8.

²⁹⁸ Tamże.

alternatywy dla ugrupowań głównego nurtu belgijskiej polityki. Jednym z haseł łączących w sobie charakterystyczny dla ówczesnych Zielonych specyficzny humor i dystans dla „poważnej polityki” z antyestablishmentowością było zachęcające do głosowania na jedną ze wspomnianych organizacji wezwanie: „jeśli masz odwagę, głosuj na Agalev”²⁹⁹.

W Luksemburgu ruch ekologiczny pod koniec lat 70. nie był jeszcze zinstytucjonalizowany. Pierwsza partia Zielonych – *Dei Greng Alternativ* (pol. Zielona Alternatywa) powołana została w czerwcu 1983 roku przez aktywistów związanych z organizacjami ekologicznymi, socjalistycznymi i skrajnie lewicowymi. Przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku część środowiska zdołała jednak utworzyć listę wyborczą „*Alternative Leescht – Wiert Ich*”. Głównym zagadnieniem kampanii Zielonych był w Luksemburgu stanowczy sprzeciw wobec planów budowy energii jądrowej w tym kraju³⁰⁰.

Francuski ruch ekologiczny charakteryzował się w omawianym okresie dużym poziomem rozdrobnienia. Stabilności funkcjonowania Zielonych – obok czynników ideowych i personalnych – nie sprzyjała również specyfika zasad regulujących francuski system partyjny (jest tak zresztą do dnia dzisiejszego). Wspomnieć należy w tym kontekście przede wszystkim o charakterystycznej ordynacji, której konsekwencją jest istnienie w kampaniach wyborczych dwóch przeciwstawnych bloków partyjnych. Tak zwany system dwublokowy skupia z jednej strony partie popierające politykę aktualnie urzędującego prezydenta, z drugiej – ugrupowania wobec niego opozycyjne³⁰¹. Skutkiem tego jest tradycyjny we Francji podział na lewicę i prawicę. To jeden z głównych powodów, dla których ugrupowania antysystemowe i antyestablishmentowe – a wśród nich Zieloni przełomu lat 70 i 80. – miały na przestrzeni ostatnich dekad tak trudną sytuację uzyskania mandatów w wyborach do Zgromadzenia Narodowego³⁰². Należy przy tym podkreślić, że jedną z naczelnych zasad strategii politycznych zachodnioeuropejskich Zielonych w omawianym okresie było właśnie ideologiczne odżegnywanie się zarówno od tradycji prawicowych, jak i lewicowych. Polityka uprawiana przez Zielonych miała być zatem „apolityczna”, a partie Zielonych –

²⁹⁹ E. Bomberg, dz. cyt., s. 78-79.

³⁰⁰ Tamże, s. 79-80.

³⁰¹ T. Godlewski, *Partie polityczne i system partyjny Francji*, [w:] J. Szymanek (red.), *Ustrój polityczny Francji współczesnej*, Warszawa 2013, s. 114-156; M. Więckowska, *Polityczno-instrumentalny charakter systemu wyborczego do Zgromadzenia Narodowego w IV i V Republice*, tamże, s. 157-168.

³⁰² A. Cole, B. Doherty, *France. "Pas comme les autres" — the French Greens at the crossroads*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), dz. cyt., s. 34-47.

„antypartyjne”. Na gruncie francuskim popularne było powtarzane przez aktywistów hasło określające ich profil ideowy – *ni droite, ni gauche* („ani prawica, ani lewica”)³⁰³. Mimo tych problemów i rozdrobnienia ruchu ekologicznego we Francji, Zieloni – wciąż jeszcze funkcjonujący jako luźne porozumienie aktywistów ekologicznych, a nie partia polityczna – mieli już za sobą w omawianym okresie udział w wyborach prezydenckich w 1974 (kandydatura Rene Dumonta) i parlamentarnych w 1978 roku. Wynik obu z nich był słaby – poparcie wynosiło odpowiednio 1,3 proc. i 2 proc.³⁰⁴.

Wybory do Parlamentu Europejskiego stanowiły dla francuskich Zielonych szansę na poprawę dwóch poprzednich wyników wyborczych. Odmienna od francuskiej ordynacja wyborcza dawała możliwość prowadzenia kampanii wyborczej, która tym razem nie koncentrowała się na dwóch przeciwstawnych blokach partyjnych. Istotnym problemem dla francuskiego ruchu ekologicznego były natomiast ciągle spory dotyczące ideologii, programu, strategii działania i w końcu kwestii personalnych. Wśród wielu działaczy kontrowersje i niechęć wzbudzał sam pomysł konsolidacji organizacji ekologicznych. Obawiali się oni przede wszystkim centralizacji ruchu (tak charakterystycznej dla polityki francuskiej), który mógłby stać się organizacją kierowaną zbyt „autorytarnie”. Stałoby to według nich w sprzeczności z podstawowymi zasadami, jakie stały u podłoża rozwiązań organizacyjnych nie tylko ugrupowań ekologicznych, ale również innych nowych ruchów społecznych. Ostatecznie przed wyborami do Parlamentu Europejskiego utworzona została lista Europe Ecology, która skupiała aktywistów związanych z różnymi mniejszymi organizacjami. Otwierała ją Solange Fernex, wywodząca się z Alzacji doświadczona działaczka skupiona wokół postulatów antyatomowych. Lista Europe Ecology nie została jednak zaakceptowana przez całe środowisko Zielonych. Zbojkotowali ją między innymi działacze związani z Bricem Lalondem, który w 1981 roku wystartował z poparciem Zielonych w wyborach prezydenckich³⁰⁵.

W przeciwieństwie do działaczy francuskich, Zieloni brytyjscy cechowali się większą konsolidacją ideologiczną, programową, organizacyjną i strategiczną. W 1979 roku stanowili już partię polityczną, która funkcjonowała od 1973 roku pod nazwą The People (pol. „Lud”), a od 1975 roku jako The Ecology Party (pol. Partia Ekologiczna). Było to

³⁰³ B. Villalba, *From the Greens to Europe Ecology – The Greens: Renaissance or more of the same?*, [w:] E. van Haute (red.), dz. cyt., s. 92-111; E. Kwidziński, *Ekologizm jako ideologia polityczna - na przykładzie Niemiec i Francji*, „Ogrody Nauk i Sztuk” nr 5/2015, s. 131.

³⁰⁴ Ł. Jakubiak, *System partyjny Francji*, [w:] B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, Kraków 2010, s. 135.

³⁰⁵ E. Bomberg, dz. cyt., s. 79-80.

tym samym pierwsze ugrupowanie polityczne Zielonych w Europie. Już w 1975 roku ugrupowanie to miało na koncie dwa spójne manifesty programowe: „Manifesto for Survival” (pol. „Manifest dla Przetrwania”) oraz „A Manifesto for a Sustainable Society” (pol. „Manifest dla Zrównoważonego Społeczeństwa”)³⁰⁶.

W agendzie politycznej brytyjskiej The Ecology Party – co widać chociażby po tytułach dokumentów programowych – kwestie ekologiczne były traktowane w sposób szeroki i komplementarny. Już u początków istnienia partii pierwszeństwo zajmowały nie tylko powiązane ze sobą hasła związane z ochroną przyrody, pacyfizmem czy sprzeciwem wobec elektrowni atomowych, ale również silnie związane z ideologią ekologizmu postulaty całkowitej przebudowy modelu polityki, społeczeństwa i gospodarki. Za przykład posłużyć może program sformułowany na potrzeby kampanii w brytyjskich wyborach parlamentarnych z 1979 roku: *The Real Alternative. Ecology Party 1979 Election Manifesto*. Jego treść może posłużyć jako przedstawienie profilu ideowego europejskich Zielonych przed pierwszymi wyborami do Parlamentu Europejskiego z czterech powodów. Po pierwsze The Ecology Party stanowiła - w przeciwieństwie do innych ówczesnych ugrupowań ekologicznych - w pełni wykształconą i zinstytucjonalizowaną partię Zielonych. Po drugie, reprezentowała ona główny (centrowy, umiarkowany) nurt ekologizmu, daleki na przykład od radykalizmu części działaczy z RFN czy Francji (co wynikało między innymi z mniejszego wpływu neolewicowej rewolty studenckiej roku 1968 na aktywność partyjną oraz specyfiki brytyjskiego systemu dwupartyjnego, który zmniejszał szanse sukcesów wyborczych ugrupowań o profilu radykalnym³⁰⁷). Po trzecie, znaczna część postulatów programowych brytyjskich Zielonych pojawiała się w agendzie politycznych innych ugrupowań (na przykład w europejskim programie Die Grünen z 1980 roku)³⁰⁸, można zatem - z racji braku wypracowania wspólnego manifestu programowego europejskich Zielonych przed wyborami europejskimi z 1979 roku spowodowanego słabą jeszcze organizacją ruchu i wyraźnym podziałem na nurt „fundamentalistyczny” i „pragmatyczny” - posłużyć się wspomnianym dokumentem programowym The Ecology Party jako

³⁰⁶ L. Bennie, *Greens in the United Kingdom and Ireland: Weak but persistent*, [w:] E. van Haute (red.), dz. cyt., s. 196-216; W. Rüdig, *Green parties and the European Union*, [w:] J. Gaffney (red.), *Political parties and the European Union*, Nowy Jork 1996, s. 255-260.

³⁰⁷ J. Szymanek, *Zmiany w brytyjskim systemie partyjnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” nr 31/2014, s. 435-451; P. Sarnecki, *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Warszawa 2013, s. 17-73.

³⁰⁸ W. Miziniak, *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990, s. 76-95.

punktem wyjścia do określenia priorytetów ugrupowań ekologicznych przed pierwszymi wyborami europejskimi³⁰⁹.

Program wyborczy The Ecology Party z 1979 roku skoncentrowany był na zagadnieniach związanych nie tylko z ekologią i ochroną środowiska, ale w równym stopniu na obszarach dotyczących ekonomii, problemów społecznych czy polityki międzynarodowej. Główne punkty programowe obejmowały konieczność przeprowadzenia zwrotu w kierunku zrównoważonego stylu życia zgodnego z kluczowym priorytetem: ochroną „kapitału ziemi” i zachowania zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń. Służyć temu miało wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii i recyklingu, budowa gospodarki opartej na egalitarnych wartościach (między innymi promowanie rozwiązań opartych na spółdzielczości), zmniejszenie zależności od importu i globalnych rynków (promowanie rolnictwa lokalnego). Zieloni propagowali w omawianym czasie ideę zdecentralizowanego stylu życia, podkreślając znaczenie osobistej odpowiedzialności jednostek zarówno wobec siebie samych, jak i społeczności lokalnej. Decentralizacja miała dotyczyć również obszaru polityki (postulat demokracji oddolnej opartej między innymi na przesunięciu punktu ciężkości władzy z organów centralnych na regionalne czy umożliwieniu jednostce i wspólnotom na większy wpływ na politykę centralną), gospodarki (demokratyzacja przedsiębiorstw, wspomniana wcześniej spółdzielczość) edukacji czy polityki zdrowotnej³¹⁰.

W programie wyraźnie pojawiła się zmiana perspektywy czasowej dominującej w programach innych ugrupowań w wyborach brytyjskich z 1979 roku: Zieloni podkreślali wagę ich postulatów nie tyle dla bieżącej rzeczywistości społeczno-politycznej, co dla przyszłych pokoleń.

Istotnym priorytetem było dla Zielonych budowanie społeczeństwa opartego na wartościach niematerialnych (postmaterialnych w terminologii socjologicznej)³¹¹, w którym akcent kładziony byłby na rozwój osobisty i samorealizację, nie zaś na osiągnięcia zawodowe czy status ekonomiczny. W diagnozie społeczno-ekonomicznej wyrażono zaniepokojenie kryzysem ekonomicznym oraz kryzysem życia społecznego,

³⁰⁹ M. Williams, *Rethinking Green Parties: The Emergence and Electoral Success of Green Parties in Austria, Britain and the Netherlands*, praca doktorska obroniona w sierpniu 1999 na University of Sheffield, s. 39-40. Dostęp online: <https://core.ac.uk/download/pdf/77023327.pdf> [data dostępu: 2.07.2023]; E. Bomberg, dz. cyt., s. 80-81; W. Rüdiger, dz. cyt., s. 255-257; C. Rootes, *Britain. Greens in a cold climate*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), dz. cyt., s. 48-65.

³¹⁰ The Ecology Party, *The Real Alternative. Ecology Party 1979 Election Manifesto*, Liverpool 1979, s. 1-17.

³¹¹ B. Tranter, M.C. Western, *The influence of Green parties on postmaterialist values*, „British Journal of Sociology” nr 60 (1), s. 145-167.

które wymagają wypracowania rozwiązań skoncentrowanych na fundamentalnych zmianach. Należały do nich prawo do życia opartego na samorealizacji, dostęp do satysfakcjonującej i pożytecznej pracy, budowa prężnie rozwijających się społeczności, ochrona środowiska oraz rozwijanie indywidualnego potencjału jednostki. Program zakładał również potrzebę zmiany paradygmatu w polityce międzynarodowej: z egoistycznej koncepcji *Realpolitik* i neokolonialnej dominacji Zachodu nad resztą świata do egalitarnej współpracy niezależnych państw i regionów³¹².

Tab. 16. Program brytyjskich Zielonych (The Ecology Party) w 1979 roku

Obszar polityki	Diagnoza / problem	Postulaty
Gospodarka i rynek pracy	<ul style="list-style-type: none"> - wysokie bezrobocie - negatywne skutki kryzysu gospodarczego - negatywne skutki emisji zanieczyszczeń przez przemysł 	<ul style="list-style-type: none"> - dążenie do większej samowystarczalności gospodarczej poprzez tworzenie miejsc pracy w obszarach, w których występuje duże uzależnienie od importu (rolnictwo i leśnictwo, przemysł wytwórczy, odzieżowy, budowlany) - rozwój gospodarki opartej na odnawialnych źródłach energii (np. energii słonecznej) - wykorzystanie technologii opartych na recyklingu - wspieranie sektora mniejszych przedsiębiorstw i przedsiębiorców na samozatrudnieniu - zmniejszenie poziomu biurokracji dla sektora małych i średnich przedsiębiorstw - potrzeba zredukowania dni roboczych i promocja idei <i>work-life balance</i>
Polityka rodzinna i społeczna	<ul style="list-style-type: none"> - spadek znaczenia społeczności i rodziny na rzecz jednostki (atomizacja społeczna) - nieefektywna i przestarzała rola państwa w zakresie pomocy społecznej - problem realnej dyskryminacji kobiet, osób starszych i mniejszości etnicznych 	<ul style="list-style-type: none"> - oparcie idei społecznej na rodzinie i społecznościach, nie zaś na jednostce (sprzeciw wobec koncepcji indywidualizmu) - akcentowanie roli społeczeństwa oraz rodziny w polityce i gospodarce - przededefiniowanie roli kobiet w społeczeństwie, polityce i gospodarce: postulat ich pełnego i realnego równouprawnienia; postulaty feministyczne - scedowanie części opiekuńczych funkcji państwa na organizacje pozarządowe

³¹² Tamże.

		<ul style="list-style-type: none"> - konieczność stosowania polityki włączającej wobec osób starszych - akcentowanie roli solidarności w życiu społecznym i polityce państwa
Polityka wewnętrzna	<ul style="list-style-type: none"> - nieefektywność i „niedemokratyczność” tradycyjnej demokracji parlamentarnej, która nie reprezentuje interesów obywateli - nieefektywność scentralizowanego rządu posiadającego wyłączne kompetencje w zbyt wielu obszarach - zbyt duża zależność regionów od władzy centralnej - wysoki poziom biurokracji 	<ul style="list-style-type: none"> - przedefiniowanie demokracji; postulat demokracji partycypacyjnej i oddolnej, która nie ogranicza się jedynie do cyklicznego udziału obywateli w wyborach - postulat decentralizacji: akcentowanie zasady subsydiarności państwa zamiast centralnego zarządzania – konieczność pozostawienia rządowi centralnemu kompetencji jedynie w kluczowych obszarach polityki (polityka zagraniczna, zarządzanie zasobami, ograniczanie zanieczyszczenia środowiska); - postulat zapewnienia równowagi pomiędzy jednostką, społeczeństwem a państwem - optowanie za niezależnością regionów wobec władzy centralnej (regionalizm; na gruncie brytyjskim – postulat dewolucji)
Edukacja	<ul style="list-style-type: none"> - dominacja systemu edukacji mającej na celu kształcenie przyszłych kompetentnych pracowników, nie zaś ukształtowanych obywateli i członków społeczności 	<ul style="list-style-type: none"> - postulat szkolnictwa opartego na przekazywaniu umiejętności i wartości społecznych oraz kompetencji miękkich, a nie tylko wiedzy opartych na empiryzmie i materializmie naukowym - postulat odrzucenia „ekonomizacji” nauczania (przekazywania wiedzy nastawionej na wymierny zysk) - indywidualne oraz równe traktowanie uczniów i ich potrzeb, zmniejszenie wielkości placówek edukacyjnych - decentralizacja programu edukacji
Polityka zdrowotna	<ul style="list-style-type: none"> - dominacja przestarzałego i zbiurokratyzowanego systemu opieki zdrowotnej, który koncentruje się na leczeniu, nie zaś na zapobieganiu chorobom (w szczególności cywilizacyjnym) 	<ul style="list-style-type: none"> - konieczność zwrotu w stronę polityki zdrowotnej koncentrującej się na zapobieganiu chorobom, w równym stopniu, co ich leczeniu - zmniejszenie poziomu biurokracji w służbie zdrowia - włączenie do lecznictwa metod medycyny alternatywnej (np. akupunktury, homeopatii) - większa kontrola nad przemysłem farmaceutycznym

		<ul style="list-style-type: none"> - konieczność wdrożenia ogólnospołecznej kampanii antynikotynowej
Polityka żywnościowa	<ul style="list-style-type: none"> - zbyt duża zależność od importu żywności spoza Europy, co przynosi szkodliwe skutki społeczne: dla rodzimych producentów oraz dla społeczeństw Trzeciego Świata 	<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie wykorzystania potencjału rodzimych farm - wdrożenie kampanii ograniczających spożywanie diety wysokotłuszczowej - zmniejszenie wykorzystywania żywności pochodzenia zwierzęcego; - akcentowanie problemu przemocy i okrucieństwa wobec zwierząt hodowlanych - konieczność edukacji dotyczącej oszczędzania żywności - akcentowanie odpowiedzialności Pierwszego Świata za „endemię głodu” w Trzecim Świecie
Rolnictwo	<ul style="list-style-type: none"> - postępująca degradacja rolnictwa spowodowana nadmierną eksploatacją gruntów i erozją gleb 	<ul style="list-style-type: none"> - zmniejszenie zależności od stosowanych w rolnictwie nawozów sztucznych, chemikaliów, importowanych pasz zwierzęcych i nieodnawialnych źródeł energii - traktowanie ziemi jako elementu żyjącej przyrody, nie zaś jedynie jako służących człowiekowi zasobów
Polityka energetyczna	<ul style="list-style-type: none"> - zagrożenie środowiska naturalnego przez nieefektywną i szkodliwą politykę energetyczną: inwestowanie w energię atomową, korzystanie z nieodnawialnych źródeł energii i jej zbyt duża konsumpcja 	<ul style="list-style-type: none"> - konieczność całkowitej transformacji polityki energetycznej: przestawienie się na pozyskiwanie energii ze źródeł odnawialnych (promienie słoneczne, wiatr, woda); stanowczy sprzeciw wobec użytkowaniu i budowaniu elektrowni atomowych; ograniczenie wydobycia ropy z Morza Północnego - postulat zmniejszenia nadmiernej konsumpcji energii elektrycznej przez przemysł i gospodarstwa domowe

Transport	- przyczynianie się dominującego transportu spalinowego do postępującej degradacji środowiska naturalnego oraz zanieczyszczenia atmosfery spalinami i hałasem	- konieczność ograniczenia korzystania z transportu spalinowego i ograniczanie w przemieszczaniu się (np. poprzez zapewnienie miejsca pracy nieopodal miejsca zamieszkania) - inwestycja w niskoemisyjne formy transportu (kolej, promy rzeczne) - wprowadzenie podatków od dużego zużycia paliwa - inwestycja w tani transport publiczny - program rozbudowy infrastruktury rowerowej w przestrzeniach miejskich - program rozwoju technologii budowy samochodów elektrycznych
Środowisko naturalne	- obecny system polityczno-gospodarczy prowadzi do coraz dalej idącej degradacji środowiska naturalnego i zanieczyszczeń	- wprowadzenie ścisłych regulacji prawnych dotyczących emisji zanieczyszczeń, zarówno przemysłowych, jak i komunikacyjnych
Zasoby naturalne	- gospodarka i społeczeństwo przemysłowe są oparte na rabunkowej eksploatacji zasobów naturalnych, co doprowadzi do degradacji przyrody i zwiększenia kosztów konsumpcji energii	- znaczne ograniczenie zależności od nieodnawialnych źródeł energii - ograniczenie konsumpcji energii elektrycznej - konieczność produkowania mniejszej ilości towarów, które powinny cechować się większą trwałością - postulat realizacji projektu „gospodarki obiegu zamkniętego”
Polityka międzynarodowa i obronność	- obecność zagrożenia konsekwencjami zbrojeń atomowych	- konieczność przeciwdziałanie proliferacji broni masowego rażenia (broni jądrowej) - ograniczenie działalności przemysłu zbrojeniowego - ograniczenie wydatków na obronność - inwestowanie w infrastrukturę obronną chroniącą cywilów, nie zaś na broń ofensywną
Europa	- zbyt daleko idąca centralizacja i biurokratyzacja Wspólnot Europejskich, w szczególności zasad wspólnego rynku i wspólnej polityki rolnej	- promowanie idei federalizacji Wspólnot Europejskich: potrzeba przekształcenia ich w „federację samowystarczalnych regionów, a nie zbiór konkurencyjnych państw narodowych” - postulat zbudowania transnarodowej koalicji partii i organizacji ekologicznych, których celem będzie

	- nastawienie polityki gospodarczej Wspólnot na ciągły wzrost gospodarczy - stanowcza krytyka wspólnotowej polityki rolnej i braku wspólnotowej polityki ekologicznej	sprzeciw wobec zawartej w Klauzuli 2 traktatów rzymskich idei wzrostu gospodarczej jako głównego celu rozwojowego Europy Zachodniej -
Trzeci Świat	- relacje Zachodu z państwami Trzeciego Świata mają charakter neokolonialnej dominacji	- dążenie do wsparcia krajów Trzeciego Świata w osiągnięciu zrównoważonego rozwoju, przy minimalizowaniu wpływu na środowisko naturalne - sprzeciw wobec surowcowej i społecznej eksploatacji państw przez Zachód państw gorzej rozwiniętych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: The Ecology Party, *The Real Alternative. Ecology Party 1979 Election Manifesto*, Liverpool 1979, s. 1-17.

Wyniki pierwszych wyborów do Parlamentu Europejskiego z 1979 roku nie dały ani jednego mandatu żadnej z kandydującej partii Zielonych. Najbliżej tego celu znalazła się francuska lista Europe Ecologie z rezultatem krajowym na poziomie 4,4 proc (próg wyborczy w wyborach do Parlamentu Europejskiego stanowił we Francji 5 proc.). Zachodnioniemiecka lista SPV/Grünen otrzymała 3,2 proc. głosów wyborców z RFN (próg wyborczy w jej przypadku również wynosił 5 proc.). Startujące osobno belgijskie listy Agelev i Ecolo otrzymały odpowiednio 2,3 i 5,1 proc. głosów elektoratu, jednak próg wyborczy w Belgii był stosunkowo wysoki (powyżej 7 proc.). Brytyjska Ecology Party uzyskała wynik 3,7 proc., zaś luksemburska lista AL – WI – 1 proc.³¹³.

Tab. 17. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku

Państwo	Partia	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Belgia	Agalev	2,3	0
	Ecolo	5,1	0
RFN	SPV-Die Grünen	3,2	0
Francja	Europe Ecologie	4,4	0
Luksemburg	Alternative Leescht – Wiert Ich	1,0	0
Wielka Brytania	Ecology Party	3,7	0

³¹³ E. Bomberg, dz. cyt., s. 81.

Źródło: E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998, s. 81.

Rozczarowujące wyniki Zielonych w wyborach z 1979 roku utwierdziły część ekologicznych aktywistów w przekonaniu, że najważniejszą i najskuteczniejszą strategią urzeczywistniania programu nie jest tradycyjna polityka partyjna, a „praca u podstaw” i rozwijanie koncepcji demokracji oddolnej (*grassroots*) – działalność w regionach zgodnie z ideą „myśl globalnie, działaj lokalnie”. Z drugiej jednak strony sam fakt braku uzyskania mandatów przez żadne ze startujących w wyborach ugrupowań Zielonych nie oznaczał całkowitej porażki zachodnioeuropejskiego ruchu ekologicznego. Po pierwsze, sam udział w wyborach nowej transeuropejskiej siły politycznej przyczynił się do wzrostu zainteresowania postulatami Zielonych. Przykładem tego jest drastyczny wzrost członków brytyjskiej The Ecology Party, która pod koniec 1979 roku liczyła już o prawie osiem razy więcej członków, niż na początku roku (czyli przed udziałem w narodowych wyborach parlamentarnych, a następnie w wyborach do Parlamentu Europejskiego). Podobnego efektu doświadczyli Zieloni we Francji, którzy – mimo tego, że nie byli jeszcze zorganizowani w sformalizowaną partię polityczną i mocno rozdrobnieni – uzyskiwali stosunkowo wysokie poparcie w wyborach lokalnych, w szczególności w regionie Alzacji. W RFN z kolei – obok profitów wynikających z większej rozpoznawalności ruchu wśród obywateli i coraz większego zaangażowania liczebnego aktywistów – doszły do tego jeszcze te o charakterze finansowym. Zgodnie bowiem z zapisami prawodawstwa federalnego, wszystkie listy, które w wyborach uzyskały wynik przekraczający 0,5 proc. głosów, mogły liczyć na zryczałtowany zwrot kosztów wynikających z prowadzenia kampanii wyborczej, które w rzeczywistości przewyższały znacznie koszty realne (lista Zielonych uzyskała w ten sposób w 1979 roku zysk netto w wysokości 4,5 miliona marek, wydając jedynie 300 tysięcy marek na kampanię)³¹⁴.

Powyższe korzyści dotyczące wzrostu poparcia społecznego oraz sfery finansowej i organizacyjnej zaowocowały - począwszy od początku lat 80. - trendem instytucjonalizacji ruchu Zielonych w coraz liczniejsze partie polityczne, a więc podmioty, dla których podstawową strategią działania będzie udział w wyborach (lokalnych, narodowych i europejskich). W 1980 roku - zachęteni sukcesem finansowym i wspomnianymi wysokimi dotacjami od rządu - instytucjonalizacji ulegli Zieloni w RFN,

³¹⁴ Tamże, s. 81-83.

powołując do życia ugrupowanie Die Grunen. W tym samym roku analogiczny krok podjęli działacze ekologiczni z belgijskiej Walonii (partia Ecolo), a niedługo później z Flandrii (Agalev). Podobny proces przebiegał w najbliższych latach w pozostałych państwach Europy Zachodniej³¹⁵.

W latach 1979-1984, a więc okresie pomiędzy końcem kampanii wyborczej do pierwszych bezpośrednich wyborów do Parlamentu Europejskiego a rozpoczęciem kampanii do kolejnych wyborów, zainteresowanie sprawami polityki europejskiej wśród Zielonych znacznie osłabło. Było to spowodowane koncentracją poszczególnych ugrupowań na polityce krajowej, w której część ugrupowań odnosiło na szczeblach lokalnym oraz centralnym znaczące i przełomowe sukcesy. Najlepszym tego przykładem było uzyskanie przez Die Grunen 5,6 proc. głosów w wyborach federalnych w RFN w 1983 roku i tym samym wejście partii do parlamentu. Również na przykładzie Die Grunen można stwierdzić, że w latach 1979-1984 *Europolitik* nie była dla Zielonych priorytetem. Wśród aktywistów zachodnioniemieckich konsekwentne zainteresowanie polityką Wspólnot Europejskich oraz akcentowanie konieczności wypracowania transnarodowej „zielonej polityki” europejskiej prezentowali głównie Petra Kelly, Roland Vogt oraz działacze skupieni w zajmującej się problematyką europejską niewielkiej parlamentarnej grupie roboczej *Bundesarbeitsgruppe*, która jednak - jak stwierdził jeden z jej członków - nie wzbudziła „ani śladu entuzjazmu”. Wśród europejskich Zielonych najmniej zainteresowania sprawami polityki europejskiej wykazywała brytyjska Ecology Party, jednak brak większego zaangażowania w próbę budowy wspólnej „zielonej” platformy programowej był charakterystyczny również dla aktywistów francuskich czy belgijskich³¹⁶.

Tab. 18. Skład Parlamentu Europejskiego po pierwszych bezpośrednich wyborach z 1979 roku

Grupa polityczna w Parlamencie Europejskim	Mandaty: liczba/procent	Orientacja ideowa
Socjaliści	124 / 28,57%	Socjaldemokracja
Europejska Partia Ludowa	117 / 26,96%	Chrześcijańska demokracja
Demokracja Europejska	63 / 14,52%	Proeuropeizm

³¹⁵ J. Burchell, *The Evolution of Green Politics. Development and Change within European Green Parties*, Londyn 2002, s. 120-127.

³¹⁶ E. Bomberg, dz. cyt., 81-83.

Komuniści i Sojusznicy	48 / 11,06%	Eurokomunizm
Liberałowie i Demokraci	38 / 8,76%	Liberalizm
Europejscy Postępowi Demokraci	22 / 5,07%	Liberalizm
Grupa Koordynacji Technicznej i Obrony Niezależnych Grup i Deputowanych	12 / 2,76%	Brak jednoznacznej orientacji ideowej
Niezrzeszeni	10 / 2,30%	Brak jednoznacznej orientacji ideowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Wiszniowski, *Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, Wrocław 2008, s. 283-286; 1979 Outgoing Parliament, oficjalna strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/european-results/1979-1984/outgoing-parliament/> [data dostępu: 19.07.2023].

3.3. Grupa „Tęcza” (Rainbow Group) w Parlamencie Europejskim (1984-1989)

Zbliżająca się kampania wyborcza do Parlamentu Europejskim w 1984 roku była dla europejskich Zielonych impulsem do odnowienia bliskiej współpracy transnarodowej po okresie skupienia na działaniach krajowych. Wynikiem tego była Deklaracja Paryska, dokument podpisany przez partie wchodzące w skład nowo powstałej platformy GRAEL (Green Alternative European Link), która była próbą zbudowania ściślejszej i zinstytucjonalizowanej formy organizacyjnej europejskich partii Zielonych. Do GRAEL należały wówczas: Die Grunen (RFN), Groen-Progressief Akkoord (Holandia), Agalev (Belgia), Ecolo (Belgia), a także komunistyczne (trockistowskie) ugrupowanie Democrazia Proletaria (Włochy). W Deklaracji Paryskiej zawarto następującą treść, która miała wytyczać priorytety europejskich Zielonych na najbliższe lata: „Nasze wspólne zaangażowanie na rzecz nowej, neutralnej, zdecentralizowanej Europy, składającej się z samorządnych regionów zachowujących swoją kulturową odrębność, opiera się na następujących punktach:

- 1) Jesteśmy przeciwni rozmieszczeniu rakiet jądrowych w Europie Wschodniej i Zachodniej. Opowiadamy się za całkowitym rozbrojeniem i rozwiązaniem bloków militarnych i siłowych.
- 2) Opowiadamy się za bezkompromisową polityką w zakresie ochrony środowiska w celu zachowania równowagi ekologicznej. Jesteśmy przeciwni

zanieczyszczaniu powietrza, wody i gleby oraz niszczącej urbanizacji przyrody i krajobrazu.

- 3) Opowiadamy się za równymi prawami kobiet we wszystkich dziedzinach społeczeństwa.
- 4) Domagamy się działań przeciwko bezrobociu i cięciom w świadczeniach socjalnych w interesie pracowników i konsumentów, jako część polityki gospodarczej oraz polityki zatrudnienia i świadczeń socjalnych.
- 5) Polityka wobec Trzeciego Świata musi opierać się na zasadzie równości; opowiadamy się za reorganizacją stosunków gospodarczych między Europą a Trzecim Światem oraz za bliższą współpracą między ruchami solidarności europejskiej a ruchami Trzeciego Świata.
- 6) Opowiadamy się za swobodnym wykonywaniem podstawowych praw obywatelskich jako jednym z najważniejszych warunków społeczeństwa emancypacyjnego, które dba o równowagę ekologiczną.
- 7) Wspieramy ekologiczną formę rolnictwa, która ma na celu promowanie istnienia małych i średnich gospodarstw rolnych³¹⁷.

Strategia działania poszczególnych partii ekologicznych przed wyborami europejskimi z 1984 roku - zarówno tych wchodzących w skład GRAEL, jak i mającego mniej formalny charakter zrzeszenia The European Greens - była podzielona na dwa główne nurty, które stały wobec siebie w opozycji i były konsekwencją ożywionych sporów w łonie ruchu z poprzednich lat. Zwolennicy pierwszego nurtu są w literaturze anglojęzycznej nazywani mianem „fundamentalistów”, „purystów” czy zwolenników „głębokiej ekologii”. Charakteryzowali się oni dążeniem do zachowania wszystkiego, co definiowało Zielonych przede wszystkim jako ruch społeczny. W obszarze programu politycznego byli niechętni wszelkim ustępstwom zbliżającym ich ku ideowemu centrum. Sprzeciwiali się pragmatycznym sojuszom z ugrupowaniami niewywodzącymi się z korzeni ruchu ekologicznego, ale zbliżonymi w wielu punktach pod względem programu i poglądów (tak zwanymi „partiami tęczowymi” czy „lewicowo-libertarialnymi”, które powstały w Europie Zachodniej na przełomie lat 60. i 70. i prezentowały mozaikę poglądów socjalistycznych, komunistycznych, anarchistycznych, pacyfistycznych,

³¹⁷ Green Alternative European Link, *Paris Declaration*, Paryż/Bruksela 1984. Treść dokumentu dostępna online: <https://freda.at/gruenes-gedaechnis/keine-kompromisse-im-umweltschutz-paris-deklaration-1984/> [data dostępu: 2.07.2023].

feministycznych i właśnie ekologicznych)³¹⁸. Zieloni „fundamentalisci” traktowali politykę partyjną z wyraźną niechęcią, postrzegając ją głównie jako środek do poszerzenia nie tyle „elektoratu”, co zwolenników. Do preferowanych przez siebie aktywności wciąż zaliczali przede wszystkim działania charakterystyczne dla ruchów społecznych: akcje bezpośrednie, manifestacje, pikety, protesty, marsze, kampanie społeczne. Według nich udział w klasycznej grze partyjnej (pragmatyzm, koalicje, kompromisy programowe) miał prowadzić nieuchronnie do „rozmycia” programu i zatracenia charakteru ruchu, a także „zbytnej profesjonalizacji” (*overprofesionalization*) Zielonych³¹⁹.

Opozycyjną strategię działania do „fundamentalistów” prowadzili w omawianym czasie „realiści”. Ze względu na ich pragmatyczne dążenie do wchodzenia w sojusze wyborcze z różnymi partiami neolewicowymi, byli również nazywani mianem „tęczowych”. Ich celem było uzyskanie realnego wpływu na główny nurt polityki poprzez udział w wyborach lokalnych, parlamentarnych oraz europejskich. Według nich najefektywniejszym środkiem do realizacji idei ekologizmu była umiejętność tworzenia koalicji na bazie różnych środowisk, ruchów społecznych i ugrupowań, z którymi Zielonych łączyłyby przynajmniej niektóre punkty styków ideowych, doktrynalnych i programowych. Mimo wszystko nawet „realistyczny” nurt Zielonych w omawianym czasie należy zaliczyć jako antyestablishmentowy, w mniejszym jednak stopniu, niż w przypadku bezkompromisowych „fundamentalistów”³²⁰.

Opisana oś podziału Zielonych na dwie strategie – „fundamentalistyczną” i „realistyczną” – znalazła swoje odzwierciedlenie w kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego w 1984 roku. Do wyborów stanęły ruchy i partie reprezentujące oba nurty, które często były do siebie nastawione niechętnie i konkurencyjnie na rodzimych scenach partyjnych. Dotyczyło to w szczególności Zielonych we Francji („fundamentalisci z Les Verts, „realiści” z Radical Ecologist Concord), Luksemburga (Alternative Leescht – Wiert Ich kontra Die Greng Alternativ) i Holandii (De Groenen kontra „tęczowa” koalicja Groen Progressief Akkoord złożona z umiarkowanych i radykalnych aktywistów ekologicznych, komunistycznych i pacyfistycznych). W innych krajach dwa omawiane

³¹⁸ H.P. Kitschelt, dz. cyt., s. 194-234; tenże, *Diversification and Reconfiguration of Party Systems in Postindustrial Democracies*, „Europäische Politik” nr 03/2004, s. 1-23.

³¹⁹ L. Melenhorst, *Professionalization of Green parties? Analyzing and explaining changes in the external political approach of the Dutch political party GroenLinks*, Praca dyplomowa obroniona 5 września 2012 roku na Uniwersytecie Radboud, kopia pracy w zbiorach własnych, s. 17-26.

³²⁰ B. Doherty, *The fundi-realo controversy: An analysis of four European green parties*, „Environmental Politics” nr 1/1992, s. 95-120; W. Miziniak, dz. cyt., s. 137-143.

nurty współlistniały ze sobą w ramach jednego ugrupowania. Klasycznym przykładem była zachodnioniemiecka partia Die Grunen, w której spór pomiędzy „fundamentalistami” a „realistami” miał wręcz charakter mitu założycielskiego ugrupowania (zob. rozdział 2)³²¹. W Wielkiej Brytanii blisko ćwierć aktywu partyjnego the Ecology Party sprzeciwiała się udziałowi w polityce parlamentarnej i europejskiej akcentując konieczność „pracy u podstaw” (*presence at the grassroots level*) i aktywności lokalnej. W dwóch ugrupowaniach belgijskich – flamandzkim Agalev oraz walońskim Ecolo – dyskusja dotycząca strategii politycznej była równie ożywiona³²².

Pomimo sporów doktrynalnych i personalnych, z jakimi w pierwszej połowie lat 80. mierzyła się europejska rodzina partii Zielonych, można poszczególne ugrupowania łączyły te same priorytety programowe oraz jednakowa wizja zjednoczonej Europy. Świadczy o tym pierwszy manifest programowy zawierający wspólny program polityczny Zielonych z 1984 roku, który sporządzony został na potrzeby kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego. Dwudziestostronicowy dokument *W stronę zielonej Europy*³²³ (*Towards a Green Europe*) składał się z sześciu części:

- Wstępu, w którym przedstawiono zarys diagnozy systemu politycznego Wspólnot wraz z najważniejszymi elementami jego reformy (*One World or None*);
- Krytyki Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej jako organizacji funkcjonującej w sprzeczności z zasadami postulowanymi przez Zielonych (*Why the EEC isn't Green?*);
- Przedstawienia zarysu historii powstania ruchu ekologicznego w Europie Zachodniej i głównych elementów jego doktryny politycznej (*Who are the Greens?*);
- Podzielonego na obszary tematyczne programu reformy Wspólnot (*The Common Programme of the European Green Parties*);

³²¹ E. Kwidziński, *German Green Party: the evolution of political agenda*, "Journal of Geography, Politics and Society" nr 10/2020, s. 45–51.

³²² E. Bomberg, dz. cyt., s. 84.

³²³ Sygnatariuszami dokumentu były następujące ugrupowania: Ecolo (Belgia), Agalev (Belgia), Ecology Party (Wielka Brytania), Comhaontas Glas (Irlandia), Die Grunen (RFN), Les Verts (Francja), Les Verts-Parti Ecologiste (Francja), Alternative Liste Osterreich (Austria), Miljopartei (Szwecja), Die Greng Alternativ (Luksemburg) i De Groenen (Holandia). Zob.: European Green Parties, *Manifesto of the Ecology Party & Common Programme for Action of the European Green Parties 1984*, Londyn 1984, s. 17. Dostęp online: <https://green-history.uk/component/phocadownload/file/161> [data dostępu: 2.07.2023].

- Dziesięciu priorytetów programu wyborczego na nadchodzące wybory do Parlamentu Europejskiego (*Ten Point Programme for Europe*);
- Przedstawienia profilu partii-sygnatariuszy manifestu wraz z zarysem historii ich powstania oraz dotychczasowymi sukcesami na szczeblach lokalnych i narodowych (*The European Greens*)³²⁴.

Treść trzech pierwszych części dokumentu akcentowała gwałtowną krytykę systemu politycznego Wspólnot Europejskich jako „organizacji głęboko nieekologicznej”, która kieruje się „krótkowzroczną, szowinistyczną polityką” opartą na interesach narodowych poszczególnych państw członkowskich. Zieloni odrzucili w swoim manifeście zarówno ideę konfederalistycznej „Europy narodów”, jak i federalistyczne pomysły na centralizację Wspólnot: „Jeśli poważnie traktujemy nasze pragnienie rozwiązania problemów planetarnych nadużyć, które charakteryzują społeczeństwa uprzemysłowione, to musimy odrzucić ideę, że istnieje jakakolwiek nadzieja na <<jedność>> opartą na obronie narodowej suwerenności. Zamiast tego musimy promować i rozwijać poczucie międzynarodowej odpowiedzialności opartej na wspólnym zrozumieniu, że tylko wspólnymi, zdecydowanymi działaniami zaczniemy rozwiązywać problemy ekologicznej destrukcji i położymy podwaliny pod zrównoważoną przyszłość”³²⁵.

Ideą integracji proponowaną w programie Zielonych była wizja regionalistyczna: „Powiedzieć EWG <<nie>> nie oznacza wycofania się w jakiś nacjonalistyczny izolacjonizm, ponieważ mówimy <<tak>> Europie zupełnie innej koncepcji współpracy ponadnarodowej, opartej na Europie Regionów. Stworzenie takiej Zielonej Europy wymaga odrzucenia próby promowania EWG jako kolejnego scentralizowanego bloku gospodarczego i militarnego. Zamiast tego oferuje wizję Europy opartej na samowystarczalnych regionach i społecznościach, w której fundamentalna zmiana w podejmowaniu decyzji i władzy politycznej ze scentralizowanych instytucji doprowadzi do powstania w dużej mierze autonomicznych regionów, przywracając władzę ludziom w ich społecznościach. Zielona wizja Europy oznaczać będzie odrzucenie ekonomii <<coraz więcej>> i przyjęcie ekonomii <<wystarczająco>> w tworzeniu zrównoważonego społeczeństwa, które będzie żyło w harmonii z planetą. Będzie to oznaczało ponowne wprowadzenie moralności do naszej polityki”³²⁶.

³²⁴ Tamże, s. 1-16.

³²⁵ Tamże, s. 3.

³²⁶ Tamże, s. 4.

Dla Zielonych idea regionalizmu stanowiła naturalną konsekwencję poglądu, że „kryzys ekologiczny, który dotyka nas wszystkich, przekracza granice międzynarodowe” i jest wynikiem „planetarnych nadużyć”, które prowadzą nie tylko do „ekologicznej destrukcji”, lecz także wyczerpania krajów Trzeciego Świata przez „konsumpcyjne, przemysłowe społeczeństwa <<rozwinętego>> świata i staromodną ekonomię [...], która je napędza”. Za polityczny priorytet uznali Zieloni „przetrwanie ludzkości w bezpiecznym i zrównoważonym globalnym środowisku, nie tylko przez następne pięć czy dziesięć lat, ale dla przyszłych pokoleń”, zaś jako długofalowy cel – ustanowienie „nowej Europy Regionów”³²⁷.

Swoją ofertę programową działacze ekologiczni postrzegali jako „pierwszą świeżą i całkowicie nową inicjatywę polityczną od ponad 100 lat”. W manifestie z 1984 roku wyjaśniony został również motyw udziału Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego jako ugrupowań antyestablishmentowych. Była nim możliwość debaty na forum Parlamentu Europejskiego (cel deliberacyjny) na temat przyszłego kształtu Wspólnot oraz „demaskowanie i kwestionowanie niektórych z najgorszych ekscesów EWG”³²⁸.

Główna część manifestu z 1984 roku poświęcona była sześciu obszarom polityki uznanym przez Zielonych za najistotniejsze. Dotyczyły one zagadnień: pokoju (pacyfizmu), środowiska naturalnego, społeczeństwa i gospodarki, rolnictwa, relacjom z państwami Trzeciego Świata oraz wizji Europy.

Pacyfistyczne postulaty Zielonych miały ogólny charakter i opierały się o pogląd, iż ówczesna polityka państw zachodnioeuropejskich wpisuje się w logikę militaryzacji i wyścigu zbrojeń. W programie z 1984 roku wezwano do „pełnego pasji zaangażowania w zapobieganie trzeciej, nuklearnej wojnie światowej” podjęcia natychmiastowych środków rozbrojeniowych opartych na wzajemnych ustępstwach (w szczególności dotyczących broni nuklearnej, chemicznej i biologicznej), zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie oraz wyłączenie broni nuklearnej ze strategii obronnych³²⁹.

Najwięcej uwagi poświęcono w manifestie zagadnieniom związanym z ochroną środowiska. W kontekście tego priorytetowego dla Zielonych obszaru polityki stwierdzono, że „jako jeden z najbogatszych i najbardziej zaawansowanych technologicznie regionów naszej planety, Europa powinna mieć możliwość podjęcia

³²⁷ Tamże.

³²⁸ Tamże.

³²⁹ Tamże, s. 8.

działań zapobiegawczych na rzecz środowiska. Dotychczasowa polityka instytucji europejskich w dziedzinie ochrony środowiska ograniczała się do rozwiązań technologicznych, które mają raczej na celu korygowanie powierzchniowych symptomów niż usuwanie społeczno-politycznych przyczyn szkód w środowisku”. Podkreślono, że główne zagrożenia środowiskowe – kwaśne deszcze, zanieczyszczenie gleby, rzek, mórz i atmosfery – „nie znają granic państwowych czy europejskich”. Wobec tego można im przeciwdziałać jedynie na drodze ponadnarodowej i transregionalnej współpracy. Według Zielonych wszystkie aspekty polityki należące do kompetencji Wspólnot – od polityki gospodarczej, przez politykę energetyczną, do sektora badań naukowych – powinny być podporządkowane przywróceniu i zachowaniu równowagi ekologicznej. Ponadnarodowa współpraca europejska powinna dotyczyć w szczególności efektywnych instrumentów kontroli nad zanieczyszczeniami. Jednak za najważniejsze zagrożenia dla bezpieczeństwa ekologicznego kontynentu uznawali Zieloni „samobójczą technologię jądrową”, postulując wstrzymanie budowy elektrowni atomowych i zamknięcie tych istniejących. „Zielona polityka energetyczna” powinna być bowiem oparta na odnawialnych źródłach energii (wiatr, woda, promienie słoneczne) i kontrolowana przez samorzady (regiony), które – według Zielonych – najwięcej straciły na usytuowanych na ich terenie elektrowniach atomowych. Istotnym postulatem zawartym w dokumencie była również propozycja zlikwidowania Euroatomu i rozdysponowania jego budżetu na innowacyjne rozwiązania energetyczne przyjazne środowisku³³⁰.

W obszarze społeczeństwa i gospodarki program Zielonych z 1984 roku zogniskowany był wokół zagadnień związanych ze wzrostem gospodarczym, pracą i sprawiedliwością społeczną. Stwierdzono, że Europa powinna odrzucić „niezrównoważony wzrost gospodarczy”³³¹ na rzecz „odpowiedzialnej ekologicznie i humanitarnej polityki społeczno-gospodarczej”. To właśnie pojęcie szeroko rozumianej

³³⁰ Tamże, s. 8-9.

³³¹ Zrównoważony rozwój, pojęcie zdefiniowane w raporcie "Nasza wspólna przyszłość" przygotowanym przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju (WCED) w 1987 roku, opisuje model rozwoju, który umożliwia zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń bez pomniejszania zdolności przyszłych pokoleń do zaspokojenia własnych potrzeb. Koncepcja kładzie nacisk na harmonijne połączenie wzrostu gospodarczego, ochrony środowiska i jakości życia, propagując równowagę między wykorzystaniem zasobów a ich regeneracją oraz sprawiedliwość społeczną poprzez ekonomiczną i środowiskową efektywność. Raport WCED podkreśla, że osiągnięcie tego rodzaju zrównoważenia jest możliwe dzięki świadomej i odpowiedzialnej gospodarce zasobami, co wskazuje na odwrót od maltuzjańskiej „żelaznej reguły ekonomii” i otwiera drogę do przyszłości, w której dobrobyt ma być dostępny dla wszystkich przy równoczesnym zachowaniu środowiska naturalnego. Zob.: P. Trzepacz, *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, [w:] tenże (red.), *Zrównoważony rozwój - wyzwania globalne*, Kraków 2012, s. 11-36; F. Nowak, *Limitująca funkcja zasady zrównoważonego rozwoju*, „Rocznik Administracji Publicznej” nr 8/2022, s. 184-205.

równowagi (ekologicznej, społecznej) powinno według Zielonych determinować prawodawstwo dotyczące gospodarki, polityki społecznej, warunków pracy, równości płci na rynku pracowniczym, a także zasady globalnych stosunków produkcji. Odnośnie tych ostatnich zaznaczono potrzebę wprowadzenia „rozsądnych działań mających na celu złamanie potęgi międzynarodowych koncernów eksploatujących Trzeci Świat”. Kolejny raz podkreślono znaczenie polityki opartej na samostanowieniu europejskich regionów i „rozwoju zdecentralizowanych, żywotnych ekonomicznie jednostek samorządu terytorialnego”³³².

Rolnictwo to obok zagadnień środowiska naturalnego kolejny szeroko omówiony obszar programowy Zielonych w manifestie z 1984 roku. Gruntownej krytyce poddana została w tym kontekście wspólna polityka rolna Wspólnot, która od początku stanowiła jeden z kluczowych filarów integracji europejskiej. Autorzy dokumentu jednoznacznie potępiłi zasady, na jakich działa ów filar: „upadek małych i średnich gospodarstw rodzinnych, eksploatacja ziemi i zwierząt, nadwyżki produkcji i wynikające z tego niszczenie żywności są konsekwencjami traktatów rzymskich”. Zwrócono uwagę na uzależnienie rolnictwa europejskiego od rynków światowych, które skutkuje nie tylko wspomnianym spadkiem znaczenia lokalnych producentów, ale również „zubożeniem i głodem w eksportujących krajach Trzeciego Świata”. Głównym postulatem Zielonych odnośnie omawianego obszaru programowego było „wspieranie społecznie i ekologicznie odpowiedzialnego rolnictwa poprzez badania, doradztwo, edukację i finansowanie stopniowego przechodzenia na rolnictwo wolne od nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin, respektujące cykle ekologiczne i mające na celu regionalną samowystarczalność żywnościową”. Zdanie to zawiera w sobie elementy ekologiczne, polityczne, społeczne i gospodarcze – rozwinięte dokładniej przez Zielonych w dalszej części manifestu – składające się na dzisiejszą koncepcję „zrównoważonego rolnictwa” (*sustainable agriculture*)³³³.

Kolejny obszar programowy manifestu z 1984 roku dotyczył relacji Europy Zachodniej z krajami Trzeciego Świata. Według Zielonych relacje te sprowadzają się do neokolonialnej eksploatacji gorzej rozwiniętych regionów świata przez Zachód, w tym państwa należące do Wspólnot Europejskich. Podkreślono, że „wyzysk kolonialny minionych wieków i represje wielu ludów walczących o samostanowienie nałożyły na

³³² European Green Parties, dz. cyt., s. 9-10.

³³³ Tamże, s. 10-11.

Europę ciężkie brzemie winy. Nasze dzisiejsze bogactwo opiera się w dużej mierze na biedzie Trzeciego Świata. Europejska Wspólnota Gospodarcza nadal egoistycznie wyzyskuje kraje Ameryki Łacińskiej, Afryki i Azji Południowej, chociaż istnieją środki finansowe, techniczne i polityczne, aby wspólnie rozwijać sprawiedliwe partnerstwo we wspólnym interesie”. Ta surowa diagnoza polityki Europy Zachodniej wobec Trzeciego Świata powinna przekształcić się w dążenie do „ekologicznego światowego ładu gospodarczego, który pozwoli strukturalnie słabym regionom Ziemi korzystać z naszego wspólnego bogactwa”. Zieloni zaproponowali wzmocnienie pomocy dla państw rozwijających się, między innymi poprzez zwiększenie środków Europejskiego Funduszu Rozwoju do co najmniej 1 proc. PKB EWG w ciągu trzech lat. Pomoc ta powinna być nakierowana na produkcję żywności, nawadnianie, intensywne zalesianie, odpowiednią infrastrukturę dla służby zdrowia i edukacji oraz podjęcie stopniowych kroków w stronę umorzeniu długów niektórych państw³³⁴.

Główną część manifestu z 1984 roku kończy zarys wizji integracji europejskiej oraz systemu politycznego Wspólnot. Według Zielonych „Europa przyszłości” powinna opierać się na autonomicznych regionach. Warto przytoczyć całość fragmentu dotyczącego tego zagadnienia: „Świadomość regionalna coraz bardziej staje się faktem na całym kontynencie. Wspólnoty Europejskie uznają jednak tylko [rolę] państwa. Stoi to w sprzeczności z koncepcją <<integralnego federalizmu>>, który począwszy od społeczności sąsiedzkich i wsi, opiera się na dobrowolnej zgodzie różnych regionów na dojście do Europy Regionów. Dlatego europejscy Zieloni chcą Europy bliskiej swoim obywatelom, której instytucje podlegają skutecznej kontroli regionów i ich przedstawicieli. Dążymy do przyjęcia traktatu europejskiego, którego warunki zostałyby określone przez konferencję Regionów Europy i powołanego Zgromadzenia Parlamentarnego Regionów Europy, wybieranego bezpośrednio w drodze reprezentacji proporcjonalnej i posiadającego jasno określone uprawnienia i obszary odpowiedzialności. Jednym ze sposobów dojścia w kierunku takiej Europy Regionów jest dążenie do zmiany istniejących instytucji europejskich, takich jak Parlament Europejski, oraz wpływania na nie. Wzywamy zatem do:

- natychmiastowej i radykalnej demokratyzacji obecnego Parlamentu Europejskiego, tak aby każda decyzja, która weszła w życie na szczeblu wspólnotowym, wymagała poparcia większości wybranych posłów;

³³⁴ Tamże, s. 11.

- otwarcia możliwości regularnego uczestnictwa wszystkich obywateli w życiu politycznym Europy, m.in. poprzez referendum z inicjatywy publicznej.

Ponadto europejscy Zieloni uważają, że nowa Europa Regionów powinna być otwarta dla wszystkich Europejczyków³³⁵.

Swój program wyborczy mający na celu realizację powyższej wizji Wspólnot przedstawili Zieloni w formie „dziesięciopunktowego programu dla Europy” (*Ten Point Programme for Europe*). Składały się na niego następujące postulaty:

- 1) Ustanowienie Europejskiej Agencji Ochrony Środowiska (*European Environmental Agency*), której zadaniem miałyby być działania mające na celu przeciwdziałanie powszechnie występującym problemom środowiskowym, takim jak wynikające z zanieczyszczeń atmosfery kwaśne deszcze;
- 2) Zaprzestanie wypłacania przez EWG europejskim rolnikom środków ze Wspólnej Polityki Rolnej i przeznaczenie tych funduszy na rozwój ekologicznych rozwiązań w rolnictwie;
- 3) Przejście z polityki gospodarczej opartej na idei wzrostu do gospodarki zrównoważonej (*sustainable economies*), która odznaczałaby się sprawiedliwym podziałem bogactwa i zasobów, regulacją funkcjonowania transnarodowych korporacji oraz zmniejszeniem znaczenia sektora zbrojeniowego na rzecz „użytecznej społecznie produkcji” (*socially useful production*);
- 4) Reforma Europejskiego Funduszu Społecznego, którego głównym celem powinno być zachęcanie agencji zatrudnienia i sektora bankowego do pomocy małym przedsiębiorstwom, firmom spółdzielczym oraz przedsiębiorcom na samozatrudnieniu. Potrzeba inwestowania w pierwszej kolejności w te gałęzie gospodarki, które kierują się zasadami oszczędzania energii i recyklingu materiałów;
- 5) Większa kontrola Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, który powinien pomagać upadającym obszarom przemysłowym poprzez rekomendację wdrażania na ich terenie zasad gospodarki zrównoważonej. Ustanowienie bezpośrednich relacji pomiędzy władzami regionalnymi i samorządami a instytucjami EWG w celu ścisłej współpracy w zakresie pomocy wspólnotowej regionom wymagającym restrukturyzacji gospodarczej i socjalnej;

³³⁵ Tamże, s. 12.

- 6) Konieczność promowania przez EWG ustanowienia na całym kontynencie europejskim strefy bezatomowej i niezaangażowanej militarnie (*nuclear-free and non-aligned*) po żadnej ze stron zimnowojennej rywalizacji. Potrzeba natychmiastowego wstrzymania programów rozwoju energii jądrowej na obszarze EWG, która powinna podjąć wszelkie starania, aby na kontynent europejski był wolny od obecności broni atomowej;
- 7) Wykorzystanie narzędzi polityki transportowej EWG do promocji transportu energooszczędnego. Wprowadzenie ograniczeń na energochłonne środki transportu prywatnego, aby pomóc w rozwoju wydajniejszego transportu publicznego;
- 8) Zwiększenie odpowiedzialności Rady Ministrów EWG w zakresie stosowania przez wszystkie państwa członkowskie zasad proporcjonalnej reprezentacji (ordynacji) w wyborach do Parlamentu Europejskiego
- 9) Uznanie odpowiedzialności Zachodu za stan uboższych regionów świata, położenie kresu ich ekonomicznemu wyzyskowi, dostarczanie biedniejszym państwom bezpośredniej pomocy (dotacji, a nie pożyczek) w celu ustanowienia zrównoważonej globalnej gospodarki
- 10) Zbudowanie organizacyjnych podwalin pod koncepcję Europejskiej Federacji Regionów, która zakładała dalszą integrację europejską opartą o jednostki regionalne o dużej autonomii (politycznej i ekonomicznej) wobec instytucji centralnych (wspólnotowych i narodowych)³³⁶.

Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego z 1984 roku stanowią dla europejskiej rodziny partii Zielonych punkt zwrotny za sprawą wprowadzenia do tego organu pierwszych swoich przedstawicieli reprezentujących trzy państwa członkowskie i cztery ugrupowania polityczne. Były nimi zachodnioniemiecka Die Grünen (7 mandatów), belgijskie Agalev i Ecolo (po jednym mandacie) oraz holenderskie Groen Progressief Akkoord (dwa mandaty). Dobre wyniki uzyskało również luksemburskie Die Greng Alternativ, nie uzyskało jednak mandatów³³⁷. Szczegółowe dane na temat wyników poszczególnych ugrupowań przedstawia poniższa tabela.

³³⁶ Tamże, s. 13.

³³⁷ E. Bomberg, dz. cyt., s. 86-87.

Tab. 19. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1984 roku

Państwo	Partia	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Belgia	Agalev	7,1	1
	Ecolo	9,9	1
RFN	Die Grünen	8,2	7
Francja	Les Verts	3,4	0
	Radical Ecologist Concord	3,3	0
Luksemburg	Die Greng Alternativ	6,1	0
Holandia	Groen Progressief Akkoord	5,6	2
	De Groenen	1,3	0
Wielka Brytania	Ecology Party	2,7	0

Źródło: E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998, s. 86.

Tab. 20. Skład Parlamentu Europejskiego po pierwszych bezpośrednich wyborach z 1984 roku

Grupa polityczna w Parlamencie Europejskim	Mandaty: liczba/procent	Orientacja ideowa
Socjaliści	166 / 32,05 %	Socjaldemokracja
Europejska Partia Ludowa	113 / 21,81 %	Chrześcijańska demokracja
Demokracja Europejska	66 / 12,74 %	Proeuropeizm
Komuniści i Sojusznicy	48 / 9,27 %	Eurokomunizm
Liberałowie i Demokraci	45 / 8,69 %	Liberalizm
Europejscy Postępowi Demokraci	30 / 5,79 %	Liberalizm
Grupa „Tęcza” (<i>Rainbow Group: Federation of the Green Alternative European Links, Agalev-Ecolo, the Danish People's Movement against Membership of the European Community, and the European Free Alliance</i>)	20 / 3,86 %	Ekologizm, regionalizm, eurosceptycyzm
Europejska Prawica	16 / 3,09 %	Nacjonalizm
Niezrzeszeni	14 / 2,70 %	Brak jednoznacznej orientacji ideowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Wiszniowski, *Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, Wrocław 2008, s. 286-289; European Elections Results 1979-2019, oficjalna strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/press-tool-kit/4/european-elections-results-1979-2019> [data dostępu: 19.07.2023].

Rezultaty wyborcze poszczególnych ugrupowań ekologicznych pokazują skutki rozbieżności i konfliktów na dwie strategie polityczne – opisane wcześniej podejście „fundamentalistyczne” oraz bazujące na „tęczowych” koalicjach „realistyczne”. Rozłam ten miał szczególnie wyraźne skutki we Francji, gdzie dwa opozycyjne wobec siebie pod względem prezentowanej strategii (mimo dużych podobieństw programowych) ugrupowania – Les Verts i Radical Ecologist Concord – zdołały łącznie uzyskać prawie 7 proc. głosów, jednak żadne z nich samodzielnie nie przekroczyło progu umożliwiającego uzyskanie choć jednego mandatu w Parlamencie Europejskim. W Holandii natomiast ponad czterokrotnie wyższy wynik uzyskała nastawiona „realistycznie” partia Groen Progressief Akkoord³³⁸.

Wejście reprezentacji Zielonych do Parlamentu Europejskiego w 1984 roku stanowiło dla tej kształtującej się dopiero rodziny partii politycznych duży sukces, jednak i jeszcze większe wyzwanie. W kadencji 1984-1989 pojawiło się wiele problemów, które wpłynęły na kształt programu i strategii politycznej reprezentantów ugrupowań ekologicznych w Parlamencie Europejskim. Ogółem sprowadzały się one do różnic programowych, doktrynalnych, strategicznych i organizacyjnych pomiędzy poszczególnymi frakcjami nowo uformowanej grupy parlamentarnej, na które nakładały się jeszcze różnice narodowościowe oraz te wynikające z niejednorodnej struktury owej grupy. Już sama długość jej nazwy mówiła o dużych podziałach ideowych i organizacyjnych. Jej pełne brzmienie to: Rainbow Group: Federation of the Green Alternative European Links, Agalev-Ecolo, the Danish People's Movement against Membership of the European Community, and the European Free Alliance, in the European Parliament³³⁹. W składzie The Rainbow Group (pol. Grupa „Tęcza”) byli zatem nie tylko reprezentanci trzech partii Zielonych (Die Grunen z RFN, Agalev i Ecolo z Belgii oraz Groen Progressief Akkoord z Holandii), ale również prezentujący mozaikę poglądów neolewicowych, eurosceptycznych i regionalistycznych politycy z ugrupowań: Politieke Partij Radikalen, Pacifistisch Socialistische Partij i Communistische Partij Nederland z Holandii,

³³⁸ Tamże.

³³⁹ Parlament Europejski, *Seats by political group and country*: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/seats-political-group-country/1984-1989/constitutive-session/> [data dostępu: 27.09.2023].

Volksunie z Belgii, Folkebevægelsen mod EU z Danii oraz Partito di Unità Proletaria, Democrazia Proletaria i Partidu Sardu z Włoch³⁴⁰.

Wewnętrzne podziały w obrębie The Rainbow Group stanowiły istotne wyzwanie dla ich funkcjonowania w Parlamencie Europejskim w latach 1984-1989. Różnice programowe, ideologiczne i narodowościowe między deputowanymi wpłynęły na trudności w osiągnięciu wspólnego stanowiska w wielu ważnych z punktu widzenia polityki Wspólnot Europejskich w omawianej kadencji kwestiach. Głównym podziałem wśród Zielonych był konflikt między „fundamentalistami” i „realistami”. „Pierwsi z nich skupiali się głównie na kwestiach ekologicznych, unikając wchodzenia w bliższe sojusze z ugrupowaniami o proweniencji neolewicowej propagujących w swych programach postulaty pacyfistyczne, feministyczne, regionalistyczne czy alterglobalistyczne (tak jak na przykład przedstawiciele wchodzących w skład The Rainbow Group dwóch partii holenderskich: Politieke Partij Radikalen oraz Pacifistisch Socialistische Partij). Z kolei „realiści” reprezentowali przeciwne stanowisko, w coraz większym stopniu akcentując agendę neolewicową. Na ową ideową oś podziału nakładała się ta o charakterze narodowościowym: o ile „fundamentalisci” byli reprezentowani przez stanowiących mniejszość deputowanych z Belgii (Ecolo, Agalev), o tyle „realizm” związany był głównie z politykami niemieckimi (Die Grunen) i holenderskimi. Te różnice w programie i strategii sprawiły, że Zieloni w kadencji 1984-1989 mieli duże trudności osiągnięcia konsensusu w kluczowych kwestiach. Z tego powodu - i pomimo prób koordynowania działań i wypracowywania kompromisów - The Rainbow Group była nie tylko niejednomyślna w kluczowych obszarach polityki europejskiej, ale również podatna na wpływy innych grup parlamentarnych. Niezdolność do osiągnięcia wspólnego stanowiska sprawiła, że Zieloni często musieli dostosować swoje stanowisko do stanowisk innych grup, co ograniczało ich zdolność do realizacji własnych celów i priorytetów oraz budowania spójnej narracji³⁴¹.

Spory wewnątrz frakcji Zielonych wzbudził również przeforsowany przez niemieckich deputowanych z Die Grunen pomysł dwuipółletniej rotacji parlamentarzystów. Zasada rotacji zakładała, że część eurodeputowanych musiała ustąpić na rzecz rezerwowych osób w połowie kadencji na wzór reguły obowiązującej w

³⁴⁰ C. Salm, *Political groups in the European Parliament since 1979. Key facts and figures*, Bruksela 2019, s. 6.

³⁴¹ W. Kaiser, *Counter-narratives in the European Parliament: Far Left and Far Right Groups and European 'union' in the 1980s*, „Journal of Contemporary European Studies”, nr 30/2022, s. 26-38; A. Skrzypek-Claassens, dz. cyt., s. 176; E. Bomberg, dz. cyt., s. 99-104.

Bundestagu. Miało to w zamyśle na celu promowanie demokracji wewnętrznej i równości w grupie, ale wywołało duże spory. Zwolennicy rotacji argumentowali, że przynosi ona różnorodność i równość we frakcji, zgodnie z ideami reprezentowanymi przez Zielonych. Przeciwnicy twierdzili, że rotacja wprowadza niepotrzebne rozbieżności i utratę doświadczenia nabywanego przez deputowanych w toku sprawowania mandatu³⁴².

Konflikty wewnętrzne i zróżnicowanie ideowe wśród Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 1984-1989 miały znaczące negatywne konsekwencje dla ich efektywności i wpływu na politykę europejską. Te problemy ograniczyły zdolność do reprezentowania spójnych stanowisk, współdziałania z innymi grupami partyjnymi oraz budowania jednolitej narracji, wpływając negatywnie na różne aspekty ich działalności. W konsekwencji utrudnione było osiągnięcie konsensusu w kluczowych dla polityki Wspólnot Europejskich obszarach, takich jak projekt nadchodzącej reformy, plany rozszerzenia Wspólnot czy relacje z chylącym się ku upadkowi „blokiem wschodnim”³⁴³.

3.4. „Europa Regionów” w programie wyborczym z 1989 roku

Kampania Zielonych do Parlamentu Europejskiego w 1989 roku w dalszym ciągu naznaczona była zaciętym sporem między „fundamentalistami” a „realistami”. Pierwsi proponowali niezmiennie strategię opartą na ruchach i inicjatywach społecznych, pozostaniu przy pryncypiach „głębokiej ekologii” oraz „pracy u podstaw”, a także prymacie polityki regionalnej i krajowej nad europejską. Wyrażali się negatywnie na temat funkcjonowania systemu politycznego Wspólnot Europejskich oraz zwracali uwagę na bardzo słabą legitymizację Parlamentu Europejskiego, którego nie traktowali jako instytucji w pełni demokratycznej. W związku z tym wyrażali przekonanie, że udział ugrupowań ekologicznych w wyborach europejskich w najgorszym wypadku jest sprzeczne z oddolnymi celami ruchu, w najlepszej zaś służy jedynie wyrażaniu funkcji ekspresywnej i krytyce funkcjonowania Wspólnot „od wewnątrz”. Nastawieni pragmatycznie „realiści” natomiast dostrzegali w polityce parlamentarnej (na przykład w udziale w wyborach europejskich) szansę na realny wpływ na politykę zachodniej Europy oraz propagowanie idei ekologizmu. W 1989 roku stanowisko to było uzasadnione z powodu kilku istotnych czynników. Należały do nich: doświadczenie zdobyte przez

³⁴² Tamże.

³⁴³ Tamże.

przedstawicieli ruchu wchodzących w skład The Rainbow Group w II kadencji Parlamentu Europejskiego (1984-1989) oraz wzrost zainteresowania problematyką ekologiczną wśród społeczeństw zachodnioeuropejskich, które potencjalnie mogło przełożyć się na większe poparcie dla Zielonych. Mimo że „realiści” - podobnie jak „fundamentaliści” - również zdecydowanie negatywnie wyrażali się o strukturach Wspólnot Europejskich, to jednak zakładali możliwość ich reform. Zasiadający w Parlamencie Europejskim deputowani Zielonych mogli bowiem - idąc tym tokiem argumentacji - wpływać na wspólnotowe ustawodawstwo, wносить na agendę nieporuszane dotąd zagadnienia ekologiczne, oraz stanowić grupę nacisku i „pas transmisyjny” pomiędzy reprezentacją Zielonych w Parlamencie Europejskim a partiami i ruchami ekologicznymi na szczeblach narodowych. Ze względu natomiast na wysokie zdolności koalicyjne pomiędzy pragmatycznie nastawionymi politykami Zielonych a ugrupowaniami „lewicowo-libertarialnymi”, istniała możliwość tworzenia długo i krótkofalowych sojuszy dotyczących niektórych ważnych dla Zielonych obszarów programowych (na przykład ochrona środowiska, pacyfizm i antymilitaryzm, ochrona mniejszości, sprzeciw wobec energii jądrowej i broni atomowej, demokracja oddolna), co udowodniło funkcjonowanie złożonej zarówno z „ekologów”, jak i „radykałów” frakcji parlamentarnej The Rainbow Group w latach 1984-1989³⁴⁴.

Spory ideowe i strategiczne uniemożliwiały w znacznym stopniu wypracowywanie spójnej europejskiej platformy programowej, co jednak nie oznaczało całkowitego braku współpracy w tym zakresie. Mimo tego przed trzecimi bezpośrednimi wyborami do Parlamentu Europejskiego przedstawiciele partii ekologicznych podpisali na zjeździe w Brukseli *Wspólne Stanowisko Europejskich Zielonych na wybory do Parlamentu Europejskiego 1989*³⁴⁵. Podobnie jak poprzedni manifest programowy sprzed pięciu lat, tak i ten miał charakter kontestacyjny i emanował programem „negatywnym”, jednak nie ograniczał się wyłącznie do niego. Po raz kolejny punktem wyjścia była dla jego autorów gruntowna krytyka funkcjonowania systemu politycznego Wspólnot Europejskich i wchodzących w jego skład systemów politycznych państw członkowskich.

³⁴⁴ M.N. Franklin, W. Rudig, *The green voter in the 1989 european elections*, "Environmental Politics" nr 4/1992, s. 129-159; J. Curtice, *The 1989 European election: Protest or green tide?*, "Electoral Studies" nr 3/1989, s. 217-230.

³⁴⁵ Sygnatariuszami dokumentu było czterech reprezentantów (sekretarzy) zrzeszenia The European Greens: Bruno Boisierre (Francja), Leo Cox (Belgia), Per Gahrton (Szwecja) i Sara Parkin (Wielka Brytania). Zob.: *The European Greens, Common Statement of The European Greens for the 1989 Elections to the European Parliament*, Bruksela 1989, s. 2.

Wstęp manifestu zawiera w sobie ogólne określenie pożądanej wizji politycznej Wspólnot. Zieloni opowiedzieli się w nim za „nową koncepcją dla Europy – Europy regionów autonomicznych bez granic”. Miałyby ona mieć „zdecentralizowaną strukturę oraz demokratyczną i społeczną organizację zgodną z zielonymi zasadami — na przykład regiony z samostanowieniem, lokalną produkcję na lokalne potrzeby przy użyciu energooszczędnych, nie zanieczyszczających środowiska metod produkcji”. Ten typ ustroju uważali Zieloni zgodny z wymogami przyszłości, która będzie definiowana przez konieczność rozwiązywania problemów o charakterze transregionalnym. Wśród nich główne zagrożenie upatrywali w problemach ekologicznych i zanieczyszczeniu środowiska naturalnego. Z tego powodu w opinii Zielonych jedynie Europa oparta na politycznej autonomii regionów ma szansę sprostać wyzwaniom nadchodzących czasów. Idea „Europy regionów” została przeciwstawiona koncepcji „superpaństwa” (*European Superstate*), która staje się – w opinii autorów manifestu – koncepcją dominującą³⁴⁶.

System polityczny Wspólnot Europejskich został w dalszej części wstępu przedstawiony jako „Europa biznesu” (*Europe of business*) dążąca do stania się „nowym mocarstwem gospodarczym i militarnym” kosztem rozwoju ekologicznego, społecznego i demokratycznego. Co warte zaznaczenia, Zieloni postawili sobie za cel wspieranie w państwach niebędących członkami EWG – Danii, Austrii, Szwecji, Finlandii czy Szwajcarii – tych środowisk politycznych, które kontestują akcesję ich krajów do Wspólnot. W kontekście polityki wobec państw spoza Wspólnot podkreślono konieczność wykorzystania „obecnego klimatu pierestrojki” do nawiązania dialogu ze Związkiem Radzieckim oraz państwami bloku wschodniego – Węgrami, Polską, Jugosławią i Czechosłowacją³⁴⁷.

Dokument programowy wymieniał w dalszej części jedenaście priorytetowych dla Zielonych obszarów europejskiej polityki. W tekście zostały one wymienione jako: zrównoważona gospodarka; międzynarodowa solidarność; środowisko; energia; transport; biotechnologia; rolnictwo; kobiety i mężczyźni; praca; prawa człowieka; rozbrojenie i demilitaryzacja.

Punktem wyjścia dla postulatów dotyczących polityki gospodarczej było dla Zielonych uznanie, że istotnym problemem społecznym są nierówności majątkowe i niesprawiedliwa redystrybucja dóbr. Jak jednak zaznaczono w dokumencie, nierówność

³⁴⁶ The European Greens, dz. cyt., s. 1.

³⁴⁷ Tamże.

ta dotyczy nie tylko rozwarstwieniem klas społecznych, ale również pokoleń (nierówność międzygeneracyjna) oraz całej ludzkości (nierówność w skali globalnej). Aby temu przeciwdziałać, Zieloni opowiadali się za odejściem od klasycznego w ekonomii paradygmatu wzrostu i logiki zysku na rzecz ogólnego dobrobytu społecznego, który powinien być udziałem jak największej części społeczeństwa³⁴⁸.

W przeciwieństwie do wielu europejskich partii lewicowych głównego nurtu, Zieloni opowiadali się co prawda za koniecznością istnienia wysokich podatków, jednak jedynie dla tych przedsiębiorstw, sektorów gospodarki, produktów i usług, które przyczyniają się do degradacji środowiska naturalnego, szkodenia ludzkiemu zdrowiu oraz utrwalaniu niesprawiedliwych relacji społecznych (na przykład handel europejskich koncernów z krajami Trzeciego Świata). Z kolei w innych dziedzinach życia gospodarczego Zieloni byli wówczas w awangardzie postulatów mówiących o konieczności obniżania podatków – w szczególności dla gałęzi gospodarczych wykorzystujących odnawialne źródła energii i dla ekologicznych produktów i usług. Głównym zatem wyznacznikiem determinującym system podatkowy w skali europejskiej powinien być czynnik ekologiczny³⁴⁹.

Kolejnym priorytetowym dla Zielonych w 1989 roku obszarem polityki były relacje międzynarodowe. Nie były one jednak rozumiane w klasycznym rozumieniu tego terminu – wyłącznie jako stosunki pomiędzy władzami poszczególnych państw czy innych podmiotów prawa międzynarodowego. Głównym wyznacznikiem prowadzenia polityki międzynarodowej był dla Zielonych w omawianym okresie dobrostan społeczeństw – nie tylko europejskich, ale również tych zamieszkujących kraje Trzeciego Świata. Podstawową motywacją dla prowadzenia relacji z innymi państwami powinna być nie tradycyjnie ujmowana siła państwa (*hard power* i *soft power*) i wymierne interesy gospodarcze, ale międzynarodowa solidarność. Postulat ten – tak charakterystyczny dla nabierającego na znaczeniu od przełomu lat 80. i 90. ruchu alterglobalistycznego i antyglobalistycznego – sprzeciwiał się zarówno „realistycznej” wizji relacji międzynarodowych, jak i rosnącej w siłę i zyskującej na popularności ideologii neoliberalizmu. Ten ostatni, według jego krytyków, ogranicza się do traktowania przez Zachód państw Południa jako intratnych oraz podporządkowanych politycznie i gospodarczo rynków zbytu³⁵⁰.

³⁴⁸ Tamże, s. 2.

³⁴⁹ Tamże.

³⁵⁰ Tamże, s. 2-3.

Postulat prymatu solidarności w relacjach międzynarodowych był dla Zielonych okazją do zmanifestowania w omawianym dokumencie swojej niechęci dla politycznej i ideologicznej spuścizny Europy Zachodniej. Podkreślono w tym kontekście zagadnienie konsekwencji kolonializmu oraz jego kontynuacji w postaci neokolonializmu³⁵¹.

Bogactwo Europy Zachodniej (jak również Stanów Zjednoczonych, Kanady, Japonii i niektórych państw należących do OPEC) zostało w dokumencie skonfrontowane z ubóstwem zdecydowanej większości populacji globu. Zwrócono uwagę na nieakceptowalny dla Zielonych fakt, że około 50 proc. ludzkości kontroluje zaledwie 5 proc. światowego PKB, a około miliona ludzi żyje w nędzy i cierpi głód. Tego stanu rzeczy autorzy manifestu upatrują właśnie w przeszłych podbojach kolonialnych i obecnym neokolonialnym podporządkowywaniu sobie przez Zachód krajów Trzeciego Świata. Cel ten realizują nie tylko rządy poszczególnych państw, ale również instytucje finansowe, takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Bank Światowy. W konsekwencji stosunki międzynarodowe sprowadzone zostały w omawianym dokumencie do relacji „opresji” krajów Trzeciego Świata przez bogaty Zachód. Służyć jej mają wspomniane instytucje finansowe oraz promowane przez niekorzystne dla najuboższych państw międzynarodowe umowy polityczne i handlowe³⁵².

Gwałtownej krytyce poddane zostały przez Zielonych założenia konwencji z Lome. To umowy podpisywane począwszy od roku 1975 w stolicy Togo pomiędzy EWG a kilkudziesięcioma krajami zrzeszonymi w Organizacji Państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku (ACP, obecnie OACPS). Miały one regulować relacje gospodarcze pomiędzy państwami EWG (głównie Wielką Brytanią, Francją, Belgią i Holandią) a ich byłymi koloniami³⁵³. Według Zielonych pozycja państw europejskich wobec partnerów spoza kontynentu jest na mocy tych umów na tyle uprzywilejowana, że można wskazywać jedynie na formalną (*formal independence*), a nie realną niepodległość tych drugich. W omawianym manifeście programowym wskazano, że „konwencje z Lome raczej utrwalają neokolonialne wzorce handlowe między Wspólnotami Europejskimi a krajami AKP, niż umożliwiają krajom AKP osiągnięcie ekonomicznej samowystarczalności”³⁵⁴. W odniesieniu do trwających wówczas negocjacji co do kształtu czwartej konwencji z Lome (podpisanej ostatecznie w grudniu 1989 roku) dokument stwierdzał dalej, że

³⁵¹ Tamże.

³⁵² Tamże.

³⁵³ G. Mazur, *Relacje Unii Europejskiej z krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku*, Warszawa 2013, s. 93-125.

³⁵⁴ The European Greens, dz. cyt., s. 3.

„Europejscy Zieloni sprzeciwiają się wszelkiemu ujednoczeniu polityki EWG z polityką Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego”. To właśnie w tym okresie obie te instytucje finansowe – obok powołanej do życia w 1994 Światowej Organizacji Handlu – stały się nie tylko dla Zielonych, ale również rodzących się ruchów alter- i antyglobalistycznych symbolem neokolonializmu i negatywnych skutków ideologii neoliberalizmu³⁵⁵.

Kolejne zawarte w omawianym dokumencie zagadnienia programowe – środowisko, energia, transport, biotechnologia i rolnictwo – odnosiły się już bezpośrednio do problemu leżącego w kręgu największego zainteresowania Zielonych: ekologii. Odnośnie tematu środowiska naturalnego, autorzy dokumentu stwierdzili, że troska o nie powinna stać się dla elit politycznych oraz opinii publicznej najwyższym priorytetem. Wyrazili swoje zaniepokojenie tym, że wspólnotowe przepisy dotyczące polityki ekologicznej są traktowane przez europejskie elity jako „potencjalne bariery handlowe”. Z kolei w treści projektu Jednolitego Aktu Europejskiego punkty odnoszące się do zagadnień ekologicznych i społecznych są niedoreprezentowane względem zapisów o ekonomii i polityce gospodarczej³⁵⁶.

W programie z 1989 roku Zieloni wysunęli postulat powołania do życia niezależnej (ale dotowanej z funduszy wspólnotowych) europejskiej agencji mającej za zadanie monitorowanie stanu środowiska naturalnego oraz ocenę wpływu gospodarki i polityki gospodarczej na środowisko (*European Environmental Impact Assessment Agency*). Zaproponowali również przyznanie regionom Wspólnot prawa do zakazu importu produktów uznanych za szkodliwe dla ludzkiego zdrowia oraz szkodzącym środowisku naturalnemu. Miałoby to na celu walkę ze zjawiskiem „ekologicznego dumpingu” (*ecological dumping*) związanego z brakiem kontroli importowanych produktów pod względem ich negatywnego oddziaływania na lokalny ekosystem (na ludzi, faunę i florę). Środkiem zaradczym tego stanu rzeczy ma być powstanie w ramach Wspólnot „ekoregionów” (*eco-regions*). Według Zielonych jedynie Europa oparta na idei regionów i charakteryzująca się zdecentralizowaną formą procesów decyzyjnych byłaby w stanie zapewnić realizację priorytetu polityki: zachowania bioróżnorodności środowiska naturalnego³⁵⁷.

³⁵⁵ Tamże.

³⁵⁶ Tamże, s. 3-4.

³⁵⁷ Tamże.

Wśród istotnych problemów środowiskowych autorzy dokumentu wskazali zanieczyszczenie akwenów, w szczególności Morza Północnego oraz Śródziemnego. Przed europejską polityką – wedle autorów dokumentu – staje konieczność wprowadzenia zakazów korzystania z wpływających do mórz nawozów sztucznych, pestycydów oraz toksycznych odpadów. Charakter radykalny – ale jednocześnie „najszybszy, najbezpieczniejszy i najtańszy” (*the quickest, safest and cheapest*) – ma również postulowane remedium na zanieczyszczenie powietrza. Jest nim drastyczne ograniczenie produkcji oraz konsumpcji energii elektrycznej³⁵⁸.

Dalsza część dokumentu poświęcona jest pożądanej polityce energetycznej. Podobnie jak inne dziedziny życia politycznego, powinna być ona według Zielonych podporządkowana idei ochrony środowiska. Autorzy dokumentu domagali się zamrożenia inwestycji i badań związanych z technologią nuklearną, jako potencjalnie śmiertelnością i zagrażającą ludzkości. Została ona scharakteryzowana jako „przestarzała, droga, nieludzka i niebezpieczna”. Budżety państw powinny być w zamian przesunięte na inwestycje dotyczące energii odnawialnej pochodzącej z promieni słonecznych, wiatru i fal morskich. Zieloni wysunęli również postulat likwidacji Euratomu. Przeznaczane dotychczas na tę organizację fundusze powinny być relokowane na badania i rozwój wydajnych, niezaczyszczających środowiska innowacyjnych rozwiązań energetycznych³⁵⁹.

Polityka transportowa powinna być oparta na rewitalizacji istniejących sieci dróg wodnych (kanały i żegluga przybrzeżna) i rozwijaniu sieci kolejowej. Obie formy transportu europejscy Zieloni postrzegali w omawianym okresie jako generujące minimalne zanieczyszczenia i przyjazne dla środowiska – w przeciwieństwie do szkodliwego dla atmosfery i emitującego spaliny transportu drogowego i lotniczego. Za przykład szkodliwych dla ekosystemu inwestycji transportowych, które powinny być wygaszane, wskazano w omawianym dokumencie połączenia drogowe pod kanałem La Manche (Wielka Brytania, Francja), most Store Baelt (Dania) czy tunele drogowe w Alpach³⁶⁰.

Dużo uwagi poświęcili Zieloni kwestiom związanym z biotechnologią i polityką rolną jako istotnymi dziedzinami leżącymi w kompetencji Wspólnot Europejskich i jednocześnie jako ważnym elementem postulowanej polityki ekologicznej. Gwałtownej

³⁵⁸ Tamże, s. 4.

³⁵⁹ Tamże.

³⁶⁰ Tamże.

krytyce została poddana idea inżynierii biologicznej polegająca na wprowadzeniu na rynek spożywczy genetycznie modyfikowanych płodów rolnych (GMO). Pierwszy z wymienianych w dokumencie powodów takiej postawy dotyczy potencjalnych zagrożeń GMO dla człowieka i przyrody, które nie były wówczas poznane. Drugi powód dotyczy jednego z głównych założeń ideologii ekologizmu, który mówi, że każda istota żywa – roślina, zwierzę lub człowiek – posiada niezbywalną godność i podmiotowość, której człowiek nie ma prawa naruszać. A właśnie za niedopuszczalną ingerencję w prawa przyrody (rozumiane zgodnie z założeniami ideologii ekologizmu „prawo naturalne”) uznają Zieloni na przykład modyfikację genetyczną warzyw czy owoców. Autorzy dokumentu postulowali w związku z tym zakaz patentowania zmodyfikowanych gatunków roślin, który to proceder jest nie tylko nieetyczny, ale również poważnie zagraża słabo rozwiniętym gospodarkom państw Trzeciego Świata. Zieloni wskazali, że główną winę za próby patentowania produktów rolnych ponoszą „potężne korporacje ponadnarodowe”, które dążą do uzależnienia od siebie „rolnictwa na całym świecie”³⁶¹.

Oprócz prawnego zakazu modyfikacji genetycznych organizmów żywych, Zieloni postulowali w omawianym okresie konieczność wprowadzenia do firm z branży biotechnologicznej kodeksów etycznych regulujących najbardziej kontrowersyjne przejawy manipulacji genetycznych (na przykład działania na ludzkich zarodkach). Zieloni wskazali jednocześnie na potrzebę ogólnoeuropejskiej debaty na temat rosnącej roli biotechnologii na środowisko i życie społeczne³⁶².

Bodaj najbardziej gwałtowna krytyka w programie Zielonych w 1989 roku została wysunięta pod adresem Wspólnej Polityki Rolnej. Warto w całości przytoczyć fragment odnoszący się do tego obszaru kompetencji Wspólnot Europejskich: „Po 30 latach wspólnej polityki rolnej [jej] skutki są katastrofalne. WRP ma na celu przekształcenie Europy w aglomerację kilku firm agrobiznesu. Zmusza to rolników do coraz większego uprzemysłowienia i produkcji chemicznej. To uprzemysłowienie rolnictwa jest jedną z głównych przyczyn zanikania coraz większej liczby gatunków roślin. WPR zwiększa nierównowagę społeczną wśród rolników. WPR służy nie rolnikom, a korporacjom agrobiznesu. Przechowywanie, administracja, dystrybucja, przekształcenie nadwyżek zużywa obecnie aż 75 proc. budżetu WRP. Niedociągnięcia systemu zostały uwydatnione przez dowody masowych oszustw. Każdy nowy nacisk na racjonalizację i centralizację

³⁶¹ Tamże, s. 5.

³⁶² Tamże.

przynosi nowe zyski przemysłowi chemicznemu i maszynowemu, ale nie rolnikom i konsumentom. WPR niszczy ekologiczne sposoby gospodarowania, zdecentralizowane systemy dystrybucji. i zdrowej żywności oraz stara się przystosować naturę do przemysłu”³⁶³.

Remedium dla „katastrofalnych skutków” funkcjonowania Wspólnej Polityki Rolnej widzieli Zieloni w: wspieraniu i promocji rolnictwa ekologicznego; ograniczeniu stosowania pestycydów, chemikaliów i hormonów w rolnictwie i hodowli zwierząt; wprowadzenia zakazu inżynierii genetycznej w polityce rolnej; promowaniu samowystarczalności regionów w produkcji rolnej; zniesieniu wszelkich bezpośrednich i pośrednich subsydiów eksportowych pogrążających rolnictwo krajów Trzeciego Świata; dostosowaniu celów działania Wspólnej Polityki Rolnej do potrzeb małych i średnich gospodarstw rolnych, nie zaś koncernów agrobiznesu³⁶⁴.

Kolejny obszar programowy, jaki Zieloni podkreślali w omawianym dokumencie, dotyczył równouprawnienia płci. Przedstawione zostały w tym kontekście poglądy charakterystyczne dla feminizmu drugiej fali. Punktem wyjścia było twierdzenie, że u progu lat 90. w Europie „kobiety i mężczyźni wciąż czekają na równouprawnienie w większości dziedzin swojego życia”. Równouprawnienie jest w dokumencie definiowane jako taka sama swoboda wyboru reprezentantów obu płci w obliczu decyzji dotyczących obszarów życia zawodowego (równość płac), prawodawstwa, życia prywatnego, edukacji, reprodukcji i seksualności, zdrowia. Wśród najważniejszych postulatów Zielonych w programie z 1989 roku znalazły się: zniesienie wszelkich form kryminalizacji aborcji jako nieodłącznego elementu „nieograniczonego prawa kobiet do decydowania o własnym ciele”; wzmocnienie ochrony przez państwa ofiar gwałtów i molestowania; położenie kresu prawnego rozróżniania gwałtów pozamałżeńskich i małżeńskich; zwiększenie środków na instytucje zajmujące się samotnymi matkami; umożliwienie rodzicom obojga płci „szansy na połączenie opieki nad dziećmi z pełnym i satysfakcjonującym życiem poza domem”³⁶⁵.

W kwestiach dotyczących polityki pracy i zatrudnienia Zieloni zwrócili uwagę w pierwszej kolejności na niebezpieczeństwo gwałtownego wzrostu bezrobocia spowodowanego reformą Wspólnot (późniejszy traktat z Maastricht). Zaproponowali oni w tym kontekście ogólny postulat większego nacisku polityki zatrudnienia na ochronę

³⁶³ Tamże.

³⁶⁴ Tamże.

³⁶⁵ Tamże, s. 6.

osób bezrobotnych. Jednak główny punkt ciężkości w odniesieniu do programu wobec pracy i zatrudnienia położyli Zieloni w rozróżnieniu na korzystną dla rozwoju człowieka i środowiska „dobrą pracę” (*good work*), a szkodzącą ekosystemowi pracę szkodliwą. Zwrócili uwagę na konieczność przekształcenia przemysłu, który powinien być oparty o bardziej naturalne procesy produkcji (redukcja generowanych odpadów, powszechne wprowadzenie recyklingu, zredukowanie toksycznych chemikaliów). Jednym z wyznaczników „dobrej pracy” powinno być również jej ograniczenie w stosunku do czasu wolnego – Zieloni postulowali skrócenie godzin pracy zawodowej w skali tygodnia zgodnie z ideą *work-life balance*³⁶⁶.

Dużo miejsca poświęcono w dokumencie programowym z 1989 roku koncepcji praw człowieka (*human rights*). Zawarta w nim diagnoza dotycząca stanu praw i swobód obywateli w państwach członkowskich Wspólnot jest jednoznacznie negatywna. W odniesieniu do obywateli krajów europejskich zwrócono uwagę na rozszerzanie inwigilacji, kompetencji służb i kontroli policyjnej nad społeczeństwem. Za przykład potwierdzający to przeświadczenie podano intensyfikację działań i zwiększenie kompetencji wewnętrznej grupy ds. bezpieczeństwa Rady Europejskiej TREVI (fr. *Terrorisme, Radicalisme, Extremisme, Violence Internationale*)³⁶⁷. Zieloni zwrócili uwagę, że systemy „rejestracji, nadzoru i restrykcji policyjnych we wszystkich krajach Europy Zachodniej są najbardziej dotkliwe dla imigrantów zarobkowych”. W tym kontekście poddano jednoznacznej krytyce dyskryminację imigrantów i uchodźców, polegającą na pozbawianiu ich praw demokratycznych (trudności w uzyskaniu azylu politycznego czy rezydentury, nierówne traktowanie przez system prawny). Autorzy dokumentu negatywnie ocenili również Układ z Schengen, który w ich mniemaniu umożliwia państwom-sygnatariuszom „zupełne zamknięcie granic dla uchodźców szukających pomocy i azylu”³⁶⁸.

W omawianym dokumencie stwierdzono, że problemem jest nie tylko dyskryminacja prawna (formalna) wyrażająca się w nierównym traktowaniu obywateli państw Wspólnot i migrantów czy uchodźców, ale również ta mająca charakter społeczny i polityczny. Zieloni stwierdzili w programie z 1989 roku, że „w wielu częściach Europy nasila się rasizm i ksenofobia”. Według polityków partii ekologicznych problem ten był dla

³⁶⁶ Tamże.

³⁶⁷ J. Starzyk-Sulejewska, *Implementacja współpracy policyjnej w sprawach karnych*, [w:] W.M. Góralski (red.), *Unia Europejska. Tom II. Gospodarka - Polityka - Współpraca*, Warszawa 2007, s. 249-250.

³⁶⁸ The European Greens, dz. cyt., s. 6-7.

ówczesnego stanu Europy tak wyraźny, że posłużyli się w odniesieniu do niego terminem „euroszowinizm”. Zwrócono mimo wszystko na pozytywny aspekt przestrzegania praw człowieka w Europie Zachodniej – zniesienie w wielu krajach stosowania kary śmierci. I to właśnie na rządach tych państw powinna spoczywać – według Zielonych – szczególna misja „otwartego protestowania przeciwko karze śmierci wszędzie tam, gdzie jest ona stosowana”³⁶⁹.

W obszarze polityki obronnej postulaty Zielonych można w omawianym okresie uznać – w porównaniu z programem ugrupowań głównego nurtu zachodnioeuropejskiej polityki – jako daleko posunięte czy wręcz radykalne. W dokumencie z 1989 roku poddano gwałtownej krytyce próby zacieśniania integracji wojskowej pomiędzy państwami Wspólnot w ramach Unii Zachodnioeuropejskiej³⁷⁰ oraz projekty wzmocnienia zachodnioeuropejskiej flanki NATO³⁷¹. Wyrażono jednocześnie niepokój tym, że EWG ma ambicje rozszerzyć swoje kompetencje o obszary związane ze współpracą militarną. W tym kontekście cel swojej działalności określili Zieloni jako „maksymalną dezintegrację militarną między państwami Europy Zachodniej” (*We are campaigning for a maximum of military disintegration between the Western European states*). Autorzy manifestu zadeklarowali, że wykorzystają zbliżającą się kampanię wyborczą do „wywołania społecznego sprzeciwu wobec zacieśniania europejskiej współpracy wojskowej i zakwestionowania zasadności >>modernizacji<< NATO oraz do wywarcia presji na rządy Europy Zachodniej, aby odpowiedziały zgodnie z sowieckimi inicjatywami rozbrojeniowymi”³⁷².

Przedstawiając ówczesne poglądy Zielonych na politykę obronną trzeba wspomnieć o przełomowym dla geopolityki Europy czasie, w którym tworzony był omawiany dokument programowy. W momencie jego sygnowania przez europejskie ugrupowania ekologiczne (13 marca 1989 roku) polityczna mapa kontynentu była wciąż jeszcze podzielona na dwa przeciwstawne bloki, które dzieliła upadająca już powoli, ale istniejąca jeszcze „żelazna kurtyna”³⁷³. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje porównanie stosunku Zielonych do reprezentantów tych bloków – USA, NATO i

³⁶⁹ Tamże, s. 7-8.

³⁷⁰ M. Madej, *Unia Zachodnioeuropejska (UZE) - sukces czy porażka?*, „Świat Idei i Polityki” nr 11/2012, s. 55.

³⁷¹ R. Kupiecki, *Siła i solidarność. Strategia NATO 1949-1989*, Warszawa 2009, s. 301-308.

³⁷² Z. Lachowski, *Nuklearne rozbrojenie i nieprolifracja: geneza, stan i perspektywy*, „Bezpieczeństwo Narodowe” nr 27/2013, s. 67-69.

³⁷³ A. Gruszczyk, *Rozpad ZSRR*, [w:] M. Bankowicz, dz. cyt., s. 617-628; M. Bankowicz, „*Jesień Narodów*”, [w:] tenże (red.), dz. cyt., s. 629-640.

Wspólnot Europejskich z jednej strony oraz chylącego się ku upadkowi ZSRR. O ile polityka mocarstw zachodnich była przez czołowych działaczy ugrupowań ekologicznych postrzegana jako ekspansywna, agresywna i stwarzająca niebezpieczeństwo konfrontacji z blokiem wschodnim, o tyle ta prowadzona ówczesnie przez ZSRR jako pojednawcza i pokojowa. Przychylnie odebrane zostały wspomniane wcześniej radzieckie „inicjatywy rozbrojeniowe”, w których Zieloni widzieli optymistyczny krok w stronę realnej demilitaryzacji kontynentu. Konfrontacyjna polityka dwóch mocarstw zachodnioeuropejskich – Francji i RFN – zestawiona zatem została z pojednawczymi dążeniami ZSRR. Autorzy manifestu stwierdzili, że „zamiast budować nowy blok militarny w ramach NATO, państwa te [Francja i RFN] powinny pozytywnie odpowiedzieć na sowieckie inicjatywy rozbrojeniowe albo wspólnie, albo, jeśli to niemożliwe, niezależnymi, jednostronnymi krokami”³⁷⁴.

Obok powyższych typowych postulatów pacyfistycznych i antimilitarystycznych Zieloni w tradycyjny już dla siebie sposób odnieśli się do niebezpieczeństw związanych z polifercją broni jądrowej. W tym kontekście krytyka również skierowana została na głównych decydentów w NATO: „Dzisiejsze sowieckie inicjatywy są wspaniałą okazją do zakończenia wyścigu zbrojeń, a nawet odwrócenia go w wyścig rozbrojenia. Ale NATO już planuje nowe >>modernizacje<< w dziedzinie broni jądrowej i konwencjonalnej”³⁷⁵.

³⁷⁴ The European Greens, dz. cyt., s. 8.

³⁷⁵ Tamże.

Rozdział 4.

Od eurosceptycyzmu do proeuropeizmu: Zieloni w latach 1989-2004

4.1. Narodziny ruchu Zielonych w Europie Środkowo-Wschodniej

W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1989 roku Zieloni osiągnęli sukces, który nie bez przesady można określić mianem spektakularnego. Ogółem poparcie dla ugrupowań ekologicznych wzrosło z 2,5 proc. do 7,5 proc. w ciągu pięciu lat. Największy wzrost poparcia zanotowali Zieloni w Wielkiej Brytanii, których wynik - 14,9 proc. głosów - był najlepszym, jaki kiedykolwiek ugrupowanie The Ecology Party (w 1990 roku przemianowane na Green Party)³⁷⁶ uzyskało w wyborach na poziomie lokalnym, krajowym i europejskim. Paradoksalnie jednak, ze względu na opisaną wcześniej specyfikę brytyjskiego systemu wyborczego (jednomandatowe okręgi wyborcze), nie przełożyło się to na ani jeden mandat i miejsce w Parlamencie Europejskim³⁷⁷.

W przypadku innych ugrupowań wysokie poparcie przełożyło się już na zdobycie mandatów. Zieloni z RFN (Die Grünen) i Francji (Les Verts) uzyskali po osiem miejsc w nowym Parlamencie. Dobry wynik - pomimo podziału na dwie listy wyborcze - uzyskali Zieloni z Włoch, zdobywając łącznie pięć mandatów. Do Parlamentu Europejskiego dostali się również przedstawiciele z Belgii - zarówno ugrupowanie Agalev, jak i Ecolo zanotowały bardzo wysokie poparcie elektoratu, co przełożyło się łącznie na trzy miejsca. Mandaty uzyskali również Zieloni z Holandii (zachowali oni dwa miejsca w Parlamencie) oraz Portugalii i Hiszpanii (po jednym mandacie)³⁷⁸.

Na sukces Zielonych złożyły się czynniki dotyczące zarówno zachowań elektoratu, jak i programu oraz strategii ugrupowań ekologicznych. Pierwszym z nich był ogólcuropejski trend wzrostu zainteresowania problemami ochrony środowiska

³⁷⁶ W 1990 roku ugrupowanie The Ecology Party podzieliło się na trzy niezależne partie brytyjskie: Green Party of England and Wales (Wielka Brytania i Walia), Scottish Greens (Szkocja) i Green Party Northern Ireland (Irlandia Północna). Na temat ewolucji ugrupowań ekologicznych w Wielkiej Brytanii zob.: A. Dańda, *System partyjny Wielkiej Brytanii*, [w:] B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, Kraków 2010, s. 372; N. Carter, *The Green Party: Emerging from the Political Wilderness?*, „British Politics” nr 3/2008, s. 223-240; J. Dennison, *The Greens in British Politics. Protest, Anti-Austerity and the Divided Left*, Nowy Jork 2016, s. 1-10; A. McCulloch, *The green party in England and Wales: Structure and development: The early years*, „Environmental Politics” nr 1/1992, s. 418-436.

³⁷⁷ C.A. Rootes, *Environmentalism and Political Competition: The British Greens in the 1989 Elections to the European Parliament*, „Politics” nr 11(2)/1991, s. 39-44; J. Burchell, *Here come the greens (again): The green party in Britain during the 1990s*, „Environmental Politics” nr 9/2000, s. 145-150.

³⁷⁸ O. Niedermayer, *The 1989 European elections: campaigns and results*, „European Journal of Political Research” nr 19/1991, s. 3-16.

naturalnego oraz zrównoważonego rozwoju. Z kolei sami Zieloni zapracowali na swój wynik wyborczy skoncentrowaniem się na strategii “realistycznej”: zawieraniem sojuszy z ugrupowaniami spoza rodziny ugrupowań ekologicznych oraz pragmatyzmem, na który przed wyborami postawiły zarówno partie wchodzące w skład GRAEL (“profesjonalne” kampanie wyborcze Zielonych w RFN i Belgii)³⁷⁹, jak i Zieloni z Hiszpani (Los Verdes) i Portugalii (Os Verdes). Obie z nich zdecydowały się na zbudowanie wspólnych list z regionalistami i socjalistami (lista Izquierda de los Pueblos w Hiszpanii) oraz komunistami (Portugalia)³⁸⁰, co zaowocowało wejściem do Parlamentu.

Tab. 21. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1989 roku

Państwo	Partia	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Belgia	Agalev	12,2	1
	Ecolo	16,6	2
RFN	Die Grünen	8,4	8
Francja	Les Verts	10,6	8
Irlandia	Comhaontas Glas	3,7	0
Włochy	Verdi Europe	3,8	3
	Arcobaleno	2,4	2
Luksemburg	GAP	4,3	0
	GLEI	6,1	0
Holandia	Groen Links	7,0	2
Portugalia	Os Verdes (wspólna lista z Komunistami)	14,9	1
Hiszpania	Los Verdes (wspólna lista z Izquierda de los Pueblos)	1,1	1

³⁷⁹ J. Curtice, *The 1989 European election: Protest or green tide?*, “Electoral Studies” nr 8/1989, s. 217-230; M.N. Franklin, W. Rudig, *On the Durability of Green Politics: Evidence from the 1989 European Election Study*, “Comparative Political Studies” nr 28/1995, s. 409-439.

³⁸⁰ R. Gillespie, *Spain and Portugal*, [w:] J. Lodge (red.), *The 1989 Election of the European Parliament*, Nowy Jork 1990, s. 107-125.

Wielka Brytania	Green Party	14,9	0
-----------------	-------------	------	---

Źródło: E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998, s. 90.

Tab. 22. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 1989–1994

Grupa polityczna	Mandaty	% mandatów
S - Grupa Socjalistów	198	38,22%
PPE - Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijanscy Demokraci)	162	31,27%
LDR - Grupa Liberalna, Demokratyczna i Reformatorska	45	8,69%
V - Grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim	27	5,21%
RDE - Grupa Europejskiego Sojuszu Demokratycznego	20	3,86%
ARC - Grupa Tecza w Parlamencie Europejskim	14	2,70%
CG - Unia Lewicowa	13	2,51%
DR - Grupa Techniczna Prawicy Europejskiej	12	2,32%
NI - Niezrzeszeni	27	5,21%

Źródło: *Parlament Europejski 1989-1994*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/narzedzia/widget-europejskie/1989-1994/ustepujacy-parlament/> [data dostępu: 18.03.2024].

Od upadku komunizmu w 1989 roku państwa Europy Środkowo-Wschodniej przeszły przez głębokie transformacje polityczne, społeczne i ekonomiczne. Jednym z aspektów tych przemian była rola i rozwój partii Zielonych w regionie, który różni się znacząco od ich odpowiedników w Europie Zachodniej. Warto dokładniej przyjrzeć się temu zagadnieniu.

Jak zostało już przedstawione w rozdziale drugim niniejszej pracy, okres przejścia od lat 80. do 90. XX wieku oznaczał znaczące zmiany geopolityczne w Europie, głównie ze względu na upadek Związku Radzieckiego. To wydarzenie doprowadziło do powstania nowych niezależnych krajów w Europie Środkowo-Wschodniej oraz do demokratyzacji i otwarcia się na liberalizm ekonomiczny w wielu państwach dawnego bloku wschodniego. Jesień Narodów w 1989 roku, która zakończyła istnienie bloku wschodniego i doprowadziła do upadku reżimów posttotalitarnych w Europie Środkowej, miała ogromny wpływ na geopolityczny krajobraz kontynentu. Państwa, które były kiedyś satelitami ZSRR, zaczęły oddalać się od jego wpływów, wprowadzając zmiany polityczne i ekonomiczne. Europa przestała być podzielona przez "żelazną kurtynę", a

kraje Europy Środkowo-Wschodniej dążyły do integracji politycznej, gospodarczej i obronnej z Zachodem. Ważnym elementem tego procesu była współpraca i koordynacja działań wobec Zachodu oraz wymiana doświadczeń dotyczących koniecznych reform wewnętrznych³⁸¹.

Polska, po odzyskaniu pełnej suwerenności w 1989 roku, stała przed wyzwaniem dotyczącym kierunku polityki międzynarodowej. Ważne kwestie obejmowały uregulowanie stosunków z Niemcami, wycofanie obcych wojsk, zbliżenie ze Wspólnotą Europejską, redukcję zadłużenia zagranicznego, ustalenie stosunków z sąsiadami oraz ścisłą współpracę z Czechosłowacją i Węgrami³⁸².

W tym okresie także zmieniła się definicja polityczna Europy Środkowej, z częścią jej państw dążących do przystąpienia do Unii Europejskiej. Różne organizacje międzynarodowe definiowały jej zasięg na różne sposoby, uwzględniając czynniki historyczne, kulturowe, etniczne i polityczne. Wśród organizacji międzynarodowych, które powstały w tym czasie w Europie Środkowej, znalazły się Inicjatywa Środkowoeuropejska, Grupa Wyszehradzka i Środkowoeuropejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu³⁸³.

O ile ekologizm i ruch Zielonych narodził się i od samego początku prężnie rozwijał w rozwiniętych liberalnych demokracjach Europy Zachodniej już od początku lat 70., o tyle nie było to możliwe w państwach „realnego socjalizmu”. W tym kontekście zaznaczyć należy nie tylko to, że dopiero pluralizm polityczny i demokratyzacja oraz liberalizacja polityki umożliwiła po okresie Jesieni Narodów tworzenie się całej mozaiki ideologicznej i programowej partii politycznych w państwach Europie Środkowo-Wschodniej, ale również kiełkowanie w nich zasad społeczeństwa obywatelskiego, a w konsekwencji nowych ruchów społecznych. Spośród nich swego rodzaju bazą społeczną i ideową był ruch ekologiczny, którego powstanie było w stosunku do Europy Zachodniej opóźnione o ponad dwie dekady. Mimo że pierwsze organizacje zrzeszające obrońców przyrody powstawały równoległe do przemian instytucjonalnych w Europie Środkowo-

³⁸¹ J.M. Fiszer, *Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku oraz jego konsekwencje geopolityczne dla polityki zagranicznej Polski*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” nr 19/2021, s. 19-41; D. Stark, *Od systemowej tożsamości do organizacyjnej różnorodności. Przyczynek do analizy zmiany społecznej w Europie Wschodniej*, „Studia Socjologiczne” nr 3-4/1992, s. 53-62.

³⁸² R. Kuźniar, *Geopolityka i polityka bezpieczeństwa Polski*, „Sprawy Międzynarodowe” nr 1/2008, s. 49-64.

³⁸³ A. Czarnocki, *Europa Środkowa. Europa Środkowowschodnia. Geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 1/1994, s. 23-35; J. Czaputowicz, *Multilateralna dyplomacja państw środkowoeuropejskich przed i po 1989 roku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 1/2016, s. 9-29.

Wschodniej, to jednak dynamika ich funkcjonowania i oddziaływania na systemy polityczne dawnych “demokracji ludowych” była zupełnie odmienna od analogicznych organizacji powstających w Europie Zachodniej na przełomie lat 60. i 70. Te ostatnie - jak wskazano w poprzednim rozdziale - nie tylko silnie wpłynęły na poglądy społeczne dotyczące potrzeby wprowadzenia zasad szeroko pojętej “zielonej polityki” opartej na ideologii ekologizmu, ale również w stosunkowo krótkim czasie uległy instytucjonalizacji w partii Zielonych, które już na początkowym etapie funkcjonowania (od drugiej połowy lat 70. i początku lat 80.) zaczęły osiągać pierwsze sukcesy polityczne, przede wszystkim w wyborach lokalnych (samorządowych)³⁸⁴.

Podobnie jak w okresie transformacji geopolitycznej Europy na przełomie lat 80. i 90., tak i obecnie widoczna jest silna dysproporcja pomiędzy ugrupowaniami Zielonymi w Europie Zachodniej i Europie Środkowo-Wschodniej. Różnice dotyczą: genezy partii politycznych w obu częściach kontynentu, długości ich funkcjonowania, orientacji ideologicznej, relewancji, wpływu na krajowe systemy polityczne i system polityczny Unii Europejskiej oraz doświadczenia w partycypowaniu we władzy (na szczeblach lokalnych, centralnych i europejskich), poziomu integracji z partiami głównego nurtu, spektrum programowego (w tym przede wszystkim kwestii gospodarczych), bazy społecznej i wielkości elektoratu, współpracy międzynarodowej oraz ogólnej percepcji Zielonych przez opinię publiczną (elektorat, społeczeństwo, media, partie polityczne głównego nurtu)³⁸⁵.

³⁸⁴ L. Botcheva, *Focus and Effectiveness of Environmental Activism in Eastern Europe: A Comparative Study of Environmental Movements in Bulgaria, Hungary, Slovakia, and Romania*, “The Journal of Environment & Development”, nr 5(3)/1996, s. 292-308; E.G. Frankland, *Green Revolutions? The Role of Green Parties in Eastern Europe's Transition, 1989-1994*, “East European Quarterly” nr 3/1995, s. 315-345.

³⁸⁵ M. Czaja, S. Gutowski, *Środowisko – tak, Zieloni – nie. Problematyka ochrony środowiska naturalnego w badaniach empirycznych*, “Preferencje Polityczne” nr 8/2014, s. 111-113; D. Bursac, *Być zielonym na Wschodzie: sukces i wpływ partii Zielonych w krajach postsocjalistycznych*, “Przegląd Europejski” nr 2/2022, s. 151-163; W. Rudig, *Is government good for Greens? Comparing the electoral effects of government participation in Western and East-Central Europe*, “European Journal of Political Research” nr 45/2006, s. 127-154.

Tab. 23. Różnice pomiędzy ugrupowaniami Zielonych w Europie Zachodniej i Europie Środkowo-Wschodniej

Kategoria	Zieloni w Europie Zachodniej	Zieloni w Europie Środkowo-Wschodniej
Geneza i długość funkcjonowania	Dłuższa historia, z korzeniami w ruchach społecznych lat 70. i 80.	Relatywnie nowsze, często rozwijające się po transformacjach postkomunistycznych.
Orientacja ideologiczna	Ideologia ekologizmu, orientacja lewicowa, wartości postmaterialistyczne	Orientacja centrolewicowa lub liberalna, a w państwach bałtyckich również centroprawicowa, dominacja programu bazującego na wartościach materialistycznych
Relewancja	Silna obecność w parlamentach krajowych i w Parlamencie Europejskim, często uczestniczą w rządach koalicyjnych.	Mniejsza reprezentacja parlamentarna; trudności w zdobyciu znaczącego poparcia politycznego.
Poziom integracji partiami głównego nurtu	Wysoki	Niski
Główne kwestie programowe	Szerokie spektrum kwestii ekologicznych, w tym zmiana klimatu, zrównoważony rozwój, ochrona różnorodności biologicznej.	Koncentracja na lokalnych problemach środowiskowych; kwestie ekologiczne łączone z transformacją gospodarczą i demokratyzacją.
Baza społeczna	Szeroka baza społeczna, często z silnymi powiązaniem z ruchami ekologicznymi i społecznymi.	Ograniczona baza społeczna; wyzwania w zakresie budowania wsparcia wśród elektoratu.
Współpraca międzynarodowa	Aktywna współpraca na poziomie europejskim i globalnym, część globalnego ruchu Zielonych.	Ograniczona współpraca międzynarodowa, częściowo z powodu mniejszej siły politycznej.

Program gospodarczy	Łączenie ekologii z progresywną polityką społeczną i gospodarczą.	Nacisk na lokalne problemy środowiskowe w kontekście transformacji gospodarczej i wyzwań rozwojowych.
Percepcja społeczna	Szeroko rozpoznawani i akceptowani jako istotni gracze na scenie politycznej.	W niektórych krajach nadal walczą o uznane miejsce w dyskursie politycznym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Rudig, *Is government good for Greens? Comparing the electoral effects of government participation in Western and East-Central Europe*, "European Journal of Political Research" nr 45/2006, s. 127-154; M. O'Neill, *Green Parties and Political Change in Contemporary Europe. New Politics, Old Predicaments*, Londyn 2020; V. Hlousek, L. Kopecek, *Origin, ideology and transformation of political parties: East-Central and Western Europe compared*, Londyn/Nowy Jork 2010, s. 67-86; G. Evans, *The Social Bases of Political Divisions in Post-Communist Eastern Europe*, "Annual Review of Sociology" nr 32/2006, s. 245-270; R. Markowski, *Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe*, "Communist and Post-Communist Studies" nr 3/1997, s. 221-254.

Próbując wyjaśnić powyższe różnice pomiędzy Zielonymi w Europie Zachodniej i w Europie Środkowo-Wschodniej (występujące zarówno w momencie kiełkowania ruchów ekologicznych w środkowo-wschodniej części kontynentu, jak i obecnie) należy zdaniem autora niniejszej pracy odwołać się do czynników historycznych, politycznych, społecznych, kulturowych, religijnych i gospodarczych. Ich nakreślenie pozwoli wyjaśnić powody relatywnie słabej pozycji Zielonych w Polsce, na Węgrzech czy w Estonii w odniesieniu do analogicznych ugrupowań w Niemczech, Francji czy krajach Skandynawii. Kluczem do zrozumienia odmiennych losów Zielonych w Europie Zachodniej i w Europie Środkowo-Wschodniej jest zatem odmienny tor rozwoju cywilizacyjnego obu tych części kontynentu.

Wśród czynników historycznych i politycznych decydujących o słabej pozycji Zielonych w Europie Środkowo-Wschodniej należy podkreślić tak zwany "syndrom postkomunistyczny". Postkomunizm rozumiany w sposób naukowy (a potocznie określane w Polsce również w pejoratywnej formie jako "postkomuna") to termin, który na gruncie polskim został rozwinięty i usystematyzowany przez polską socjolożkę Jadwigę Staniszkis. W swej pracy *Postkomunizm. Próba opisu* z 2001 roku autorka opisuje specyfikę ustroju polityczno-społeczno-gospodarczego, jaki powstał na skutek transformacji dawnych wschodnioeuropejskich "demokracji ludowych" w systemy demokracji liberalnych. Mimo wprowadzenia w nich instytucji i procedur demokratycznych na modłę zachodnią (demokratyzacja polityki, pluralizm, wolny rynek,

zapewnienie ram prawnych dla samorządności i organizacji społeczeństwa obywatelskiego), wciąż współistniały silne elementy dawnego systemu “realnego socjalizmu”³⁸⁶.

W literaturze naukowej postkomunizm odnosi się zarówno do polityki (niski poziom kultury politycznej, brak konsolidacji demokratycznej, zdominowanie lewej strony sceny politycznej przez ugrupowania wywodzące się bezpośrednio z dawnego systemu i zakorzenione wcześniej marksistowsko-leninowskim rozumieniu lewicowości), gospodarki (zdominowanie sektora gospodarczego przez dawną nomenklaturę państwową, daleko idąca prywatyzacja oraz liberalizacja rynku przy jednoczesnym niskim poziomie zabezpieczeń i opieki społecznej) oraz społeczeństwa (niski poziom partycypacji w życiu publicznym i politycznym, niska świadomość problemów społecznych, dominacja wartości materialistycznych za sprawą niskiego w porównaniu z Europą Zachodnią poziomu dobrobytu, silne umocowanie w wartościach tradycyjnych, religii i Kościele)³⁸⁷.

Warto zaznaczyć, że życie polityczne w systemach postkomunistycznych koncentrowało się wokół tradycyjnych ideologii - liberalizmu, konserwatyzmu, chadecji, nacjonalizmu (z wyraźnymi wpływami agraryzmu w postaci odnowionego ruchu ludowego) i stosunkowo konserwatywnej obyczajowo socjaldemokracji przy słabej pozycji ugrupowań lewicowych bazujących na nowych dla postkomunistycznej rzeczywistości, a od dawna funkcjonujących na Zachodzie elementach postmaterialistycznych, antykapitalistycznych, feministycznych, alterglobalistycznych czy właśnie ekologicznych³⁸⁸.

W przypadku postkomunistycznej Europy Środkowo-Wschodniej w inny sposób ukształtowały się również podziały socjopolityczne. Oprócz klasycznych, charakterystycznych dla skonsolidowanych demokracji zachodnioeuropejskich podziałów ideologicznych, istniał również podział na ugrupowania (i popierające je elektoraty) wywodzące się lub powiązane z dawną nomenklaturą oraz z grupami, które wcześniej stanowiły część nielegalnej i zwalczanej przez komunistyczne władze opozycji demokratycznej. W Polsce podział ten określany jest często jako “pookrągłostołowy” i

³⁸⁶ J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2005, s. 5-14.

³⁸⁷ Tamże.

³⁸⁸ H. Kitschelt, *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions*, “Party Politics”, 1(4)/1995, s. 447-472; I. Szelenyi, T. Csillag, *Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe*, “Intersections. East European Journal of Society and Politics” nr 1/2015, s. 1-31.

dotyczy stosunku do przebiegu transformacji ustrojowej przełomu lat 80. i 90. wraz z jej najważniejszymi cechami charakterystycznymi: brakiem dekomunizacji, “uwłaszczeniem nomenklatury”, daleko idącą liberalizacją gospodarki i prywatyzacją własności państwowej na modłę neoliberalną (realizowana przez środowisko Leszka Balcerowicza “terapia szokowa” czy też - jak twierdzą jej przeciwnicy - “szok bez terapii”) oraz silną pozycją dawnych elit komunistycznych, które zorientowały się na umiarkowany program socjaldemokratyczny³⁸⁹.

Tab. 24. Polityczny, gospodarczy i społeczny wymiar postkomunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej w okresie transformacji ustrojowej

Wymiar	Charakterystyka
Polityczny	Niski poziom kultury politycznej, brak konsolidacji demokratycznej, dominacja lewej strony sceny politycznej przez ugrupowania wywodzące się z dawnego systemu, zakorzenienie w marksistowsko-leninowskim rozumieniu lewicowości.
Gospodarczy	Dominacja sektora gospodarczego przez dawną nomenklaturę państwową, daleko idąca prywatyzacja i liberalizacja rynku przy niskim poziomie zabezpieczeń i opieki społecznej.
Społeczny	Niski poziom partycypacji w życiu publicznym i politycznym, niska świadomość problemów społecznych, dominacja wartości materialistycznych, silne umocowanie w wartościach tradycyjnych, religii i Kościele.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2005, s. 190-249.

Charakteryzując postkomunizm warto jednak podkreślić, że termin ten posiada również pewne wady. Nie określa chociażby swoich ram czasowych i wyraźnej cezury, kiedy etap transformacji ustrojowej ostatecznie się zakończył, a instytucje demokracji liberalnej uległy konsolidacji. Ponadto systemy polityczne poszczególnych państw Europy Środkowo-Wschodniej różnią się od siebie i każdy z nich ma swoją specyfikę. Z

³⁸⁹ J. Staniszkis, dz. cyt., s. 190-228; M. Rolski, *Krytyka Planu Balcerowicza w ujęciu Grzegorza Kołodki oraz Tadeusza Kowalika*, "Studia Ekonomiczne" nr 130/2013, s. 88-100.

tego powodu pojęcie “postkomunizm” jest przydatne jedynie wówczas, kiedy dokonuje się opisu cech wspólnych systemów politycznych tych państw, które mają źródło w transformacji ustrojowej przełomu lat 80. i 90. i uwydatniają różnice cechami ustrojów dojrzałych demokracji zachodnich³⁹⁰.

Wśród czynników społecznych decydujących o słabym poparciu dla partii Zielonych w Europie Środkowo-Wschodniej wymienić należy w opinii autora niniejszej pracy przede wszystkim:

- dominację wartości materialistycznych przy stosunkowo niskim (aczkolwiek za sprawą młodszego pokolenia rosnącym) poparciu dla wartości postmaterialistycznych - postawy społeczne skupiają się wokół problemów, takich jak wzrost gospodarczy, poprawa warunków życia na poziomie indywidualnym czy bezpieczeństwo ekonomiczne, a w mniejszym stopniu na ochronie środowiska, obronie praw człowieka czy zrównoważonym rozwoju
- akcentowanie w debacie politycznej zagadnień krajowych i lokalnych, w mniejszym zaś stopniu tych o zasięgu globalnym, co w naturalny sposób ogranicza przestrzeń programową ugrupowań akcentujących postulaty związane z kwestiami o zasięgu globalnym (np. zmiany klimatyczne, imigracja, globalne nierówności społeczne, wpływ globalnego ładu gospodarczego na politykę międzynarodową, krajową i życie obywateli)
- niski poziom partycypacji obywateli w życiu publicznym (członkostwo w partiach politycznych, związkach zawodowych, stowarzyszeniach i organizacjach pozarządowych, udział w wyborach powszechnych)
- słaby w porównaniu z Europą Zachodnią poziom rozwinięcia instytucji społeczeństwa obywatelskiego
- brak tradycji i poparcia dla idei progresywnych i neolewicowych przy jednoczesnej dominacji idei neoliberalnych zarówno wśród elit politycznych (również w ugrupowaniach określających się jako socjaldemokratyczne), jak i znacznej części społeczeństwa³⁹¹.

³⁹⁰ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii...*, dz. cyt., s. 334.

³⁹¹ J. Czapiński, *Indywidualna jakość i styl życia*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2015, s. 272-280; Centrum Badania Opinii Społecznej, *Motywacje wyborcze Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa 2021, s. 1-15; M. Rachwał, *Konwencjonalna partycypacja polityczna na poziomie ogólnokrajowym w Polsce w latach 1989-2019. Wybrane zagadnienia*, [w:] D. Maj, M. Marczevska-Rytko (red.), *Partycypacja polityczna*, Lublin 2020, s. 273-288; K. Podemski, *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 2/2014, s. 89-108; A. Chmielewski, *Polskie zjawy polityczne*, „Politeja” nr 4(67)/2020, s. 8-9.

Odnosnie czynników gospodarczych mających wpływ na niską relewancję Zielonych należy wymienić następnie czynniki gospodarcze. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej, borykających się z dziedzictwem komunizmu i transformacją gospodarczą, priorytety wyborców skupiają się na pilnych kwestiach ekonomicznych i społecznych, takich jak poziom życia, bezpieczeństwo zatrudnienia, opieka zdrowotna i systemy socjalne. Kwestie środowiskowe, mimo uznania za ważne³⁹², często traktowane są jako cele długoterminowe. W efekcie, partie Zielonych napotykać trudności w zdobywaniu poparcia, gdyż ich programy skoncentrowane na ochronie środowiska i zrównoważonym rozwoju wydają się mniej istotne w kontekście bieżących problemów ekonomicznych. Mniejsza zamożność tych krajów względem zachodnich sąsiadów wpływa na postrzeganie programów środowiskowych jako kosztownych i ryzykownych. Z drugiej strony, w krajach Europy Zachodniej, gdzie poziom życia i bezpieczeństwo ekonomiczne są wyższe, społeczeństwa są bardziej otwarte na zagadnienia środowiskowe i zrównoważony rozwój. Dzięki większej zamożności, wyborcy mogą pozwolić sobie na uwzględnianie jakości życia, w tym ochrony środowiska, jako priorytetu. Społeczeństwa te, o postmaterialistycznym nastawieniu, częściej popierają partie Zielonych, które proponują ambitne programy środowiskowe. W rezultacie, partie Zielonych w Europie Zachodniej mogą liczyć na stabilne i szerokie poparcie, odzwierciedlające zgodność ich programów z wartościami i oczekiwaniami społeczeństwa³⁹³.

Dla zrozumienia słabej relewancji ugrupowań ekologicznych w Europie Środkowo-Wschodniej niezbędne jest także uwzględnienie czynników kulturowych i religijnych. Społeczeństwa tej części kontynentu wykazują duże przywiązanie do tradycyjnych wartości, religii oraz instytucji i nauczania Kościoła (przede wszystkim w Polsce). Nauczanie hierarchów katolickich – co jest szczególnie wyraźne właśnie w Polsce – stoi w sprzeczności nie tylko z ideologią ekologizmu (który jest bardzo często krytykowany przez wpływowych kapłanów w homiliach, przekazach medialnych i oficjalnych dokumentach kościelnych), ale również z postulatami innych nurtów lewicowych wraz z ich najbardziej emblematycznymi postulatami, odnoszącymi się również do relacji państwo-Kościół. Należą do nich rozdział Kościoła od państwa, dążenie do neutralności światopoglądowej państwa, potrzeba laicyzacji przestrzeni publicznej czy ogólna krytyka

³⁹² Centrum Badania Opinii Społecznej, *Świadomość ekologiczna Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa 2020, s. 1-9.

³⁹³ A.M. Belchior, *Are green political parties more post-materialist than other parties?*, "European Societies" nr 12(4)/2010, s. 467-492.

moralności katolickiej i organów kościelnych³⁹⁴. W naturalny zatem sposób Kościół (raz jeszcze należy podkreślić, że dotyczy to w szczególności Polski) jest ideowo opozycyjny do ugrupowań ekologicznych, które oprócz wymienionych postulatów dotyczących relacji z Kościołem, akcentują program nieakceptowalny przez znaczną część hierarchii kościelnej, przede wszystkim:

- ekocentryzm (odrzuć antropocentryzm charakterystyczny dla doktryny chrześcijańskiej oraz przeświadczenia o naturalnym porządku opartym o dominację człowieka nad naturą),
- internacjonalizm i globalizm (promowanie polityki przyjaznej mniejszościom etnicznym oraz przeświadczenie o konieczności ścisłej i solidarnej współpracy wszystkich państw w rozwiązywaniu problemów o zasięgu globalnym, które stoi w opozycji do poglądów znacznej części Kościoła w Europie Środkowo-Wschodniej),
- poparcie dla progresywnych idei w obszarze etyki seksualnej (częste popieranie przez Zielonych ruchu LGBT, szerokiego dostępu do aborcji, wprowadzenia prawa umożliwiającego zawierania związków partnerskich, w tym związków jednopłciowych),
- akcentowanie haseł feministycznych, postulowanie całkowitego równouprawnienia kobiet we wszystkich dziedzinach życia i poparcie dla idei *gender*, czyli płci kulturowej (w przeciwieństwie do katolickiego przeświadczenia o istnieniu naturalnego podziału ról płciowych oraz odmiennych funkcji mężczyzny i kobiety w społeczeństwie oraz rodzinie),
- charakterystyczne dla wszystkich nurtów lewicowych przeświadczenie o primacie idei progresywnych nad tradycją oraz optymistyczna wizja postępu i natury ludzkiej, która jest plastyczna i zdolna do nieograniczonego rozwoju, mogąc być pozytywnie kształtowana i “ulepszana” przez idee, odpowiednie prawodawstwo i działalność instytucji (w przeciwieństwie do katolickiego przywiązania do tradycji oraz uniwersalnej koncepcji człowieka, która bazuje na koncepcji grzechu pierwotnego, wynikającej z niego niedoskonałości i konieczności poddania się niezmiennemu prawu naturalnemu)³⁹⁵.

³⁹⁴ A. Stempin, *Partia Zielonych wobec religii i chrześcijańskich Kościołów*, [w:] J. Trajman (red.), *Od partii protestu do partii u władzy. Sojusz 90/Zieloni na niemieckiej scenie politycznej*, Warszawa 2023, s. 62-83.

³⁹⁵ W. Pochwała, *Ekologizm w wypowiedziach przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, Praca dyplomowa obroniona pod kierunkiem dr hab. K. Zielińskiej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Tab. 25. Czynniki wpływające na odmienny rozwój ruchów ekologicznych w Europie Środkowo-Wschodniej i Europie Zachodniej

Czynniki	Europa Środkowo-Wschodnia (CEE)	Europa Zachodnia (WE)
Historyczne	"Syndrom postkomunistyczny", transformacja z komunizmu do demokracji, wpływ realnego socjalizmu na struktury społeczno-polityczne	Długa historia demokracji i pluralizmu, brak bezpośredniego doświadczenia komunistycznego.
Polityczne	Niski poziom kultury politycznej, brak konsolidacji demokracji, dominacja lewicy wywodzącej się z dawnego systemu, brak rezonowania nowych ideologii progresywnych (ekologizm, feminizm i inne nurty neolewicowe)	Silniejsze instytucje demokratyczne, pluralizm polityczny, lewica nie kojarzona z komunizmem
Spoleczne	Niska partycypacja w życiu publicznym, dominacja wartości materialistycznych, silne umocowanie w wartościach tradycyjnych i religijnych, niski poziom poparcia dla nowych ruchów społecznych (ekologicznych, feministycznych, pacyfistycznych, alterglobalistycznych).	Wyższy poziom świadomości społecznej, dominacja wartości postmaterialistycznych, wysoki udział poparcia i uczestnictwa w stowarzyszeniach, organizacjach i nowych ruchach społecznych
Gospodarcze	Dominacja sektora gospodarczego przez dawną nomenklaturę, prywatyzacja i liberalizacja rynku z niskim poziomem zabezpieczeń społecznych.	Stabilniejsze i bardziej rozwinięte gospodarki rynkowe, większa klasa średnia wspierająca wartości ekologiczne.

2021, s. 34-55, dostęp online: https://www.researchgate.net/publication/353761128_Ekologizm_w_wypowiedziach_przedstawicieli_Kosciola_rzymskokatolickiego_w_Polsce [data dostępu: 21.02.2024]; A. Tasak, *Problematyka ekologiczna w wypowiedziach przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce* [w: *Wybrane zagadnienia, "Przegląd Zachodni"* nr 4/2020, s. 197-223]; J. Dziedzic, *Kościół a ekologia ludzka*, "Polonia Sacra 23" nr 1/2019, s. 106-107; B. Jurczyk, *Bezdroża ekologii – chrześcijańska krytyka współczesnych nurtów ekologii*, "Teologia i Moralność" nr 1/2016, s. 17-27; T. Ślipko, *Kościół a ruch ekologiczny w Polsce*, "Państwo i Społeczeństwo" nr 2/2004, s. 51-63.

Kulturowe	Konserwatyzm, nacjonalizm, opór wobec zmian społecznych, takich jak prawa dla osób LGBT czy mniejszości etnicznych.	Liberalizm, większa akceptacja dla różnorodności i zmian społecznych.
Religijne	Silny wpływ Kościoła i religii na życie publiczne i społeczne, często w połączeniu z konserwatyżmem.	Różnorodność religijna i świeckość, mniejszy wpływ religii na politykę i społeczeństwo.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K.B. Janowski, *Kultura polityczna Polaków. Pomiędzy integracją a konfliktem*, Warszawa 2020, s. 253-286; J. Czapiński, *Indywidualna jakość i styl życia*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2015, s. 265-272; Centrum Badania Opinii Społecznej, *Motywacje wyborcze Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa 2021, s. 1-15; M. Rachwał, *Konwencjonalna partycypacja polityczna na poziomie ogólnokrajowym w Polsce w latach 1989-2019. Wybrane zagadnienia*, [w:] D. Maj, M. Marczewska-Rytko (red.), *Partycypacja polityczna*, Lublin 2020, s. 273-288; K. Podemski, *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 2/2014, s. 89-108; A. Chmielewski, *Polskie zjawy polityczne*, „Politeja” nr 4(67)/2020, s. 8-9; A. Tasak, *Problematyka ekologiczna w wypowiedziach przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce współczesnej (w kontekście społecznego nauczania Kościoła katolickiego)*. Wybrane zagadnienia, „Przegląd Zachodni” nr 4/2020, s. 197-223; M. Tkaczewska, *Od PZZ do Zielonych 2004, czyli polscy Zieloni w sferze polityki instytucjonalnej*, „Państwo i Społeczeństwo” nr 2/2004, s. 105-106.

Od czasu transformacji ustrojowej Europy Środkowo-Wschodniej opisane powyżej czynniki nie są już co prawda tak wyraźne, co jednak nie przekłada się na drastyczny wzrost poparcia dla ugrupowań Zielonych. Mimo dużej dynamiki zmian politycznych, społecznych, gospodarczych, kulturowych i religijnych, partie ekologiczne w dalszym stopniu nie posiadają tu relewancji porównywalnej do ich zachodnioeuropejskich odpowiedników. Za przykład tego zjawiska niech raz jeszcze posłuży Polska.

Partia Zielonych w Polsce, oficjalnie założona podczas kongresu w dniach 6–7 września 2003 roku i zarejestrowana 23 lutego 2004 roku³⁹⁶, reprezentuje połączenie postulatów ekologicznych z szerszą agendą lewicową. Jej założenie stanowiło odpowiedź na globalny wzrost świadomości ekologicznej oraz potrzebę promowania zrównoważonego rozwoju i praw człowieka w Polsce, kraju, który wciąż zmagał się ze

³⁹⁶ Wcześniej, już od początku lat 90., istniały w Polsce ugrupowania ekologiczne, które jednak nie posiadały żadnej relewancji politycznej. Jak pisze P. Gliński, „w połowie roku 1995 zarejestrowanych było w Polsce aż 17 partii ekologicznych (na prawie 300 znajdujących się w Księdze Ewidencji Sądu Wojewódzkiego w Warszawie). Znaczna część tego rodzaju inicjatyw powstała w związku z wyborami do parlamentu w roku 1991, kiedy to w ciągu kilku miesięcy przed wyborami zarejestrowano siedem >>kanapowych<< partii ekologicznych”. Zob.: P. Gliński, *Polscy Zieloni. Ruch społeczny w okresie przemian*, Warszawa 1996, s. 210.

skutkami transformacji postkomunistycznej. Od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej, symbolizowanego przez rok 2004 w pierwotnej nazwie partii, Zieloni dążyli do wzmocnienia swojej pozycji jako siły politycznej propagującej europejskie wartości ekologiczne i społeczne, starając się przekształcić zainteresowanie społeczne w realne zmiany polityczne. Założyciele partii, rekrutujący się z szerokiego spektrum aktywistów – w tym organizacji ekologicznych, ruchów feministycznych, LGBT oraz grup działających na rzecz praw człowieka i równouprawnienia – przyczynili się do jej intersekcjonalnego³⁹⁷ charakteru. Postacie takie jak Magdalena Mosiewicz i Dariusz Szwed, pełniące kluczowe role we wczesnych latach istnienia partii, nie tylko nadawały ton jej działaniom, ale również były żywymi przykładami oddolnego zaangażowania w sprawy społeczne i ekologiczne. Ich praca, obejmująca zarówno lokalne inicjatywy, jak i działania na rzecz integracji europejskiej, odzwierciedlała podejście Zielonych do współpracy ponad granicami oraz konieczność globalnego podejścia do lokalnych problemów ekologicznych³⁹⁸.

W pierwszych latach działalności partia skoncentrowała się na promowaniu agendy ekologicznej wśród polskiego elektoratu, co było wyraźnie widoczne w ich udziale w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku, w których zdobyli 16 288 głosów, czyli 0,27% ogólnokrajowego poparcia. Fatalny wynik wynikał z opisanych wcześniej czynników, ale jednocześnie start w wyborach stanowił ważny pierwszy krok w budowaniu widoczności partii na polskiej scenie politycznej. W kolejnych latach Zieloni podejmowali następne próby zwiększenia swojego wpływu, poszukując sojuszy z innymi lewicowymi i progresywnymi siłami politycznymi, co pokazuje ich współpraca z Socjaldemokracją Polską i Unią Pracy w wyborach parlamentarnych w 2005 roku. Mimo iż działania te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów w postaci mandatów, były one kluczowe dla dalszego kształtowania strategii i tożsamości partii³⁹⁹.

³⁹⁷ Intersekcjonalność to koncepcja zaproponowana przez Kimberlé Williams Crenshaw opisująca jak różnorodne kategorie społeczne, takie jak płeć, rasa, klasa czy orientacja seksualna, nakładają się, wzmacniając dyskryminację. Początkowo zakorzeniona w feminizmie, teoria ta wskazuje na unikalne doświadczenia osób stojących na przecięciu różnych form wykluczenia. Obecnie intersekcjonalność jest nie tylko teorią badań nad złożonymi systemami nierówności, lecz również weszła do dyskursu lewicowego i „polityki tożsamości”. Zob.: F. Fukuyama, *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, Poznań 2019, s. 139.

³⁹⁸ M. Tkaczewska, *Od PZZ do Zielonych 2004, czyli polscy Zieloni w sferze polityki instytucjonalnej*, „Państwo i Społeczeństwo” nr 2/2004, s. 105-106;

³⁹⁹ M. Pliszczyński, *Kampanie wyborcze polskiej Partii Zieloni w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, „Acta Politica Polonica” nr 1/2016, s. 73-74; K. Ponikowska, *Podstawy funkcjonowania partii Zieloni 2004*, [w:] J. Wódz (red.), *O pożytkach z badań z dziedziny socjologii i antropologii polityki: próby refleksji*, Katowice 2012, s. 176-177.

Zieloni nie ograniczali swojej działalności wyłącznie do areny politycznej. Ich zaangażowanie w kampanie społeczne, takie jak protesty przeciwko budowie obwodnicy przez dolinę Rospudy czy wsparcie dla ruchów na rzecz praw kobiet, podkreślało ich gotowość do działania w obronie środowiska i swoich rozumianych praw człowieka. Inicjatywy te powoli i stopniowo zwiększały rozpoznawalność Zielonych, ale także pokazywały ich zdolność do mobilizowania niektórych grup społecznych wokół ważnych kwestii, przyczyniając się do kształtowania opinii publicznej oraz - w choć niewielkim stopniu - wpływania na kierunki polityki społecznej i ekologicznej w Polsce⁴⁰⁰.

Wejście polskich Zielonych do struktur Europejskiej Partii Zielonych w lutym 2004 roku, zbiegające się z akcesją Polski do Unii Europejskiej, stanowiło ważny krok na drodze do integracji polskiego ruchu ekologicznego z europejskimi strukturami Zielonych. Przystąpienie do nich miało kluczowe znaczenie dla wzrostu widoczności polskich Zielonych na arenie międzynarodowej oraz stopniowego umacniania ich pozycji w krajowej polityce – nawet jeśli nie skutkowało to wysoką relewancją i dobrymi wynikami wyborczymi. Dzięki współpracy z europejskimi odpowiednikami, polscy Zieloni mieli możliwość uczestniczenia w debatach i wpływania na kształtowanie polityk europejskich dotyczących takich kwestii, jak zmiana klimatu, ochrona różnorodności biologicznej, transformacja energetyczna czy promocja zrównoważonego rozwoju⁴⁰¹.

Przełomową decyzją w dotychczasowej historii polskich Zielonych była decyzja o współtworzeniu Koalicji Obywatelskiej (w skład której wchodziła Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Polska oraz Zieloni) w wyborach parlamentarnych w 2019 i 2023 roku. Strategia wejścia w sojusz polityczny ze środowiskiem liberalnym – tak charakterystyczna dla części ugrupowań ekologicznych z państw Europy Środkowo-Wschodnie, stanowiła znaczący krok w kierunku wzrostu relewancji Zielonych w Polsce. Współpraca ta odzwierciedla strategiczne podejście Zielonych do budowania pragmatycznych sojuszy zdolnych do efektywnego wpływania na kształt polityki krajowej, szczególnie w obszarach związanych z ochroną środowiska, demokracją oraz prawami człowieka⁴⁰².

⁴⁰⁰ A. Grzybek, D. Szwed, *Zieloni 2004 – scenes from a long march*, [w:] P. Sadura (red.), *Polish Shades of Green. Green Ideas and Political Powers in Poland*, Warszawa 2008, s. 22-27.

⁴⁰¹ Tamże.

⁴⁰² Polska Agencja Prasowa, *Zieloni oficjalnie potwierdzili start w wyborach w ramach Koalicji Obywatelskiej*: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C490371%2Czieloni-oficjalnie-potwierdzili-start-w-wyborach-w-ramach-koalicji> [data dostępu: 19.03.2024].

W wyborach parlamentarnych w 2019 roku Zieloni zdołali wprowadzić po raz pierwszy do Sejmu z list Koalicji Obywatelskiej trzech posłów: Małgorzatę Tracz (w latach 2019-2023 wiceprzewodniczącą klubu parlamentarnego Koalicji Obywatelskiej), Tomasza Aniśko oraz Urszulę Zielińską⁴⁰³. W wyborach prezydenckich w 2020 roku, Zieloni, podobnie jak inne ugrupowania skupione wokół Koalicji Obywatelskiej, udzielili swojego poparcia Małgorzacie Kidawie-Błońskiej z Platformy Obywatelskiej, a następnie, po przełożeniu głosowania, wsparli kandydaturę Rafała Trzaskowskiego⁴⁰⁴.

W kolejnych wyborach parlamentarnych, które odbyły się w 2023 roku, Zieloni ponownie przystąpili do współpracy z Koalicją Obywatelską, w skład której weszły także Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Polska oraz PL oraz Agrounia. W ramach tej koalicji Zieloni desygnowali 29 kandydatów na posłów. Wśród nich, na drugie miejsca na swoich listach wyborczych wystawiono przewodniczących Zielonych – Przemysława Słowika i Urszulę Zielińską w okręgach koszalińskim i warszawskim oraz posłankę Małgorzatę Tracz w okręgu wrocławskim. Tomasz Aniśko nie ubiegał się o reelekcję. W wyniku głosowania, mandaty w parlamencie zdołały utrzymać ubiegające się o reelekcję posłanki: Urszula Zielińska, Klaudia Jachira (która do Zielonych dołączyła w 2023 roku) oraz Małgorzata Tracz⁴⁰⁵. Pierwsza z nich objęła w grudniu 2023 roku stanowisko sekretarza stanu w Ministerstwie Klimatu i Środowiska⁴⁰⁶.

W ramach współpracy z KO, Zieloni skupili się na promowaniu swojego własnego programu, który obejmował m.in. walkę ze zmianą klimatu, postulat transformacji energetycznej Polski (zrezygnowanie z paliw kopalnych, sprzeciw wobec budowy elektrowni jądrowych) promowanie gospodarki o obiegu zamkniętym, ochronę różnorodności biologicznej, wsparcie dla rolnictwa ekologicznego. Wkład Zielonych był także widoczny w obszarach dotyczących równości płci, praw kobiet, praw mniejszości seksualnych oraz migrantów i uchodźców⁴⁰⁷.

Historia i działalność Partii Zielonych w Polsce odzwierciedla złożoność wyzwań stojących przed ruchami ekologicznymi w kontekście politycznym kraju przechodzącego

⁴⁰³ Państwowa Komisja Wyborcza, *Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP*: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26075/sejm/pl> [data dostępu: 19.03.2024].

⁴⁰⁴ Polska Agencja Prasowa, *Zieloni nie wystawią swojego kandydata na prezydenta*: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C577240%2Czieloni-nie-wystawia-swojego-kandydata-na-prezydenta.html> [data dostępu: 19.03.2024].

⁴⁰⁵ Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 15 października 2023*: <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/komitet/29621?elections=sejm> [data dostępu: 19.03.2024].

⁴⁰⁶ Zob.: profil Urszuli Zielińskiej na stronie internetowej Ministerstwa Klimatu i Środowiska: <https://www.gov.pl/web/klimat/urszula-zielinska> [data dostępu: 19.03.2024].

⁴⁰⁷ Partia Zieloni, *Zielona wizja Polski*: <https://partiazieloni.pl/zielona-moc/> [data dostępu: 19.03.2024].

przez dynamiczne zmiany. Pomimo ograniczonego sukcesu wyborczego, ich stałe zaangażowanie w promowanie zrównoważonego rozwoju, ochrony środowiska, oraz obrony praw człowieka i równości, stanowi ważny wkład w polską i europejską politykę ekologiczną. Wydaje się, że przyszłość Zielonych w Polsce będzie zależeć od ich zdolności do adaptacji do zmieniającego się krajobrazu politycznego i społecznego, a także od skuteczności w mobilizowaniu wsparcia wśród szerokiego spektrum elektoratu, zwłaszcza w kontekście rosnącej globalnej świadomości kryzysu klimatycznego.

4.2. Eurosceptycyzm i brak spójnej wizji integracji europejskiej (1989-1994)

Działalność frakcji Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 1989-1994 wiązała się z istotnymi zmianami dotyczącymi struktury organizacyjnej, czynników narodowych wewnątrz grupy, programu politycznego, stosunku do integracji europejskiej oraz strategii działalności w Parlamencie Europejskim. Warto scharakteryzować każdą z tych zmian wskazując na jej najważniejsze elementy.

Pod względem organizacyjnym Zieloni wprowadzili w ramach nowo utworzonej struktury pod nazwą GGEP (Green Group in the European Parliament) zasady parytetu płci i rotacyjności stanowisk, co miało podkreślić zaangażowanie w zasady demokracji partycypacyjnej i równości bliskie ruchom ekologicznym. Wprowadzenie współprzewodniczących (kobiety i mężczyzny) oraz zasada parytetu płci miały na celu promowanie równowagi i aktywnego uczestnictwa obu płci w procesach decyzyjnych. Rotacyjność stanowisk z kolei miała zapobiegać koncentracji władzy. Zasady te nie tylko wyróżniły Zielonych na tle innych grup politycznych w Parlamencie Europejskim, ale - jak twierdzą niektórzy badacze - przyczyniły się do również do promowania transparentności i zasad partycypacji demokratycznej w Parlamencie Europejskim, mając znaczący wpływ na praktyki parlamentarne innych grup politycznych w kolejnych latach⁴⁰⁸.

Na przełomie lat 80. i 90., obok występującego dotychczas w europejskim ruchu Zielonych podziale ideowym i strategicznym na „fundamentalistów” i „realistów” wykryły się również różnice narodowe. Oprócz opisanego na początku niniejszego rozdziału podziału pomiędzy Europą Zachodnią a Europą Środkowo-Wschodnią (w obrębie której też istniały podziały, czego przykładem są wspomniane

⁴⁰⁸ N. Bick, *Women's representation and European green parties: unlocking the connection*, "International Feminist Journal of Politics" nr 21/2019, s. 789-813.

wcześniej korzenie ideologiczne Zielonych z państw bałtyckich), należy również uwzględnić różnice pomiędzy ugrupowaniami ekologicznymi z: 1) RFN i Wielkiej Brytanii; 2) państw południa Europy (Włochy, Hiszpania, Portugalia, część środowiska Zielonych z Francji); 3) Zielonych z państw skandynawskich, którzy w 1988 roku powołali do życia Nordycką Zieloną Alternatywę. Różnice te, co istotne z punktu widzenia niniejszej pracy, w znacznej części dotyczyły stosunku do integracji europejskiej i instytucji Unii Europejskiej⁴⁰⁹.

Wśród Zielonych w RFN oraz w Wielkiej Brytanii dominował eurosceptycyzm, zaś trzon programowy stanowiła silna krytyka kierunku integracji europejskiej. W szczególności „fundamentalistyczne” skrzydło niemieckiego ugrupowania Die Grünen kontynuowało przekonanie o potrzebie radykalnych zmian w polityce europejskiej, zwłaszcza w obszarach ochrony środowiska, pacyfizmu, sprawiedliwości społecznej i demokracji bezpośredniej. Stronnictwo to podkreślało konieczność oporu wobec neoliberalnej agendy gospodarczej i promował ideę "Europy regionów", w której decentralizacja władzy miałaby sprzyjać bardziej zrównoważonemu i sprawiedliwemu rozwojowi⁴¹⁰.

Wśród południowoeuropejskich Zielonych najsilniej rezonowały proeuropejskie i daleko idące federalistyczne wizje integracji reprezentowane w poglądach i działalności postaci takich, jak pochodzący z Włoch Alexander Langer i Adelaide Aglietta. Byli oni w omawianym okresie silnie zaangażowani w promowanie pacyfizmu, praw mniejszości i ochrony środowiska. Ich praca miała duży wpływ na kształtowanie podejścia Zielonych do kwestii transgranicznych i międzykulturowych, podkreślając potrzebę federalizmu europejskiego, który szanowałby różnorodność regionalną i lokalną autonomię. Ich poglądy odzwierciedlały głębokie przekonanie Zielonych z południowej części kontynentu o konieczności reformy instytucjonalnej (nie zaś kompleksowej negacji) Unii Europejskiej w duchu większej demokratyzacji i decentralizacji⁴¹¹.

W krajach północnej części kontynentu Zieloni wyrażali stanowisko bardziej krytyczne wobec ówczesnego kształtu integracji europejskiej. Dotyczyło to szczególnie kwestii związanych z koniecznością zachowania większej suwerenności narodowej i

⁴⁰⁹ F. Müller-Rommel, *The Lifespan and the Political Performance of Green Parties in Western Europe*, "Environmental Politics" nr 11/2002, s. 1-17.

⁴¹⁰ B. Molo, *Ewolucja pacyfizmu Sojuszu 90/Zielonych*, [w:] J. Trajman (red), dz. cyt., s. 37-61.

⁴¹¹ G. Grimaldi, *From Rejection to Support for a Supranational Europe: the Evolution of the Greens' Positions on European Integration up to the early 1990s*, [w:] tenże (red.), *Political Ecology and Federalism. Theories, Studies, Institutions*, Turyn 2012, s. 297-304.

całkowitej zmiany polityki rolnej Wspólnot. Ważną i wpływową postacią ruchu ekologicznego w tej części Europy był Per Gahrton, pochodzący ze Szwecji współsekretarz Europejskiej Koordynacji Zielonych⁴¹².

W 1988 roku, podczas spotkania przedstawicieli ruchów Zielonych z państw skandynawskich, miało miejsce istotne wydarzenie dotyczące stosunku Zielonych z tej części kontynentu wobec wizji integracji europejskiej. Delegaci z Finlandii, Danii, Islandii i Szwecji zgromadzili się, aby omówić wspólne wyzwania środowiskowe i polityczne, wyrażając sceptycyzm wobec europejskiej integracji gospodarczej i obawiając się, że może ona zagrozić priorytetom Zielonych. Uczestnicy, wśród których był znany w świecie naukowym norweski socjolog i teoretyk pacyfizmu Johan Galtung, podkreślili potrzebę zrównoważenia aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych w procesie integracji. Spotkanie zaowocowało powstaniem Nordyckiej Zielonej Alternatywy, co stanowiło ważny moment konsolidacji dla ruchów ekologicznych w regionie⁴¹³.

Zmiany narodowe w grupie Zielonych odzwierciedlały rozszerzenie i zróżnicowanie geograficzne frakcji, z coraz większą liczbą przedstawicieli z państw południowej Europy. To zróżnicowanie niewątpliwie wzbogaciło debatę wewnętrzną, jednak różnice narodowe z drugiej strony prowadziły niejednokrotnie do napięć, zwłaszcza gdy chodziło o kwestie takie jak polityka energetyczna, rolnictwo czy relacje zewnętrzne Unii Europejskiej. Wówczas do głosu dochodziła zbieżność interesów narodowych z różnicami programowymi. Przykładem mogą być dwa osobne projekty manifestów programowych z lat 1988 i 1989, które ostatecznie jednak nie zostały zaakceptowane przez Europejską Koordynację Zielonych (w zamian przyjęto program, którego treść została scharakteryzowana w poprzednim rozdziale). Pierwszy projekt został przygotowany przez dwoje „fundamentalistów” z ugrupowania Die Grunen: Jurgena Maiera i Anne Schulz. Charakteryzował się radykalną krytyką zachodniej cywilizacji, oskarżając ją o liczne zbrodnie historyczne, takie jak krucjaty, kolonializm, niewolnictwo, czy obie wojny światowe. Dokument przyjął apokaliptyczny ton, przypisując Europie główną odpowiedzialność za te katastrofy i przedstawiając ją jako źródło globalnego ucisku i destrukcji. Krytyka ta opierała się na założeniach marksizmu

⁴¹² Zob.: profil Pera Gahrtona na stronie internetowej Parlamentu Europejskiego: https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/2114/PER_GAHRTON/history/5 [data dostępu: 6.03.2024].

⁴¹³ N. Bolin, *Green parties in Finland and Sweden. Successful cases of the north?*, [w:] E. van Haute (red.), dz. cyt., s. 159-160.

i wyrażała zdecydowany sprzeciw wobec integracji europejskiej postrzeganej jako przedłużenie tych destrukcyjnych tendencji. Dokument kładł szczególny nacisk na ochronę ekonomicznej i kulturowej autonomii regionów oraz środowiska, wzywając do ograniczenia uprawnień europejskich instytucji i promowania prawa weta dla każdego państwa⁴¹⁴.

Drugi projekt manifestu - autorstwa wspomnianego wcześniej Pera Gahrtona - prezentował bardziej wyważoną krytykę, opierającą się na mniej ideologicznych, a bardziej pragmatycznych argumentach. Pomimo swej wyraźnie eurosceptycznej postawy, projekt Gahrtona charakteryzował się umiarkowanym tonem. Dokument ten podkreślał wartość ekologizmu i decentralizacji, odrzucając ideę federalizacji na rzecz luźniejszych form współpracy międzynarodowej. Gahrton proponował alternatywę w formie nowych, zdecentralizowanych relacji pomiędzy państwami członkowskimi, które miałyby opierać się na transgranicznych umowach i międzynarodowych konferencjach, zdecydowanie sprzeciwiając się Wspólnemu Rynkowi i postrzegając Parlament Europejski jako istotne forum deliberacji⁴¹⁵.

Mimo powyższych różnic i faktu, że ruchu Zielonych w ówczesnym czasie nie można rozpatrywać jako monolitu, to jednak można wskazać na ideową płaszczyznę, którą kierowała się grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 1989-1994. Pod względem programowym i strategicznym ewolucja GGEP była znacząca, obejmując przesunięcie od bardziej radykalnych, „fundamentalistycznych” postaw w stronę pozycji proeuropejskich, jednak w dalszym ciągu opozycyjnych wobec kierunku ewolucji instytucji unijnych. Innymi słowy, Zieloni w coraz większym stopniu wyrażali stanowisko, że tylko ścisła integracja europejska może stanowić warunek realizacji postulatów ekologizmu na poziomie transnarodowym. Ruch zachował jednocześnie krytyczne spojrzenie na aspekty integracji wymagające w ich opinii reform, w tym politykę rolną, regulacje handlowe oraz kwestie demokracji uczestniczącej (problem deficytu demokracji). Ewolucja ta umożliwiła im skuteczniejsze wykorzystanie platformy Parlamentu Europejskiego do propagowania zasad „zielonej polityki”⁴¹⁶.

⁴¹⁴ J. Maier, A. Schulz, *Joint Paper of the European Green parties in European elections of 1989*, Bruksela 1988, s. 1-9; Więcej na temat związków „fundamentalistycznego” skrzydła Die Grunen z marksizmem zob.: T. Shull, *Redefining Red and Green: Ideology and Strategy in European Political Ecology*, Nowy Jork 1999, s. 73-75.

⁴¹⁵ P. Gahrton, *European Greens: programme. Draft for: Common Statement of the European Greens for the 1989 Elections to the European Parliament*, Bruksela 1989, s. 1-15.

⁴¹⁶ S. Bowler, D.M. Farrell, *The greens at the European level*, „Environmental Politics” nr 1/1992, s. 132-137; Greens/EFA, *1989-1994: The first Green group*: <https://www.greens-efa.eu/en/who-we-are/our-history> [data dostępu: 6.03.2024].

Wyrazem rosnącej relewancji i „mainstreamizacji” grupy Zielonych było otrzymanie przez deputowanych z GGEP pierwszych istotnych stanowisk w strukturach instytucjonalnych: niemiecki poseł Wilfried Telkämper został w 1991 roku wiceprzewodniczącym Parlamentu Europejskiego a Antoine Waechter z Francji - przewodniczącym Komitetu Planowania i Polityki Regionalnej. W kolejnym latach omawianej kadencji Marie Isler Béguin z Francji dołączyła do grona wiceprzewodniczących Parlamentu Europejskiego, Holenderka Nel Van Dijk została przewodniczącą Komitetu ds. Transportu i Turystyki, Niemiec Friedrich-Wilhelm Graefe zu Baringdorf i Włoch Gianfranco Amendola zostali wybrani wiceprzewodniczącymi odpowiednio Komitetu ds. Rolnictwa, Rybołówstwa, Rozwoju Wsi i Ochrony Środowiska oraz Komitetu ds. Zdrowia Publicznego i Ochrony Konsumentów. Do wpływowych deputowanych należeli także zajmujący się w Parlamencie Europejskim tematyką pokoju i rozbrojenia (przede wszystkim palącym problemem kryzysu w krajach byłej Jugosławii⁴¹⁷) Francuzka Solange Fernex oraz Włoch Alexander Langer⁴¹⁸.

Odnosnie programu politycznego, w latach 1989-1994 Zieloni konsekwentnie podkreślali potrzebę reformy Unii Europejskiej zgodnej z ideami federalizmu opartego na autonomicznych regionach Europy, którego podstawą byłyby decentralizacja i demokracja partycypacyjna. Ich wizja federalizmu europejskiego opierała się na większej autonomii jednostek samorządowych i lokalnych społeczności, co miało sprzyjać bardziej zrównoważonemu rozwojowi i lepszemu zarządzaniu zasobami naturalnymi. Poprzez takie podejście GGEP dążyła do stworzenia "Europy regionów", w której decyzje polityczne byłyby podejmowane jak najbliżej obywateli, a lokalne i regionalne tożsamości miałyby większy wpływ na politykę europejską⁴¹⁹.

Teoretyczne podstawy wizji Zielonych czerpały z trzech kluczowych nurtów, które były wobec siebie komplementarne. Po pierwsze z ekologizmu, który podkreśla potrzebę ustanowienia ustroju politycznego, który byłby w stanie efektywnie rozwiązywać problemy ekologiczne (w najszerszym rozumieniu tego słowa) na poziomie

⁴¹⁷ R. Łoś, J. Regina-Zacharski, *Współczesne konflikty zbrojne*, Warszawa 2010, s. 292-309.

⁴¹⁸ G. Grimaldi, dz. cyt., s. 299; R. Della Seta, *Remembering Alex Langer, a real citizen of Europe*, "Green European Journal" 7.08.2015: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/remembering-alex-langer-a-real-citizen-of-europe/> [data dostępu: 7.03.2024]; European Parliament, Session Documents, *Motion for a Resolution with request for an early vote, to wind up the debate on the statement by the Commission pursuant to Rule 56(3) of the Rules of Procedure by the following Members: Langer, Aglietta, Roth, Onesta and Quistorp on behalf of the Green Group in the European Parliament on the situation in the former Yugoslavia*, B3-0100/93, Bruksela 18.01.1993, s. 1-4.

⁴¹⁹ P. Gahrton, *Green Parties, Green Future: From Local Groups to the International Stage*, Londyn 2015, s. 56-57.

transnarodowym. Po drugie z teorii federalizmu zakładającej decentralizację jako środek stanowiący remedium na deficyt demokracji. Po trzecie z regionalizmu bazującego na wzmocnieniu roli regionów i mniejszych jednostek administracyjnych w procesach decyzyjnych. To podejście było przez Zielonych postrzegane jako warunek konieczny dla implementacji „czterech filarów zielonej polityki” na poziomie europejskim⁴²⁰.

Mimo podzielania ogólnej wizji pożądanego kierunku integracji europejskiej, deputowani różnili się w stosunku do najważniejszego zagadnienia poddawanego debacie w Parlamencie Europejskim w latach 1989-1994, a mianowicie projektowi reformy, jaka ostatecznie znalazła swój wyraz w zapisach traktatu z Maastricht. Niektórzy deputowani GGEP wyrażali zdecydowany sprzeciw wobec proponowanych przez elity europejskie i partie głównego nurtu planów reform, argumentując, że nowy traktat w zakładanym kształcie umocni neoliberalny, centralistyczny charakter Wspólnot. Inni, choć krytycznie podchodzili do niektórych aspektów wspomnianego traktatu, widzieli w nim szansę na promowanie „zielonej polityki” na szerszą skalę poprzez wzmocnienie roli Parlamentu Europejskiego (w szczególności jego funkcji legislacyjnych), który był postrzegany przez Zielonych jako jedyny demokratyczny organ Wspólnot w stosunku do pozostałych „technokratycznych”, „wyalienowanych” i nie realizujących interesu obywateli państw członkowskich organów, takich jak Komisja Europejska⁴²¹.

Wyrazem krytyki projektów reform Wspólnot w kształcie proponowanym przez polityczny *mainstream* było między innymi spotkanie delegatów ugrupowań ekologicznych w Strasburgu w marcu 1992, podczas którego wystąpiono przeciwko firmowanemu przez Wielką Brytanię planu uczynienia z przyszłej Unii Europejskiej organizacji powołanej głównie w celach gospodarczych (strefa wolnego handlu)⁴²². Zieloni sprzeciwiali się tej wizji, podkreślając konieczność daleko idącej integracji politycznej, która zwiększyłaby kompetencje Parlamentu Europejskiego oraz uregulowała relacje pomiędzy głównymi instytucjami na wzór relacji panujących w demokratycznych systemach politycznych państw narodowych. Równoległe do krytyki planów zawartych w późniejszym traktacie z Maastricht, Zieloni wezwali do

⁴²⁰ Na temat związków pomiędzy ekologizmem, federalizmem i regionalizmem w programie Zielonych zob.: F. Livorsi, *Notes on Environmentalism and Federalism*, [w:] G. Grimaldi (red.), dz. cyt., s. 248-264; M. Stolfo, *Environment, Rights and Europe: Points of Convergence Between Environmentalists and 'Regionalists'*, [w:] tamże, s. 348-368.

⁴²¹ G. Grimaldi, dz. cyt., s. 290-297.

⁴²² Więcej na temat brytyjskiego eurosceptycyzmu w ówczesnym czasie zob.: M. Wajda-Lichy, *Eurosceptyczna postawa Wielkiej Brytanii wobec Unii Gospodarczej i Walutowej - wnioski dla Polski*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” nr 600/2002, s. 51-70; G. Ronek, *Wielka Brytania w Unii Europejskiej - przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, „Politeja” nr 6(37)/2015, s. 354.

opracowania do 1996 roku projektu Konstytucji dla Europy, którego przygotowanie leżałoby w kompetencji wzmocnionego Parlamentu Europejskiego. Propozycje te przedstawiał między innymi raport Alexandra Langer'a z maja 1993 roku, który w tamtym czasie stanowił jeden z szerzej dyskutowanych planów integracji w duchu federalizmu⁴²³.

W okresie kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego w 1994 roku instytucjonalizacja ruchu ekologicznego w ugruntowaną siłę polityczną akceptującą reguły parlamentaryzmu była już scementowana. Wyrazem tego było coraz częstsze podnoszenie przez grupę Zielonych postulatu zwiększenia kompetencji i umacniania pozycji politycznej Parlamentu Europejskiego, co było nieobecne w ich programie w latach 1979-1989., kiedy ruch ekologiczny zdominowany był przez antysystemowe poglądy „fundamentalistów”, przede wszystkim za sprawą deputowanych z RFN⁴²⁴.

Kampanię wyborczą 1994 roku uznać można za punkt zwrotny dla Zielonych, demonstrujący ich adaptację do systemu politycznego Unii Europejskiej. Mimo nieustannych różnic w ruchu ekologicznym na poziomach narodowych, listy wyborcze zdominowane zostały kandydatami reprezentującymi podejście pragmatyczne i „realistyczne”. Szczególny zwrot w stronę pragmatyzmu przeszło niemieckie ugrupowanie Die Grunen, co było spowodowane doświadczeniem porażek wyborczych w RFN oraz zjednoczeniem w 1993 roku z mającą korzenie jeszcze w NRD koalicją ruchów ekologicznych Bundnis 90 (pol. Sojusz 90), która pod względem ideowym miała charakter bardziej centrowy⁴²⁵.

W Wielkiej Brytanii konflikt „głębokich ekologów” z realistami doprowadził na przykład do poparcia części aktywu The Ecology Party dla kandydatów walijskiego lewicowego i niepodległościowego ugrupowania Plaid Cymru (pol. Partia Walii). We Francji natomiast w dalszym ciągu trwał konflikt pomiędzy sympatyzującym z radykalnymi ruchami ekologicznymi Les Verts a pragmatyczną i nastawioną na działalność parlamentarną partią Generation Ecologie⁴²⁶.

Sformułowany na potrzeby kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego dokument *Green Parties of the European Union. 1994 Election Platform* stanowił

⁴²³ C. Bassan, *Alexander Langer's Case for An Ecological Conversion*, „Green European Journal” 14.04.2022: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/content/uploads/pdf/alexander-langers-case-for-an-ecological-conversion.pdf> [data dostępu: 7.03.2024].

⁴²⁴ N. Carter, *The greens in the 1994 European parliamentary elections*, „Environmental Politics” nr 3/1994, s. 495-502.

⁴²⁵ A. Mikulska, *Zieloni wobec ponownego zjednoczenia Niemiec*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” nr 14/2022, s. 117-133.

⁴²⁶ E. Bomberg, dz. cyt., s. 91-92.

dotychczas najbardziej rozbudowany europejski program Zielonych. Liczący blisko 40 stron manifest dotyczył zagadnień związanych ze wszystkimi sektorami polityki wspólnotowej, a zatem tymi obszarami, w których Unia Europejska posiadała w ówczesnym czasie kompetencje na mocy traktatu z Maastricht. Punktem odniesienia dla formułowania konkretnych postulatów związanych z poszczególnymi obszarami polityki europejskiej pozostawała dla zielonych niezmiennie wyrażająca ekocentryczną optykę ideologia ekologizmu i "cztery filary zielonej polityki".

Pomimo daleko idącej krytyki systemu politycznego Unii Europejskiej oraz zasad, jakimi rządzi się ta organizacja, Zieloni akcentowali w swoim programie rolę, którą może spełniać Unia, o ile zostanie poddana dalszym reformom. Miały one dotyczyć przede wszystkim kwestii związanych z:

- zmianą aksjologicznych zasad rządzących integracją europejską zgodnie z ideą „ekorozwoju”
- ustanowieniem polityki ekologicznej priorytetem, który determinowałby wszystkie inne obszary polityki należące do kompetencji instytucji unijnych
- daleko większym poziomem demokratyzacji instytucji, takich jak Parlament Europejski, który pozostaje organem o niskim poziomie legitymizacji demokratycznej
- decentralizacją i demokratyzacją życia politycznego oraz gospodarczego państw Unii Europejskiej
- niwelowaniem szeroko rozumianych nierówności (politycznych, prawnych, ekonomicznych, płciowych, seksualnych) i ustanowieniem egalitarnych standardów we wszystkich przejawach życia społecznego, politycznego i gospodarczego
- zmianą długofalowych celów gospodarczych i tego, jak Unia Europejska (rozumiana zarówno jako jej organizacje wspólnotowe, jak i rządy państw tworzących tę organizację) definiują postęp ekonomiczny
- daleko idącą transformacją energetyczną i transportową państw Unii Europejskiej, w szczególności odrzuceniem energetyki jądrowej
- zmianą zasad dotyczących politycznych, gospodarczych i handlowych stosunków z państwami spoza Unii Europejskiej
- reformą systemu podatkowego premiującego ekologiczne przedsiębiorstwa i sektory gospodarki

- reformami polityki społecznej oraz rynku pracy, które powinny prowadzić do zapewnienia większego bezpieczeństwa socjalnego Europejczyków
- zasadniczej reformy Wspólnej Polityki Rolnej jako zbioru zasad szkodzących rolnikom, konsumentom i środowisku naturalnemu⁴²⁷.

W programie z 1994 roku Zieloni zaakcentowali swój sprzeciw wobec zasad, jakimi rządzi się Unia Europejska. Stwierdzali, że „Zachodnie państwa UE mają potencjał do stworzenia zjednoczonej, demokratycznej Europy, ale skupiły się przede wszystkim na swoich interesach ekonomicznych, co przyczyniło się do problemów takich jak bezrobocie i degradacja środowiska. Pomimo potrzeby zdefiniowania wartości i celów, dominujące podejście skupia się na konkurencji i wzroście gospodarczym, co przyczyniło się do obecnych kryzysów”. Podkreślili nierealizowanie przez Unię Europejską właściwej polityki ekologicznej, za przykład podając „niepowodzenia w realizacji umów ekologicznych, takich jak Traktaty z Rio”⁴²⁸. Zaniepokojenie wśród Zielonych budziła “rola UE w globalnym kryzysie ekologicznym”. W dokumencie stwierdzono, że Zieloni dążą do “nowych kierunków i priorytetów we wzajemnie zależnym świecie”, reform demokratycznych wewnątrz Unii Europejskiej, Europy ceniącej różnorodność kulturową i promującą współpracę globalną, przeciwdziałania globalnej polaryzacji i “wyzysku planety”. Ostateczny cel został zdefiniowany jako zbudowanie porządku świata opartego na zasadach równości, współpracy i sprawiedliwości, zapewniającym pokój, naprawienie szkód środowiskowych oraz przekazanie dziedzictwa zasobów naturalnych”⁴²⁹.

Podstawową zasadą aksjologiczną akcentowaną w programie Zielonych, na której powinna zostać zbudowana wizja Unia Europejska, była koncepcja “ekorozwoju” wraz z jej częściami składowymi: ochroną przyrody, ekocentryzmem, egalitaryzmem (również tym międzygatunkowym), solidarnością, decentralizacją i samorządnością w życiu społeczno-politycznym oraz gospodarką opartą na wskaźnikach jakościowych, nie zaś ilościowych. Ekorozwój jest w omawianym dokumencie przeciwstawiony realizowanej przez Unię Europejską i państwa Zachodu idei “nieustannego wzrostu gospodarczego”. Zieloni stwierdzali, że aktualna polityka UE, oparta na neoliberalnych zasadach wolnego

⁴²⁷ Green Parties of the European Union, *1994 Election Platform of the Green Parties of the European Union and the Green Group in the European Parliament*, Bruksela 1994, s. 2-38.

⁴²⁸ Agenda 21, Deklaracja z Rio w sprawie Środowiska i Rozwoju oraz Deklaracja zasad dotyczących Zrównoważonego Zarządzania Lasami zostały przyjęte przez ponad 178 rządów na Konferencji Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju (UNCED) odbywającej się w Rio de Janeiro w Brazylii od 3 do 14 czerwca 1992 roku. Zob.: UN Department of Economic and Social Affairs. Division for Sustainable Development, *Agenda 21*: <https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/> [data dostępu: 13.03.2024].

⁴²⁹ Green Parties of the European Union, dz. cyt., s. 4-5.

rynku pomija prawdziwe koszty społeczne i środowiskowe. Zieloni postulowali znaczną zmianę w kierunku ekorozwoju, kładąc nacisk na “jakość nad ilością”. Ta transformacja wymaga głębokiej zmiany w podejściu elit Unii Europejskiej, przestawiając ją z roli “globalnego konkurenta” na “wspólnotę solidarności: między narodami europejskimi, koncentrującą się na poprawie dobrobytu oraz promowaniu współpracy globalnej. Główne cele powinny obejmować różnorodność środowiskową, poprawę jakości życia z wyraźnym naciskiem na jakość środowiska, autonomię regionów i współpracę międzynarodową. Polityka Unii Europejskiej w różnych sektorach musi być zgodna z tymi zasadami, promując różnorodność, wysoką jakość życia, skuteczność społeczną, zrównoważony rozwój środowiskowy, samorządność, otwartość i współpracę regionalną⁴³⁰.

Program Zielonych z 1994 roku dążył do redefinicji polityki Unii Europejskiej przez skoncentrowanie się na szeroko pojętym zrównoważonym rozwoju. Zieloni krytykowali ówczesny system polityczny Unii Europejskiej oparty na “nieograniczonym wzroście gospodarczym” i konkurencji, wskazując na jego negatywne konsekwencje dla środowiska naturalnego i społeczeństwa. Podkreślali, że dalsze ignorowanie kosztów społecznych i środowiskowych może prowadzić do nieodwracalnych szkód⁴³¹.

W zakresie polityki rolnej Zieloni postulowali fundamentalną zmianę, proponując reformę Wspólnej Polityki Rolnej na rzecz promowania zrównoważonych metod upraw, które wspierałyby biodywर्सyfikację i ograniczałyby zanieczyszczenie środowiska. W dziedzinie transportu, apelowali o reorientację inwestycji z budowy dużych sieci transeuropejskich na rozwój lokalnych i regionalnych sieci transportowych, promując transport zbiorowy i ekologiczne środki przemieszczania się, co miało zmniejszyć emisję gazów cieplarnianych⁴³².

Zieloni wzywali także do radykalnej zmiany w polityce energetycznej Unii Europejskiej, postulując jak najszybsze przejście na odnawialne źródła energii, takie jak energia słoneczna, wiatrowa i geotermalna, oraz zdecydowane odejście od energii nuklearnej i paliw kopalnych. W programie szczególną uwagę poświęcono potrzebie zwiększenia efektywności energetycznej i wspierania badań nad nowymi technologiami ekologicznymi⁴³³.

⁴³⁰ Tamże.

⁴³¹ Tamże, s. 11-12.

⁴³² Tamże.

⁴³³ Tamże, s. 7-8.

W obszarze środowiska, Zieloni opowiadali się za wprowadzeniem rygorystycznych regulacji mających na celu ochronę ekosystemów, promowanie zrównoważonych poziomów produkcji i konsumpcji oraz rekultywację terenów zanieczyszczonych. Proponowali również wprowadzenie ekonomicznych narzędzi, takich jak podatki ekologiczne, które miałyby na celu promowanie praktyk przyjaznych dla środowiska wśród przedsiębiorstw i konsumentów⁴³⁴.

Program Partii Zielonych z 1994 roku nakreślał wizję reformy Unii Europejskiej, kładąc szczególny nacisk na eliminację deficytu demokracji i promowanie nowego systemu bezpieczeństwa w Europie. W obliczu zmieniających się realiów politycznych i społecznych po zimnej wojnie Zieloni zaproponowali serię reform instytucjonalnych, mających na celu zwiększenie przejrzystości, demokratyzacji procesów decyzyjnych w Unii Europejskiej oraz wzmocnienie roli Parlamentu Europejskiego. Program zakładał rozszerzenie Unii o kraje EFTA i Grupę Wyszehradzką, co miało nie tylko ułatwić integrację gospodarczą i polityczną nowych państw członkowskich, ale także wspierać demokratyzację i stabilność w regionie. Wizja ta opierała się na przekonaniu, że Parlament Europejski powinien zyskać większe uprawnienia ustawodawcze i budżetowe, a procesy przyjmowania nowych państw członkowskich oraz zmian w traktatach unijnych powinny być bardziej inkluzywne. Propozycje Zielonych z 1994 roku odzwierciedlają dążenie do stworzenia Unii Europejskiej, która jest bardziej „demokratyczna, odpowiedzialna i zorientowana na zrównoważony rozwój”. Program podkreślił potrzebę silniejszego zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego i samorządów w procesy decyzyjne⁴³⁵.

Silny nacisk położono w manifeście na konieczność reformy systemu bezpieczeństwa w Europie z myślą o radzeniu sobie z nowymi wyzwaniami, takimi jak konflikty terytorialne, etniczne i ekonomiczne. Zieloni apelowali o całkowity zakaz proliferacji broni masowego rażenia i promowanie międzynarodowej kontroli nad istniejącym już arsenałem. Program zakładał redukcję sprzedaży broni oraz konwersję przemysłu obronnego na potrzeby cywilne. Dodatkowo program podkreślał znaczenie ochrony praw człowieka poprzez włączenie postanowień wielostronnych traktatów do krajowych systemów prawnych i wzmocnienie kompetencji sądownictwa unijnego w tym zakresie⁴³⁶.

⁴³⁴ Tamże, s. 8.

⁴³⁵ Tamże, s. 33.

⁴³⁶ Tamże, s. 37.

Koncepcja „Europy regionów” wykraczała poza tradycyjne podejście do integracji europejskiej reprezentowane przez partie głównego nurtu. W tym ujęciu regiony Europy, ze swoją unikalną tożsamością kulturową, społeczną i ekonomiczną, miały stać się kluczowymi podmiotami w procesie integracji, co miało przyczynić się do zwiększenia demokratyczności i efektywności politycznej Unii. Zieloni argumentowali, że taka reorganizacja struktury politycznej Europy pozwoliłaby na lepsze odzwierciedlenie zróżnicowania kontynentu, umożliwiając regionom większą swobodę w zakresie samostanowienia oraz większą elastyczność w adaptacji do lokalnych potrzeb i wyzwań. Wizja ta opierała się na przekonaniu, że decentralizacja władzy przynosi korzyści zarówno w zakresie zarządzania środowiskiem, jak i rozwoju społeczno-gospodarczego, promując zarazem zrównoważony rozwój i ochronę różnorodności biologicznej i kulturowej⁴³⁷.

W kontekście „Europy regionów” Zieloni podkreślili rolę współpracy transgranicznej i międzyregionalnej jako sposobu na rozwiązywanie wspólnych problemów, przede wszystkim tym związanym z ochroną środowiska naturalnego. Taka współpraca miała również przyczynić się do budowania poczucia europejskiej tożsamości i solidarności. Podkreślono, że „Europa regionów” powinna wspierać rozwój lokalnych i regionalnych gospodarek, promując ekologiczne i zrównoważone metody produkcji, co jest zgodne z dążeniem Zielonych do transformacji Europy w model „ekorozwoju”. Wizja ta zakładała również aktywne zaangażowanie społeczeństwa obywatelskiego i organizacji pozarządowych w proces decyzyjny, co miało zapewnić, że głos obywateli będzie miał realny wpływ na kształtowanie polityki europejskiej⁴³⁸.

W kontekście integracji europejskiej Zieloni krytycznie podchodzili do wprowadzenia wspólnej waluty, podkreślając, że euro może generować więcej podziałów niż jedności w Europie. Zwrócili uwagę na potrzebę większej elastyczności w Europejskim Systemie Monetarnym, akcentując konieczność walki z unikaniem opodatkowania i praniem pieniędzy. W sferze regulacji rynku wewnętrznego i handlu opowiedzieli się za ustanowieniem wysokich wspólnych standardów w obszarach społecznych, środowiskowych oraz ochrony konsumenta, wskazując na konieczność uwzględniania kosztów społecznych i środowiskowych w cenach towarów, aby promować zrównoważoną produkcję i konsumpcję. Dodatkowo podkreśli wagę wsparcia dla małych

⁴³⁷ Tamże, s. 37-38.

⁴³⁸ Tamże.

przedsiębiorstw, które w wielu branżach są zagrożone przez funkcjonowanie wielkich koncernów⁴³⁹.

4.3. Federalizm czy suwerenność? Podziały ideowe i narodowe (1994-1999)

Wybory do Parlamentu Europejskiego w 1994 roku stanowiły dla Zielonych moment zarówno sukcesów, jak i porażek. W Niemczech Zieloni odnotowali znaczący sukces, zdobywając 10,1% głosów i 12 mandatów, co świadczy o skuteczności bardziej pragmatycznego podejścia i coraz słabszej pozycji „fundamentalistów”. Przesunięcie w kierunku politycznego centrum i skorzystanie z dołującej w sondażach SPD (Socjaldemokratycznej Partii Niemiec) wśród jej tradycyjnych wyborców ukazało zdolność niemieckich Zielonych adaptacji do zmieniających się warunków i zagospodarowania elektoratu rozczarowanych tradycyjną lewicą. W Belgii zarówno ugrupowanie Agalev, jak i Ecolo, utraciły poparcie, tracąc odpowiednio 2% i 3% głosów. Niezdolność obu partii do skorzystania z rosnącego niezadowolenia społeczeństwa belgijskiego wobec procesu integracji europejskiej poskutkowało utratą poparcia na rzecz skrajnej prawicy, przede wszystkim ugrupowania Vlaams Blok. W Holandii wewnętrzne podziały między dwoma konkurującymi Zielonymi stronnictwami - neolewicowym Groen Links i „fundamentalistycznym” De Groenen - osłabiły ich wynik, pozostawiając tylko jeden mandat w Parlamencie Europejskim. We Francji, decyzja w dalszym stopniu opozycyjnych wobec siebie ugrupowań Les Verts i General Ecologie o osobnym starcie doprowadziła do katastrofalnego skutku, jakim była utrata wszystkich dziewięciu miejsc w Parlamencie Europejskim. W Grecji, Hiszpanii i Portugalii Zieloni ponieśli duże straty, co odzwierciedlało trudności w stabilnej adaptacji ekologizmu do głównego nurtu polityki w krajach śródziemnomorskich. Również we Włoszech Federazione dei Verdi uzyskała niższe poparcie niż w 1989 roku. W Wielkiej Brytanii, gdzie opory wobec ścisłej integracji politycznej kontynentu były silne a wizja „Europy regionów” nie padała na podatny grunt, Zieloni doświadczyli drastycznego spadku poparcia, z 14,9% w 1989 roku do 3,2% w 1994 roku. W Luksemburgu i Irlandii wyniki wyborcze były lepsze i poskutkowały zdobyciem mandatów, co wskazuje na możliwość sukcesu nawet z ograniczonymi zasobami, kiedy są obecne silne lokalne kwestie środowiskowe i gdy partia jest w stanie zaprezentować spójny program⁴⁴⁰.

⁴³⁹ Tamże, s. 6-8.

⁴⁴⁰ N. Carter, *The greens in the 1994...*, dz. cyt., s. 495-502; E. Bomberg, dz. cyt., s. 93-95.

Tab. 26. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1994 roku

Państwo	Partia	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Belgia	Agalev	13,0	1
	Ecolo	10,7	1
RFN	Bundnis 90/ Die Grünen	10,1	12
Francja	Les Verts	2,9	0
	GE	2,0	0
Grecja	Politiki Oikologia	1,1	0
Irlandia	Comhaontas Glas	7,9	2
Włochy	Federazione dei Verdi	3,2	3
Luksemburg	GAP/GLEI	10,9	1
Holandia	Groen Links	3,8	1
	De Groenen	2,4	0
Portugalia	Os Verdes (wspólna lista z Komunistami)	11,2	0
Wielka Brytania	Green Party	3,2	0

Źródło: E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998, s. 93.

Tab. 27. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 1994-1999

Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim	Mandaty	% mandatów
PSE - Grupa Partii Europejskich Socjaldemokratów	198	34,92%
PPE - Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrzescijanscy Demokraci)	156	27,51%
ELDR - Grupa Europejskiej Liberalno-Demokratycznej Partii Reform	44	7,76%
GUE - Konfederacja Zjednoczonej Lewicy Europejskiej	28	4,94%
FE - Grupa Forza Europa	27	4,76%
RDE - Grupa Europejskiego Sojuszu Demokratycznego	26	4,59%
V - Grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim	23	4,06%
ARE - Grupa Europejskiego Sojuszu Radykalnego	19	3,35%
EDN - Grupa Europa Narodów (Grupa Koordynacyjna)	19	3,35%
NI - Niezrzeszeni	27	4,76%

Źródło: *Parlament Europejski 1994-1999*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-wyborow/1994-1999/posiedzenie-inauguracyjne/> [data dostępu: 24.03.2024].

W lipcu 1994 roku doszło do utworzenia drugiej Grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim, która liczyła 22 przedstawicieli z sześciu państw członkowskich Unii Europejskiej. W styczniu 1995 roku, z chwilą przystąpienia Austrii, Finlandii i Szwecji do Unii Europejskiej, grupa powiększyła się o trzech nowych członków, co przesunęło centrum ciężkości frakcji Zielonych w stronę północy kontynentu. Pod względem ideowym stanowiła ona zbiór różnorodnych nurtów, łącząc elementy charakterystyczne zarówno dla radykalnego i antyestablishmentowego programu GRAEL z lat 1984-1989, jak i poprzedniej, w dużo większym stopniu pragmatycznie nastawionej grupy z kadencji 1989-1994. Mimo reprezentacji włoskiej, zauważalny był brak przedstawicieli z Francji, Hiszpanii i Portugalii, co prowadziło do dominacji grupy przez deputowanych z północnej części kontynentu, w szczególności posłów niemieckich, którzy jednak sami rzadko wyrażali spójne stanowiska⁴⁴¹.

Pod względem organizacyjnym druga grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim zaangażowała się w latach 1994-1999 w poszukiwanie większej efektywności działania,

⁴⁴¹ E. Bomberg, dz. cyt. s. 113.

przy jednoczesnym dążeniu do spełnienia oczekiwań swoich członków w zakresie decentralizacji i przejrzystości procesów decyzyjnych. Kontynuacja tradycji funkcjonowania biura wykonawczego z dwoma współprzewodniczącymi – kobietą i mężczyzną, a także z wiceprzewodniczącymi reprezentującymi różnorodność państw członkowskich, miała na celu odzwierciedlenie zarówno narodowej, jak i płciowej różnorodności wewnątrz grupy, co jednak – jak miało się okazać – stanowiło jedynie pozór. Grupa Zielonych w omawianym czasie charakteryzowała się brakiem dużym zróżnicowaniem pod względem poglądów wobec integracji europejskiej poszczególnych deputowanych i delegacji narodowych. Indywidualizm charakterystyczny dla poszczególnych członków grupy, mimo iż stanowił dowód na wewnętrzny pluralizm, stanowił wyzwanie dla spójności wewnętrznej grupy oraz zdolności do funkcjonowania jako jednolite i zintegrowane ciało⁴⁴².

Z powyższych powodów trudnym zadaniem jest sformułowanie konkretnej wizji integracji europejskiej reprezentowanej przez grupę Zielonych w kadencji 1994-1999. W rzeczywistości frakcja ta nie tyle wyrażała jasne poglądy w debatach parlamentarnych na temat przyszłości Unii Europejskiej, co sama była platformą dla wewnętrznych debat, które często eksponowały głębokie podziały wewnątrz grupy⁴⁴³.

Jednym z głównych punktów spornych wśród Zielonych była Unia Gospodarcza i Walutowa (UGiW). Niektórzy członkowie, zwłaszcza z Włoch i w mniejszym stopniu z Niemiec, postrzegali UGiW jako szansę na zwiększenie integracji i stabilności gospodarczej, co mogłoby przynieść korzyści środowiskowe poprzez promowanie idei zrównoważonego rozwoju. Tymczasem inni deputowani, przede wszystkim delegacja szwedzka, wyrażali zdecydowany sprzeciw wobec UGiW, obawiając się marginalizacji problematyki środowiskowej i społecznej oraz ograniczenia możliwości prowadzenia przez państwa niezależnej polityki ekologicznej⁴⁴⁴.

Podobne napięcia wywołała Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa (WPZiB). W tym obszarze punktem zapalnym stał się postulat jednolitości polityki zagranicznej Unii Europejskiej podnoszony często przez zwolenników federalizacji. Członkowie grupy z południowej Europy opowiadali się za silniejszą i bardziej zintegrowaną polityką, w przeciwieństwie do Zielonych ze Skandynawii i niektórych niemieckich posłów wyrażających obawy przed nadmierną centralizacją, mogącą pchnąć

⁴⁴² G. Grimaldi, dz. cyt., s. 317-325.

⁴⁴³ Tamże.

⁴⁴⁴ Tamże.

Unię Europejską na ścieżkę militaryzacji i tym samym oddalając ją od pacyfistycznych korzeni ruchu⁴⁴⁵.

Debata dotycząca federalizmu *versus* suwerenności narodowej stanowiła być może najbardziej zasadniczy podział wewnątrz grupy Zielonych w omawianym okresie. Zieloni z Włoch konsekwentnie opowiadali się za federalizmem jako środkiem do osiągnięcia mocniejszej, bardziej zjednoczonej i ekologicznie zrównoważonej Europy. W opozycji do nich nowi deputowani ze Szwecji i Irlandii, a także niektórzy posłowie niemieccy, podkreślali wartość suwerenności narodowej, obawiając się, że dalsza integracja może zagrażać lokalnym inicjatywom środowiskowym i społecznym⁴⁴⁶.

Działalność w Parlamencie Europejskim grupy Zielonych w latach 1994-1999 charakteryzowała się zatem daleko idącym pluralizmem wewnętrznym, brakiem spójności programowej (dotyczącej nawet najbardziej fundamentalnych zagadnień związanych z polityką unijną) oraz brakiem dyscypliny programowej (indywidualizm w poglądach poszczególnych deputowanych). Warto zauważyć również, że główną osią podziałów w grupie Zielonych było kryterium narodowe i odmienna wizja integracji europejskiej w optyce deputowanych z północnej części kontynentu (konfederalizm, akcentowanie potrzeby suwerenności państw) oraz południowej, przede wszystkim z Włoch (wizja federalistyczna). Kryterium to jednak nie dotyczyło delegacji niemieckiej, która była tradycyjnie podzielona na „fundamentalistów” i „realistów”, „eurosceptyków” i „europeistów”, zwolenników utrzymania suwerenności narodowych i posłów optujących za federalizacją⁴⁴⁷.

Mimo wewnętrznych podziałów narodowych i ideowych w europejskich ugrupowaniach ekologicznych, to właśnie w omawianym okresie działalność swoją rozpoczęła Europejska Federacja Partii Zielonych (EFGP), założona jeszcze w czasie poprzedniej kadencji Parlamentu Europejskiego w czerwcu 1993 roku w fińskiej Masali. Włączenie w jej skład partii Zielonych z krajów Europy Wschodniej, niebędących członkami Unii Europejskiej, podkreśliło unikalny i paneuropejski charakter EFGP wśród europejskich federacji partyjnych. Jednocześnie ujawniło to kruchą strukturę federacji i głębokie różnice w podejściach do procesu integracji europejskiej, zwłaszcza w kwestiach związanych z polityką bezpieczeństwa i obrony. Mimo tych wyzwań EFGP wyraźnie odróżniała się wśród innych federacji dzięki swojej otwartości i zaangażowaniu

⁴⁴⁵ Tamże.

⁴⁴⁶ Tamże.

⁴⁴⁷ Tamże.

we wspieranie partii z krajów poza Unią Europejską w procesy integracji i europeizacji, a wybór Wiednia na siedzibę symbolicznie umieścił tę organizację na styku Wschodu i Zachodu Europy, a także pomiędzy jej północą a południem⁴⁴⁸.

Niespójność strategii dotyczących reform instytucjonalnych Unii Europejskiej oraz różnice poglądów między "federalistami" a "konfederalistami" podkreślały trudności w kształtowaniu wspólnych celów i przyczyniały się do problemów w tworzeniu wspólnych, spójnych stanowisk na poziomie europejskim. Niemniej jednak w lutym 1996 roku w Turynie EFGP zwróciła się do Rady Europejskiej z apelem o reformę Unii, akcentując potrzebę demokracji, pokoju, ochrony środowiska i zmniejszenia bezrobocia⁴⁴⁹. Ponadto pierwszy kongres EFGP, który miał miejsce w Wiedniu w czerwcu 1996 roku, pozwolił Zielonym z całej Europy na ogólne określenie strategii i działań na rzecz integracji europejskiej, podkreślając rolę Zielonych w społeczeństwie i kulturze, dążąc do głębokich reform społecznych w obszarach rozwoju ekologicznego, polityki bezpieczeństwa, nowego obywatelstwa oraz relacji Północ-Południe, co wyznaczyło kierunki działania federacji⁴⁵⁰.

W analizie przygotowanego na potrzeby kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego wspólnego manifestu programowego Zielonych z 1999 roku daje się odczuć brak spójnej wizji odnośnie konkretnego kierunku integracji europejskiej. W przeciwieństwie do dwóch poprzednich manifestów z 1989 i 1994 roku, Zieloni unikali już – ze względu na opisane wcześniej różnice narodowe – wyrażania koncepcji „Europy regionów”. Zaproponowane w programie postulaty nie odbiegały od wcześniejszych postulatów dotyczących polityk sektorowych, które leżą w kompetencjach instytucji Unii Europejskiej. W dokumencie można przeczytać, iż: „Projekt [polityczny] Zielonych ma na celu:

- zbudowanie społeczeństwa szanującego podstawowe prawa i sprawiedliwość środowiskową: prawa do schronienia, do dobrego zdrowia, do edukacji, do kultury i do wysokiej jakości życia;
- zwiększenie wolności w świecie pracy, nie tylko poprzez zwalczanie bezrobocia, ale również poprzez poszerzanie wyborów ludzi, uwolnienie ludzkiego potencjału twórczego;

⁴⁴⁸ G. Grimaldi, dz. cyt., s. 327-328.

⁴⁴⁹ European Federation of Green Parties, *The Political Position of the European Federation of Green Parties at the European Union Intergovernmental Conferences of 1996*, Bruksela 1996.

⁴⁵⁰ T.M. Dietz, *Similar but Different?: The European Greens Compared to Other Transnational Party Federations in Europe*, „Party Politics” nr 6(2)/2000, s. 199-210.

- pogłębienie demokracji poprzez decentralizację i bezpośredni udział ludzi w podejmowaniu decyzji, które ich dotyczą.

Metoda Zielonych jest radykalna, realistyczna i reformatorska:

- radykalna, ponieważ radykalna krytyka jest niezbędna do orientacji;
- realistyczna, ponieważ bezpośrednie cele muszą być osiągalne;
- reformatorska, ponieważ każda okazja do postępu musi być wykorzystana jako część procesu krok po kroku.
- Wartościami Zielonych są solidarność, innowacja, niezależność i otwartość:
- solidarność: promowanie i wdrażanie równości na poziomie krajowym, europejskim i międzynarodowym;
- innowacja: wykorzystanie ludzkiej inteligencji i kreatywności do promowania społeczeństwa korzystnego dla wszystkich jego członków;
- niezależność: pozostanie wolnym od lobbystów i interesów specjalnych;
- otwartość: akceptacja różnic, radzenie sobie ze sprzecznościami i tworzenie owocnych sojuszy poprzez debatę publiczną, negocjacje i ciągłą reewaluację.

Zieloni pracują nad:

- reformami gospodarczymi i społecznymi, aby uczynić rozwój zrównoważonym zarówno dla ludzi, jak i świata naturalnego;
- demokratycznym procesem łączącym handel, bezpieczeństwo, kwestie gospodarcze i społeczne z prawami środowiskowymi i demokratycznymi;
- wysokimi standardami ekologicznymi, społecznymi i demokratycznymi, aby zapewnić jakość życia;
- solidarnością, gwarantowanymi prawami ludzkimi i obywatelskimi dla wszystkich, w tym osób pochodzących z krajów spoza UE;
- polityką zagraniczną mającą na celu rozwiązywanie problemów za pomocą środków pokojowych, a nie siły wojskowej;
- ulepszonymi strukturami demokratycznego uczestnictwa w podejmowaniu decyzji politycznych, z udziałem organizacji pozarządowych, związków zawodowych i obywateli na wszystkich poziomach, z środkami zapewniającymi równy udział kobiet;
- gwarantowanymi równymi prawami i możliwościami, jak również różnorodnością kulturową i językową dla grup mniejszościowych;
- redystrybucją pracy domowej i opieki nad innymi, w celu zakończenia istniejącego nierównoważonego podziału pracy i sprawiedliwszego podziału

obciążeń między kobiety i mężczyzn, zapewniając pełny udział kobiet na formalnym rynku pracy, jak i w życiu politycznym”⁴⁵¹.

Krytyka Zielonych wobec Unii Europejskiej skupiała się w manifestacie na konieczności przemodelowania polityki ekologicznej, gospodarczej, społecznej oraz w zakresie bezpieczeństwa i migracji, aby lepiej odzwierciedlały one wartości zrównoważonego rozwoju, sprawiedliwości społecznej i pacyfizmu. Zieloni wskazywali na brak ambitnych celów i działań Unii w zakresie ochrony środowiska, zwłaszcza w kontekście zmian klimatycznych, zanieczyszczenia i ochrony bioróżnorodności. Podkreślali, że unijna polityka środowiskowa często ulega interesom gospodarczym i lobbingsowi przemysłowemu, co prowadzi do obniżenia standardów ekologicznych. Krytykowali ponadto dominujący w Unii model gospodarczy, oparty na nieograniczonej konkurencji i dążeniu do ciągłego wzrostu gospodarczego, który według nich prowadzi do degradacji środowiska, nierówności społecznych i zaniedbywania praw pracowniczych. Postulowali większe skupienie na zrównoważonym rozwoju, który uwzględniałby ograniczenia ekologiczne i promuje sprawiedliwość społeczną⁴⁵².

Zieloni wskazali na niedemokratyczne struktury i procesy decyzyjne w Unii, takie jak ograniczona rola Parlamentu Europejskiego czy nadmierna koncentracja władzy w rękach Komisji Europejskiej i Rady Europejskiej, które działają „za zamkniętymi drzwiami”. Podkreślali potrzebę większej przejrzystości, udziału obywateli w procesie decyzyjnym oraz reform instytucjonalnych wzmacniających demokrację na poziomie europejskim. Krytyka dotyczyła także podejścia Unii do polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, zwłaszcza w kontekście militarnej postawy i interwencjonizmu. Zieloni opowiadali się za rozwiązaniem konfliktów za pomocą środków pokojowych, promowaniem dyplomacji i dialogu, a także za demilitaryzacją i przejściem na model bezpieczeństwa oparty na współpracy międzynarodowej i poszanowaniu praw człowieka. W tym kontekście Zieloni wyrażali również niezadowolenie z polityki wspólnotowej wobec imigrantów i uchodźców, krytykując tworzenie „twierdzy Europa” i stosowanie restrykcyjnych, często niehumanitarnych środków ograniczających migrację. Podkreślali potrzebę sprawiedliwej polityki migracyjnej, która respektuje prawa człowieka i oferuje ochronę tym, którzy jej potrzebują⁴⁵³.

⁴⁵¹ European Greens, *Greening Europe – More Urgent Than Ever. A Common Green Manifesto for the 1999 European Elections*, Paryż 1998, s. 1-2.

⁴⁵² Tamże, s. 1-10.

⁴⁵³ Tamże.

Zieloni poddali również krytyce tradycyjne nurty ideowe w europejskiej polityce partyjnej jako nie dostosowane do wyzwań współczesnego świata: „tradycyjne partie pokazały swoją niezdolność do rozwiązania obecnych problemów ekonomicznych. Partie konserwatywne nadal jednostronnie dążą do wzrostu gospodarczego i konkurencji rynkowej na skalę globalną, co prowadzi do katastrofalnych konsekwencji dla środowiska i dobrobytu społecznego. Socjaldemokraci coraz częściej podążają tą samą ścieżką, porzucając swoją tradycyjną rolę jako obrońców sieci bezpieczeństwa socjalnego. Prawicowe partie nacjonalistyczne obwiniają imigrantów, podważają demokratyczne prawa człowieka i tworzą napięcia wewnątrz społeczności. W przeciwieństwie do tej ponurej historii niepowodzeń, zielone partie Europy domagają się zmian politycznych, wewnątrz i na zewnątrz Unii Europejskiej”⁴⁵⁴.

Europejscy Zieloni byli w omawianym czasie w awangardzie zwolenników poszerzania Unii Europejskiej o nowe państwa członkowskie, przede wszystkim z obszaru Europy Środkowo-Wschodniej oraz regionu basenu Morza Śródziemnego. Warto przytoczyć w całości obszerny fragment manifestu z 1999 roku, w którym dali wyraz swojemu stanowisku: „Unia musi być - w ramach komplementarnego procesu pogłębiania i rozszerzania - otwarta na wszystkie demokratyczne państwa europejskie, w których większość wyborców chce dołączyć. Podejście paneuropejskie jest jedynym sposobem, aby zapobiec tworzeniu nowych granic między Unią Europejską a resztą Europy, granic, które będą stanowić poważne zagrożenie dla pokojowej współpracy. W ramach tego procesu należy szanować istniejącą politykę spójności geograficznej, jak na przykład na obszarze Morza Śródziemnego, i bardzo mile widziane jest wzmocnienie procesu barcelońskiego w celu zwiększenia wymiaru śródziemnomorskiego UE⁴⁵⁵.

Wszystkie wnioski o członkostwo powinny być traktowane równo, bez względu na indywidualny rozmiar, strategiczne znaczenie i pozycję ekonomiczną krajów kandydujących. Jedynymi warunkami wstępnymi powinny być istnienie struktur demokratycznych, szacunek dla praw obywatelskich, ekonomicznych, społecznych i kulturowych ogólnie, prawa mniejszości w szczególności oraz wola ludu, najlepiej wyrażona w referendum. Aby uniknąć potencjalnie katastrofalnych efektów szokowych

⁴⁵⁴ Tamże, s. 4.

⁴⁵⁵ European Greens, *Greening Europe...*, dz. cyt., s. 7-8. „Tak zwany Proces Barceloński, oficjalnie zwany Partnerstwem Eurośródziemnomorskim, został zapoczątkowany na spotkaniu 15 państw Unii Europejskiej oraz jej 12 partnerów południowo- i wschodniośródziemnomorskich (Algieria, Cypr, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Malta, Maroko, Palestyna, Syria, Tunezja i Turcja), które odbyło się w dniach 27-28 listopada 1995 r. w Barcelonie”. Zob.: J. Zając, *Gospodarcze aspekty Procesu Barcelońskiego*, „Studia Europejskie” nr 4/2001, s. 89-105.

dla lokalnego rozwoju gospodarczego, nowe państwa członkowskie mogą optować za ograniczonymi okresami przejściowymi. W okresie przejściowym kandydaci muszą mieć prawo do jednostronnej ochrony swoich rynków. UE powinna hojnie pomagać państwom kandydującym w podnoszeniu ich standardów ekologicznych i społecznych⁴⁵⁶.

Konieczny jest połączony i jednoczesny proces reform instytucjonalnych i rozszerzenia, aby nadać Unii Europejskiej strukturę zdolną do demokratycznego funkcjonowania z ponad 20 państwami członkowskimi, nie opóźniając negocjacji z krajami kandydującymi. Państwa kandydujące powinny mieć prawo do pełnego uczestnictwa w procesie reform instytucjonalnych, które będą kształtować Unię, do której mają dołączyć⁴⁵⁷.

Dużo miejsca w manifestcie poświęcili Zieloni zagadnieniu globalizacji. Program Zielonych z 1999 roku zwracał uwagę na negatywne aspekty globalizacji napędzanej neoliberalnymi koncepcjami gospodarczymi, które promują nieograniczoną konkurencję rynkową kosztem praw socjalnych i ekologicznych. Zieloni krytykowali w duchu alterglobalistycznym działalność Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Banku Światowego i Światowej Organizacji Handlu, twierdząc, że te instytucje wspierają politykę ekonomiczną, która szkodzi zarówno ludziom, jak i środowisku. W szczególności sprzeciwiali się projektom, takim jak Wielostronne Porozumienie o Inwestycjach (MAI), które dążyłyby do dalszego ograniczenia możliwości politycznych w zakresie kształtowania gospodarki na rzecz dobra ogółu społeczeństwa⁴⁵⁸.

Zieloni stanowczo odrzucili pogląd, iż „polityka jest bezsilna wobec rynku”, podkreślając konieczność demokratyzacji obecnego systemu ekonomicznego przez wprowadzenie regulacji, które harmonizują działalność gospodarczą z ochroną środowiska i utrzymaniem europejskiego modelu społecznego. W kontekście globalizacji oraz wpływu wspomnianych międzynarodowych instytucji finansowych, Zieloni podnieśli kwestię negatywnego wpływu tych procesów na rozwój krajów rozwijających się. Apelowali o zwiększoną kontrolę nad globalnymi rynkami finansowymi i proponowali wprowadzenie podatku od transakcji finansowych, znanego jako podatek Tobina⁴⁵⁹. Celem tego podatku było dla Zielonych ograniczenie spekulacji finansowej,

⁴⁵⁶ Tamże, s. 8.

⁴⁵⁷ Tamże.

⁴⁵⁸ Tamże, s. 3.

⁴⁵⁹ Więcej na temat debaty dotyczącej wprowadzenia w państwach Unii Europejskiej podatku od transakcji finansowych (podatku Tobina) zob.: C.B. Martysz, B. Bartlewski, *Podatek bankowy – koncepcja europejska i studium przypadków wybranych krajów UE*, „Studia Biura Analiz Sejmowych” nr 1(53)/2018, s. 101-133.

która – według nich – często destabilizuje gospodarki krajów rozwijających się. Poprzez opodatkowanie krótkoterminowych transakcji walutowych podatek Tobina miałyby generować środki finansowe przeznaczone na wsparcie społeczne i ochronę środowiska, tym samym odstraszać od spekulacji, która przynosi szkody zarówno ekonomii, jak i ekologii. Zieloni zwracali także uwagę na problem konkurencji podatkowej między państwami członkowskimi Unii Europejskiej, która prowadzi do obniżania podatków od kapitału i ułatwiania unikania opodatkowania przez duże firmy i zamożne jednostki. Wezwali do wspólnych działań mających na celu zwalczanie szkodliwej konkurencji podatkowej, co jest kluczowe dla zwiększenia dochodów państw członkowskich i umożliwienia im realizacji polityki społecznej i środowiskowej⁴⁶⁰.

Tab. 28. Główne elementy programu grupy Zielonych z 1999 roku

Obszar tematyczny	Postulaty
Polityka energetyczna i klimatyczna	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Wprowadzenie połączonego podatku od energii/emisji CO₂ emisji ▪ Prawnie wiążące cele redukcji emisji CO₂ dla całej Unii Europejskiej
Przemysł chemiczny	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przekształcenie przemysłu chemicznego na substancje biodegradowalne ▪ Ograniczenie stosowania niebezpiecznych substancji chemicznych ▪ Przegląd stu tysięcy dozwolonych substancji chemicznych na rynku unijnym ▪ Redukcja zanieczyszczeń z zakładów chemicznych
Transport	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pełna internalizacja zewnętrznych kosztów transportu ▪ Promocja transportu publicznego oraz i rowerowego ▪ Wycofanie wsparcia finansowego Unii Europejskiej na budowę autostrad i lotnisk
Energia jądrowa	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zastąpienie energii jądrowej bezpiecznymi i odnawialnymi źródłami energii ▪ Zastąpienie traktatu Euratom nowym porozumieniem energetycznym ▪ Badanie statystyk medycznych dotyczących skutków promieniowania jądrowego ▪ Zniesienie dyrektywy unijnej, która pozwala na wysoki poziom radioaktywności w żywności

⁴⁶⁰ European Greens, *Greening Europe...*, dz. cyt., s. 4.

Rolnictwo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Promocja rolnictwa ekologicznego ▪ Moratorium na genetyczne modyfikacje roślin i zwierząt ▪ Wprowadzenie ścisłego oznakowania produktów modyfikowanych genetycznie (GMO) ▪ Zakaz patentowania modyfikowanych form życia (np. klonowanie) ▪ Zakończenie subsydiów eksportowych dla produktów rolnych ▪ Uzależnienie dotacji rolnych od przestrzegania standardów środowiskowych ▪ Uznanie praw zwierząt i zakaz testów na zwierzętach w przemyśle kosmetycznym
Rybołówstwo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ochrona zasobów rybnych ▪ Redukcja pojemności flot rybackich ▪ Zakaz niezrównoważonych i szkodliwych praktyk rybackich ▪ Wsparcie dla społeczności nadmorskich i wyspiarskich
Zatrudnienie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stworzenie Paktu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju i Zatrudnienia ▪ Stworzenie ram prawnych dla powstania wspólnotowych zasad polityki społecznej ▪ Redukcja czasu pracy ▪ Działania na rzecz osób marginalizowanych ze względu na płeć, niepełnosprawność, wiek, orientację seksualną, religię i etniczność
Rozszerzenie Unii Europejskiej	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Otwarcie Unii Europejskiej na wszystkie państwa kandydujące respektujące prawa demokratyczne i swobody obywatelskie ▪ Demokratyzacja systemu politycznego Unii ▪ Podwojenie przewidywanej pomocy finansowej dla państw kandydujących ▪ Oferowanie korzystnych warunków współpracy i handlu dla krajów niechcących lub nie mogących dołączyć do Unii
Bezpieczeństwo i obronność	<ul style="list-style-type: none"> ▪ System bezpieczeństwa kierowany przez OBWE i ONZ ▪ Likwidacja arsenałów nuklearnych, rozpoczynając od Wielkiej Brytanii i Francji ▪ Surowsze zasady eksportu broni w Europie ▪ Utworzenie cywilnego korpusu pokojowego.

Demokracja i prawa obywatelskie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Publiczna debata konstytucyjna na temat przyszłości Europy ▪ Przyjęcie przez UE karty gwarantującej prawa obywatelskie oraz prawa społeczne, ekonomiczne i ekologiczne ▪ Ułatwienie dostępu do statusu obywateli Unii Europejskiej dla osób z państw trzecich ▪ Uznanie prawa do azylu jako podstawowego prawa jednostki ▪ Utworzenie europejskiego funduszu dla uchodźców
Parlament Europejski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rozszerzenie uprawnień Parlamentu Europejskiego do współdecydowania i kontroli we wszystkich obszarach polityki unijnej ▪ Rozszerzenie uprawnień Parlamentu Europejskiego do inicjowania ustawodawstwa i nominowania Komisji Europejskiej
Europol i Schengen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ograniczenie roli Europolu do wymiany informacji ▪ Demokratyczna i sądowa kontrola Europolu ▪ Gwarancja bezpieczeństwa danych osobowych ▪ Zastąpienie traktatu z Schengen umowami gwarantującymi swobodę przemieszczania się wszystkich osób mieszkających w Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne ma podstawie: European Greens, *Greening Europe – More Urgent Than Ever. A Common Green Manifesto for the 1999 European Elections*, Bruksela 1999, s. 1-10.

4.4. Niemiecka wizja federalizmu w programie Zielonych (1999-2004)

W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1999 roku kampanie Partii Zielonych w poszczególnych państwach członkowskich Unii Europejskiej odzwierciedlały różnorodność lokalnych kontekstów politycznych i społecznych, które miały znaczący wpływ na ich wyniki wyborcze. W Belgii skandale polityczne stworzyły dla Zielonych duże możliwości, co przyczyniło się do ich spektakularnych wyników zarówno na poziomie krajowym, jak i europejskim. We Francji Les Verts zyskali na popularności dzięki zaangażowaniu w rządową koalicję Lionela Jospina i skorzystali z rozłamów wśród prawicowych partii, co wzmocniło ich pozycję. W Holandii Zieloni wznieśli się na fali krytyki rządu i sceptycyzmu wobec integracji europejskiej, podczas gdy w Wielkiej Brytanii wprowadzenie systemu proporcjonalnego w wyborach europejskich umożliwiło Zielonym zdobycie pierwszych mandatów. W Finlandii niskie poparcie dla koalicjantów Zielonych z rządu i krytyka unijnych instytucji sprzyjały ich kampanii, a w

Austrii kwestie neutralności i kontroli nad instytucjami zdominowały agendę Zielonych. Niemieccy Zieloni, pomimo wewnętrznych sporów i trudnej koalicji z SPD, utrzymali stabilne poparcie, podczas gdy w Szwecji zmagali się z konkurencją innych partii sceptycznych wobec Unii Europejskiej oraz z silniejszymi programami środowiskowymi konkurentów⁴⁶¹.

Wyniki Zielonych w poszczególnych krajach świadczą o ich zmiennym powodzeniu. W Belgii Zieloni osiągnęli niemal 16 proc. głosów, co uczyniło ich znaczącą siłą polityczną. We Francji Les Verts zdobyli 9,7 proc. głosów, co pozwoliło im znacząco poprawić swoją pozycję w Parlamencie Europejskim. W Holandii Zieloni zwiększyli swoją reprezentację do czterech mandatów, zyskując 11,9 proc. poparcia. W Wielkiej Brytanii wspomniane wprowadzenie proporcjonalnego systemu wyborczego umożliwiło Zielonym zdobycie dwóch mandatów i podkreśliło zmianę w brytyjskim krajobrazie politycznym. W Finlandii dodatkowy mandat dla Zielonych był wyrazem niezadowolenia z tradycyjnych partii, podczas gdy w Austrii poprawa wyniku do 9,2 proc. głosów pozwoliła podwoić reprezentację do dwóch mandatów. Niemieccy Zieloni, mimo zmagania wewnętrznych i trudności koalicyjnych, utrzymali stabilne poparcie, choć z mniejszą liczbą mandatów. W Szwecji, pomimo spadku do 9,5 proc. głosów, Zieloni utrzymali swoją obecność w Parlamencie Europejskim⁴⁶².

Ogólne wnioski z udziału Partii Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1999 roku wskazują na ich rosnącą rolę i znaczenie w europejskim systemie politycznym. Ich sukcesy w poszczególnych państwach podkreślają zdolność do wykorzystania lokalnych kontekstów politycznych oraz skuteczność w angażowaniu się w szeroko rozumiane lewicowe i środowiskowe sojusze polityczne. Nie były one jedynie wynikiem jedynie zwiększonego zainteresowania kwestiami środowiskowymi, lecz także umiejętnością adresowania szerokiego zakresu problemów społecznych i politycznych. Pozycja Zielonych jako poważnego i wszechstronnego podmiotu politycznego została umocniona, co stanowiło ważny krok w długoterminowym procesie integracji i ewolucji europejskiego ruchu Zielonych. Ponadto zwiększona reprezentacja w Parlamencie Europejskim i zdolność do wpływania na politykę na poziomie europejskim oraz

⁴⁶¹ F. Müller-Rommel, *The Greens in the 1999 European Elections: The Success Story*, [w:] P. Perrineau, G. Grunberg, C. Ysmal (red.), *Europe at the Polls. The European Elections of 1999*, Londyn 2002, s. 116-129; N. Carter, *The Greens in the 1999 European parliamentary elections*, "Environmental Politics" nr 8/1999, s. 160-167.

⁴⁶² Tamże.

krajowym świadczyły o znaczącym wzroście politycznej siły Zielonych, mimo różnic w skuteczności kampanii w poszczególnych krajach⁴⁶³.

Tab. 29. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1999 roku

Państwo	Partia	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Austria	Die Grünen	9,2	2
Belgia	Agalev	7,5	2
	Ecolo	8,4	3
Finlandia	Vihrea Liitto	13,4	2
RFN	Bundnis 90/Die Grünen	6,4	7
Francja	Les Verts	9,7	9
Irlandia	Comhaontas Glas	6,7	2
Luksemburg	Dei Greng	10,7	1
Szwecja	Miljopartiet de Grona	9,5	2
Włochy	Federazione dei Verdi	1,8	2
Holandia	Groen Links	11,9	4
Hiszpania	Los Verdes	1,4	0
Wielka Brytania	Green Party	6,3	2

Źródło: N. Carter, *The Greens in the 1999 European parliamentary elections*, "Environmental Politics" nr 8/1999, s. 161.

Tab. 30. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 1999-2004

Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim	Mandaty	% mandatów
PPE-DE - Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci) i Europejskich Demokratów	232	37,06%
PSE - Grupa Partii Europejskich Socjaldemokratów	180	28,75%
ELDR - Grupa Europejskiej Liberalno-Demokratycznej Partii Reform	50	7,99%
Verts/ALE - Grupa Zielonych / Wolne Przymierze Europejskie	48	7,67%
GUE/NGL - Konfederacyjna Grupa Zjednoczonej Lewicy Europejskiej / Nordycka Zielona Lewica	42	6,71%

⁴⁶³ Tamże.

Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim	Mandaty	% mandatów
UEN - Grupa Unii na rzecz Europy Narodów	31	4,95%
TDI - Techniczna grupa niezależnych posłów – grupa mieszana	18	2,88%
EDD - Grupa na rzecz Europy Demokracji i Różnorodności	16	2,56%
NI - Niezrzeszeni	9	1,00%

Źródło: *Parlament Europejski 1999-2004*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-wyborow/1999-2004/posiedzenie-inauguracyjne/> [data dostępu: 20.03.2024].

Do najważniejszych zagadnień związanych z działalnością grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 1999-2004 należały: powstanie grupy Zieloni/Wolny Sojusz Europejski (parlamentarna fuzja frakcji Zielonych z ugrupowaniami regionalistycznymi), inicjatywy związane z reformą Unii Europejskiej i traktatem nicejskim, spory dotyczące odpowiedzi na wojnę w Kosowie (lata 1996-1999), zaproponowana przez ministra spraw zagranicznych RFN (i jednocześnie jednego z czołowych i najbardziej wpływowych polityków Zielonych w Europie) J. Fishera wizja federalizacji Unii oraz powstanie w 2004 roku Europejskiej Partii Zielonych jako nowej formy transeuropejskiej współpracy pomiędzy ugrupowaniami ekologicznymi.

W lipcu 1999 roku, po wyborach do Parlamentu Europejskiego Zieloni zawarli sojusz ze skupiającą europejskie partie regionalistyczne frakcją Wolny Sojusz Europejski, tym samym rozpoczynając działanie funkcjonującej do dzisiaj grupy pod nazwą Zieloni/Wolny Sojusz Europejski. Wejście w ścisłą współpracę z regionalistami stanowił naturalną konsekwencję bliskiej współpracy obu środowisk politycznych w poprzednich kadencjach oraz zbieżność poglądów na wizję integracji europejskiej, którą łączyła podejście federalistyczne z akcentowaniem roli niezależnych i autonomicznych regionów Europy (łącznie z dążeniem do uniezależnienia się regionów walczących o niepodległość, takich jak na przykład Katalonia)⁴⁶⁴.

⁴⁶⁴ P. Lynch, *Co-operation between regionalist parties at the level of the European Union: the European Free Alliance*, [w:] L. de Winter, H. Türsan (red.), *Regionalist Parties in Western Europe*, Londyn/Nowy Jork 2007, s. 190-203. Więcej na temat ruchu regionalizmu i partii regionalistycznych w systemie partyjnym Unii Europejskiej zob.: R.G. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa-Kraków 1998, s. 1-14; M. Bumford, *The ascent of autonomous Nations. The institutional advantages of being an EU member state*, Bruksela 2012, s. 14-18; M. Keating, *New Regionalism in Western Union: Territorial and Political Change*, Londyn 1998, s. 72-111; M. Myśliwiec, *Partie etnoregionalne: szansa czy zagrożenie dla jednoczącej się Europy?*, „Atheneum” nr 28/2010, s. 128-146; K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na poziomie regionu. Przykład Szkocji i Katalonii*, Kraków 2012, s. 19-24.

Wojna w Kosowie stanowiła punkt zwrotny w programie Zielonych dotyczącym polityki zagranicznej, zmuszając ich do przewartościowania swoich pacyfistycznych idei w świetle masowych naruszeń praw człowieka na obszarze byłej Jugosławii. Debata między interwencjonizmem a pacyfizmem ujawniła głębokie napięcia wewnątrz partii, ale także przyczyniła się do politycznej ewolucji Zielonych w kierunku „realizmu”. Ta ewolucja odzwierciedlała dążenie Zielonych do znalezienia równowagi między swoimi korzeniami a koniecznością reagowania na złożone wyzwania międzynarodowe. Analiza programu politycznego Zielonych w kontekście konfliktu w Kosowie rzuca światło na złożoność podejścia tej partii do interwencji zbrojnych i pokojowego rozwiązywania konfliktów. W obliczu wojny w byłej Jugosławii Zieloni stanęli przed trudnym wyborem między swoją tradycyjnie pacyfistyczną ideologią a potrzebą interwencji w obronie praw człowieka i zapobiegania ludobójstwu. Konflikt w Kosowie ujawnił różnice w podejściach wśród liderów Zielonych. Z jednej strony Daniel Cohn-Bendit, „weteran” majowej rewolty studenckiej w 1968 roku we Francji, opowiadał się za interwencją w obronie muzułmanów mordowanych przez Serbów (podobnie Alexander Langer, znany ze swoich pacyfistycznych poglądów). Jego stanowisko było znaczące, zwłaszcza biorąc pod uwagę wpływ tej postaci w partii Zielonych zarówno w Niemczech, jak i we Francji. Z drugiej strony Joschka Fischer, lider Die Grünen i minister spraw zagranicznych RFN, wyrażał początkowo opór⁴⁶⁵, podkreślając niechęć Niemców do zaangażowania wojskowego, które mogłoby przerodzić się w partyzancką wojnę, przywołując przy tym traumatyczne doświadczenia drugiej wojny światowej⁴⁶⁶.

W intensywnych debatach nad przyszłością integracji europejskiej, jakie miały miejsce w omawianym czasie, szczególną rolę miała wizja federalizacji Unii Europejskiej zaproponowana przez J. Fishera, wicekanclerza RFN i ministra spraw zagranicznych w rządzie Gerharda Schroedera. Koncepcja ta jest niezwykle istotna w dorobku programowym europejskich ugrupowań ekologicznych, ponieważ po raz pierwszy polityk ze ścisłego establishmentu politycznego (szef niemieckiego ugrupowania

⁴⁶⁵ W 1998 roku, będąc ministrem spraw zagranicznych, Fischer wyraził poparcie dla interwencji wojskowej NATO w Kosowie, co spotkało się z ostrą krytyką wśród Zielonych, ze względu na ich zasadniczo pacyfistyczne podejście do konfliktów zbrojnych. Podobny dyskurs pojawił się po atakach terrorystycznych na Waszyngton i Nowy Jork 11 września 2001 roku, kiedy to poparł atak na Afganistan. Wyraził jednak sprzeciw wobec interwencji międzynarodowych w Iraku w 2003 roku. Krytycy zarzucali Fischerowi, że jego polityczne decyzje odbiegają od fundamentów ideologicznych Zielonych, co skłoniło wielu działaczy do opuszczenia szeregów partii Bündnis 90/Die Grünen na znak protestu. Zob.: M. Kosman, *Problem Kosowa w polityce europejskiej w latach 1998–2013. Rola Unii Europejskiej i Niemiec*, „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 7/2013, s. 188; K. Mischak, dz. cyt., s. 117-246.

⁴⁶⁶ G. Grimaldi, *The Greens and the European Union...*, dz. cyt., s. 324.

Bundnis 90/Die Grünen będącego w latach 1998-2005 w koalicji z SPD) zaproponował projekt polityczny, który był popierany nie tylko przez europejskie ugrupowania ekologiczne, ale stanowił oficjalną inicjatywę niemieckiego rządu federalnego (był to zatem projekt tyleż „zielony”, co „niemiecki”). Świadczyło to o rosnącej relewancji agendy ugrupowań ekologicznych nie tylko w RFN, ale również w systemie politycznym Unii Europejskiej⁴⁶⁷.

W swoim wykładzie na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie Fischer z maja 2000 roku przedstawił swoją wizję przyszłości integracji europejskiej, nawołując do przekształcenia Unii Europejskiej z luźnego związku państw w pełnoprawną federację. Fischer zarysował historyczne tło integracji europejskiej, wskazując na jej początki w powojennej Europie i podkreślając jej znaczenie jako odpowiedzi na wieki konfliktów i dążeń hegemonicznych na kontynencie. Fischer podkreślił znaczenie deklaracji Schumana z 1950 roku jako momentu założycielskiego dla europejskiej integracji, wskazując na jej rolę w przełamaniu cyklu wojen i rywalizacji o hegemonię w Europie. Przez nawiązanie do przeszłości, Fischer ukazał integrację europejską jako długofalowy proces mający na celu zapewnienie pokoju i stabilności poprzez współpracę ponadnarodową i federację państw⁴⁶⁸.

Zgodnie z analizą Fischera integracja europejska stała przed kluczowymi wyzwaniami, w tym rozszerzeniem na wschód i południe, co doprowadzi do podwojenia liczby państw członkowskich. Podkreślił konieczność pogłębienia integracji politycznej, aby umożliwić Unii skuteczne działanie w obliczu tych wyzwań. Fischer argumentował, że bez politycznej integracji i reform instytucjonalnych Unia Europejska może napotkać na kryzysy i stagnację⁴⁶⁹.

Centralnym elementem wykładu Fischera był apel o przejście od związku państw do federacji europejskiej. Wskazał na konieczność stworzenia silnych instytucji

⁴⁶⁷ E. Bojenko-Izdebska, *Przyszłość Unii Europejskiej – wizja Joschki Fischera* [w:] A. Mania, B. Płonka, *Do jakiej Unii zmierzamy?: polityka i gospodarka Unii Europejskiej*, Kraków 2001, s. 80-92. M. Kosman, *Zjednoczone Niemcy w procesie integracji europejskiej (1990-2002)*, Toruń 2004, s. 97-98; tenże, *Niemieckie koncepcje integracji europejskiej na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] Z. Leszczyński, S. Sadowski (red.), *Suwerenność państwa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2005, s. 326-334. M. Rojewska, *Ewolucja myśli europejskich ruchów federalistycznych*, „Myśl ekonomiczna i polityczna” nr 1(60)/2018, s. 332; O. Barburska, *Unia Europejska bardziej federalna, konfederalna czy elastyczna? Debata nad modelami integracji europejskiej*, „The Review of European Affairs” nr 1/2017, s. 24; S. Parzymies, *Czy możliwa jest europejska federacja państw narodowych?*, „Civitas Hominibus” nr 7/2012, s. 21; J.J. Węc, *Niemcy wobec reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2002-2016*, Kraków 2017, s. 33.

⁴⁶⁸ J. Fischer, *Quo Vadis, Europa?*, [w:] J. Boratyński, K. Stawicka (red.), *O przyszłości Europy. Głosy polityków*, Warszawa 2000, s. 28-29.

⁴⁶⁹ Tamże, s. 27-28.

europejskich, w tym parlamencie i rządu działającego w interesie wszystkich Europejczyków. Propozycja ta opierała się na idei podziału suwerenności między Unią a państwami członkowskimi, co pozwoliłoby na skuteczniejsze zarządzanie wspólnymi politykami sektorowymi i zadaniami. Fischer podkreślił, że jego wizja federacji europejskiej wymaga odważnych kroków politycznych i zdecydowanej woli do integracji. Zdawał sobie sprawę, że wizja ta spotka się z wyzwaniami, w tym z koniecznością przezwyciężenia oporów narodowych i instytucjonalnych. Jednakże, zdaniem Fischera, federacja europejska jest konieczna do zapewnienia przyszłości Europy jako stabilnego i zintegrowanego kontynentu⁴⁷⁰.

Federalistyczny projekt Fischera – którego pewne elementy zostały wprowadzone dopiero na mocy traktatu lizbońskiego – był ważnym wkładem do debaty na temat przyszłości integracji europejskiej. Jego apel o przejście od związku państw do federacji europejskiej podkreślał potrzebę głębszej integracji politycznej w celu stawienia czoła współczesnym i przyszłym wyzwaniom. Ta wizja stanowiła punkt odniesienia dla dalszych dyskusji o kształcie i przyszłości Unii Europejskiej, wskazując na kluczowe kierunki reform i dalszej integracji.

W odpowiedzi na podpisanie traktatu z Nicei na początku 2001 roku, Zieloni wraz ze związaną z niemieckimi Zielonymi Fundacją Heinricha Bölla i Centrum Federalizmu Mario Albertiniego zorganizowali seminarium *Nice and the Future of the European Union* w Varese. Seminarium to miało na celu rozważenie przyszłości Unii Europejskiej i zaowocowało stworzeniem dokumentu, który określał cele i wartości europejskie promowane przez Zielonych. Dokument ten, znany jako *Varese paper*, podkreślał potrzebę zapewnienia pokoju oraz ochrony interesów obywateli przez równowagę wpływów politycznych i prywatnych podmiotów, zwracając uwagę na zrównoważony rozwój, sprawiedliwość społeczną i demokrację partycypacyjną. W styczniu 2002 roku włoscy Zieloni wraz z Ruchem Federalistów Europejskich (MFE) podjęli inicjatywę zmierzającą do stworzenia federalnej konstytucji dla Europy. Ich celem było przekształcenie Komisji Europejskiej w „prawdziwy rząd Unii Europejskiej” odpowiedzialny przed Parlamentem Europejskim oraz zniesienie prawa weta w kluczowych decyzjach, tak aby zwiększyć spójność i efektywność polityki unijnej. Kolejnym kluczowym momentem dla Zielonych był Konwent Europejski (luty 2002 – lipiec 2003) mający na celu opracowanie projektu Konstytucji dla Europy. Zieloni,

⁴⁷⁰ Tamże, s. 31-34.

reprezentowani przez takie postaci jak Johannes Voggenhuber i Joschka Fischer, aktywnie uczestniczyli w pracach Konwentu, wprowadzając przede wszystkim swoje propozycje na rzecz federalizmu, wzmocnienia polityki środowiskowej i promowania pokoju jako kluczowego elementu polityki bezpieczeństwa Unii⁴⁷¹.

W 2004 roku, proces konsolidacji Zielonych jako znaczącej siły politycznej na szczeblu europejskim osiągnął punkt kulminacyjny w postaci założenia Europejskiej Partii Zielonych (EGP), pierwszej europejskiej partii politycznej (europartii) z jednolitym programem. Przekształcenie to było wyrazem aspiracji Zielonych do wpływania na politykę europejską w bardziej zorganizowany sposób. Kongres założycielski EGP w Rzymie zebrał przedstawicieli Zielonych z całego kontynentu i zaowocował przyjęciem wspólnego programu, który podkreślał federacyjne aspiracje, skupiając się na zrównoważonym rozwoju, demokracji i prawach człowieka⁴⁷².

W swoim – co warto zaznaczyć bardzo krótkim – manifest programowym z 2004 roku europejscy Zieloni skupili się na pięciu obszarach priorytetowych: polityce ekologicznej, polityce społecznej, poziomie demokracji w Unii Europejskiej, polityce zagranicznej oraz zagadnieniu globalizacji.

Wizja polityki ekologicznej przedstawiona w dokumencie roku zajęła niezmiennie centralne miejsce w agendzie politycznej Zielonych. Opowiedzieli oni się za zakończeniem wsparcia dla energetyki jądrowej, którą postrzegali jako ryzykowną i nieodpowiedzialną z perspektywy ekologicznej i społecznej. W zamian zaproponowali intensyfikację wykorzystania źródeł energii odnawialnej, takich jak energia słoneczna, wiatrowa, biomasa, hydroenergia i inne technologie zielone. Wizja ta zakładała nie tylko redukcję emisji szkodliwych gazów cieplarnianych i zmniejszenie zależności od paliw kopalnych, ale również decentralizację produkcji energii, co mogłoby – według Zielonych – przyczynić się do wzrostu lokalnej samowystarczalności energetycznej i ekonomicznej⁴⁷³.

Kolejnym filarem ekologicznej agendy Zielonych była radykalna reforma Wspólnej Polityki Rolnej mająca na celu promowanie rolnictwa ekologicznego i zrównoważonego. Zieloni wzywają do przekierowania wsparcia finansowego od intensywnego rolnictwa przemysłowego, które szkodzi środowisku poprzez nadmierne wykorzystanie

⁴⁷¹ G. Grimaldi, *The Greens and the European Union...*, dz. cyt., s. 332.

⁴⁷² European Greens, *History*: <https://europeangreens.eu/history/> [data dostępu: 20.03.2024].

⁴⁷³ European Greens, *Europe Can Do Better. Manifesto for the 2004 European Elections*, Rzym 2004, s. 3-4.

pestycydów, nawozów sztucznych i GMO, na rzecz rolnictwa ekologicznego, które szanuje cykle naturalne, chroni bioróżnorodność i zapewnia produkcję zdrowej, lokalnej żywności. Podkreślono również znaczenie ochrony różnorodności kulturowej i naturalnej krajobrazów Europy⁴⁷⁴.

Zieloni mocno zaakcentowali „zasadę ostrożności” w biotechnologii, szczególnie w kontekście stosowania organizmów modyfikowanych genetycznie (GMO) w rolnictwie i produkcji żywności. Opowiedzieli się za zakazem lub ścisłym regulowaniem GMO, argumentując, że potencjalne długoterminowe skutki dla zdrowia ludzkiego i środowiska są niewystarczająco zbadane. Postulowali, aby przemysł chemiczny i biotechnologiczny ponosił pełną odpowiedzialność za bezpieczeństwo swoich produktów i procesów. Zieloni podkreślili także potrzebę edukacji i inicjowania kampanii społecznych na temat wpływu naszych codziennych wyborów konsumenckich na środowisko oraz apelowali o wybór produktów ekologicznych, lokalnych i sezonowych, które mają mniejszy ślad węglowy⁴⁷⁵.

Zieloni konsekwentnie wyrażali stanowisko, że konieczna jest zmiana systemu opodatkowania w kierunku większego obciążenia sektorów gospodarki przyczyniających się do negatywnych skutków dla środowiska i klimatu. Zaproponowali wprowadzenie „ekopodatków”, które byłyby narzędziem finansowym mającym na celu zniechęcanie do działalności szkodliwej dla środowiska, jednocześnie stymulując innowacje w zakresie zielonych technologii i praktyk⁴⁷⁶.

Polityka społeczna przedstawiona w manifestie Zielonych z 2004 roku uwydatnia ich aspirację do budowania Unii Europejskiej, która równoważy swoje ambicje ekologiczne z głębokim zobowiązaniem do sprawiedliwości społecznej. Zieloni podkreślili znaczenie silnych społeczności lokalnych jako fundamentów zdrowej struktury społecznej. Wizja ta opiera się na promowaniu zielonych przestrzeni miejskich, zrównoważonej mobilności oraz dostępności usług publicznych i przestrzeni wspólnych, które sprzyjają interakcjom społecznym i integracji. Dążenie do równowagi między rozwojem miejskim a ochroną środowiska naturalnego ma na celu zapewnienie wysokiej jakości życia w miastach, które powinny być zarówno ekologiczne, jak i przyjazne dla mieszkańców. Bezpieczeństwo socjalne i ekonomiczne dla wszystkich obywateli stanowiło podstawę polityki społecznej Zielonych. Dążyli oni do zapewnienia godziwych warunków życia, poprzez wsparcie dla

⁴⁷⁴ Tamże, s. 3.

⁴⁷⁵ Tamże.

⁴⁷⁶ Tamże, s. 4.

osób w trudnej sytuacji ekonomicznej, zapewnienie dostępu do wysokiej jakości usług publicznych, takich jak opieka zdrowotna i edukacja, oraz promowanie polityk zatrudnienia, które zapewniają stabilność i sprawiedliwe wynagrodzenie. Zieloni opowiadają się również za systemem podatkowym, który jest sprawiedliwy i sprzyja redystrybucji bogactwa w celu zmniejszenia nierówności społecznych⁴⁷⁷.

Integracja i inkluzja społeczna była kolejnym kluczowym elementem w wizji społecznej Zielonych. Opowiadali się za włączeniem społecznym osób marginalizowanych, w tym migrantów, osób z niepełnosprawnościami, mniejszości etnicznych i innych grup – według Zielonych – wykluczonych. Zieloni zajmowali stanowisko, że „różnorodność jest atutem, nie zaś zagrożeniem”. Zieloni położyli w tym kontekście silny nacisk na promowanie równości płci i praw osób z niepełnosprawnościami. Promowali politykę, które ułatwia godzenie życia zawodowego z rodzinnym oraz zapewnia wsparcie dla rodzin i opiekunów, w tym dostęp do przystępnych cenowo i wysokiej jakości usług opiekuńczych. Zieloni opowiedzieli się również za powszechnym dostępem do wysokiej jakości opieki zdrowotnej i edukacji, uznając je za podstawowe prawa człowieka. Podkreślili również znaczenie bezpiecznych warunków pracy, wspierając polityki, które chronią prawa pracownicze, promują bezpieczeństwo i higienę pracy oraz zapewniają sprawiedliwe wynagrodzenia i warunki zatrudnienia⁴⁷⁸.

W manifestie Zielonych z 2004 roku dużo miejsca zostało poświęcone kwestii deficytu demokracji w Unii Europejskiej. Ich wizja opierała się na kilku kluczowych filarach: solidarności, transparentności, odpowiedzialności i zaangażowania obywateli, które miały na celu wzmocnienie demokracji. Zieloni postrzegali demokrację nie tylko jako najlepszy ustrój polityczny, ale także jako sposób na budowanie większej solidarności międzyludzkiej. W ich wizji demokracja europejska miała promować równość, współpracę i wzajemne wsparcie między obywatelami różnych państw członkowskich, co uznawali za fundament silnej i zjednoczonej Europy. Podkreślając znaczenie przejrzystości i odpowiedzialności w procesie decyzyjnym, Zieloni wzywali do wzmocnienia mechanizmów demokratycznej kontroli na wszystkich poziomach władzy. Dążyli do tego, aby instytucje unijne stały się bardziej otwarte na obywateli, a procesy decyzyjne były łatwiejsze do zrozumienia i monitorowania przez społeczeństwo. To podejście miało na celu nie tylko zwiększenie legitymizacji działań Unii, ale także

⁴⁷⁷ Tamże.

⁴⁷⁸ Tamże.

umocnienie zaufania obywateli do europejskich instytucji. Opowiadali się za zasadą subsydiarności, zgodnie z którą decyzje powinny być podejmowane jak najbliżej obywateli. Miało to zapewnić, że różnorodność regionalna i lokalna jest odpowiednio reprezentowana i szanowana. W praktyce oznaczało to wsparcie dla większej autonomii regionów i miast oraz promowanie lokalnych inicjatyw i rozwiązań dostosowanych do specyficznych potrzeb i wyzwań. Rozwój demokracji uczestniczącej był przez nich szczególnie podkreślany, widząc w bezpośrednim zaangażowaniu obywateli klucz do silniejszej i bardziej żywotnej demokracji. Popierali wykorzystanie referendum oraz innych form bezpośredniego zaangażowania obywateli w proces decyzyjny, takich jak inicjatywy obywatelskie, które umożliwiały grupom obywateli proponowanie nowych przepisów lub zmian w istniejącym prawodawstwie. Pełna ochrona praw obywatelskich, w tym praw człowieka, praw kobiet, praw mniejszości oraz szacunek dla różnorodności i praw kulturowych mniejszości, była przez nich uznawana za kluczowy element zdrowego i dynamicznego społeczeństwa demokratycznego. Podkreślali potrzebę ochrony tych praw w obliczu rosnących – według nich – wyzwań, takich jak dyskryminacja, nietolerancja czy ograniczanie swobód obywatelskich⁴⁷⁹.

W dokumencie programowym Zieloni zdecydowanie podkreślili, że ich podejście do polityki zagranicznej zakorzenione jest w wartościach takich jak pokój, multilateralizm i solidarność międzynarodowa. Wyrażali przekonanie, że międzynarodowe konflikty powinny być rozwiązywane za pomocą dialogu, współpracy i dyplomatycznych środków nacisku, a nie siły militarnej. Stawiali na prewencję konfliktów jako podstawę swojej polityki zagranicznej, opowiadając się za lepszym diagnozowaniem przez instytucje międzynarodowe przyczyn konfliktów, takich jak nierówności ekonomiczne czy dostęp do zasobów naturalnych. Podkreślili rolę edukacji, rozwoju społecznego i ekonomicznego oraz wspierania praworządności na arenie międzynarodowej w zapobieganiu konfliktom. Multilateralizm był dla Zielonych kluczowym podejściem do rozwiązywania problemów międzynarodowych, z naciskiem na współpracę opartą na zasadach prawa międzynarodowego i znaczenie instytucji międzynarodowych, takich jak ONZ w budowaniu trwałego pokoju i bezpieczeństwa globalnego. Aktywnie promowali rozbrojenie i byli przeciwni broni masowego rażenia, wzywając do działań międzynarodowych na rzecz ich eliminacji i zapobiegania rozprzestrzenianiu. Doceniali również wartość neutralnych krajów w Unii Europejskiej, uznając, że mogą one pełnić

⁴⁷⁹ Tamże, s. 4-5.

kluczową rolę w mediacji międzynarodowej i dyplomacji, oferując neutralne forum dla dialogu i negocjacji. Duży nacisk kładli na dyplomację i wczesne rozwiązywanie konfliktów jako preferowane metody zapobiegania eskalacji napięć, wierząc, że skuteczna dyplomacja i wczesne interwencje mogą zapobiec przemocy i wojnom, jednocześnie zapewniając trwałe rozwiązania oparte na zrozumieniu i wzajemnym szacunku⁴⁸⁰.

W swoim programie Zieloni jasno wyrazili swoje głębokie zaangażowanie w formowanie sprawiedliwej i zrównoważonej globalnej ekonomii. Krytycznie oceniali obecną formę globalizacji, argumentując, że sprzyja ona wielkim korporacjom kosztem środowiska, praw pracowniczych i sprawiedliwości społecznej. Ich propozycje reformy globalizacji obejmowały kluczowe aspekty, takie jak wprowadzenie podatku Tobina na transakcje finansowe, mające na celu ograniczenie spekulacji finansowych i generowanie funduszy na cele społeczne i ekologiczne. Zieloni zwracali uwagę na potrzebę włączenia kryteriów ekologicznych i społecznych do umów handlowych, aby promować zrównoważony rozwój i sprawiedliwy handel, zapewniając korzyści dla szerszej społeczności, a nie tylko dla wąskiej grupy zainteresowanych stron. Wzywali również do większej demokratycznej kontroli nad globalną ekonomią, postulując, by decyzje gospodarcze, szczególnie te o zasięgu globalnym, były podejmowane w bardziej otwarty i demokratyczny sposób. Domagali się wprowadzenia silniejszych i wiążących zasad dla działalności korporacji międzynarodowych, aby odpowiadały one za swój wpływ na środowisko i prawa pracownicze. Podkreślali również konieczność zwiększenia wsparcia dla rozwoju i współpracy Północ-Południe, wzywając Europę do zwiększenia pomocy dla krajów rozwijających się w celu promowania zrównoważonego rozwoju, zwalczania ubóstwa i wspierania tamtejszych gospodarek⁴⁸¹.

⁴⁸⁰ Tamże, s. 5.

⁴⁸¹ Tamże.

Rozdział 5.

Od rozszerzenia Unii Europejskiego do Europejskiego Zielonego Ładu: Zieloni w latach 2004-2024

5.1. Zieloni wobec Konstytucji dla Europy i traktatu lizbońskiego (2004-2009)

W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku – pomimo początkowego optymizmu wynikającego z utworzenia pierwszej paneuropejskiej partii politycznej i ścisłej koordynacji kampanii wyborczej na poziomie europejskim – Zieloni mogli co najwyżej mówić o konsolidacji swojej pozycji. Grupa Zieloni/Wolny Sojusz Europejski utrzymała reprezentację 34 posłów, co stanowiło spadek o cztery mandaty w porównaniu z rokiem 1999. Pomimo tego spadku, był to wynik spodziewany, biorąc pod uwagę zmniejszenie liczby miejsc przypisanych „starym” państwom członkowskim Unii Europejskiej w nowym parlamencie, co było konsekwencją akcesji nowych państw. Zachowanie reprezentacji z jedenastu krajów członkowskich stanowiło dla Zielonych pozytywny aspekt, przy czym szczególnie godny uwagi był powrót przedstawicieli Zielonych z Hiszpanii, co zrównoważyło utratę obu deputowanych z Irlandii. Niemcy były jedynym państwem, w którym delegacja narodowa zwiększyła swoją liczebność. Tymczasem w Belgii, Finlandii, Francji, Holandii i Szwecji odnotowano zmniejszenie liczby posłów do Parlamentu Europejskiego reprezentujących Zielonych⁴⁸².

Kampania wyborcza w poszczególnych krajach była zdominowana przez kwestie krajowe, a niski poziom zainteresowania sprawami europejskimi nie sprzyjał Zielonym, mimo ich proeuropejskiej postawy. W Niemczech Zieloni odnieśli znaczący sukces, zdobywając 13 mandatów dzięki uzyskaniu 11,9 proc. głosów – najlepszego wyniku w swojej historii w wyborach europejskich w tym kraju. Ten wynik był szczególnie imponujący, biorąc pod uwagę niepopularność partnera koalicyjnego Zielonych, Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD). Wybór pierwszych posłów reprezentujących Zielonych w Hiszpanii nie stanowił przełomowego momentu dla hiszpańskiej delegacji, biorąc pod uwagę, że ich mandaty uzyskano z list koalicyjnych, na których dominowali socjaliści. W innych krajach, takich jak Francja, Holandia,

⁴⁸² J. Lodge, *Euro-Elections 2004 – A Defining Point in European Integration?*, [w:] J. Lodge (red.), *The 2004 Elections to the European Parliament*, Londyn 2005, s. 3-7; H. Schmitt, *The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-Order?*, „West European Politics” nr 3/2005, s. 650-679; N. Carter, *Mixed Fortunes: The Greens in the 2004 European Parliament Election*, „Environmental Politics” nr 1/2005, s. 103-111.

Finlandia, Szwecja i Belgia, Zieloni zyskali mniej posłów niż w poprzednich wyborach. W Austrii, Zieloni przekroczyli po raz pierwszy 10 proc. głosów w wyborach krajowych, ale ponownie zyskali tylko dwóch posłów. W Wielkiej Brytanii, Zieloni utrzymali swoją reprezentację z dwoma deputowanymi, mimo konkurencji ze strony partii eurosceptycznych i skrajnie prawicowych⁴⁸³.

Wybory europejskie z 2004 roku pokazały trudności Zielonych z uzyskaniem reprezentacji w nowych państwach członkowskich Unii, gdzie ugrupowania ekologiczne osiągały słabe wyniki lub w ogóle nie startowały. Najlepszym wynikiem Zielonych reprezentujących nowe państwa członkowskie było 9,3 proc. głosów uzyskanych na Malcie, co jednak nie wystarczyło na uzyskanie mandatu. Wybory pokazały, że Zieloni w Europie są na etapie konsolidacji swojej pozycji jako ugruntowana siła polityczna, szczególnie w „starych” państwach członkowskich. Niemniej jednak, brak przełomu w nowych państwach członkowskich oraz ograniczone zdolności do przyciągnięcia głosów protestu w obliczu dominacji krajowych tematów wyborczych i rosnącego eurosceptycyzmu podkreśliły wyzwania, przed którymi stali wówczas Zieloni w dążeniu do poszerzenia swojego wpływu w Europie⁴⁸⁴.

Tab. 31. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku

Państwo	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Austria	12,9	2
Belgia (Groen!)	4,9	1
Belgia (Ecolo)	3,7	1
Finlandia	10,4	1
Francja	7,4	6
RFN	11,9	13
Irlandia	4,4	0
Włochy	2,5	2
Luksemburg	15,2	1
Holandia	7,4	2
Hiszpania	-	2

⁴⁸³ Tamże.

⁴⁸⁴ Tamże.

Szwecja	6,0	1
Wielka Brytania	6,2	2

Źródło: N. Carter, *Mixed Fortunes: The Greens in the 2004 European Parliament Election*, "Environmental Politics" nr 1/2005, s. 104.

Tab. 32. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2004-2009

Grupy polityczne	Mandaty	% mandatów
EPL-ED - Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci) i Europejskich Demokratów	268	36,61%
PSE - Grupa Socjalistyczna w Parlamencie Europejskim	200	27,32%
ALDE - Grupa Porozumienia Liberalów i Demokratów na rzecz Europy	88	12,02%
Verts/ALE - Grupa Zielonych / Wolne Przymierze Europejskie	42	5,74%
GUE/NGL - Konfederacyjna Grupa Zjednoczonej Lewicy Europejskiej / Nordycka Zielona Lewica	41	5,60%
IND/DEM - Grupa Niepodległość/Demokracja	37	5,05%
UEN - Grupa Unii na rzecz Europy Narodów	27	3,69%
NI - Niezrzeszeni	29	3,96%

Źródło: *Parlament Europejski 2004–2009*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-wyborow/2004-2009/posiedzenie-inauguracyjne/> [data dostępu: 11.03.2024].

W obliczu wyborów do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku, Zieloni pod kierownictwem Moniki Frassoni i Daniela Cohn-Bendita aktywnie zaangażowali się w dyskusje o przyszłości Europy, jednocześnie wyrażając krytykę wobec niektórych aspektów Konstytucji dla Europy przyjętej przez Konferencję Międzyrządową⁴⁸⁵. Ich

⁴⁸⁵ E. Kuźelewska, *Proces ratyfikacji Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy i jego następstwa*, Warszawa 2011, s. 16-25; Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej nr 2004/C 310/1, *Traktat ustanawiający*

poparcie dla Konstytucji i późniejszego traktatu lizbońskiego, mimo zastrzeżeń, odzwierciedlało przekonanie o potrzebie dalszego pogłębiania współpracy i umacniania struktur demokratycznych na kontynencie. Działalność Zielonych w tych kluczowych momentach dla Unii Europejskiej ukazało pragmatyczne podejście do integracji, z naciskiem na promowanie wartości takich jak demokracja, federalizm, ochrona środowiska i prawa obywatelskie.

Przyjęcie przez grupę Zielonych stanowiska *Tak dla Konstytucji Europejskiej* w listopadzie 2004 roku było wyrazem ich determinacji do promowania federalizmu i głębszej integracji w ramach Unii Europejskiej. Dokument ten stawiał za cel nie tyle nie tyle zapobieganie przyjęciu Konstytucji przez Zielonych, (co mogłoby wywołać poważny kryzys instytucjonalny), ile raczej jej zatwierdzenie, a następnie dążenie do jej modyfikacji i poprawy. Zieloni zwrócili uwagę na brak paneuropejskiego referendum dotyczącego ratyfikacji Konstytucji Europejskiej, co było punktem ich krytyki wobec procesu ratyfikacyjnego⁴⁸⁶.

W styczniu 2005 roku Parlament Europejski zdecydowaną większością głosów poparł projekt Konstytucji (500 głosów za, 137 przeciw i 40 wstrzymujących się). Wśród grupy Zielonych 80 proc. posłów opowiedziało się za przyjęciem, a tylko siedmioro (z Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Szwecji i Belgii) było przeciw. Tym samym grupa ta okazała się trzecią najbardziej zjednoczoną pod tym względem frakcją w Parlamencie Europejskim, po Sojuszu Liberałów i Demokratów na rzecz Europy (ALDE) oraz Partii Europejskich Socjalistów (PES). Parlament Europejski przyjął również dwie poprawki zgłoszone przez Zielonych do sprawozdania Corbetta-Mendeza de Vigo dotyczącego Konstytucji Europejskiej: pierwsza podkreślała gotowość do wykorzystania prawa inicjatywy (Europejskiej Inicjatywy Obywatelskiej) przewidzianej w nowym traktacie konstytucyjnym, gdy tylko wszedłby on w życie; druga, przedstawiona wspólnie z PES oraz Europejską Partią Ludową - Europejskimi Demokratami uznawała rolę reprezentacji społeczeństwa obywatelskiego w debacie nad ratyfikacją i zachęcała do inicjowania działań promujących aktywne zaangażowanie obywateli europejskich w dyskusję na temat reform instytucjonalnych⁴⁸⁷.

Konstytucję dla Europy, Bruksela 2004; Parlament Europejski, *Constitution for Europe European Parliament resolution on the Treaty establishing a Constitution for Europe* (2004/2129(INI)), Bruksela 2005.

⁴⁸⁶ European Greens, *Yes to European Constitution. The Path Towards the Future of Europe Does not Lead Back to Nice*, Strasburg 2004, s. 1-5.

⁴⁸⁷ G. Grimaldi, *The Greens and the European Union...*, dz. cyt., s. 336-337.

W lutym 2005 roku podczas nadzwyczajnego posiedzenia Rady w Brukseli, Zieloni Europejscy przyjęli rezolucję popierającą Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy znaczną większością głosów (51 za, 7 przeciw), przy czym tylko cztery delegacje narodowe wchodzące w skład grupy Zielonych z trzydziestu dwóch zagłosowały przeciw (szwedzka, duńska, norweska i grecka). Było to zwycięstwo federalistów, którzy prawdopodobnie byli liczniejsi wśród wybranych członków niż wśród wyborców, z których około 50 proc. głosowało przeciwko Konstytucji w referendum we Francji i Holandii (29 maja i 1 czerwca 2005 roku), czyli w krajach, gdzie traktat konstytucyjny został odrzucony. Warto jednak podkreślić, że większość jego treści została zachowana w traktacie lizbońskim, z wyjątkiem symboliki, rewizji instrumentów legislacyjnych oraz nazewnictwa niektórych kluczowych pozycji (minister spraw zagranicznych został przemianowany na Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa)⁴⁸⁸.

Po nieudanych referendach we Francji i Holandii w 2005 roku, które doprowadziły do odrzucenia Konstytucji dla Europy⁴⁸⁹, Zieloni musieli zmierzyć się z nowymi wyzwaniem w kontekście negocjacji nad traktatem lizbońskim. Traktat ten podpisany w 2007 roku i ostatecznie ratyfikowany w 2009 roku zachował dużą część treści projektu Konstytucji. Proces ratyfikacji traktatu lizbońskiego nie był jednak prosty, napotykając na przeszkody, takie jak negatywny wynik referendum w Irlandii w 2008 roku oraz opór Polski i Czech⁴⁹⁰.

Analiza działań europejskich Zielonych w kontekście integracji europejskiej w latach 2004-2009 ukazuje ich konsekwentne europeistyczne stanowisko. Drugi Kongres Europejskiej Partii Zielonych, który odbył się w październiku 2006 roku w Genewie, zaowocował przyjęciem wspólnej deklaracji *Zielona przyszłość dla Europy*. Zieloni podkreślili w niej konieczność obrony europejskiego modelu społecznego, praw konsumentów i zdrowia, promowania “zielonej gospodarki” oraz “nowej globalizacji opartej na demokracji, poszanowaniu różnorodności, równości, praworządności oraz wzmacnianiu ponadnarodowych uprawnień Parlamentu Europejskiego”, zwłaszcza poprzez zapewnienie mu prawa inicjatywy ustawodawczej⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ Tamże.

⁴⁸⁹ E. Kuźelewska, dz. cyt., s. 67-154.

⁴⁹⁰ J.J. Węc, *Traktat lizboński. Polityczne aspekty reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2007-2009*, Kraków 2011, s. 282-286; T. Hoffmann, *Kontrowersje wokół traktatu lizbońskiego*, „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 3/2009, s. 268-275.

⁴⁹¹ European Greens, *Adopted Resolution of the European Green Party on the EU Constitutional Treaty*, *European Green Party Extraordinary Council Meeting*, Genewa 2006.

W listopadzie 2006 roku francuski deputowany grupy Zielonych Gérard Onesta - wiceprzewodniczący PE i członek Komisji Spraw Konstytucyjnych oraz zagorzały federalista europejski - przedstawił autorski projekt *Plan A+* mający na celu szczegółową analizę Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy. Plan ten zakładał uproszczenie traktatu i przewyciężenie opóźnień w procesie ratyfikacyjnym, proponując podział Traktatu na sekcję konstytucyjną (Karta Praw Podstawowych, zasady i instytucje) podlegającą europejskiemu transnarodowemu referendum przeprowadzanemu jednocześnie w całej Unii Europejskiej oraz drugą sekcję zawierającą wszystkie pozostałe przepisy dotyczące polityk sektorowych. Zachowując istotę Traktatu, *Plan A+* wprowadzał ograniczone, lecz ważne zmiany w procedurach ratyfikacji i rewizji Traktatu: konieczność zatwierdzenia przez Parlament Europejski i co najmniej cztery piąte krajowych parlamentów⁴⁹².

Wizję przyszłości Unii Europejskiej według grupy Zielonych w omawianym czasie najpełniej oddaje treść manifestu programowego z 2009 roku o znamienym tytule *Nowy Zielony Ład dla Europy*. Warto dokonać jego szczegółowej analizy.

Reforma Unii Europejskiej w duchu demokracji partycypacyjnej to kluczowy postulat Zielonych, podkreślający znaczenie większego zaangażowania obywateli w procesy decyzyjne na poziomie europejskim. W ich wizji Parlament Europejski miałby nie tylko poszerzone kompetencje, ale również byłby bardziej dostępny i odpowiedzialny wobec obywateli Unii. Dążenie do zwiększenia uprawnień Parlamentu Europejskiego ma na celu wzmocnienie jego roli jako bezpośrednio wybieranej instytucji reprezentującej interesy obywateli europejskich, co jest kluczowe dla legitymizacji decyzji podejmowanych na poziomie Unii⁴⁹³.

Zieloni opowiadają się za wprowadzeniem systemu, w którym obywatele mogą bezpośrednio wpływać na kształtowanie polityki europejskiej poprzez referenda oraz inicjatywy obywatelskie. Taki model demokracji partycypacyjnej pozwalałby na większe zaangażowanie społeczeństwa w procesy decyzyjne, umacniając poczucie wspólnoty i odpowiedzialności za przyszłość Unii. Wprowadzenie europejskich referendów na tematy o znaczeniu ogólnoeuropejskim umożliwiłoby bezpośrednio wyrażenie woli obywateli w kluczowych kwestiach, natomiast inicjatywy obywatelskie stanowiłyby narzędzie umożliwiające mieszkańcom Unii inicjowanie debat i proponowanie zmian w

⁴⁹² G. Onesta, *Plan A+: Revival of the European Constitutional Process*, Bruksela 2006.

⁴⁹³ European Greens, *A Green New Deal for Europe. Manifesto for the European election campaign 2009*, Bruksela 2009, s. 7

prawodawstwie europejskim. W kontekście tych reform, Zieloni wzywają do przejrzystości i otwartości w działaniach instytucji europejskich, co ma kluczowe znaczenie dla budowania zaufania obywateli do UE. Poprzez zwiększenie odpowiedzialności politycznej, promowanie otwartego dialogu i współpracy z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, Unia miałaby stać się bardziej odporna na wyzwania współczesnego świata, jednocześnie zbliżając się do ideału demokracji partycypacyjnej, w której każdy obywatel ma realny wpływ na kształtowanie swojej przyszłości⁴⁹⁴.

Manifest Zielonych podkreśla również potrzebę wzmocnienia praw i wolności obywatelskich w Unii Europejskiej, w tym ochrony mniejszości i grup wykluczonych. Dążenie do równości, walka z dyskryminacją oraz obrona praw człowieka stanowią fundament dla budowania bardziej otwartej, tolerancyjnej i sprawiedliwej Europy. Zieloni zwracają uwagę na konieczność ochrony praw osób LGBT+, równości płci, integracji osób z niepełnosprawnościami oraz ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych⁴⁹⁵.

Zieloni postulowali redefinicję polityki zagranicznej Unii Europejskiej, akcentując konieczność przeniesienia uwagi z „reaktywnego” rozwiązywania konsekwencji konfliktów na „proaktywne” działania ukierunkowane na ich przyczyny. W ich wizji, UE powinna stać się globalnym liderem w dziedzinie dyplomacji prewencyjnej, koncentrując się na budowaniu pokoju oraz promowaniu demokracji i praw człowieka. Podkreślają, że skuteczna polityka zagraniczna musi wykraczać poza tradycyjne instrumenty militarne i obejmować szeroki zakres działań dyplomatycznych, rozwojowych oraz wspierających budowę społeczeństwa obywatelskiego w krajach dotkniętych konfliktami. Zieloni zwrócili szczególną uwagę na potrzebę silnego zaangażowania w ochronę praw człowieka na świecie, argumentując, że Unia powinna nieustannie dążyć do ich promowania i ochrony, nawet jeśli wymaga to stawienia czoła trudnym partnerom międzynarodowym. Zaznaczono, że Unia powinna używać swojej siły dyplomatycznej i ekonomicznej, aby wspierać demokratyczne ruchy, organizacje pozarządowe oraz obrońców praw człowieka, szczególnie w miejscach, gdzie są one zagrożone⁴⁹⁶.

⁴⁹⁴ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s. 7; Więcej na temat problematyki europejskiej inicjatywy obywatelskiej po traktacie lizbońskim zob.: T. Kubin, *Znaczenie europejskiej inicjatywy obywatelskiej w kontekście deficytu demokracji w Unii Europejskiej*, [w:] J.J. Węc, A. Nitszke (red.), *Traktat lizboński. Dobre rozwiązanie w czasach kryzysów?*, Kraków 2018, s. 107-120.

⁴⁹⁵ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s.7.

⁴⁹⁶ Tamże, s. 8.

Propozycje Zielonych objęły również wzmocnienie współpracy międzynarodowej oraz wsparcie dla multilateralizmu jako sposobu na rozwiązywanie globalnych wyzwań, takich jak zmiana klimatu, ubóstwo, nierówności oraz kryzysy humanitarne. Podkreślono, że tylko poprzez współpracę z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi Unia może efektywnie przyczynić się do budowy “sprawiedliwszego i bardziej stabilnego świata”. W duchu tej nowej polityki zagranicznej Zieloni nawoływali do zrewidowania i umocnienia narzędzi unijnej polityki zagranicznej, tak aby lepiej odzwierciedlały one wartości europejskie i skutecznie reagowały na nowe wyzwania geopolityczne. Postulowali, aby Unia aktywnie działała na rzecz rozbrojenia, zapobiegania konfliktom oraz mediacji, stawiając na pierwszym planie dialog, współpracę i zrozumienie międzykulturowe. W ich wizji, Unia Europejska powinna być postrzegana nie tylko jako potęga ekonomiczna, ale jako “globalny lider w dziedzinie pokoju, demokracji i praw człowieka”, wyznaczający kierunki rozwoju oparte na szacunku dla uniwersalnych wartości i współpracy międzynarodowej⁴⁹⁷.

W manifestie Zielonych szczególną uwagę poświęcono kwestii przejrzystości i odpowiedzialności w procesach decyzyjnych Unii Europejskiej, podkreślając jednocześnie konieczność intensyfikacji działań przeciwko korupcji i niepożądanemu wpływowi grup interesu. Zieloni podnieśli alarm wobec dominującej praktyki, w której decyzje podejmowane na poziomie unijnym są często niewystarczająco transparentne i mogą być podatne na manipulacje przez silne lobby przemysłowe i korporacyjne. Zaproponowali zatem szereg środków mających na celu zwiększenie przejrzystości i umacnianie mechanizmów demokratycznej kontroli nad procesem tworzenia polityki unijnej. Na pierwszym miejscu postawili wymóg pełnej jawności lobbingu, w tym rejestrację lobbystów i ujawnianie przez nich źródeł finansowania oraz celów ich działalności. Wezwali również do wprowadzenia bardziej rygorystycznych przepisów ograniczających praktyki przechodzenia urzędników publicznych i polityków do pracy dla sektora prywatnego, gdzie mogą wykorzystywać swoje doświadczenie i kontakty w interesach korporacyjnych. Zieloni postulowali również konieczność silniejszych mechanizmów walki z korupcją na wszystkich poziomach zarządzania UE, w tym skutoczniejszego ścigania przestępstw finansowych i korupcji oraz wzmocnienia roli

⁴⁹⁷ Tamże; K. Korska, *Wpływ traktatu z Lizbony na wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwo*, [w:] J.J. Węc, A. Nitzske (red.), dz. cyt., s. 361-371.

Europejskiego Urzędu ds. Zwalczenia Nadużyć Finansowych (OLAF) i Europejskiej Prokuratury⁴⁹⁸.

W kontekście polityki ekologicznej Zielonych, centralne miejsce zajął postulat przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Ustalenie celów redukcji emisji gazów cieplarnianych o 40% do 2020 roku i 80-95% do 2050 roku, w stosunku do poziomów z 1990 roku stanowiło dla Zielonych wyzwanie, które wymaga znaczących zmian w sposobie, w jaki Europa generuje i zużywa energię. Realizacja tych celów miała opierać się na zasadniczej zmianie paradygmatu, od opartego na paliwach kopalnych systemu energetycznego, który jest głównym źródłem emisji gazów cieplarnianych, do gospodarki opartej na odnawialnych źródłach energii i wysokiej efektywności energetycznej⁴⁹⁹.

Poprawa efektywności energetycznej była kolejnym kluczowym elementem programu Zielonych w latach 2004-2009. Grupa kładła nacisk na potrzebę promowania budownictwa energooszczędnego czy efektywniejszych technologii w produkcji przemysłowej. W ówczesnym programie cel redukcja zużycia energii o 20% do 2020 roku wymaga jednak skoordynowanych działań na wszystkich poziomach funkcjonowania Unii Europejskiej. Przejście na odnawialne źródła energii, takie jak energia słoneczna, wiatrowa, geotermalna i hydroenergetyka, ma kluczowe znaczenie nie tylko dla zmniejszenia zależności od importowanych paliw kopalnych, które często pochodzą z niestabilnych geopolitycznie regionów, ale także dla ograniczenia wpływu na środowisko i zdrowie publiczne. Rozwój technologii odnawialnych źródeł energii i infrastruktury niezbędnej do ich wdrażania, takiej jak inteligentne sieci energetyczne i magazynowanie energii, wymaga zatem znaczących inwestycji i wsparcia politycznego. Zieloni podkreślili, że przeciwdziałanie zmianom klimatycznym i przejście na zieloną gospodarkę nie tylko przyczynią się do ochrony środowiska, ale również stworzą nowe możliwości ekonomiczne. Rozwój zielonych technologii i odnawialnych źródeł energii ma potencjał stworzenia „milionów nowych miejsc pracy”, co jest szczególnie ważne w kontekście wyzwań gospodarczych. Inwestycje w zieloną gospodarkę mogą więc przyczynić się do trwałego wzrostu gospodarczego i społecznej dobrobytu, jednocześnie zapewniając Europie wiodącą rolę w globalnej transformacji energetycznej⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s. 8. Zob. więcej na temat roli lobbingu w systemie politycznym Unii Europejskiej: S. Mrozowska, *Lobbying a wyzwania regionalne w Unii Europejskiej*, Gdańsk 2014, s. 95-122.

⁴⁹⁹ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s.3.

⁵⁰⁰ Tamże.

W programie z 2009 roku Zieloni po raz kolejny poddali silnej krytyce dominujący neoliberalny model gospodarczy, który - w opinii grupy - jest głównym powodem kryzysów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. W ocenie Zielonych dominująca polityka gospodarcza oparta na deregulacji, liberalizacji rynków i promowaniu nieograniczonej konkurencji, nie tylko nie sprostała oczekiwaniom w zakresie stabilności i sprawiedliwości społecznej, ale również przyczyniła się do pogłębiania nierówności i degradacji środowiska naturalnego. W odpowiedzi na te wyzwania, Zieloni proponują fundamentalną zmianę paradygmatu gospodarczego, która przekładałaby priorytety z zysków krótkoterminowych na długofalowe dobro wspólne⁵⁰¹.

Zieloni argumentują, że gospodarka musi być przebudowana w taki sposób, aby stawała się bardziej sprawiedliwa, etyczna i stabilna, skupiając się na zaspokajaniu potrzeb ludzi, a nie na maksymalizacji zysków dla nielicznej grupy ("elit"). Oznacza to promowanie modeli biznesowych, które są zrównoważone zarówno z punktu widzenia ekonomicznego, jak i środowiskowego, a także wspieranie przedsiębiorczości społecznej i lokalnych inicjatyw gospodarczych, które przyczyniają się do rozwoju wspólnot i zwiększania odporności na kryzysy. Zieloni wezwali także do zakończenia epoki "niekontrolowanej spekulacji finansowej", która doprowadziła do globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego. W ich przekonaniu, rynki finansowe powinny podlegać ścisłym regulacjom, które zapobiegają ryzykownym praktykom spekulacyjnym i zapewniają stabilność systemu finansowego. Propozycje, takie jak wprowadzenie podatku od transakcji finansowych, mają na celu ograniczenie spekulacji i generowanie dodatkowych środków na cele społeczne i środowiskowe. Podkreślając znaczenie lokalnych społeczności i zrównoważonej produkcji, Zieloni opowiadali się za polityką wspierającą rozwój lokalnych rynków i krótkich łańcuchów dostaw, co może przyczynić się do zmniejszenia śladu węglowego i zwiększenia bezpieczeństwa żywnościowego. Przejście na model gospodarczy, który priorytetowo traktuje lokalne zasoby i kompetencje, ma być krokiem w kierunku bardziej odpornego i zrównoważonego rozwoju⁵⁰².

W kontekście polityki społecznej, Zieloni położyli nacisk na ochronę i promowanie europejskiego modelu społecznego, który jest kluczowym elementem wyróżniającym Unię Europejską na tle innych regionów świata. W ich przekonaniu, silne zabezpieczenia społeczne, godne warunki pracy, równość płci i skuteczna walka z ubóstwem nie tylko

⁵⁰¹ Tamże, s. 2.

⁵⁰² Tamże, s. 2-3.

przyczyniają się do poprawy jakości życia obywateli, ale również stanowią fundament stabilnego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego. Zieloni wezwali przy tym do przyjęcia konkretnych inicjatyw mających na celu zapewnienie równości płci w życiu zawodowym i społecznym. Podkreślali, że mimo postępów w tej dziedzinie, kobiety nadal doświadczają nierówności w dostępie do rynku pracy, wynagrodzeń oraz udziału w życiu publicznym i politycznym. Propozycje Zielonych obejmują między innymi wprowadzenie równości płac za pracę o równej wartości, poprawę warunków pracy i zabezpieczeń społecznych dla profesji, w których dominują kobiety, oraz wsparcie dla kobiet w przedsiębiorczości⁵⁰³.

Kolejnym aspektem polityki społecznej, na który w omawianym czasie zwracali uwagę Zieloni, była konieczność zapewnienia godnych warunków pracy dla wszystkich obywateli. W obliczu rosnącej niepewności zatrudnienia, postulowali oni wzmocnienie praw pracowniczych, zwłaszcza w nowoczesnych formach zatrudnienia, takich jak praca zdalna. Zieloni opowiedzieli się za promowaniem stabilnych umów o pracę (przeciwdziałanie tak zwanym „umowom śmieciowym”)⁵⁰⁴. Do strategii walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w programie Zielonych jest natomiast wprowadzenie minimalnego dochodu gwarantowanego w obszarze całej Unii Europejskiej⁵⁰⁵.

W ramach manifestu programowego z 2009 roku Zieloni wezwali do transformacji polityki rolnej i żywnościowej Unii Europejskiej, dążąc do stworzenia systemu bardziej zrównoważonego i przyjaznego dla środowiska. Podkreślili znaczenie rolnictwa ekologicznego oraz wspierania lokalnych rynków żywnościowych jako podstawy sprawiedliwej i trwałej przyszłości sektora rolnego w Europie. Argumentowali, że intensywne rolnictwo negatywnie wpływa na środowisko, zagraża zdrowiu ludzi i biodwersyfikacji, zwłaszcza poprzez nadmierne stosowanie pestycydów i nawozów

⁵⁰³ Tamże, s. 7-8.

⁵⁰⁴ Tamże, s. 6. W kadencji 2019-2024 postulat dotyczący uregulowania prawa pracy na poziomie unijnym znalazł wyraz w projekcie Parlamentu Europejskiego i Rady dotyczącym znaczącego ograniczenia niektórych umów cywilnoprawnych. Zob.: *Wniosek Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie poprawy warunków pracy za pośrednictwem platform internetowych COM/2021/762 final*: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0762> [data dostępu: 13.03.2024].

⁵⁰⁵ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s. 6. Postulat uregulowania kwestii dochodu minimalnego na poziomie unijnym to kolejny punkt programowy Zielonych z 2009 roku, który został urzeczywistniony w kadencji 2019-2024. Zob.: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Rada przyjmuje przepisy o adekwatnych wynagrodzeniach minimalnych*: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2022/10/04/council-adopts-eu-law-on-adequate-minimum-wages/> [data dostępu: 13.03.2024]; I. Topińska, *Dochód minimalny w europejskim filarze praw socjalnych i praktyce krajów członkowskich*, „Polityka Społeczna” nr 4/2019, s. 9-14.

sztucznych. Krytycznie odnieśli się do stosowania GMO, podkreślając potencjalne zagrożenie dla różnorodności biologicznej i bezpieczeństwa żywności. Wezwali do promocji zrównoważonych praktyk rolniczych, takich jak agroekologia, która zmniejsza zależność od środków chemicznych, chroni glebę, wodę i klimat, przy jednoczesnym zapewnieniu wysokiej jakości produkcji. Postulowali wzmocnienie lokalnych rynków żywnościowych, aby zapewnić dostęp do świeżej, lokalnie produkowanej żywności, co w ich opinii wspiera lokalną gospodarkę i zmniejsza ślad węglowy związany z transportem żywności⁵⁰⁶.

Jednocześnie Zieloni podkreślili potrzebę bardziej zrównoważonego zarządzania zasobami naturalnymi i ochrony środowiska, co odzwierciedlało się w ich postulatach dotyczących pilnej reformy Wspólnej Polityki Rybołówstwa⁵⁰⁷. Wizja ta zakładała eliminację praktyk prowadzących do przełowienia i degradacji ekosystemów morskich. Ponadto, manifest wskazuje na konieczność intensyfikacji działań ochronnych wobec różnorodności biologicznej, traktując jej utratę jako zagrożenie porównywalne ze zmianami klimatu. Zieloni opowiadają się za ambitnymi celami ochrony siedlisk i gatunków zagrożonych, promując jednocześnie praktyki rolnicze i leśne wspierające biodywersyfikację. Dążą również do ograniczenia emisji zanieczyszczeń i promocji technologii przyjaznych dla środowiska, wraz z efektywnym zarządzaniem odpadami i promocją gospodarki obiegu zamkniętego, aby zminimalizować wpływ konsumpcji na środowisko naturalne⁵⁰⁸.

Manifest Zielonych z 2009 roku podkreślał także pilną potrzebę transformacji sektora transportu, aby uczynić go bardziej zrównoważonym i przyjaznym dla środowiska. Zieloni wskazują, że transport jest najszybciej rosnącym źródłem emisji gazów cieplarnianych generowanych przez człowieka, co czyni go kluczowym obszarem do interwencji w celu zwalczania zmian klimatycznych. Przejście na bardziej zrównoważone formy transportu, takie jak kolej i transport publiczny, było więc postrzegane w ich programie jako konieczne do zmniejszenia zależności państw Unii Europejskiej od paliw kopalnych oraz do ograniczenia negatywnego wpływu transportu na klimat i jakość

⁵⁰⁶ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s. 7.

⁵⁰⁷ Wspólna polityka rybołówstwa (WPRyB) była pierwotnie powiązana z polityką rolną Unii Europejskiej, lecz od 2002 roku ewoluowała w kierunku niezależności. Po zmianach wprowadzonych przez traktat z Lizbony, w 2013 roku zaktualizowano ją, dążąc do „trwałej równowagi środowiskowej, ekonomicznej i społecznej w sektorze rybołówstwa i akwakultury”. Zob.: Parlament Europejski, *Wspólna polityka rybołówstwa: powstanie i rozwój*: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/114/wspolna-polityka-rybolowstwa-powstanie-i-rozwoj> [data dostępu: 12.03.2024].

⁵⁰⁸ European Greens, *A Green New Deal...*, dz. cyt., s. 4.

powietrza. Zieloni nawoływali do zakończenia bezpośredniego i pośredniego subsydiowania nieefektywnych i zanieczyszczających środków transportu, takich jak lotnictwo i transport drogowy. Podkreślali potrzebę uwzględnienia pełnych kosztów środowiskowych w cenach transportu, aby promować bardziej zrównoważone alternatywy. Zieloni opowiedzieli się także za przyspieszeniem inwestycji w transeuropejskie połączenia kolejowe, co wymaga zarówno zwiększenia finansowania publicznego, jak i wspierania innowacji technologicznych w sektorze transportu⁵⁰⁹.

Dodatkowo, Zieloni domagają się przeniesienia znacznej części transportu towarów z dróg na koleje i śródlądowe drogi wodne, aby zmniejszyć obciążenie infrastruktury drogowej i zanieczyszczenie środowiska. Promowanie dostępnego cenowo transportu publicznego oraz zrównoważonych opcji transportu w miastach, takich jak rowery i piesze przemieszczanie się, miało w programie Zielonych kluczowe znaczenie dla tworzenia przestrzeni miejskich przyjaznych mieszkańcom i zminimalizowania śladu węglowego sektora transportu. W manifestie zaakcentowana została również wizja zintegrowanego, transgranicznego i inteligentnego wykorzystania energii w sektorze transportu i lepszego zarządzania popytem na energię. Transformacja ta w opinii grupy wymaga holistycznego podejścia do polityki transportowej, łączącego aspekty technologiczne, społeczne i ekonomiczne, aby osiągnąć trwałe i sprawiedliwe systemy transportowe, które przyczyniają się do realizacji celów klimatycznych i zapewniają wysoką jakość życia dla obywateli Europy⁵¹⁰.

5.2. Zieloni wobec „polikryzysu” Unii Europejskiej (2009-2014)

W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku grupa Zielonych odnotowała znaczący wzrost swojej reprezentacji, zwiększając liczbę swoich posłów z 35 do 46, co było szczególnie istotne biorąc pod uwagę, że ogólna liczba posłów w Parlamencie Europejskim zmniejszyła się do 736. Ten wzrost był w dużej mierze efektem świetnego wyniku listy Europe Écologie we Francji, która zdobyła 13 mandatów (wzrost z sześciu w 2004 roku). Europe Écologie – będąca koalicją Zielonych, regionalistów i przedstawicieli organizacji pozarządowych – zdobyła niemal takie samo poparcie jak Partia Socjalistyczna i pokonała ją w wielu miastach. Ponadto w Belgii, Finlandii,

⁵⁰⁹ Tamże.

⁵¹⁰ Tamże, s. 3.

Niemczech, Holandii, Szwecji oraz Danii Zieloni zwiększyli swoją reprezentację o (po jednym mandacie), a Grecy wybrali pierwszego posła Zielonych z tego kraju. W Niemczech, Zieloni umocnili swoją pozycję w dużych miastach, podczas gdy w Szwecji odnotowali silne poparcie wśród młodych wyborców, co wskazuje na skuteczność ich przekazu dotyczącego środowiska. Jednak w nowych państwach członkowskich Unii Zieloni nie zdobyli żadnych miejsc, co było kontynuacją trendu ograniczonej obecności ugrupowań ekologicznych w tej części Europy⁵¹¹.

Kampania wyborcza Partii Zielonych charakteryzowała się naciskiem opisaną wcześniej i zawartą w manifestie programowym koncepcją Zielonego Nowego Ładu dla Europy, który obiecywał wprowadzenie zrównoważonego wzrostu gospodarczego i zwalczanie zmian klimatycznych poprzez tworzenie 5 milionów „zielonych” miejsc pracy”. Pomimo tego, że kwestie europejskie często były pomijane w narodowych kampaniach wyborczych, istniały przesłanki wskazujące na zainteresowanie obywateli problematyką środowiskową, co mogło przyczynić się do wzrostu poparcia dla Zielonych⁵¹².

Wybory europejskie z 2009 roku ukazały Zielonych jako beneficjentów kryzysu tradycyjnych lewicowych partii, przyciągając wyborców rozczarowanych innymi opcjami lewicowymi. Zieloni skorzystali również z poparcia proeuropejskich wyborców, w kontekście narastającego sceptycyzmu wobec Unii wśród innych partii. Jednak kampanie krajowe, zdominowane przez kwestie narodowe, ograniczyły możliwość wyraźnego identyfikowania Zielonych z europejskimi problemami. Sukcesy Zielonych we Francji czy Finlandii, gdzie na listach znaleźli się znani i popularni kandydaci, kontrastują z problemami wewnętrznymi i publicznymi sporami w niektórych państwach, jak Austria czy Czechy, co miało negatywny wpływ na wyniki wyborcze w tych państwach. Wyniki te pokazują również, że Zieloni nadal mieli trudności z rozszerzeniem swojego wpływu na nowe państwa członkowskie Unii, podkreślając nierównowagę w ich geograficznej reprezentacji⁵¹³.

⁵¹¹ N. Carter, *The Greens in the 2009 European parliament election*, „Environmental Politics” nr 19/2010, s. 296-301.

⁵¹² Tamże, s. 295-296.

⁵¹³ Tamże, s. 301.

Tab. 33. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku

Państwo	Wynik (%)	Zdobyte mandaty
Austria	9,7	2
Belgia (Groen!)	4,9	1
Belgia (Ecolo)	8,7	2
Dania	15,9	2
Finlandia	12,4	2
Francja	6,3	13
RFN	2,1	14
Grecja	3,5	1
Hiszpania	1	-
Holandia	8,9	3
Luksemburg	16,8	1
Szwecja	11,0	2
Wielka Brytania	8,6	2

Źródło: N. Carter, *The Greens in the 2009 European parliament election*, "Environmental Politics" nr 19/2010, s. 296.

Tab. 34. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2009-2014

Grupa polityczna	Mandaty	% mandatów
EPL - Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci)	273	35,73%
S&D - Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie Europejskim	195	25,52%
ALDE - Grupa Porozumienia Liberalów i Demokratów na rzecz Europy	83	10,86%
Verts/ALE - Grupa Zielonych / Wolne Przymierze Europejskie	57	7,46%
EKR - Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy	57	7,46%
GUE/NGL - Konfederacyjna Grupa Zjednoczonej Lewicy Europejskiej / Nordycka Zielona Lewica	35	4,58%
EFD - Europa Wolności i Demokracji	31	4,06%
NI - Niezrzeszeni	33	4,32%

Źródło: *Parlament Europejski 2009-2014*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/narzedzia/widget-europejskie/2009-2014/ustepujacy-parlament/> [data dostępu: 20.03.2024].

W trakcie kadencji 2009-2014 Parlamentu Europejskiego Zieloni zmierzili się z istotnymi wyzwaniami związanymi z dominacją kwestii społeczno-ekonomicznych w agendzie europejskiej, wynikającą z polityki oszczędnościowej (*austerity policy*) i kryzysu w strefie euro. Marginalizacja tematów środowiskowych oraz przewidywane wzrosty popularności populistycznych partii prawicowych i eurosceptyków w wielu krajach stanowiły dodatkowe trudności. W dokumencie grupy Zielonych/Wolny Sojusz Europejski podsumowującej jej działalność w tej kadencji Parlamentu Europejskiego, wskazano na najczęściej podejmowane w tym okresie przez Zielonych obszary programowe. Należały do nich kwestie związane ze „sprawiedliwością społeczną” (polityka społeczna), przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, potrzeba transformacji energetycznej kontynentu (polityka ekologiczna), postulaty związane ze zdrową żywnością (polityka rolna i rybołówstwa), promowanie praw człowieka, praw obywatelskich, solidarności międzynarodowej i pokojowego rozwiązywania konfliktów oraz promowania warunków mobilności obywateli Unii na obszarze wszystkich państw członkowskich⁵¹⁴.

W obszarze kryzysu ekonomicznego Zieloni domagali się wprowadzenia regulacji mających na celu zwiększenie odporności kryzysowej poprzez silniejszy nadzór Parlamentu Europejskiego nad systemem bankowym i finansowym, w tym nad Europejskim Bankiem Centralnym. Dążenie to miałoby być „krokiem w kierunku zwiększenia demokratycznej odpowiedzialności w Unii Europejskiej”⁵¹⁵.

W dziedzinie klimatu i energii Zieloni brali aktywny udział w negocjacjach dyrektywy w sprawie efektywności energetycznej, reformy systemu handlu emisjami w Unii Europejskiej oraz debatach dotyczących energetyki jądrowej (tradycyjnie negatywny stosunek)⁵¹⁶. Podobnie jak w poprzednich kadencjach, Zieloni dążyli również do gruntownej reformy Wspólnej Polityki Rolnej i bardziej ekologicznych zasad Wspólnej Polityki Rybołówstwa. Promowali zrównoważone zarządzanie zasobami rybnymi i biodiwersyfikację. Sprzeciwiali się działaniu i „wpływowi lobby przemysłowego”, które według nich utrudniało osiągnięcie postępu w innych obszarach, takich jak oznakowanie żywności i ograniczenie eksploatacji rolnictwa przemysłowego⁵¹⁷.

⁵¹⁴ The Greens/EFA in the European Parliament, *The 7th legislature of the European Parliament A Green Review*, Bruksela 2014, s. 1-4.

⁵¹⁵ Tamże, s. 1.

⁵¹⁶ Tamże, s. 1-2.

⁵¹⁷ Tamże, s. 1.

W dziedzinie praw człowieka i obywatela Zieloni mobilizowali przeciwko projektowi ACTA⁵¹⁸, który według nich zagrażał wolności Internetu. Poddawali również krytyce reformy prawne na Węgrzech, podkreślając potrzebę przestrzegania podstawowych wartości Unii Europejskiej. Dążyli także do zachowania pełnej ochrony prywatności w umowach (bankowych, pasażerskich) oraz przyjęcia daleko idącej reformy ochrony danych osobowych⁵¹⁹.

W dziedzinie relacji międzynarodowych do głównych postulatów Zielonych w omawianej kadencji Parlamentu Europejskiego należały zwiększenie kompetencji Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych (służby dyplomatycznej Unii Europejskiej), kontrola eksportu broni przez państwa europejskiego (w tym zakaz rozpowszechniania bomb kasetowych) czy zapewnienie wsparcia ekonomicznego dla krajów arabskich w kontekście tak zwanej Arabskiej Wiosny⁵²⁰.

Kampania wyborcza do Parlamentu Europejskiego z 2014 roku stanęła pod znakiem świadomości opinii publicznej dotyczącej rosnącego postępującego wielowymiarowego kryzysu Unii Europejskiej. Zjawisko to, nazwane przez politologów mianem „polikryzysu”, charakteryzuje się złożonymi interakcjami między różnymi niekorzystnymi trendami, które potęgują ich wpływ na system polityczny Unii. Termin „polikryzys” został wprowadzony przez Edgara Morina i Adama Tooze, a następnie użyty przez przewodniczącego Komisji Europejskiej Jean-Claude'a Junckera w 2016 roku w kontekście jednoczesnego występowania kryzysu zadłużeniowego, agresji Rosji na Ukrainę w 2014 roku, zapowiedzi Brexitu i kryzysu migracyjno-uchodźczego. „Polikryzys” wynika zatem z dynamicznego połączenia różnorodnych rodzajów ryzyka (ekonomicznego, finansowego, monetarnego, politycznego, geopolitycznego, kulturowego, klimatycznego, środowiskowego) w określonym czasie⁵²¹.

⁵¹⁸ Anti-Counterfeiting Trade Agreement (pol. Umowa handlowa dotycząca zwalczania obrotu towarami podrabianymi), to szeroko dyskutowane w omawianym czasie wielostronne porozumienie mające na celu ustanowienie międzynarodowych standardów w walce z naruszeniami własności intelektualnej. Porozumienie to obejmowało regulacje dotyczące obrotu podrabianymi towarami, zasady handlu lekami generycznymi oraz kwestie związane z rozpowszechnianiem przez Internet dzieł objętych prawem autorskim, znane jako piractwo medialne. Zob.: Kancelaria Senatu. Przedstawiciel Kancelarii Senatu przy Unii Europejskiej, *Umowa ACTA w Parlamencie Europejskim*, Bruksela 2012, s. 1-12. Dostęp online: <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/defaultopisy/296/4/1/032.pdf> [data dostępu: 20.03.2024].

⁵¹⁹ The Greens/EFA in the European Parliament, *The 7th legislature...*, dz. cyt., s. 3.

⁵²⁰ Tamże, s. 4.

⁵²¹ S. Zawadzka, *Adaptacja polityczna Niemiec w kryzysach Unii Europejskiej od 2009 roku*, praca doktorska obroniona 24.11.2023 roku na Uniwersytecie Wrocławskim, s. 7. Dostęp online: <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/149974/edition/140559> [data dostępu: 20.03.2024].

.Nawiązanie do kryzysu – „Unii Europejskiej na rozdrożu” – zostało również podkreślone przez Europejską Partię Zielonych w manifestie wyborczym z 2014 roku. W świetle rosnących wówczas wyzwań, Zieloni postulowali konieczność głębokiej przemiany politycznej i demokratycznej odnowy Unii Europejskiej. Ich celem było wzmocnienie Europy poprzez promowanie solidarności, zrównoważonego rozwoju i sprawiedliwości, co stoi w opozycji do rosnących tendencji „populizmu, nacjonalizmu i ekonomicznego szowinizmu”, które zagrażają dobrobytowi i spójności kontynentu. W kontekście globalizacji Zieloni podkreślili, że tylko wspólne działanie może zapewnić Europie skuteczność w zapewnieniu bezpieczeństwa społecznego, środowiskowego i ekonomicznego. Krytyce poddano model ekonomiczny oparty na neoliberalnej deregulacji, wskazując na jego rolę w przyczynieniu się do globalnego kryzysu finansowego i jego długotrwałych skutków, takich jak wzrost nierówności społecznych, bezrobocia i ryzyka ubóstwa. Transformacja gospodarcza, której domagają się Zieloni, musi iść w parze z dążeniem do zrównoważonej przyszłości, zwalczaniem zmian klimatycznych i przeciwdziałaniem „krótkowzrocznym interesom”. W tym kontekście, wizja Zielonych opiera się na przekonaniu, że silna, demokratyczna i zróżnicowana Unia Europejska może odegrać kluczową rolę w kształtowaniu sprawiedliwego społeczeństwa, co wymaga zarówno większej odpowiedzialności instytucji wykonawczych, jak i promowania bezpośredniej demokracji partycypacyjnej⁵²².

W odpowiedzi na wielowymiarowy kryzys Unii Europejskiej Zieloni kontynuowali koncepcję projektu nazwanego przez nich Europejski Zielony Nowy Ład (*New European Green Deal*), obejmujący trzy ścieżki: zwalczanie bezrobocia i niesprawiedliwości społecznej, transformację ekonomiczną w kierunku zrównoważonego rozwoju oraz ponowne uregulowanie sektora finansowego tak, aby służył obywatelom. Zieloni opowiadają się za bardziej demokratyczną i uczestniczącą Unią Europejską, z mocniejszym parlamentaryzmem i kontrolą nad działaniami instytucji wykonawczych, takich jak Komisja Europejska i Europejski Bank Centralny. Podkreślają również potrzebę zwiększenia przejrzystości i rozliczalności w całym procesie decyzyjnym Unii, włączając w to walkę z korupcją i nadmiernym wpływem lobbystów⁵²³.

W manifestie znalazły się również – obok rozbudowanej części poświęconej polityce ekologicznej, w której dominowały tematy podnoszone we wcześniejszych manifestach

⁵²² European Green Party, *Change Europe, vote Green. Green Common Manifesto European Elections 2014*, Bruksela 2014, s. 8-13.

⁵²³ Tamże, s. 14-19.

– postulaty dotyczące polityki zagranicznej i handlowej Unii Europejskiej wzywające do sprawiedliwej polityki handlowej, która nie podważa europejskiego modelu społecznego oraz promuje globalną sprawiedliwość, ochronę praw człowieka i przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. W kontekście zbliżających się wyborów do Parlamentu Europejskiego, Zieloni zaapelowali o wsparcie ich wizji „zrównoważonej, sprawiedliwej i demokratycznej Europy”⁵²⁴.

5.3. Federalizm jako remedium na kryzys Unii Europejskiej (2014-2019)

W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku partie Zielonych stanęły przed poważnymi wyzwaniami. Dominacja tematów związanych z kryzysem strefy euro i polityką oszczędnościową skupiały uwagę elektoratów na kwestiach społeczno-ekonomicznych i marginalizowały tematy środowiskowe. Wzrost popularności populistycznych partii prawicowych i eurosceptycznych był wyraźny w wielu krajach. Mimo to przedstawiciele ugrupowań ekologicznych uzyskali stosunkowo dobre wyniki. Grupa zdobyła 38 mandatów w Parlamencie Europejskim, w porównaniu do 46 w 2009 roku. Cała zaś grupa Zieloni/Wolny Sojusz Europejski zyskała 50 posłów, co stanowi spadek w stosunku do 55 w 2009 roku. W kampanii wyborczej Zieloni z entuzjazmem przyjęli koncepcję *Spitzenkandidaten* i zorganizowali otwarte internetowe „prawybory”, w których udział wziąć mogli wszyscy obywatele Unii, nie tylko członkowie partii Zielonych. Ska Keller z Niemiec i José Bové z Francji zostali wybrani do zarządu Europejskiej Partii Zielonych⁵²⁵.

Zieloni osiągnęli najwyższy wynik w Szwecji (15,4 proc.), gdzie skorzystali na malejącej popularności rządu centroprawicowego. Sukces odnotowali również w Austrii, (14,5 proc. głosów). Zieloni poprawili swoje wyniki również w Irlandii i Wielkiej Brytanii. W Niemczech, największa grupa posłów Zielonych – jednaścioro – została wybrana pomimo rozczarowujących wyników wyborów federalnych w 2013 roku. W Niemczech reprezentację po raz pierwszy uzyskała Partia Ekologiczno-Demokratyczna (ÖDP), a to za sprawą zmiany w systemie wyborczym, która zniosła próg 5 proc. W krajach Beneluksu wyniki Zielonych były mieszane, z poprawą wyników Zielonych w Holandii, ale z rozczarowującymi wynikami dla Ecolo w Belgii. W Luksemburgu, gdzie Zieloni po raz pierwszy w tym czasie weszli do rządu koalicyjnego, ich jedyny

⁵²⁴ Tamże, s. 28-31.

⁵²⁵ W. Rudig, *The Greens in the 2014 European Elections*, “Environmental Politics” nr 24/2015, s.156-162.

dotychczasowy poseł uzyskał reelekcję. Partie Zielonych zostały „ukarane” przez elektorat za udział w rządzie w Finlandii, Danii i Francji, tracąc głosy w porównaniu z 2009 rokiem. W Europie Środkowo-Wschodniej Zieloni nadal mieli trudności, choć w niektórych krajach, takich jak Węgry i Chorwacja, odnotowali sukcesy⁵²⁶.

Sukcesy i porażki poszczególnych partii Zielonych w 28 krajach Unii Europejskiej w 2014 roku w dużej mierze odzwierciedlały trendy ustalone w poprzednich wyborach. Zieloni generalnie nie radzili sobie dobrze w Europie Środkowo-Wschodniej i Południowej, choć niektórzy Zieloni posłowie zostali po raz pierwszy wybrani w byłych krajach komunistycznych, częściowo jako wynik niezadowolenia z partii socjaldemokratycznych. Ruch przeciwko unijnej „polityce oszczędności” firmowanej silnie przez Niemcy (*anti-austerity movement*) w Europie Południowej skutkowało w dużo większym stopniu sukcesami ugrupowań skrajnej lewicy, nie zaś Zielonych. W północno-zachodniej części kontynentu Zieloni utrzymywali swoją pozycję. Tutaj losy ugrupowań ekologicznych były związane z konkretnymi kontekstami polityki krajowej. Tam, gdzie Zieloni byli w rządzie w czasie lub krótko przed wyborami europejskimi (Dania, Finlandia, Francja, Luksemburg), tracili głosy. Tylko partie, które zwiększyły swoją reprezentację (Austria, Szwecja, Wielka Brytania), prowadziły kampanię jako partie opozycyjne. Ogólnie rzecz biorąc wybory pokazały, że ugruntowane partie Zielonych mogą polegać na swoich „żelaznych elektoratach”, aby utrzymać swoją pozycję, nawet w trudnych okolicznościach. Choć rok 2014 nie był wielkim postępem naprzód w historii partii Zielonych, to jednak potwierdził ponownie, że ugrupowania te pozostały kluczową częścią systemu partyjnego Unii Europejskiej⁵²⁷.

**Tab. 35. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku
(anglojęzyczne nazwy ugrupowań)**

Państwo	Ugrupowanie	Wynik (%)	Zmiana w porównaniu z 2009 r.	Uzyskane mandaty	Zmiana w liczbie mandatów z 2009 r.
Austria	The Greens – The Green Alternative	14.5	+ 4.6	3	+ 1
Belgia	Green ECOLO	6.7	+ 1.8 - 4.3	1	0
		4.3		1	-1

⁵²⁶ Tamże.

⁵²⁷ Tamże.

Bułgaria	The Greens Green Party of Bulgaria	0.6 0.4	- -	0 0	0 0
Chorwacja	Croatian Sustainable Development (ORaH)**	9.4	-	1	+ 1
Cypr	Ecological and Environmental Movement	(7.7)	(-3.7)	0	0
Czechy	Green Party (SZ)	3.8	+ 1.8	0	0
Dania	Socialist People's Party (SF)**	11.0	- 4.9	1	- 1
Estonia	Estonian Greens	0.3	- 2.4	0	0
Finlandia	Green League	9.3	- 3.1	1	- 1
Francja	Europe Ecology – The Greens (EELV)	9.0	- 7.3	6	- 7
Niemcy	Alliance '90/The Greens	10.7	- 1.4	11	- 3
Grecja	Ecologist Greens	0.9	- 2.6	0	-1
Węgry	Politics can be different (LMP) Dialogue for Hungary (PM)**	5.0 (7.3)	+ 2.4 -	1 1	+ 1 +1
Irlandia	Green Party	4.9	+ 3.0	0	0
Włochy	Green Italy – European Greens	0.9	(-2.2)	0	0
Łotwa	Green Party of Latvia (LZP)	(8.3)	(+ 4.6)	0	0
Litwa	Lithuanian Green Party	3.6	-	0	0
Luksemburg	The Greens	15.0	- 1.8	1	0
Malta	Alternative Democracy	3.0	+ 0.6	0	0
Holandia	GreenLeft The Greens	7.0 0.2	- 1.9 + 0.0	2 0	- 1 0
Polska	Greens	0.3	+ 0.1	0	0
Portugalia	Ecologist Party 'The Greens' (PEV)	(12.7)	(+2.1)	0	0
Rumunia	Green Party (PV)	0.3	-	0	0
Słowacja	Green Party (SZ)	0.5	- 1.6	0	0
Słowenia	-	-	-	0	0

Hiszpania	EQUO	(1.9)	-	1***	0
	Initiative for Catalonia Greens (ICV)	(10.0)	(+6.3)	1	0
Szwecja	Environment Party – the Greens	15.4	+ 4.4	4	+ 2
Wielka Brytania	Green Party of England and Wales (GPEW)	6.9	- 0.9	3	+ 1
	Scottish Green Party (SGP)	0.7	+ 0.1	0	0
	Green Party in Northern Ireland	0.1	0	0	0

Legenda:

* Zawiera tylko członków Europejskiej Partii Zielonych oraz partie, których wybrani członkowie są wymienieni przez grupę parlamentarną Zieloni/Wolny Sojusz Europejski jako 'Zieloni Posłowie do PE'.

** Partie, które nie były członkami Europejskiej Partii Zielonych w momencie wyborów.

*** Posłanka EQUO zaczęła pełnić mandat w drugiej połowie kadencji parlamentarnej.

() Wyniki, i/lub porównanie z wynikami wyborów z 2009 roku, dla list wyborczych, które obejmują sojusz partii zielonych z ugrupowaniami o innej proveniencji ideowej.

Źródło: W. Rudig, *The Greens in the 2014 European Elections*, "Environmental Politics" nr 24/2015, s. 159-61.

Tab. 36. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2014-2019

Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim	Mandaty	% mandatów
EPL - Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci)	216	28,84%
S&D - Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie Europejskim	185	24,70%
EKR - Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy	77	10,28%
ALDE - Grupa Porozumienia Liberalów i Demokratów na rzecz Europy	69	9,21%
GUE/NGL - Konfederacyjna Grupa Zjednoczonej Lewicy Europejskiej / Nordycka Zielona Lewica	52	6,94%
Zieloni/WSE - Grupa Zielonych / Wolne Przymierze Europejskie	52	6,94%
EFDD - Grupa Europa Wolności i Demokracji Bezpośredniej	42	5,61%
ENW - Grupa Europa Narodów i Wolności	36	4,81%

Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim	Mandaty	% mandatów
NI - Niezrzeszeni	20	2,67%

Źródło: *Parlament Europejski 2014-2019*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/narzedzia/widget-europejskie/2014-2019/ustepujacy-parlament/> [data dostępu: 20.03.2024].

W trakcie kadencji 2014-2019 Parlamentu Europejskiego grupa Zielonych odgrywała kluczową rolę w promowaniu legislacji dotyczącej „czystej energii dla wszystkich”. Wyrazem tego było między innymi dążenie do respektowania konkluzji porozumienia paryskiego na poziomie unijnym. Instytucje unijne znajdowały się pod silną presją nie tylko grupy Zielonych, ale również ruchów ekologicznych, co mogło w dużym stopniu przyczynić się do wyrażenie przez Parlament Europejski w tej kwestii stanowiska znacznie bardziej szerokie i ambitnego, niż rządy narodowe⁵²⁸. Grupa Zielonych była wówczas również najbardziej zaangażowanym promotorem odnawialnych źródeł energii i efektywności energetycznej w Parlamencie Europejskim. W pełni poparli zobowiązanie Unii Europejskiej, że do 2030 roku jedna trzecia całej energii będzie pochodzić ze źródeł odnawialnych. Popierali również inne elementy unijnej agendy ekologiczne, mając duży wpływ na ich ostateczny kształt. Dotyczyło to na przykład prawodawstwa regulującego pozyskiwanie przez obywateli (prosumentów) energii ze źródeł odnawialnych (na przykład fotowoltaiki), stopniowego wycofywania oleju palmowego jako biopaliwa w transporcie, strategii budownictwa niskoemisyjnego czy standaryzacji urządzeń elektrycznych pod względem ich klasy energochłonnej⁵²⁹.

Grupa Zielonych była również zaangażowana w znaczne zaostrzenie regulacji dotyczących standardów emisji CO₂ dla nowych pojazdów ciężarowych. Po ujawnieniu skandalu „Dieselgate”⁵³⁰, grupa ta doprowadziła do powołania specjalnego Komitetu Śledczego, który ujawnił zakres „oszustw emisyjnych” w przemyśle motoryzacyjnym

⁵²⁸ The Greens/EFA in the European Parliament, *Green demands for the COP 21. United Nations Climate Conference in Paris*, Bruksela 2015, s. 1-2; Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Paryskie porozumienie klimatyczne*: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/climate-change/paris-agreement/> [data dostępu: 20.03.2024].

⁵²⁹ The Greens/EFA in the European Parliament, *The green, just transition away from coal. A Greens/EFA working paper. What do we mean by a just transition?*, Bruksela 2019: <https://www.greens-efa.eu/en/article/policypaper/the-green-just-transition-away-from-coal> [data dostępu: 25.03.2024].

⁵³⁰ Europejski Trybunał Obrachunkowy, *Działania podjęte przez UE w odpowiedzi na aferę Dieselgate*, Bruksela 2019: https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/brp_vehicle_emissions/brp_vehicle_emissions_pl.pdf [data dostępu: 25.03.2024].

oraz wpływ na jakość powietrza i „bezcynność państw członkowskich i Komisji w egzekwowaniu obowiązujących przepisów”. W dziedzinie transportu Zieloni stosowali presję na Komisję Europejską w zainwestowanie w dodatkowe 140 milionów euro w regionalne kolejowe połączenia transgraniczne⁵³¹. Grupa sama nazywała siebie „siłą napędową nowych zasad dotyczących gospodarki odpadami i gospodarki o obiegu zamkniętym”, dążąc do zwiększenia zapobiegania odpadom, oddzielnej zbiórki bioodpadów, zwiększonego recyklingu i zmniejszenia ilości odpadów składowanych na wysypiskach. W obszarze żywności, rolnictwa i dobrostanu zwierząt, grupa przeprowadziła reformie rolnictwa ekologicznego, „walcząc nie tylko o wyraźniejsze etykietowanie, ale także o zdrowsze gleby, większą różnorodność nasion oraz bardziej dokładne kontrole importu”⁵³².

W kwestiach zatrudnienia i spraw socjalnych, grupa ta kładła tradycyjnie duży nacisk na wyższe standardy pracy w całej Unii Europejskiej, chcąc, żeby pracownicy świadczący usługi w państwie członkowskim innym niż ich kraj pochodzenia, mogli korzystać nie tylko z minimalnego wynagrodzenia, ale także z lokalnych stawek płac (postulat ten został zrealizowany)⁵³³. W dziedzinie polityki podatkowej i kontroli budżetowej, grupa Zielonych była orędownikiem zdecydowanie bardziej rygorystycznego stanowiska Unii Europejskiej wobec prania pieniędzy oraz ściślejszych kontroli przepływów finansowych, poprzez przyjęcie dyrektywy przeciwdziałającej malwersacjom finansowym⁵³⁴.

W kwietniu 2015 roku grupa Zielonych przedłożyła szereg propozycji reform w polityce migracyjnej i azylowej Unii Europejskiej, krytykując istniejące podejście do nasilającego się kryzysu migracyjnego. Grupa ta zidentyfikowała cztery kluczowe obszary wymagające natychmiastowych działań ze strony Unii Europejskiej. Po pierwsze, Zieloni wezwali do uruchomienia efektywnych operacji humanitarnych mających na celu ratowanie życia w obszarze Morza Śródziemnego. Argumentowali, że

⁵³¹ The Greens/EFA in the European Parliament, *Emission measurements in the automotive sector*, Bruksela 2015: <https://www.greens-efa.eu/en/article/document/-6171> [data dostępu: 25.03.2024]; The Greens/EFA in the European Parliament, *Green light for sustainable mobility. Vision and pathway to 2050*, Bruksela 2019, s. 10-22.

⁵³² The Greens/EFA in the European Parliament, *The circular economy package. A transformation for all?*, Bruksela, s. 1-2.

⁵³³ The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA demands for a Social Union*, Bruksela 2019: <https://www.greens-efa.eu/en/article/document/greens-efa-demands-for-a-social-union> [data dostępu: 25.03.2024].

⁵³⁴ The Greens/EFA in the European Parliament, *25 actions the next President of the EU Commission should commit to*, Bruksela 2014: <https://www.greens-efa.eu/en/article/document/id-25-actions-the-next-president-of-the-eu-commission-should-commit-to> [data dostępu: 25.03.2024].

Unia powinna skoncentrować swoje wysiłki na zapewnieniu pomocy tym, którzy znajdują się w największym niebezpieczeństwie podczas próby przedostania się do Europy. Po drugie, apelowali o stworzenie mechanizmów, które umożliwiłyby bezpieczny i legalny dostęp do terytorium Unii, w tym wprowadzenie ruchu bezwizowego dla uchodźców z Syrii, co miałyby ułatwić im szukanie schronienia bez konieczności korzystania z niebezpiecznych dróg przemytniczych. Trzecim priorytetem było umożliwienie składania wniosków o azyl na granicach zewnętrznych Unii oraz koncentracja na przeciwdziałaniu przyczynom migracji, takim jak brak perspektyw w krajach dotkniętych konfliktami. Grupa sprzeciwiała się tworzeniu ośrodków azylowych w państwach trzecich, jeżeli miałyby to na celu jedynie zatrzymywanie uchodźców. Czwarta propozycja dotyczyła rezygnacji z systemu dublińskiego w obecnym kształcie, który nakłada odpowiedzialność za rozpatrywanie wniosków azylowych na pierwsze państwo członkowskie, do którego dotarł uchodźca. Zieloni postulowali zastąpienie go mechanizmem opartym na zasadzie solidarnościowego podziału odpowiedzialności za uchodźców między wszystkie państwa członkowskie. Podkreślając te priorytety, grupa Zielonych zaznaczyła swoje obawy dotyczące potencjalnej militaryzacji polityki migracyjnej Unii, w szczególności łączenia operacji cywilnych i wojskowych w ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony, co zdaniem frakcji mogłoby przyczynić się do eskalacji napięć i konfliktów⁵³⁵.

Treść manifestu programowego Europejskiej Partii Zielonych z 2019 roku stanowi kluczowy element dla zrozumienia ewolucji politycznej, ekonomicznej i ideologicznej tej partii w kontekście rosnących wyzwań związanych z polityką ekologiczną (zmianami klimatu, ochroną środowiska oraz zrównoważonym rozwojem) oraz debatą na temat przyszłości Unii Europejskiej. Zieloni postulowali w swoim ówczesnym programie przekształcenie Unii w pełnoprawną demokrację ponadnarodową, w której decyzje publiczne podejmowane są transparentnie przez wybieralnych i politycznie odpowiedzialnych przedstawicieli. Kluczowym elementem tej wizji jest przeciwdziałanie sytuacjom, w których opór kilku państw członkowskich blokuje postęp większości, poprzez zastąpienie wymogu jednomyślności normalną procedurą legislacyjną i uproszczoną współpracą. Zieloni podkreślali również potrzebę nadania Parlamentowi Europejskiemu prawa inicjatywy ustawodawczej oraz rozszerzenia jego praw

⁵³⁵ W. Banach, *Stanowiska frakcji VIII kadencji Parlamentu Europejskiego wobec kryzysu migracyjnego* [w:] A. Nitszke, J.J. Węc (red.), *Podsumowanie VIII kadencji Parlamentu Europejskiego. Wyzwania integracji europejskiej w latach 2014-2019*, Kraków 2019, s. 266.

współdecydowania i kontroli we wszystkich obszarach. Takie podejście miało na celu wzmocnienie roli Parlamentu w procesie decyzyjnym Unii Europejskiej oraz zwiększenie demokratycznej legitymacji instytucji europejskich. Akcentowali dążenie do integracji, która nie prowadzi do dalszego podziału wewnątrz Unii, lecz umacnia jedność instytucjonalną. W kontekście dalszych kroków ku „coraz ściślejszej unii” (*ever closer union*), Zieloni opowiedzieli się za promowaniem inicjatyw, które mogą zostać zrealizowane w ramach obecnych traktatów, takimi jak inicjatywa obywatelska. Co istotne, Zieloni proponowali, aby decyzje o zmianach traktatowych były podejmowane poprzez ogólcuropejskie referendum, co stanowiło próbę zwiększenia uczestnictwa obywateli w procesie decyzyjnym na poziomie unijnym. Analiza programu Zielonych z 2019 roku ujawnia silne zaangażowanie w proces dalszej integracji europejskiej, z naciskiem na zwiększenie demokratyczności, transparentności i odpowiedzialności w ramach systemu politycznego Unii Europejskiej. Ich propozycje odzwierciedlały wizję Unii, która jest bardziej zjednoczona, demokratyczna i odporna na wewnętrzne podziały, jednocześnie szanując różnorodność i specyfikę regionalną oraz narodową jej członków⁵³⁶.

Podkreślenie przez Zielonych kryzysu klimatycznego jako krytycznego problemu naszych czasów („katastrofa klimatyczna”) i postawienie celu osiągnięcia neutralności węglowej do połowy wieku wskazuje na silne zobowiązanie do walki ze zmianami klimatu. Zieloni w dalszej mierze promowali połączenie polityki środowiskowej z ekonomiczną. Zieloni łączyli także kwestie środowiskowe z szerszymi problemami społecznymi, takimi jak prawa człowieka, demokracja i sprawiedliwość społeczna. Wprowadzenie pojęcia „sprawiedliwej transformacji” dla regionów i obywateli wskazuje na próbę zapewnienia, że firmowane przez Zielonych zmiany ekonomiczne nie będą pogłębiać nierówności, lecz przyczyniać się do budowania bardziej sprawiedliwego społeczeństwa. Jest to zgodne z długą tradycją Zielonych w zakresie łączenia ekologii z sprawiedliwością społeczną⁵³⁷.

W obszarze relacji międzynarodowych Zieloni podkreślali konieczność realizacji przez Unię Europejską porozumienia paryskiego i celów zrównoważonego rozwoju pokazując, co ukazywało postrzeganie Unii jako kluczowego podmiotu na arenie globalnej, który powinien przewodzić w walce z kryzysem klimatycznym. Z kolei

⁵³⁶ European Green Party, *Adopted EGP Manifesto 2019. Time to renew the promise of Europe*, Berlin 2019, s. 14-15.

⁵³⁷ Tamże, s. 5-8.

zainteresowanie Zielonych reformą polityki handlowej, w tym krytyczne podejście do dwustronnych umów handlowych oraz wzmocnienie Światowej Organizacji Handlu (co stanowiło postulat radykalnie odmienny, niż tych z przełomu lat 80. i 90., kiedy Zieloni poddawali tę organizację silnej krytyce), podkreślało ich dążenie do bardziej sprawiedliwego i zrównoważonego modelu globalnego handlu. W programie Zielonych dawało się odczuć potrzebę równowagi między liberalizmem (wolny handel) a potrzebą ochrony środowiska i praw pracowniczych (tendencje lewicowe)⁵³⁸.

Porównanie manifestów Europejskiej Partii Zielonych z lat 2014 i 2019 rzuca światło na ewolucję i przesunięcia w priorytetach oraz podejściach partii do kwestii środowiskowych i społecznych, pozwalając zrozumieć Zieloni reagowali na zmieniające się wyzwania globalne, rosnącą świadomość kryzysu klimatycznego i oczekiwania elektoratu wobec polityki ekologicznej. Kluczowym elementem, który wyróżnia manifest z 2019 roku od poprzednika z 2014 roku, jest znacznie silniejszy nacisk na „zrównoważoną konsumpcję”, co wskazuje na rozszerzenie zakresu zainteresowań poza tradycyjne ramy polityki klimatycznej i ochrony środowiska, uwzględniając aspekty związane ze zdrowiem, etyką konsumencką oraz efektywnością wykorzystania zasobów. Zmiana nawyków żywieniowych ludności potraktowana została po raz pierwszy jako kluczowy element w walce ze zmianą klimatu i degradacją środowiska, co mogło być odpowiedzią na rosnącą świadomość społeczną dotyczącą kryzysu klimatycznego i presję rosnącej grupy konsumentów na podejmowanie działań redukujących „ślad węglowy” w sektorze produkcji i usług. Porównanie manifestów pokazuje, jak Europejska Partia Zielonych ewoluowała w odpowiedzi na zmieniające się realia polityczne i środowiskowe, jednocześnie dążąc do zachowania swoich pierwotnych wartości („czterech filarów zielonej polityki”)⁵³⁹.

Tab. 37. Główne elementy programu Europejskiej Partii Zielonych z 2019 roku

Obszar programowy	Diagnoza sytuacji	Postulaty programowe
Zmiana klimatu	Bezprecedensowe zmiany klimatyczne zagrażają przyszłości planety, a obecne działania są niewystarczające.	100% energii z odnawialnych źródeł do 2030 r., eliminacja dotacji dla paliw kopalnych, europejski budżet węglowy.

⁵³⁸ Tamże, s. 8-10.

⁵³⁹ Institute for European Environmental Policy, *European Greens' Party (EGP) Manifesto Analysis*, Bruksela 2020, s. 1-8.

Obszar programowy	Diagnoza sytuacji	Postulaty programowe
Zielona gospodarka i innowacje	Nierówności gospodarcze pogłębiają się; potrzeba przejścia na zrównoważoną, ekologiczną gospodarkę.	Promowanie Zielonego Nowego Ładu, wspieranie eko-innowacji, regulacja gospodarki cyfrowej.
Sprawiedliwość społeczna	Wzrastające nierówności i ubóstwo; konieczność wzmocnienia ochrony socjalnej i godności pracy.	Ustanowienie minimalnych standardów socjalnych na poziomie UE, wspieranie dochodu minimalnego i godziwych warunków pracy.
Praworządność i przejrzystość	Erozja praworządności, brak przejrzystości w działaniach UE i korupcja podważają demokrację.	Wprowadzenie wiążących mechanizmów monitorowania demokracji, praw podstawowych i walki z korupcją w państwach członkowskich.
Prawo do azylu i migracja	Nieskuteczne zarządzanie migracją i azylem; brak solidarności między państwami członkowskimi.	Reforma systemu azylowego oparta na solidarności, legalne ścieżki migracji, europejska misja ratownictwa morskiego.
Transport	Dominacja transportu drogowego i lotniczego przyczynia się do zanieczyszczenia i zmiany klimatu.	Inwestycje w zrównoważony transport publiczny i kolejowy, opodatkowanie lotnictwa, promowanie mobilności miejskiej.
Zdrowie publiczne i środowisko	Zanieczyszczenie powietrza i wody, nadmierna produkcja odpadów plastikowych szkodzą zdrowiu i środowisku.	Działania na rzecz poprawy jakości powietrza i wody, ograniczenie produkcji i konsumpcji plastiku, ochrona bioróżnorodności.
Rolnictwo i hodowla	Intensywna produkcja rolna szkodzi środowisku; konieczność wsparcia dla zrównoważonego rolnictwa.	Wsparcie dla ekologicznego rolnictwa, zakaz najbardziej szkodliwych pestycydów, promowanie dobrostanu zwierząt.
Edukacja i praca dla młodych	Młodzi stoją przed barierami w dostępie do edukacji i rynku pracy; konieczność inwestycji w przyszłość młodych.	Zwiększenie dostępności i jakości edukacji, inwestycje w szkolenia i rozwój umiejętności, wsparcie dla młodych wchodzących na rynek pracy.
Sprawiedliwość podatkowa	Unikanie podatków przez wielkie korporacje i osoby zamożne; potrzeba sprawiedliwego systemu podatkowego.	Zakończenie praktyk unikania podatków, wprowadzenie podatku cyfrowego, walka z rajami podatkowymi.

Obszar programowy	Diagnoza sytuacji	Postulaty programowe
Równość płci	Dyskryminacja i nierówności płciowe; konieczność promowania równości i walki z przemocą na tle płci.	Promowanie równości płci w życiu społecznym i zawodowym, włączenie praw do aborcji do Karty Praw Podstawowych UE.
Polityka zagraniczna i bezpieczeństwo	Sprzedaż broni do reżimów i obszarów konfliktu; potrzeba pokojowej i odpowiedzialnej polityki zagranicznej.	Ograniczenie eksportu broni, zwiększenie finansowania rozwoju i wspieranie demokracji na świecie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Green Party, *Adopted EGP Manifesto 2019. Time to renew the promise of Europe*, Berlin 2019, s. 1-16.

5.4. Zieloni w dobie Europejskiego Zielonego Ładu (2019-2024)

Wybory do Parlamentu Europejskiego w maju 2019 roku przyniosły znaczący sukces dla ugrupowań ekologicznych i stanowiły przełom, ponieważ reprezentacja Europejskiej Partii Zielonych wzrosła do 55 posłów, co oznaczało znaczący wzrost w porównaniu z 37 mandatami uzyskanymi w 2014 roku i przewyższa poprzedni rekord z 2009 roku, kiedy to Zieloni zdobyli 47 miejsc. Sukces Zielonych był jednak jak zawsze nierównomierny w różnych państwach Europy. Największy wzrost zanotowano w Niemczech, gdzie Zieloni niemal podwoili swój wynik wyborczy. Natomiast w Europie Środkowo-Wschodniej i południowej ugrupowania ekologiczne osiągnęły skromne wyniki. W niektórych krajach Zieloni dołączyli do sojuszy wyborczych z partiami o innej proweniencji ideologicznej (przykład polskiej listy Koalicja Europejska), jednak nie zawsze strategia ta okazywała się skuteczna⁵⁴⁰.

Sukces Zielonych w 2019 roku można interpretować jako wynik drastycznego wzrostu obecności zagadnień ekologicznych w debacie publicznej oraz coraz większej troski opinii publicznej i społeczeństw o ochronę środowiska i przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. Zwiększenie znaczenia kwestii środowiskowych przed wyborami, szczególnie w krajach Europy Zachodniej, przyczyniło się do "zielonej fali" w polityce. Wybory potwierdziły, że relacja między dobrobytem gospodarczym a głosami oddanymi na Zielonych pozostaje silny i pozytywnie skorelowany, co wskazuje na to, że sukces

⁵⁴⁰ M. Pearson, W. Rudig, *The Greens in the 2019 European Elections*, "Environmental Politics" nr 29(2)/2020, s.336-343.

Zielonych w 2019 roku opierał się głównie na mobilizacji wyborców w tradycyjnych bastionach tych ugrupowań w północnej i zachodniej części kontynentu⁵⁴¹.

**Tab. 38. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku
(anglojęzyczne nazwy ugrupowań)**

Państwo	Ugrupowanie	Wynik (%)	Zmiana w porównaniu z 2014 r.	Uzyskane mandaty	Zmiana w liczbie mandatów z 2014 r.
Austria	The Greens – The Green Alternative	14.1	- 0.4	2	- 1
Belgia	Green ECOLO	7.6	+ 0.9	1	0
		7.6	+ 3.3	2	+1
Bułgaria	The Green Movement* Green Party of Bulgaria†	(6.1)	[+5.5]	0	0
		DNP	-0.4	0	0
Chorwacja	Croatian Sustainable Development (ORaH)*	(1.8)	[-7.7]	0	- 1
Cypr	Movement of Ecologists – Citizens’ Cooperation*	(3.3)	(-4.4)	0	0
Czechy	Green Party (SZ)*	(11.7)	[+7.9]	0	0
Dania	Socialist People’s Party (SF)	13.2	+2.2	2	+1
Estonia	Estonian Greens	1.8	+ 1.5	0	0
Finlandia	Green League	16.0	+ 6.7	2	+ 1
Francja	Europe Ecology – The Greens (EELV)*	(13.5)	(+4.5)	9	+ 3
Niemcy	Alliance '90/The Greens	20.5	+ 9.9	21	+10
Grecja	Ecologist Greens	0.9	0.0	0	- 1
Węgry	Politics can be different (LMP)	2.2	-2.8	0	- 1
Irlandia	Green Party – Comhaontas Glas	11.4	+ 6.5	2	+2
Włochy	Federation of the Greens / Greens (South Tyrol)*	(2.3)	[+1.4]	0	0

⁵⁴¹ Tamże.

Łotwa	Latvian Green Party (LZP)*††	(5.3)	(-3.0)	0	0
Litwa	-	-	-	-	-
Luksemburg	The Greens	18.9	+ 3.9	1	0
Malta	Alternative Democracy	0.7	- 2.3	0	0
Holandia (Niderlandy)	Green Left	10.9	+ 3.9	3	+ 1
Polska	Green Party*	(38.5)	[+38.3]	0	0
Portugalia	Ecologist Party 'The Greens' (PEV)*	(6.9)	(-5.8)	0	0
Rumunia	Green Party (PV)	DNP	-0.3	0	0
Słowacja	-	-	-	-	-
Słowenia	Youth Party - European Greens*	(1.7)	-	0	0
Hiszpania	EQUO Initiative for Catalonia Greens (ICV)*	DNP	-1.9	0	-1
		(10.1)	(+0.1)	1	0
Szwecja	Environment Party – the Greens	11.5	- 3.9	2	- 2
Wielka Brytania	Green Party of England and Wales (GPEW)	10.9	+4.0	7	+ 4
	Scottish Green Party (SGP)	0.8	+ 0.1	0	0
	Green Party in Northern Ireland	0.1	0	0	0

Legenda:

DNP = Ugrupowanie nie uczestniczyło w wyborach europejskich w 2019 roku

() Wyniki dla sojuszy wyborczych, w których uczestniczyła co najmniej jedna partia członkowska EGP

[] Zmiana liczby głosów od indywidualnej kandydatury partii w 2014 roku do kandydatury sojuszu wyborczego w 2019 roku

*Koalicje wyborcze, w których skład wchodziły ugrupowania ekologiczne.

† Partia Zielonych Bułgarii odeszła z w lipcu 2019 roku.

†† Łotewska Partia Zielonych została wykluczona z Europejskiej Partii Zielonych w listopadzie 2019 roku.

Źródło: M. Pearson, W. Rudig, *The Greens in the 2019 European Elections*, "Environmental Politics" nr 29(2)/2020, s. 340-341.

Tab. 39. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2019-2024

Grupa polityczna	Mandaty	% mandatów
EPL	182	24.23%
S&D	154	20.51%
EKR	62	8.26%
Renew Europe	108	14.38%
GUE/NGL	41	5.46%
Zieloni/WSE	74	9.85%
ID	73	9.72%
NI	57	7.59%
Łącznie	751	100%

Źródło: *Wyniki wyborów europejskich 2019*, strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/in-the-past/previous-elections> [data dostępu: 14.03.2024].

W ramach swojego strategicznego planu na lata 2019-2024, Rada Europejska zidentyfikowała cztery kluczowe dziedziny, które mają kształtować działania Unii Europejskiej w tych okresie lat. Wybór tych dziedzin był reakcją na aktualne globalne wyzwania oraz dostępne możliwości. Skupienie się na tych obszarach ma na celu wzmocnienie pozycji UE w obliczu współczesnych trudności. Plan zawiera także zarys sposobów, dzięki którym możliwe będzie osiągnięcie zakładanych celów w obrębie tych priorytetowych obszarów. Do czterech priorytetów sformułowanych przez Radę Europejską na lata 2019-2024 należały:

1. „Ochrona obywateli i swobód - Zapewnienie skutecznej kontroli granic zewnętrznych UE oraz dalszy rozwój kompleksowej polityki migracyjnej. Zwalczanie terroryzmu i przestępczości transgranicznej i internetowej, zwiększenie odporności UE na klęski żywiołowe i katastrofy spowodowane przez człowieka.

2. Rozwijanie silnej i prężnej bazy gospodarczej - Budowanie odpornej gospodarki poprzez pogłębienie unii gospodarczej i walutowej, aby lepiej przygotować Europę na przyszłe wstrząsy, ukończenie tworzenia unii rynków bankowych i kapitałowych, wzmocnienie międzynarodowej roli euro, inwestowanie w umiejętności i edukację, wspieranie europejskich przedsiębiorstw, uwzględnienie transformacji cyfrowej oraz opracowanie solidnej polityki przemysłowej.

3. Budowanie neutralnej klimatycznie, ekologicznej, sprawiedliwej i socjalnej Europy - Inwestowanie w ekologiczne inicjatywy, które poprawiają jakość powietrza i wody, promują zrównoważone rolnictwo oraz chronią systemy środowiskowe i różnorodność biologiczną. Stworzenie wydajnej gospodarki o obiegu zamkniętym (w której produkty są projektowane tak, aby były bardziej trwałe, energooszczędne i aby nadawały się do wielokrotnego użytku, naprawy i recyklingu) oraz dobrze funkcjonującego unijnego rynku energii, zapewniającego zrównoważoną, bezpieczną i przystępną cenowo energię. Szybsze przejście na odnawialne źródła energii i efektywność energetyczną, przy jednoczesnym ograniczeniu zależności UE od zewnętrznych źródeł energii. Wdrażanie Europejskiego filaru praw socjalnych.

4. Promowanie europejskich interesów i wartości na scenie światowej - Budowa solidnej polityki zagranicznej w ramach ambitnej polityki sąsiedztwa z 16 najbliższymi sąsiadami na wschodzie i południu, a także kompleksowego partnerstwa z Afryką. Propagowanie pokoju, stabilności, demokracji i praw człowieka na świecie. Zapewnienie solidnej polityki handlowej zgodnie z multilateralizmem i światowym międzynarodowym porządkiem opartym na zasadach. Większa odpowiedzialność za bezpieczeństwo i obronę, przy ścisłej współpracy z NATO⁵⁴².

Z kolei przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen w oparciu o program Rady Europejskiej i konsultacje z grupami politycznymi Parlamentu Europejskiego podczas swojego inauguracyjnego przemówienia przedstawiła sześć priorytetów Komisji na lata 2019-2024. Należały do nich:

1. „Europejski Zielony Ład - Przekształcenie UE w nowoczesną, zasobooszczędną i konkurencyjną gospodarkę, przy jednoczesnej ochronie środowiska naturalnego w Europie, przeciwdziałaniu zmianie klimatu oraz zwiększaniu neutralności pod względem emisji dwutlenku węgla i zasobooszczędności do roku 2050.

2. Europa na miarę ery cyfrowej - Wspieranie transformacji cyfrowej poprzez inwestowanie w przedsiębiorstwa, badania naukowe i innowacje,

⁵⁴² European Council, Council of the European Union, *A new strategic agenda for the EU 2019-2024*: <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/> [dostęp: 11.03.2024].

reformę ochrony danych, wyposażenie obywateli w umiejętności niezbędne do obsługi technologii nowej generacji oraz opracowanie odpowiednich przepisów.

3. Gospodarka służąca ludziom - Wzmocnienie unijnej gospodarki, a jednocześnie zapewnienie miejsc pracy i zmniejszenie nierówności, wspieranie przedsiębiorstw, pogłębienie unii gospodarczej i walutowej oraz dokończenie budowy unii bankowej i unii rynków kapitałowych.

4. Silniejsza pozycja Europy na świecie - Wzmocnienie głosu UE na arenie międzynarodowej poprzez poprawę jej pozycji jako lidera silnego, otwartego i sprawiedliwego handlu, multilateralizmu i ładu światowego opartego na zasadach. Zacieśnienie stosunków z krajami sąsiadującymi i partnerami, a także zwiększenie zdolności UE do zarządzania kryzysami w oparciu o jej zdolności cywilne i wojskowe.

5. Promowanie europejskiego stylu życia - Poszanowanie praw podstawowych i praworządności jako ostoji równości, tolerancji i sprawiedliwości społecznej. Uwzględnienie zagrożeń dla bezpieczeństwa, ochrona konsumentów i wzmocnienie ich pozycji, a także opracowanie systemu legalnych i bezpiecznych kanałów migracji przy jednoczesnym skutecznym zarządzaniu zewnętrznymi granicami UE, modernizacji unijnego systemu azylowego oraz ścisłej współpracy z krajami partnerskimi.

6. Nowy impuls dla demokracji europejskiej - Wzmocnienie procesów demokratycznych w Europie poprzez zacieśnienie stosunków z Parlamentem Europejskim i parlamentami krajowymi, ochrona demokracji w UE przed ingerencją z zewnątrz, zapewnienie przejrzystości i integralności całego procesu legislacyjnego, a także szersze zaangażowanie Europejczyków w kształtowanie przyszłości UE”⁵⁴³.

Znając priorytety polityczne Unii Europejskiej w kadencji 2019-2024, warto przedstawić jak w swoich dokumentach programowych odnosiła się do nich grupa Zielonych/Wolny Sojusz Europejski. Do wyżej wymienionych zagadnień należy jeszcze dodać dwa wydarzenia, które miały ogromny wpływ na politykę europejską: pandemię wirusa Covid-19 (lata 2019/2020-2023) oraz rosyjska agresja na Ukrainę (od 2022 roku).

⁵⁴³ U. von der Leyen, *Unia, która mierzy wyżej. Mój program dla Europy. Wytyczne polityczne na następną kadencję Komisji Europejskiej (2019-2024)*, Bruksela 2019, s. 3-25.

Jednym z najważniejszych obszarów priorytetów w latach 2019-2024 było sformułowanie i początek implementacji polityki Europejskiego Zielonego Ładu⁵⁴⁴. Jak można przeczytać na stronie internetowej Komisji Europejskiej: „Zmiana klimatu i degradacja środowiska stanowią zagrożenie dla Europy i reszty świata. Aby sprostać tym wyzwaniom powstał plan działania Europejski Zielony Ład. Ma on pomóc przekształcić UE w nowoczesną, zasobooszczędną i konkurencyjną gospodarkę:

- która w 2050 r. osiągnie zerowy poziom emisji gazów cieplarnianych netto;
- w której nastąpi oddzielenie wzrostu gospodarczego od zużywania zasobów;
- w której żadna osoba ani żaden region nie pozostaną w tyle.

Europejski Zielony Ład ma również pomóc w wyjściu z pandemii COVID-19. Europejski Zielony Ład będzie finansowany ze środków stanowiących jedną trzecią kwoty 1,8 bln euro przeznaczonej na inwestycje w ramach planu odbudowy Next Generation EU oraz ze środków pochodzących z siedmioletniego budżetu UE. Komisja Europejska przyjęła pakiet wniosków ustawodawczych mających dostosować unijną politykę klimatyczną, energetyczną, transportową i podatkową na potrzeby realizacji celu, jakim jest ograniczenie emisji gazów cieplarnianych netto do 2030 r. o co najmniej 55 proc. w porównaniu z poziomem z 1990 r. [...]. Komisja wyznacza drogę do osiągnięcia przez Unię Europejską neutralności klimatycznej do 2050 r. Zaleca redukcję emisji gazów cieplarnianych netto do 2040 r. o 90 proc. w porównaniu z poziomami z 1990 r. Odpowiada to opinii europejskiego naukowego komitetu doradczego ds. zmiany klimatu i zobowiązaniom UE wynikającym z porozumienia paryskiego. Zalecenie to stanowi punkt wyjścia do przygotowania celu na 2040 r. oraz rozpoczyna szeroko zakrojoną debatę polityczną i dialog z zainteresowanymi stronami i obywatelami. Na tej podstawie kolejna Komisja przedstawi wnioski ustawodawcze”⁵⁴⁵.

W kadencji 2019-2024 grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim stała się orędownikiem Europejskiego Zielonego Ładu, uznając go za fundament przyszłego modelu rozwoju kontynentu. Europejski Zielony Ład w ich percepcji nie jest jedynie planem politycznym, lecz niezbędnym narzędziem do odbudowy i zwiększenia

⁵⁴⁴ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji Europejskiej do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład. COM(2019) 640 final*, Bruksela 2019, s. 1-28. Dostęp online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0016.02/DOC_1&format=PDF [data dostępu: 17.03.2024]; M. Sobolewski, *Europejski Zielony Ład: w stronę neutralności klimatycznej*, „Biuro Analiz Sejmowych” nr 9(275)/2020, s. 1-4.

⁵⁴⁵ Komisja Europejska *Europejski Zielony Ład*: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_pl [data dostępu: 17.03.2024].

odporności Europy na wyzwania i kryzysy (gospodarczy, klimatyczny), które przez promowanie zrównoważonego rozwoju i ochronę środowiska może przynieść korzyści społeczne. Zieloni argumentują za zwiększeniem ambicji Unii Europejskiej w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych do 65% do 2030 roku oraz dążeniem do neutralności klimatycznej do 2040 roku (cele dalej posunięte, niż te zapisane w strategii Europejskiego Zielonego Ładu), co ma na celu zarówno przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, jak i ochronę różnorodności biologicznej⁵⁴⁶.

Zieloni wzywają również do intensyfikacji działań na rzecz walki z zanieczyszczeniem środowiska, promując przejście na czyste technologie w kluczowych sektorach takich jak rolnictwo, przemysł chemiczny i transport. Akcentują znaczenie inwestycji w odnawialne źródła energii, modernizację budynków oraz promowanie zrównoważonej mobilności jako sposoby wspierania odbudowy gospodarczej, która byłaby korzystna zarówno dla środowiska, jak i społeczeństwa. Wskazują na konieczność zharmonizowania ekologicznego imperatywu zrównoważonego rozwoju ze sprawiedliwością społeczną, rozszerzając Europejski Zielony Ład o zobowiązania społeczne, aby transformacja ekonomiczna służyła wszystkim obywatelom Europy. Inspirowani europejskim modelem państwa opiekuńczego, opowiadają się za nowym kontraktem społecznym, w którym centralne miejsce zajmuje dobro ludzi i planety, a nie wyłącznie wzrost gospodarczy⁵⁴⁷.

W dokumentach programowych i stanowiskach Zielonych z lat 2019-2024 szczegółowy plan działań obejmuje nie tylko ekologiczne aspekty transformacji, ale także kluczowe zmiany społeczno-gospodarcze niezbędne do zrealizowania tej wizji. Grupa postuluje reformę koordynacji polityki fiskalnej i gospodarczej Unii, przesunięcie obciążeń podatkowych z „pracy na bogactwo” oraz wsparcie dla transformacji energetycznej, rolnictwa i rybołówstwa oraz transportu. Podkreśla również znaczenie większego zaangażowania społecznego i wsparcia dla regionów mogących mieć trudności z implementacją wytycznych Europejskiego Zielonego Ładu, wskazując, że tylko zintegrowane podejście może prowadzić do sprawiedliwej transformacji, służącej zarówno ludziom, jak i planecie. Realizacja tych ambitnych celów wymaga jednak – jak uważają Zieloni - silnej woli politycznej, odpowiednich inwestycji finansowych oraz

⁵⁴⁶ The Greens/EFA in the European Parliament, *Protect Our Future. Greens/EFA Recovery and Resilience Plan*, Bruksela 2020, s. 4-30.

⁵⁴⁷ The Greens/EFA in the European Parliament, *A transition that works for all the people*, Bruksela 2023, s. 30-50.

szerokiej współpracy międzysektorowej, a także – co najważniejsze z punktu widzenia tematu niniejsze pracy – federalizacji Unii.

W programie Zielonych w Parlamencie Europejskim coraz więcej miejsca poświęcane jest również zagadnieniu dobrostanu zwierząt. Przykładem jest promowanie przez grupę wdrażania przepisów dotyczących odpowiedniego traktowania zwierząt hodowlanych w transporcie, podkreślając potrzebę ograniczenia czasu transportu zwierząt gospodarskich do maksymalnie 8 godzin, niezależnie od rodzaju transportu, z wyjątkami dla drobiu i królików (do 4 godzin). Postulaty obejmują również wprowadzenie bardziej szczegółowych zasad dotyczących czasu podróży, temperatury i definicji miejsca docelowego, aby unikać nadużyć praktykowanych przez producentów żywności. Grupa wzywa do zakazu eksportu żywych zwierząt do krajów trzecich do 2025 roku, z pełnym wdrożeniem obowiązujących orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej oraz do zwiększenia ochrony specyficznych gatunków zwierząt poprzez uściślenie obecnych przepisów. Grupa Zielonych/EFA dąży do transformacji systemu żywnościowego, opowiadając się za krótszymi łańcuchami dostaw i lokalną produkcją, co przyczyni się do zmniejszenia konieczności transportu zwierząt⁵⁴⁸.

Tradycyjnie dużo miejsca poświęcali Zieloni w kadencji 2019-2024 polityce regionalnej Unii Europejskiej. W tym kontekście warto przedstawić ich program dotyczący polityki spójności⁵⁴⁹ na lata 2019-2024, który dąży do jej przekształcenia w narzędzie długoterminowych inwestycji wspierających „sprawiedliwą transformację ekologiczną” zgodnie z wytycznymi Europejskiego Zielonego Ładu. Kluczowym postulatem Zielonych jest wyjście poza PKB jako główny wskaźnik rozwoju gospodarczego państw i regionów. Zwracają uwagę na potrzebę włączenia dodatkowych wskaźników, takich jak wskaźnik aktywności ekonomicznej, liczba osób nieaktywnych zawodowo (NEETs), indeks postępu społecznego, jakości życia w danym regionie, współczynnik Giniego oraz wskaźniki odzwierciedlające różnice terytorialne w realizacji Zielonego Ładu. Te postulaty podkreślają pragnienie Zielonych, aby polityka spójności w większym stopniu koncentrowała się na zrównoważonym rozwoju, nie tylko poprzez

⁵⁴⁸ The Greens/EFA in the European Parliament, *Animal Transport*, Bruksela 2021, s. 3-9.

⁵⁴⁹ „Spójność gospodarcza i społeczna, zgodnie z definicją podaną w Jednolitym Akcie Europejskim z 1986 r., ma za zadanie zmniejszać dysproporcje między regionami i przeciwdziałać zacofaniu regionów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji. Ostatni traktat unijny, traktat lizboński, nadaje spójności dodatkowe znaczenie, odwołując się do spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej”. Zob.: Komisja Europejska, *Polityka spójności*: https://poland.representation.ec.europa.eu/strategie-i-priorytety/kluczowe-dzialania-ue-dla-polski/polityka-spojnosci_pl [data dostępu: 15.03.2024].

wspieranie gospodarcze regionów, ale także przez promowanie egalitaryzmu i ochrony środowiska⁵⁵⁰.

Zieloni proponują również, aby polityka spójności zakładała przeznaczenie co najmniej 30 proc. środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego⁵⁵¹ na cele klimatyczne (z aspiracją do zwiększenia tego budżetu w przyszłości), aby wspierać adaptację i łagodzenie zmian klimatycznych, zatrzymywanie utraty bioróżnorodności, lepsze zarządzanie zasobami wody i wprowadzenie gospodarki o obiegu zamkniętym. Znaczącą propozycją jest również wprowadzenie tak zwanej „zielonej złotej reguły inwestycyjnej” dla polityki spójności, która wykluczałaby publiczne inwestycje związane z klimatem w przypadku deficytów budżetowych w najważniejszych funduszach unijnych (takich jak Pakt Stabilności i Wzrostu), promując tym samym inwestycje w zrównoważony rozwój jako priorytet, nawet w czasach kryzysów ekonomicznych⁵⁵².

W kontekście relacji międzynarodowych Zieloni promowali koncepcję „feministycznej polityki zagranicznej”⁵⁵³. Miałaby ona polegać na konieczności zastosowania podejścia promującego równość płci oraz demontażu patriarchalnych struktur w relacjach międzynarodowych, akcentując znaczenie silniejszej reprezentacji kobiet i grup marginalizowanych w procesach decyzyjnych na arenie międzynarodowej. Celem tego powinno być nie tylko zwiększenie uczestnictwa kobiet na wysokich stanowiskach, ale również zmiana podejścia do równości płci w polityce zagranicznej, co jest kluczowe dla przełamывania istniejących wzorców dyskryminacji i nierówności. Ponadto dla Zielonych najważniejszymi zagadnieniami w polityce zagranicznej pozostawały prawa człowieka, migracja, handel, pomoc rozwojowa, przeciwdziałanie

⁵⁵⁰ The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA Group Position Paper on Cohesion Policy*, Bruksela 2023, s. 1-3.

⁵⁵¹ „Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) jest jednym z głównych instrumentów finansowych europejskiej polityki spójności. Stworzono go w 1975 r., aby złagodzić dysproporcje w rozwoju europejskich regionów i podnieść poziom życia w regionach znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji. Jego działalność jest ukierunkowana w szczególności na regiony dotknięte poważnymi i trwałymi trudnościami naturalnymi lub demograficznymi, takie jak wysunięte najbardziej na północ regiony o bardzo niskiej gęstości zaludnienia oraz regiony wyspiarskie, transgraniczne i górskie.”. Zob.: Parlament Europejski, *Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR)*: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/95/europejski-fundusz-rozwoju-regionalnego-efrr> [data dostępu: 15.03.2024].

⁵⁵² The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA Group Position...*, dz. cyt., s. 3-6.

⁵⁵³ Perspektywa feministyczna na stosunki międzynarodowe nie jest koncepcją nową i swoje miejsce odnalazła również w rozważaniach teoretycznych. Zob.: J. Potulski, *Perspektywa feministyczna w geopolityce – geopolityka feministyczna*, „Przegląd Geopolityczny” nr 3/2011, s. 99-107.

zmianom klimatycznym oraz promowanie pokojowego rozwiązywania konfliktów międzynarodowych⁵⁵⁴.

Przykładem konfliktu międzynarodowego, który często jest analizowany przez Zielonych w dokumentach programowych jest problem izraelsko-palestyński. Grupa Zielonych, podobnie jak wiele ugrupowań i środowisk lewicowych w Europie, utrzymuje poglądy propalestyńskie, postulując jednocześnie konieczność promowania pokoju w regionie Bliskiego Wschodu i niedopuszczania się przez strony konfliktu do eskalacji napięć. W latach 2019-2024 Zieloni wyrażali sprzeciw wobec aneksji terytoriów palestyńskich przez Izrael (2020 rok) oraz działań Izraela w Strefie Gazy (2024 rok). Krytykując politykę izraelskiego rządu za jej negatywny wpływ na szanse realizacji rozwiązania dwupaństwowego i naruszenia prawa międzynarodowego, Zieloni wzywali Unię Europejską do podjęcia zdecydowanych działań mających na celu zapobieganie dalszej aneksji i wspieranie procesu pokojowego opartego na zasadach prawa międzynarodowego⁵⁵⁵.

Polityka migracyjna grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 2019-2024 skupiała się na promowaniu sprawiedliwej, otwartej i zrównoważonej polityki wobec migrantów i uchodźców. Grupa ta opowiada się za holistycznym podejściem, które integruje aspekty ekonomiczne, społeczne i prawne, aby stworzyć spójny system zarządzania migracją. Wizja ta opiera się na ochronie praw człowieka i promowaniu solidarności między państwami członkowskimi, co ma na celu zapewnienie dostępu do procedur azylowych, ochronę przed dyskryminacją i zapewnienie godnych warunków życia dla migrantów⁵⁵⁶.

Zieloni postulowali również zmianę regulacji Dublin III, dążąc do systemu sprawiedliwego podziału odpowiedzialności za przyjmowanie uchodźców i migrantów⁵⁵⁷. Argumentowali za stworzeniem bezpiecznych i legalnych ścieżek migracji, aby ograniczyć niebezpieczne podróże i walkę z przemytnikami ludzi. Podkreślali konieczność zapewnienia migrantom równego traktowania na rynku pracy,

⁵⁵⁴ The Greens/EFA in the European Parliament, *Making the EU foreign policy a feminist one*, Bruksela 2021, s. 2-12.

⁵⁵⁵ The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA group opposes any Israeli annexation and reaffirms the need for a two-state solution*, Bruksela 2020, s. 1-4; The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA Group call for permanent ceasefire*: <https://www.greens-efa.eu/en/article/press/greens-efa-group-call-for-permanent-ceasefire> [data dostępu: 15.03.2024].

⁵⁵⁶ The Greens/EFA in the European Parliament, *The Crucial Role of Third-Country Migrant Workers in the European Union*, Bruksela 2020, s. 3-7.

⁵⁵⁷ P. Wilczyńska, *Kształtowanie klauzul dyskrecjonalnych w systemie dublińskim*, „Studia Prawnicze KUL” nr 3/2019, s. 273–294.

dostępu do praw socjalnych i integracji społecznej, wskazując na potrzebę uznania ich wkładu w rozwój społeczeństw europejskich. Program Zielonych uwzględnia także współpracę z krajami pochodzenia w celu adresowania przyczyn migracji, takich jak ubóstwo, konflikty czy zmiany klimatyczne oraz podkreśla znaczenie perspektywy ekologicznej w kontekście migracyjnym. W ten sposób grupa Zielonych dąży do zbudowania polityki migracyjnej Unii opartej na zasadach solidarności, ochrony praw człowieka i integracji społecznej, odzwierciedlającej ich założenia zrównoważonego rozwoju i ochrony praw człowieka⁵⁵⁸.

Program gospodarczy prezentowany w omawianym czasie przez Zielonych podkreślał konieczność reformy zarządzania makroekonomicznego i odbudowy gospodarczej Unii z naciskiem na ekologiczną transformację i sprawiedliwość społeczną. Zieloni krytykowali obecny system zarządzania za jego skupienie na krótkoterminowych celach fiskalnych i brak elastyczności. Proponowali reformę Paktu Stabilności i Wzrostu, wprowadzenie wspomnianej wcześniej „zielonej złotej reguły”, umożliwiającej państwom członkowskim amortyzację inwestycji ekologicznych oraz reformę zarządzania fiskalnego przez wprowadzenie Narodowych Programów Inwestycyjnych i Reform. Zieloni przedstawili także szczegółowy budżetowy plan odbudowy po pandemii, opierający się na zwiększeniu wydatków budżetowych Unii oraz skupiający się na wspieraniu transformacji ekologicznej. Postulowali stworzenie "zielonego paktu fiskalnego" zawierającego powyższe reguły oraz promowali silny nacisk na solidarność europejską, zarówno wewnątrz Unii, jak i poza jej granicami (wsparcie dla krajów trzecich dotkniętych kryzysami gospodarczymi)⁵⁵⁹.

Polityka społeczna Zielonych w latach 2019-2024 koncentrowała się na postulatach płacy minimalnej oraz dochodu gwarantowanego. Proponowali ustanowienie europejskiej ramowej dyrektywy dotyczącej płac minimalnych, która zagwarantowałaby pracownikom wynagrodzenie umożliwiające utrzymanie „na godnym poziomie”. Płaca minimalna miałaby być ustalona powyżej 60 proc. mediany dochodów w państwie członkowskim, eliminując jednocześnie wszelkie formy dyskryminacji w jej stosowaniu (ze względu na wiek, płeć). Zieloni postulowali również wprowadzenie dyrektywy

⁵⁵⁸ The Greens/EFA in the European Parliament, *For a fair and efficient asylum system in Europe*, Bruksela 2020, s. 1-9; The Greens/EFA in the European Parliament, *Protecting Schengen. Why internal border controls in Europe should be lifted immediately*, Bruksela 2020, s. 1-7.

⁵⁵⁹ The Greens/EFA in the European Parliament, *Reforming EU macroeconomic governance*, Bruksela 2022, s. 3-27; The Greens/EFA in the European Parliament, *The Greens/EFA Financial Recovery Plan*, Bruksela 2020: <https://www.greens-efa.eu/en/article/positionpaper/the-greens-efa-financial-recovery-plan> [data dostępu: 16.03.2024].

dotyczącej adekwatnego minimalnego dochodu, który zapewniałby „życie w godności wszystkim obywatelom”, niezależnie od ich sytuacji zawodowej. Minimalny dochód powinien również przekraczać 60 proc. mediany dochodu narodowego i być dostępny dla każdego, kto go potrzebuje, bez barier administracyjnych. Inicjatywa ta miałaby na celu nie tylko zapewnienie podstawowych środków do życia, ale również wspieranie aktywizacji zawodowej i społecznej osób zdolnych do pracy⁵⁶⁰.

Pandemia Covid-19 wymusiła na rządach narodowych i całej Unii Europejskiej przededefiniowanie swojej polityki zdrowotnej. W tym kontekście Zieloni koncentrowali się na potrzebie solidarności, współpracy międzynarodowej oraz ochronie najbardziej narażonych grup społecznych w czasie pandemii. Zieloni podkreślali znaczenie koordynacji działań na poziomie wspólnotowym, wymiany doświadczeń i najlepszych praktyk w przeciwdziałaniu kryzysowi oraz wsparcia dla krajów spoza Unii. Opowiedzieli się za zdecydowanymi działaniami na poziomie unijnym, w tym wspólnym zakupie i dystrybucji środków medycznych oraz zapewnieniu wsparcia finansowego dla państw członkowskich najbardziej dotkniętych pandemią. Podkreślali również potrzebę przejrzystości działań rządów i instytucji unijnych oraz ich demokratycznej kontroli, a w długoterminowej perspektywie argumentowali, że kryzys zdrowotny powinien stać się punktem zwrotnym ku bardziej zrównoważonemu i sprawiedliwemu modelowi społecznemu i gospodarczemu⁵⁶¹.

W zakresie dostępu do leków Zieloni opowiedzieli się za przemodelowaniem systemu innowacji w sektorze farmaceutycznym (patenty na leki), aby priorytetem były potrzeby zdrowotne społeczeństwa, a nie maksymalizacja zysków przedsiębiorstw. Postulowali wprowadzenie warunków dla przedłużania ochrony patentowej i zwiększenie egzekwowania prawa wobec firm nadużywających pozycję dominującą na rynku. Proponowali również inwestycje w przedsięwzięcia farmaceutyczne non-profit oraz wspólne zakupy leków na poziomie unijnym, tak aby wzmocnić pozycję negocjacyjną wobec producentów i zapewnić korzystne ceny dla pacjentów⁵⁶².

Wobec wojny w Ukrainie, Zieloni zajęli stanowisko wobec pożądanых relacji Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską. Według nich konieczny jest „strategiczny reset *oparty*

⁵⁶⁰ The Greens/EFA in the European Parliament, *We Need an EU Directive on Adequate Minimum Income*, Bruksela 2022, s. 3-8; The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA demands for a European framework on minimum wages*, Bruksela 2020, s. 1-4.

⁵⁶¹ The Greens/EFA in the European Parliament, *European response to COVID-19 crisis*, Bruksela 2020, s. 1-8.

⁵⁶² The Greens/EFA in the European Parliament, *Affordable and Accessible Medicines for All*, Bruksela 2020, s. 1-4.

na ocenie dotychczasowych doświadczeń i wyzwań”. W obliczu pogłębiającego się antagonizmu i „rozczarowania polityką Rosji”, program Zielonych wobec Rosji zakłada „redefinicję oczekiwań i strategicznych celów”, aby umożliwić obronę „europejskiej architektury pokojowej”. Kluczowe składniki tej strategii obejmują wzmacnianie dialogu, wspieranie rosyjskiego społeczeństwa obywatelskiego, zwiększanie odporności Europy na ataki hybrydowe, ograniczanie wpływów korupcyjnych elit rosyjskich oraz zmniejszanie strategicznej zależności od Rosji, szczególnie w sektorze energetycznym. Zieloni podkreślają potrzebę współpracy z Rosją w dziedzinach, które nie naruszają interesów stron trzecich i praw człowieka, dążenie do kontroli zbrojeń nuklearnych i rozbrojenia oraz wzmacniania odporności na cyfrowe (wojna informacyjna) i cybernetyczne ingerencje w politykę państw członkowskich Unii. Grupa Zielonych apeluje o wzmocnienie jedności, zdolności do działania i wiarygodności Unii poprzez reformę jej polityki zagranicznej, w tym zwiększenie kompetencji Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych i zmianę procesu podejmowania decyzji w sprawach zewnętrznych, co ma na celu stworzenie bardziej spójnej i efektywnej odpowiedzi na wyzwania związane z Rosją⁵⁶³.

W kontekście polityki obronnej Zieloni przedstawili również wielowymiarowe podejście do wzmocnienia zdolności bezpieczeństwa Unii Europejskiej, umieszczając w centrum bezpieczeństwo jednostki. Opowiadają się za zwiększoną integracją Unii w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony, nie podważając przy tym suwerenności państw członkowskich ani strategicznego znaczenia NATO. Podkreślają konieczność reagowania przez Unię na nowoczesne zagrożenia – w tym cyberzagrożenia, zmiany klimatyczne i niestabilność geopolityczną. Nacisk kładą nie tylko na kwestie militarne (bezpieczeństwo państwa), lecz także promowanie pokoju i praw człowieka (bezpieczeństwo jednostki) oraz zrównoważony rozwój (bezpieczeństwo ekonomiczne i ekologiczne)⁵⁶⁴. Ich program polityczny w tym zakresie obejmuje jedenaście konkretnych kroków:

- Polityka solidarności między państwami członkowskimi Unii Europejskiej
- Wspólne rozwijanie zdolności obronnych na poziomie unijnym (opracowanie i zdefiniowanie polityki solidarności w przypadku zbrojnej agresji na podstawie artykułu 42(7) Traktatu o Unii Europejskiej, włącznie z góry określonymi

⁵⁶³ The Greens/EFA in the European Parliament, *EU-Russia: Components for a strategic reset*, Bruksela 2021, s. 1-14.

⁵⁶⁴ The Greens/EFA in the European Parliament, *European Security Union*, Bruksela 2022, s. 3-14.

narzędziami do sytuacji kryzysowych (nie dublując przy tym kompetencji NATO) oraz poprawa mobilności wojskowej);

- Inicjatywy dotyczące kontroli zbrojeń i rozbrojenia (skupianie wysiłku na zmniejszaniu napięć na poziomie globalnym i zapobieganiu wyścigowi zbrojeń, opowiadanie się za międzynarodowymi umowami mającymi na celu eliminację broni jądrowej);
- Wspólna polityka eksportu broni na poziomie unijnym (ustanowienie ram prawnych dla decyzji o eksporcie broni z przejrzystymi procedurami i systemem kontroli dotyczącej odbiorców broni (np. kryterium przestrzegania w danym kraju praw człowieka i swobód obywatelskich);
- Ambitne podejście do klimatu i bezpieczeństwa (włączenie celów dotyczących bioróżnorodności i ochrony klimatu do wszystkich strategii bezpieczeństwa i obrony oraz alokacja do 30 proc. środków z Europejskiego Funduszu Obronnego na technologie zmniejszające negatywny wpływ na środowisko);
- Wszelchstronne zarządzanie kryzysowe poza granicami Unii Europejskiej –
- Silniejsza prewencja konfliktów cywilnych
- Odpowiedzialna i odpowiedzialna pomoc w zakresie bezpieczeństwa
- Nowe podejście do cyberbezpieczeństwa (lepsze diagnozowanie i przeciwdziałanie atakom hybrydowym, ustanowienie odpornej infrastruktury cybernetycznej);
- Niezależność w zakresie energii i bezpieczeństwa (zapewnienie niezależności energetycznej Unii Europejskiej poprzez stopniowe wycofywanie paliw kopalnych i ustanowienie mechanizmu solidarności dla szczególnie narażonych na transformację energetyczną państw, tak aby zapobiec zależności poszczególnych państw członkowskich od „problematycznych lub agresywnych” dostawców energii, w szczególności kładąc kres importowi surowców energetycznych z Rosji);
- Strategiczne podejście do bezpieczeństwa wielostronnego⁵⁶⁵.

Zieloni znaleźli się również wśród grup politycznych Parlamentu Europejskiego, które wezwały do pilnego wsparcia ekonomicznego, finansowego i wojskowego dla Ukrainy,

⁵⁶⁵ Tamże, s. 9-14.

intensyfikacji dostaw amunicji, rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych z tym państwem oraz wykazania solidarności całej Unii w obliczu trwającej agresji Rosji⁵⁶⁶.

W rozbudowanym manifestie programowym przyjętym na kongresie w Lyonie 4 lutego 2024 roku Zieloni przedstawili – oprócz wspomnianych wyżej postulatów i obszarów programowych – wizję federalnej Unii Europejskiej. Omawiając ten dokument warto skupić się właśnie na federalizmie jako idei, która przyświeca aktualnej działalności grupy Zieloni/Wolny Sojusz Europejski⁵⁶⁷.

Grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim postuluje reformę traktatów Unii Europejskiej, aby rozszerzyć kompetencje Unii w kluczowych obszarach, takich jak polityka klimatyczna, ochrona praw człowieka, zdrowie publiczne czy polityka społeczna, proponując stworzenie Europejskiej Karty Praw Podstawowych. Miałyby ona bezpośrednie zastosowanie w państwach członkowskich, co stanowiłoby znaczący krok w kierunku wzmocnienia ochrony praw obywateli Unii. Argumentując, że tylko federacyjna struktura Unii z silnymi instytucjami jest w stanie efektywnie reagować na wyzwania, takie jak zmiana klimatu, kryzys migracyjny czy nierówności społeczne, Zieloni opowiadają się za istotnym poszerzeniem kompetencji instytucji unijnych, zwłaszcza w dziedzinach dotychczas zarezerwowanych dla państw członkowskich. Podkreślają potrzebę utworzenia wspólnej polityki zdrowotnej, (jej brak miał według Zielonych negatywny wpływ na przebieg pandemii w Europie) oraz centralizacji polityki podatkowej, w celu skutecznego zwalczania unikania opodatkowania przez wielkie korporacje i osoby fizyczne⁵⁶⁸.

Zieloni postulują jednocześnie zwiększenie budżetu Unii Europejskiej przez wprowadzenie nowych źródeł finansowania, takich jak podatek cyfrowy na wielkie korporacje technologiczne oraz podatek węglowy od importu produktów o wysokiej emisji CO₂. Zaproponowane zmiany mają na celu zapewnienie stabilnego finansowania dla ambitnych projektów z zakresu zielonej transformacji, inwestycji w odnawialne źródła energii oraz rozbudowy europejskiej infrastruktury cyfrowej. Zieloni proponują również rewolucyjne zmiany w finansowaniu Unii, wprowadzając nowe źródła dochodu, w tym podatek od transakcji finansowych oraz zwiększenie wpływów z systemu handlu uprawnieniami do emisji CO₂. Ich wizja zakłada również wprowadzenie euroobligacji

⁵⁶⁶ European People Party, Socialists and Democrats, Renew Europe, The Greens/EFA, European Conservatives and Reformists, *EPP, S&D, Renew Europe, Greens/EFA and ECR Leaders call on EU CO to deliver on Ukraine*, Bruksela 2024, s. 1-2.

⁵⁶⁷ European Greens, *Courage to Change: Manifesto 2024*, Lyon 2024, s. 1-46.

⁵⁶⁸ Tamże, s. 25-27.

jako sposób na wspieranie inwestycji w zieloną transformację i infrastrukturę społeczną, co wiązałoby się z odważnymi zmianami w traktatach unijnych w kierunku centralizacji⁵⁶⁹.

W kontekście kryzysu legitymizacji Unii Europejskiej oraz deficytu demokracji jej instytucji, wśród czołowych postulatów znajduje się wprowadzenie paneuropejskich list wyborczych, co pozwoliłoby na wybór części posłów do Parlamentu Europejskiego w wyborach transnarodowych, wspierając tym samym „tworzenie prawdziwie europejskiej przestrzeni politycznej”. Wprowadzenie transnarodowych list wyborczych miałyby umożliwić wyborcom głosowanie na partie i kandydatów z innych państw członkowskich, promując europejski wymiar polityki i wspierając integrację europejską. Zieloni opowiadają się ponadto za bezpośrednim wyborem przewodniczącego Komisji Europejskiej przez obywateli Unii, co miałyby zwiększyć legitymację demokratyczną i zaangażowanie obywateli w procesy polityczne na poziomie europejskim. Grupa postuluje również zniesienie zasady jednomyślności w Radzie Unii Europejskiej w kluczowych kwestiach politycznych, tak aby zwiększyć efektywność i zdolność Unii do podejmowania decyzji⁵⁷⁰.

Silny akcent federalistyczny kładą Zieloni w obszarze unijnych relacji z państwami trzecimi. Opowiadają się za się rozwijaniem jednolitej i silnej polityki zagranicznej Unii Europejskiej, mającej na celu promowanie pokoju, demokracji i praw człowieka na świecie. Proponują utworzenie Europejskiego Korpusu Pokojowego, który mógłby być zaangażowany w misje pokojowe i działania humanitarne oraz postulują zwiększenie wsparcia finansowego dla międzynarodowych organizacji obrony praw człowieka. W dziedzinie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa grupa Zielonych wzywa zatem do stworzenia wspólnej, federacyjnej polityki zagranicznej Unii Europejskiej, zdolnej do skutecznego reagowania na kryzysy międzynarodowe, promowania pokoju oraz ochrony praw człowieka na całym świecie. Proponują również utworzenie stałych struktur wojskowych Unii Europejskiej, które byłyby gotowe do przeprowadzania misji pokojowych i interwencji humanitarnych, a także założenie europejskiego mechanizmu obrony cywilnej, zdolnego do działania w sytuacji katastrof naturalnych i kryzysów humanitarnych⁵⁷¹.

⁵⁶⁹ Tamże, s. 20-23.

⁵⁷⁰ Tamże, s. 26-31.

⁵⁷¹ Tamże, s. 39-42.

Grupa Zielonych aktywnie wspiera kraje aspirujące do członkostwa w Unii – zwłaszcza państwa Bałkanów Zachodnich oraz Ukrainę i Mołdawię – w ich staraniach o dostosowanie systemów politycznych, gospodarczych i prawnych do standardów unijnych. Zieloni wyrażają silne poparcie dla procesu rozszerzania Unii, podkreślając, że powinien on iść w parze z reformami wewnętrznymi Unii, mającymi na celu zwiększenie jej „zdolności absorpcyjnej” i efektywności działania. Postulują zwiększenie wsparcia finansowego i technicznego dla krajów kandydujących, aby ułatwić im spełnienie kryteriów akcesyjnych, ze szczególnym naciskiem na demokrację, praworządność i ochronę praw człowieka⁵⁷².

Federalistyczna wizja Unii Europejskiej postulowana przez grupę Zielonych, przedstawia ambitną wizję przyszłości Unii Europejskiej, opartą na głębokich reformach instytucjonalnych, demokratyzacji procesów decyzyjnych i aktywnej polityce zewnętrznej opartej na humanistycznych wartościach. Zieloni postulują przy tym utworzenie „Globalnego Zielonego Nowego Ładu”, który miałby na celu promowanie współpracy międzynarodowej w duchu zrównoważonego rozwoju i sprawiedliwego podziału zasobów. Dążą do stworzenia Unii, która jest „bardziej sprawiedliwa, zielona i efektywna” na arenie globalnej. Wizja federalizmu według Zielonych zakłada zatem nie tylko reformę instytucjonalną, ale również nowe podejście do polityki wewnętrznej i międzynarodowej, które umożliwi Unii skuteczne stawianie czoła wyzwaniom XXI wieku, takim jak zmiana klimatu, nierówności i promowanie globalnej sprawiedliwości. Poprzez te działania Zieloni – jak można przeczytać w ich manifestie z 2024 roku – dążą do budowy Unii, która jest mocniej zintegrowana, demokratyczna i zdolna do efektywnej współpracy międzynarodowej⁵⁷³.

⁵⁷² Tamże, s. 27-28.

⁵⁷³ Tamże, s. 42-46.

Zakończenie

Celem pracy było przeprowadzenie kompleksowej analizy ideologii, programu politycznego oraz wizji integracji europejskiej grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim w latach 1979-2024. Podsumowując wyniki badań, warto odwołać się do każdej z postawionych we Wstępie hipotez:

- 1) Fundamentem ideowym grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim jest ideologia ekologizmu, której wpływ jest nadrzędny wobec różnic narodowych wewnątrz grupy;
- 2) Program polityczny grupy Zielonych ewoluował na przestrzeni lat od antysystemowej agendy skupionej na ochronie środowiska do prosystemowej agendy obejmującej wszystkie obszary polityki Unii Europejskiej;
- 3) Wizja integracji europejskiej grupy Zielonych najbliższa jest idei federalizmu.

Hipoteza pierwsza nie została potwierdzona. Praca dowiodła co prawda, że ideologia ekologizmu – która w coraz większym stopniu kształtuje ogólny dyskurs społeczny, polityczny, gospodarczy i kulturowy – rzeczywiście była od początku istotnym spoiwem integrującym programowo europejskie partie Zielonych. Jednak pomimo wspólnej ideologii, różnice narodowe były równie istotne i często prowadziły wewnątrz europejskiego ruchu partii ekologicznych do podziałów wewnętrznych, szczególnie w kwestiach dotyczących polityki gospodarczej, społecznej oraz podejścia do integracji europejskiej. Przykłady różnic można znaleźć między Zielonymi z Niemiec, którzy znacząco wspierali wizję federalistyczną i głębszą integrację, a Zielonymi z Wysp Brytyjskich czy Skandynawii, którzy byli bardziej sceptyczni wobec pewnych aspektów integracji. Kluczowe różnice w podejściu do wizji integracji europejskiej pomiędzy Zielonymi z różnych państw europejskich dotyczą przede wszystkim stopnia poparcia dla federalizmu (i tym samym rezygnacji z suwerenności narodowej) oraz sposobu realizacji polityki ekologicznej. Różnice te wynikają z różnych tradycji politycznych, historii oraz specyfiki gospodarczej poszczególnych państw, co wpływa na ich podejście do integracji europejskiej i priorytetów gospodarczych.

Różny stopień sukcesów partii Zielonych w poszczególnych regionach Europy również można przypisać scharakteryzowanym w pracy czynnikom historycznym, kulturowym i ekonomicznym. W państwach, takich jak Niemcy i kraje skandynawskie, tradycje silnych ruchów ekologicznych i pacyfistycznych, wysoki poziom świadomości ekologicznej społeczeństw oraz stabilna gospodarka sprzyjały wzrostowi poparcia dla

Zielonych. Z kolei w krajach Europy Środkowo-Wschodniej transformacja ustrojowa i gospodarcza, znikoma tradycja działalności ruchów ekologicznych oraz mniejsze poparcie dla wartości postmaterialistycznych sprawiały, że Zieloni mieli trudniejszą drogę do zdobycia znaczącego poparcia. Czynniki te wpłynęły na różny poziom organizacyjny, skuteczność kampanii wyborczych oraz zdolność do budowania koalicji w poszczególnych regionach Europy.

Powyższy fakt prowokuje pytania o faktyczną rolę partykularyzmów narodowych wewnątrz grup politycznych w Parlamencie Europejskim, w szczególności tych, których wizja integracji europejskiej zakłada (przynajmniej w deklaracjach) przywiązanie do ponadnarodowych idei federalistycznych (a zatem odrzucających lub minimalizujących znaczenie różnic narodowych). Jest to ważna przesłanka dla dalszych badań ponadnarodowych organizacji partyjnych i wpływu, jaki interesy narodowe najbardziej znaczących na arenie europejskiej państw (Niemiec, Francji) odgrywają w formułowaniu wspólnego programu.

Hipoteza druga została zweryfikowana pozytywnie. W początkowym okresie swojej działalności w Parlamencie Europejskim Zieloni cechowali się daleko idącym eurosceptycyzmem, wynikającym głównie z obaw dotyczących dominacji wielkich korporacji i braku odpowiedniej kontroli demokratycznej nad instytucjami europejskimi. Krytykowali proces integracji za promowanie neoliberalnej polityki gospodarczej, która ich zdaniem ignorowała kwestie społeczne i ekologiczne. W latach 80. Zieloni postrzegali Wspólnoty Europejskie jako strukturę sprzyjającą interesom wielkiego biznesu kosztem ochrony środowiska i praw społecznych, byli krytyczni wobec centralizacji władzy i braku przejrzystości w procesach decyzyjnych. Ich program polityczny skupiał się głównie na opozycji wobec traktatów europejskich, które postrzegali jako narzędzia do dalszej liberalizacji gospodarki i pogłębiania integracji bez odpowiedniego uwzględnienia aspektów ekologicznych i społecznych. Mimo eurosceptycyzmu, zaczęli dostrzegać potrzebę koordynacji działań na poziomie europejskim, co doprowadziło w końcu do wejścia w 1984 do Parlamentu Europejskiego i do utworzenia Grupy „Tęcza” (Rainbow Group) jako pierwszego kroku w kierunku zacieśnienia współpracy między różnymi ugrupowaniami ekologicznymi i alternatywnymi.

W latach 90. Zieloni zaczęli ewoluować w kierunku bardziej proeuropejskich poglądów, co było częściowo wynikiem zmieniającego się kontekstu politycznego i ekologicznego w Europie, takich jak upadek „żelaznej kurtyny”. Wymusiło to na tym środowisku politycznym zmianę swojej strategii. Zieloni dostrzegli wówczas, że

współpraca na poziomie europejskim jest niezbędna do skutecznego oddziaływania na system polityczny Unii Europejskiej. Zamiast sprzeciwiać się integracji europejskiej, zaczęli promować jej reformę w kierunku większej przejrzystości, demokracji i zrównoważonego rozwoju. W tym okresie uwydatniły się wewnętrzne podziały między frakcjami „fundamentalistów”, trzymających się tradycyjnie eurosceptycznych poglądów, a „realistami” skłonnyymi do kompromisów i współpracy z innymi ugrupowaniami politycznymi. Przez lata 90. Zieloni stopniowo przesuwali się zatem w kierunku proeuropejskiej agendy, wspierając (mimo zastrzeżeń) kolejne reformy, pod warunkiem, że zawierały one mocne komponenty społeczne i ekologiczne. Zaczęli wówczas również promować ideę federalizmu europejskiego, argumentując, że silniejsza, bardziej zintegrowana Europa jest niezbędna do skutecznego radzenia sobie z globalnymi wyzwaniami, takimi jak zmiany klimatyczne, migracje i kryzysy gospodarcze.

W odpowiedzi na rosnące znaczenie polityczne, Zieloni wprowadzili również szereg zmian w swojej strukturze organizacyjnej. Początkowo funkcjonując jako luźne związki lokalnych ugrupowań ekologicznych, Zieloni przekształcili się w bardziej zorganizowaną i scentralizowaną grupę polityczną na poziomie europejskim. Utworzenie Europejskiej Partii Zielonych w 2004 roku było kluczowym krokiem w kierunku większej integracji i koordynacji działań na poziomie europejskim. Struktura ta pozwoliła na bardziej skuteczne reprezentowanie wspólnych interesów, lepsze zarządzanie kampaniami wyborczymi oraz bardziej efektywną współpracę między narodowymi partiami Zielonych.

W XXI wieku Zieloni stali się jedną z najbardziej proeuropejskich grup w Parlamencie Europejskim. Ich polityka skupia się na głębszej integracji europejskiej, demokratyzacji procesów decyzyjnych oraz promocji zrównoważonego rozwoju. Obecnie odgrywają kluczową rolę w promowaniu Europejskiego Zielonego Ładu oraz zajmują stanowiska w kluczowych komisjach parlamentarnych, takich jak Komisja Ochrony Środowiska Naturalnego, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności, gdzie mają znaczący wpływ na kształtowanie polityki klimatycznej i środowiskowej Unii Europejskiej. Konsekwentnie promują również wizję federalistycznej Europy, argumentując, że tylko zintegrowana i demokratyczna Unia może skutecznie stawić czoła wyzwaniom XXI wieku. Ich postulaty obejmują między innymi wzmocnienie Parlamentu Europejskiego, wprowadzenie transnarodowych list wyborczych czy zwiększenie udziału obywateli w procesach decyzyjnych poprzez inicjatywy obywatelskie.

Ewolucja ideowa Zielonych od eurosceptycyzmu do proeuropeizmu pokazuje ich zdolność do adaptacji i reakcji na zmieniające się warunki polityczne. Przekształcając swoją agendę, Zieloni zdołali nie tylko zyskać większy wpływ na politykę europejską, ale również przyczynić się do kształtowania ekologicznego dyskursu, który w coraz większym stopniu jest przejmowany przez partie głównego nurtu (chadecję i socjaldemokrację). Ich droga od krytyki integracji europejskiej do jej silnego poparcia ilustruje, jak ruchy polityczne mogą ewoluować i odgrywać kluczową rolę w odpowiedzi na zmiany społeczne i polityczne. Zieloni w Parlamencie Europejskim konsekwentnie promowali ideologię ekologizmu, której wpływ stał się widoczny w wielu obszarach polityki unijnej. Ich postulaty dotyczące ochrony środowiska, zrównoważonego rozwoju i walki ze zmianami klimatycznymi znalazły odzwierciedlenie w politykach unijnych, takich jak Europejski Zielony Ład.

W pracy wykazano, że Zieloni stali się nie tylko znaczącym podmiotem w Parlamencie Europejskim, ale także kluczowym graczem w kształtowaniu polityki unijnej. Ich rola w koalicjach rządowych oraz wpływ na politykę krajową wielu państw członkowskich podkreśla rosnące znaczenie partii ekologicznych. Zieloni aktywnie uczestniczą w formowaniu koalicji rządowych w krajach takich jak Niemcy, Francja i Szwecja, co pozwala im wdrażać swoje proekologiczne programy na poziomie krajowym i regionalnym. Dzięki temu mają bezpośredni wpływ na kształtowanie polityki w kluczowych obszarach, takich jak energetyka, transport, rolnictwo i ochrona środowiska.

Zieloni aktywnie uczestniczą ponadto w debatach nad rozwiązaniem trwających Unię Europejską problemów, takich jak kryzys gospodarczy, kryzys migracyjny, wciąż odczuwane konsekwencje pandemii Covid-19, „Brexit”, wojna w Ukrainie oraz rosnący „kryzys klimatyczny”, oferując rozwiązania mające na celu ochronę najsłabszych grup społecznych oraz środowiska naturalnego. Podczas globalnego kryzysu finansowego w 2008 roku oraz późniejszego kryzysu zadłużeniowego w strefie euro Zieloni postulowali pakiety stymulacyjne, które miały na celu pobudzenie gospodarki poprzez inwestycje w odnawialne źródła energii i tworzenie zielonych miejsc pracy, jednocześnie krytykując surową politykę oszczędnościową. W obliczu kryzysu migracyjnego w 2015 roku Zieloni promowali „politykę otwartych drzwi” i solidarności z uchodźcami, proponując system sprawiedliwego w ich opinii rozdziału uchodźców między państwami członkowskimi. Podczas pandemii Covid-19 wspierali podejście łączące ochronę zdrowia publicznego z działaniami na rzecz zrównoważonego rozwoju, proponując zwiększenie finansowania systemów opieki zdrowotnej oraz transformację gospodarek w kierunku bardziej

zrównoważonych modeli. W kontekście Brexitu Zieloni nawoływali do utrzymania bliskich relacji między Unią Europejską a Wielką Brytanią, jednocześnie podkreślając znaczenie wspólnych działań na rzecz ochrony środowiska. Wojna w Ukrainie skłoniła Zielonych do apelowania o wsparcie humanitarne dla uchodźców oraz sankcje wobec Rosji, jednocześnie promując uniezależnienie się Unii od rosyjskich paliw kopalnych poprzez rozwój odnawialnych źródeł energii. W obliczu kryzysu klimatycznego Zieloni odegrali kluczową rolę w kształtowaniu daleko idących „celów klimatycznych” Unii Europejskiej, dążąc do wprowadzenia rygorystycznych norm ochrony środowiska i systemów handlu emisjami. Wszystko to sprawia, że grupa Zielonych w Parlamencie Europejskim – pierwotnie antyestablishmentowa – jest dzisiaj częścią politycznego establishmentu.

Hipoteza trzecia również zweryfikowana została pozytywnie. Praca potwierdziła, że wizja integracji europejskiej postulowana przez Zielonych od początku działalności ich grupy najbliższa była federalizmowi, a obecnie (na przykład w manifestie programowym z 2024 roku) wprost się do niego odwołuje. Wizja federalistyczna zaczęła być szczególnie wyraźna w programie grupy Zielonych od początku tego stulecia, ustępując mało precyzyjnej wizji „Europy Regionów” (federalizm oparty na regionach). Zieloni widzą w federalizmie rozwiązanie wielu problemów strukturalnych Unii Europejskiej, co znalazło odzwierciedlenie w ich propozycjach reform i dążeniu do zwiększenia jej demokratycznego charakteru. Federalizm, według Zielonych, jest kluczowym narzędziem do stworzenia bardziej zintegrowanej, spójnej i demokratycznej Europy. Przez ostatnie lata Zieloni argumentowali, że tylko głębsza integracja, oparcie się na silniejszych instytucjach ponadnarodowych oraz decentralizacja władzy mogą skutecznie stawić czoła globalnym wyzwaniom, takim jak zmiany klimatyczne, kryzysy gospodarcze i migracyjne. Promując federalistyczną wizję Europy, Zieloni postulują między innymi wzmocnienie kompetencji Parlamentu Europejskiego, który jest jedyną instytucją unijną wybieraną bezpośrednio przez obywateli. Zieloni uważają, że zwiększenie roli Parlamentu w procesie legislacyjnym oraz zapewnienie większej przejrzystości i odpowiedzialności w działaniu innych instytucji unijnych są niezbędne do zbliżenia Unii do jej obywateli i zwiększenia demokratycznej legitymacji jej działań.

Wizja federalizmu promowana przez Zielonych nie polega jedynie na centralizacji władzy, ale na zrównoważonym podziale kompetencji między poziomem europejskim, krajowym i regionalnym. W ich przekonaniu, federalistyczna Europa powinna być strukturą, w której decyzje są podejmowane na najniższym możliwym szczeblu, zgodnie

z zasadą subsydiarności, ale w której także istnieje silna i skuteczna współpraca na poziomie ponadnarodowym w sprawach o kluczowym znaczeniu dla całego kontynentu.

Warto na koniec pokusić się o odpowiedź na pytanie o przyszłość rozwoju grupy Zielonych w Parlamencie Europejskim. Perspektywy na przyszłe sukcesy grupy są obiecujące, szczególnie w kontekście wzrostu znaczenia kwestii klimatycznych w polityce globalnej rosnącego wpływu ideologii ekologizmu na życie społeczno-polityczne. Zieloni mają szansę na zwiększenie swojego wpływu poprzez dalsze promowanie rozwiązań proekologicznych, budowanie szerokich koalicji oraz angażowanie instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Wzrost poparcia dla Zielonych w wielu krajach europejskich oraz ich rosnąca rola w Parlamencie Europejskim i innych organach unijnych wskazują na możliwość dalszych sukcesów wyborczych i politycznych. Kluczowe będzie jednak utrzymanie autentyczności w dobie powszechnego *greenwashingu* (zjawiska zdefiniowanego we Wstępie), skutecznej komunikacji z wyborcami, pozyskiwanie nowych grup elektoratu oraz adaptacja do zmieniających się warunków politycznych i społecznych.

Z drugiej strony, wspomniany wzrost znaczenia kwestii ekologicznych w życiu społeczno-politycznym może jednak paradoksalnie nie tylko zagrażać pozycji Zielonych w systemie politycznym Unii Europejskiej, ale wręcz przyczynić się do spadku ich znaczenia. Główne wyzwania dla Zielonych w kontekście rosnącego wpływu ideologii ekologizmu w polityce głównego nurtu obejmują konieczność wyróżnienia się na tle innych ugrupowań, które coraz częściej włączają kwestie środowiskowe do swoich programów. Zieloni będą prawdopodobnie próbowali zachować swoją autentyczność i wiarygodność jako „pionierzy” polityki ekologicznej, jednocześnie współpracując z innymi partiami na rzecz realizacji wspólnych celów. Dodatkowo, Zieloni muszą stawić czoła wyzwaniom związanym z realizacją ambitnych celów ekologicznych w kontekście oporu ze strony interesów wielkich korporacji czy sektora rolnego oraz konieczności zapewnienia sprawiedliwej transformacji energetycznej dla wszystkich obywateli. Za przykład może posłużyć gorący spór wokół implementacji Europejskiego Zielonego Ładu, który – mimo dużego oporu społecznego – jest przez grupę Zielonych nie tylko popierany, ale również postrzegany jako zbyt umiarkowany i zachowawczy.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte

a. Monografie

1. Adorno T.W., Horkheimer M., *Dialektyka Oświecenia: fragmenty filozoficzne*, Warszawa 2010.
2. Antoszewski A., Herbut R., *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 2008.
3. Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006.
4. Antoszewski A., *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009.
5. Arak P., Flis M., Kutwa K., *Unia Narodów 2.0. Pomysły na reformę Wspólnoty*, Warszawa 2018.
6. Barburska O., Milczarek D., *Historia integracji europejskiej w zarysie*, Warszawa 2013.
7. Barcz J., Kawecka-Wyrzykowska E., Michałowska-Gorywoda K., *Integracja europejska w świetle Traktatu z Lizbony: aspekty ekonomiczne*, Warszawa 2012.
8. Barcz J., *Od lizbońskiej do postlizbońskiej Unii Europejskiej: główne kierunki reformy ustrojowej procesu integracji*, Warszawa 2020.
9. Barker C., *Studia kulturowe: teoria i praktyka*, Kraków 2005.
10. Beck U., *Niemiecka Europa: nowe krajobrazy władzy pod znakiem kryzysu*, Warszawa 2013.
11. Bell D., *The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties*, Cambridge 2000.
12. Bomberg E., *Green Parties and Politics in the European Union*, Londyn/Nowy Jork 1998.
13. Bookchin M., *Post-Scarcity Anarchism*, Edynburg 2018.
14. Borkowski P.J., *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Warszawa 2007.
15. Borońska-Hryniewiecka K., *Parlamenty narodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej. Role, ambicje i ograniczenia*, Warszawa 2021.

16. Brack N., Wolfs W., *European political parties. Poorly identified political bodies?*, Châteaubourg 2023.
17. Brubaker R.G., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa-Kraków 1998.
18. Bumford M., *The ascent of autonomous Nations. The institutional advantages of being an EU member state*, Bruksela 2012.
19. Burchell J., *The Evolution of Green Politics. Development and Change within European Green Parties*, Londyn 2002.
20. Carter N., *The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy*, Cambridge 2007.
21. Chojnicka K., Olszewski, H., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004.
22. Cook C., Francis M., *The First European Elections*, Londyn 1979.
23. Coudenhove-Calergi R., *Naród europejski*, Toruń 1998.
24. Coudenhove-Calergi R., *Pan-Europa: dedykowane młodzieży Europy*, Racibórz 2005.
25. Czachór Z., *Kryzys i zaburzona dynamika Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.
26. Czaputowicz J., *Teorie integracji europejskiej*, Warszawa 2020.
27. Davies N., *Europa: rozprawa historyka z historią*, Kraków 2005.
28. Dedman M., *The Origins and Development of the European Union 1945-2008. A History of European Integration*, Londyn 2010.
29. Dennison J., *The Greens in British Politics. Protest, Anti-Austerity and the Divided Left*, Nowy Jork 2016.
30. Derek W., *The Rise of the Green Left. Inside of the Worldwide Ecosocialist Movement*, Londyn 2010.
31. Dobson A., *Green Political Thought*, Londyn 2007.
32. Duverger M., *Les partis politiques*, Paryż 1961.
33. Dziewanowski K., *Polityka w sercu Europy*, Warszawa, 1995.
34. Dziubek-Hovland M., *Przyroda nie należy do człowieka. Sylwetka i ekofilozofia Arne Naessa na tle norweskiej filozofii ekologicznej*, Bystra 2004.
35. Eatwell R., Matthew G., *Narodowy populizm: zamach na liberalną demokrację*, Katowice 2020.
36. Eleftheriadis P., *A union of peoples. Europe as a community of principle*, Oxford 2020.

37. Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski: aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012.
38. Freedon M., *Ideology*, Oxford 2003.
39. Frelek R., *Dzieje dyplomacji. Zarys historii stosunków międzynarodowych*, Toruń 2006.
40. Fukuyama F., *Koniec historii*, Warszawa 2009.
41. Fukuyama F., *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, Poznań 2019.
42. Gahrton P., *Green Parties, Green Future: From Local Groups to the International Stage*, Londyn 2015.
43. Gierycz M., *Europejski spór o człowieka. Studium z antropologii politycznej*, Warszawa 2017.
44. Gliński P., *Polscy Zieloni. Ruch społeczny w okresie przemian*, Warszawa 1996.
45. Głowacki A., *System polityczny Belgii*, Szczecin 1995.
46. Goldsmith G.J., Huck J.A., *Ideology and Linguistic Theory. Noam Chomsky and the deep structure debates*, Nowy Jork, 1996.
47. Górka M., *System instytucjonalny Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
48. Grosse T.G., *Pokryzysowa Europa: dylematy Unii Europejskiej*, Warszawa 2018.
49. Gulczyński M., Małkiewicz, A., *Wiedza o partiach i systemach partyjnych*, Warszawa 2008.
50. Harrison T., Boyd, K., *Understanding Political Ideas and Movements*, Manchester 2003.
51. Heidar K., Koole R., *Parliamentary Party Groups in European Democracies*, Londyn/Nowy Jork 2000.
52. Heywood A., *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, Warszawa 2007.
53. Heywood A., *Klucz do politologii*, Warszawa 2009.
54. Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2011.
55. Hix S., *System polityczny Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
56. Hlousek V., Kopecek L., *Origin, ideology and transformation of political parties: East-Central and Western Europe compared*, Londyn/Nowy Jork 2010.
57. Hockenos P., *Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic. An Alternative History of Postwar Germany*, Oxford 2008.
58. Huntington S.P., *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 2009.

59. Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Poznań 2018.
60. Iszkowski K., *Po co nam Europa? O rozbieżnych wizjach integracji*, Warszawa 2009.
61. Janowski K.B., *Kultura polityczna Polaków. Pomiędzy integracją a konfliktem*, Warszawa 2020.
62. Judt T., *Powojnie: historia Europy od roku 1945*, Poznań 2008.
63. Keating M., *New Regionalism in Western Union: Territorial and Political Change*, Londyn 1998.
64. Kinsky F., *Federalizm: model ogólnoeuropejski*, Kraków 1999.
65. Kirzyński R., *Parlament Europejski od Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali do Traktatu z Lizbony. Rys historyczno-instytucjonalny*, Warszawa 2012.
66. Kleinowski M., *Siła państw w Unii Europejskiej: pozaformalne wyznaczniki siły państw w Radzie UE i Radzie Europejskiej*, Toruń 2015.
67. Knopek J., *Europejskie systemy polityczne*, Warszawa 2016.
68. Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu. Tom 3.*, Warszawa 2009.
69. Kołodko G.W., *Wędrujący świat*, Warszawa 2008.
70. Kosman M., *Zjednoczone Niemcy w procesie integracji europejskiej (1990-2002)*, Toruń 2004.
71. Kosowska-Gąstoł B., *Europejskie partie polityczne jako organizacje wielopoziomowe. Rozwój, struktury, funkcje*, Kraków 2014.
72. Koszel B., *Rola Niemiec w procesach decyzyjnych Unii Europejskiej w XXI wieku*, Poznań 2018.
73. Kowalski J., Lamentowicz W., Winczorek P., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986.
74. Kownacki T., *Legitymizowanie systemu politycznego Unii Europejskiej*, Warszawa 2014.
75. Krastew I., *Co po Europie?*, Warszawa 2018.
76. Krastew I., *Nadeszło jutro: jak pandemia zmienia Europę*, Warszawa 2020.
77. Krauz-Mozer B., *Teorie polityki: założenia metodologiczne*, Warszawa 2005.
78. Kreppel A., *The European Parliament and Supranational Party System*, Cambridge 2004.
79. Kulasiewicz J., *Głęboka ekologia Arne Naessa*, Bielsko-Biała 1993.
80. Kupiecki R., *Siła i solidarność. Strategia NATO 1949-1989*, Warszawa 2009.

81. Kuźniar R., *Europa w porządku międzynarodowym*, Warszawa 2016.
82. Kuźlewska E., *Proces ratyfikacji Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy i jego następstwa*, Warszawa 2011.
83. Ladrech R., Wegs J. R., *Europa po 1945 roku. Zarys historii*, Warszawa 2008.
84. Laqueur W., *Historia Europy 1945-1992*, Londyn 1993.
85. Laska A., Nocoń J., *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010.
86. Leonard M., *Wymyślanie Europy na nowo: cztery scenariusze*, Warszawa 2012.
87. Lesiewicz E., *Zróźnicowanie procesów integracji europejskiej. Wybrane problemy*, Poznań 2015.
88. Łastawski K., *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2011.
89. Ławniczak K., *Rada Unii Europejskiej: organizacja i sposób działania*, Warszawa 2014.
90. Ławniczak K., *Społeczne zakorzenienie aktorów procesu podejmowania decyzji w Radzie Unii Europejskiej*, Warszawa 2017
91. Łoś R., Reginia-Zacharski J., *Współczesne konflikty zbrojne*, Warszawa 2010.
92. Maj P., *Lewicowość, centrowość i prawicowość w nauce o polityce*, Rzeszów 2018.
93. Mannheim K., *Ideologia i utopia*, Lublin 1992.
94. March J.G., Olsen J.P., *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005.
95. Matczak P., *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*, Poznań 2000.
96. Mazur G., *Relacje Unii Europejskiej z krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku*, Warszawa 2013.
97. Melenhorst L., *Professionalization of Green parties? Analyzing and explaining changes in the external political approach of the Dutch political party GroenLinks* [niepublikowana praca dyplomowa], Radboud 2012.
98. Meny Y., *Building parliament. 50 years of European Parliament history (1958-2008)*, Luksemburg 2009.
99. Michalak B., *Partie polityczne i systemy partyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010.
100. Mingst K., *Podstawy stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006.
101. Miszczak K., *Polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony koalicji rządowej SPD-Sojusz 90/Zieloni w okresie 1998-2005*, Warszawa 2012.
102. Miziniak W., *Zieloni w Republice Federalnej Niemiec*, Poznań 1990.

103. Modrzejewski A., *Metodologiczne i filozoficzne podstawy politologii. Zarys wykładu*, Gdańsk-Elbląg 2011.
104. Molendowska M., *Unia Europejska w koncepcjach Grupy Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańskich Demokratów)*, Kielce 2018.
105. Mosse G.L., *Kryzys ideologii niemieckiej: rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1972.
106. Mouffe C., *Polityczność*, Warszawa 2008.
107. Mrozowska S., *Lobbing a wyzwania regionalne w Unii Europejskiej*, Gdańsk 2014.
108. Nhanenge J., *Ecofeminism. Towards Integrating the Concerns of Women, Poor People, and Nature into Development*, Plymouth 2011.
109. Nugent N., *Unia Europejska: władza i polityka*, Kraków 2012.
110. Olewińska M., *Federalizm w Unii Europejskiej i w Niemczech: modele i powiązania*, Kraków 2007.
111. Olszewski P., *Unia europejska w świecie: od liberalizmu do realizmu*, Warszawa 2018.
112. O'Neill M., *Green Parties and Political Change in Contemporary Europe. New Politics, Old Predicaments*, Londyn 2020.
113. Paruch S.A., *Efektywność systemów ochrony praw człowieka Rady Europy i Unii Europejskiej*, Toruń 2019.
114. Parzymies S., *Unia Europejska od Maastricht do Lizbony: polityczne aspekty aktywności*, Warszawa 2012.
115. Peters G.B., *Institutional Theory in Political Science. The New Institutionalism*, Northampton 2019.
116. Piątek Z., *Ekofilozofia*, Kraków 2008.
117. Pipes R., *Komunizm*, Warszawa 2008.
118. Piskozub A., *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk 1996.
119. Pochwała W., *Ekologizm w wypowiedziach przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce* [niepublikowana praca dyplomowa], Kraków 2021.
120. Poliński R., *Unia Gospodarcza i Walutowa w Europie: funkcjonowanie, kryzys, reformy*, Warszawa 2015.
121. Popkiewicz M., Malinowski S., Kardaś A., *Nauka o klimacie*, Warszawa 2019.
122. Potulski J., *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Częstochowa 2010.

123. Przybylska-Maszner B., Rewizorski M., *System instytucjonalny Unii Europejskiej po traktacie z Lizbony. Aspekty polityczne i prawne*, Warszawa 2012.
124. Pyłka-Gutowska E., *Ekologia z ochroną środowiska. Przewodnik*, Warszawa 2000.
125. Rechlewicz W., *Elementy filozofii bezpieczeństwa: bezpieczeństwo z perspektywy historii filozofii i filozofii polityki*, Warszawa 2012.
126. Rykiel, Z., *Podstawy geografii politycznej*, Warszawa 2006.
127. Salm C., *Political groups in the European Parliament since 1979. Key facts and figures*, Bruksela 2019.
128. Sarnecki P., *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Warszawa 2013.
129. Schwarzmantel J., *Ideology and Politics*, Londyn 2008.
130. Seliger M., *Ideology and Politics*, Nowy Jork 1976.
131. Shull T., *Redefining Red and Green: Ideology and Strategy in European Political Ecology*, Nowy Jork 1999.
132. Skrzypek A., *Historia społeczna Europy XIX i XX wieku*, Poznań 2009.
133. Skrzypek A., *Partia Europejskich Socjalistów 1957-2009: geneza, organizacja, możliwości*, Warszawa 2010.
134. Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na poziomie regionu. Przykład Szkocji i Katalonii*, Kraków 2012.
135. Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004.
136. Sozański J., *Ogólne zasady prawa a wartości Unii Europejskiej*, Toruń 2012.
137. Sozański J., *Trybunał Sprawiedliwości*, Warszawa 2010.
138. Spalińska A., *Idea Nowego Średniowiecza w procesach (dez)integracji europejskiej*, Warszawa 2017.
139. Staniszkis J., *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2005.
140. Strzeszewski C., *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978.
141. Styczyńska N., *Więcej czy mniej Europy? UE i integracja europejska w dyskursie polskich partii politycznych*, Kraków 2018.
142. Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015.
143. Szałek P., *Lewica freudowska. Od psychoanalizy do irracjonalizmu*, Łódź 1999.
144. Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
145. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
146. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005.

147. Therborn G., *Drogi do nowoczesnej Europy: społeczeństwa europejskie w latach 1945-2000*, Warszawa/Kraków 1998.
148. Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2012.
149. Tournoux J.R., *Ch. de Gaulle: po raz pierwszy ujawnione*, Warszawa 1977.
150. Troitino D.R., *European Integration: Building Europe*, Nowy Jork 2013.
151. Ulicka G., *Nowe ruchy społeczne. Niepokoje i nadzieje współczesnych społeczeństw*, Warszawa 1993.
152. Usherwood S., Pinder, J., *The European Union. A Very Short Introduction*, Oxford 2018.
153. Von Beyme K., *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2007.
154. Walecka-Rynduch A., *Róg Rudiego Dutschke i Axel-Springer-Strasse Nowa Lewica w Niemczech*, Kraków 2010.
155. Wallace H., Wallace W., *Flying Together in a Larger and More Diverse European Union*, Haga 1995.
156. Wapiński R., *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997.
157. Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo: zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.
158. Węc J.J., *Niemcy wobec reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2002-2016*, Kraków 2017.
159. Węc J.J., *Spór o kształt ustrojowy Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej w latach 1950-2010: między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, Kraków 2012.
160. Węc J.J., *Traktat lizboński. Polityczne aspekty reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2007-2009*, Kraków 2011.
161. Wilk J., Walczak B., *Elementy aksjologii Unii Europejskiej*, Kraków 2009.
162. Williams M., *Rethinking Green Parties: The Emergence and Electoral Success of Green Parties in Austria, Britain and the Netherlands* [niepublikowana praca doktorska], Sheffield 1999.
163. Wissenburg M., *Green liberalism. The free and the green society*, Londyn 2003.
164. Wiszniowski R., *Europejska przestrzeń polityczna. Zachowania elektoratu w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, Wrocław 2008.
165. Youngs R., *Europe Reset. New Directions for the EU*, Londyn 2017.
166. Zasuń A., *Polityczny islam: między religią polityczną a instrumentalizacją religii w polityce*, Częstochowa 2018.

167. Zawadzka S., *Adaptacja polityczna Niemiec w kryzysach Unii Europejskiej od 2009 roku* [niepublikowana praca doktorska], Wrocław 2023.
168. Zielonka J., *Europa jako imperium: nowe spojrzenie na Unię Europejską*, Warszawa 2007.
169. Zielonka J., *Koniec Unii Europejskiej?*, Warszawa 2014.
170. Życki A., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie: odpowiedź na współczesne wyzwania*, Kielce 2021.

b. Artykuły i rozdziały w pracach zbiorowych

1. Antoszewski A., *Analiza systemowa – przemijająca moda czy zmarnowana szansa w badaniach systemów partyjnych*, [w:] A. Antoszewski, A. Dumala, B. Krauz-Mozer, K. Radzik (red.), *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania badań politologicznych w Polsce*, Lublin 2009.
2. Antoszewski, A., *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak(red.), *Studia z teorii polityki. Tom 1*, Wrocław 1999.
3. Banach, W., *Stanowiska frakcji VIII kadencji Parlamentu Europejskiego wobec kryzysu migracyjnego*, [w:] A. Nitszke, J.J. Węc (red.), *Podsumowanie VIII kadencji Parlamentu Europejskiego. Wyzwania integracji europejskiej w latach 2014-2019*, Kraków 2019.
4. Bankowicz M., „*Jesień narodów*”, [w:] M. Bankowicz (red.), *Historia polityczna świata XX wieku 1945-2000*, Kraków 2004.
5. Bankowicz, M., *Republika Federalna Niemiec - triumf i zmięch Adenauera*, [w:] M. Bankowicz (red.), *Historia polityczna świata XX wieku 1945-2000*, Kraków 2004.
6. Beetham D., Lord, C., *Legitimacy and the European Union* [w:] A. Weale, M. Nentwich (red.), *Political Theory and the European Union. Legitimacy, constitutional choice and citizenship*, Londyn 1998.
7. Bojenko-Izdebska, E., *Przyszłość Unii Europejskiej – wizja Joschki Fischera* [w:] Mania, A., Płonka B. (red.), *Do jakiej Unii zmierzamy?: polityka i gospodarka Unii Europejskiej*, Kraków 2001.
8. Bolin, N., *Green parties in Finland and Sweden. Successful cases of the north?*, [w:] van Haute, E. (red.), *Green Parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 2016.

9. Brzechczyn K., *Polityka jako proces rewolucyjnej zmiany społecznej. Od Marksa do współczesnych teorii rewolucji w socjologii historyczno-porównawczej*, [w:] W. Wesołowski (red.), *Koncepcje polityki*, Warszawa 2009.
10. Citkowska-Kimla A., *Przyszłość idei ekologicznych*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016.
11. Cole A., Doherty B., *France. "Pas comme les autres" — the French Greens at the crossroads*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), *The Green Challenge. The development of Green parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 1995.
12. Corbett R., *The European Parliament and the Idea of European Representative Government*, [w:] J. Pinder (red.), *Foundations of Democracy in the European Union. From the Genesis of Parliamentary Democracy to the European Parliament*, Nowy Jork 1999.
13. Czachór Z.D., *Robert Schuman i jego marzenie o federacji*, [w:] A. Radwan (red.), *Schuman i jego Europa*, Warszawa 2020.
14. Czapiński J., *Indywidualna jakość i styl życia*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2015.
15. Dańda A., *System partyjny Wielkiej Brytanii*, [w:] B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, Kraków 2010.
16. Deegan-Krause K., *Nowe wymiary rozłamu politycznego*, [w:] R.J. Dalton, H.D. Klingemann (red.), *Zachowania polityczne. Tom 2*, Warszawa 2010.
17. Filipkowski J., *Ruchy polityczne, partie i stowarzyszenia*, [w:] S. Opara, D. Radziszewska-Szczepaniak, A. Żukowski (red.), *Podstawowe kategorie polityki*, Olsztyn 2005.
18. Fischer J., *Quo Vadis, Europo?*, [w:] J. Boratyński, K. Stawicka (red.), *O przyszłości Europy. Głosy polityków*, Warszawa 2000.
19. Frankland E.G., *Germany. The rise, fall and recovery of Die Grünen*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), *The Green Challenge. The development of Green parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 1995.
20. Gillespie R., *Spain and Portugal*, [w:] J. Lodge (red.), *The 1989 Election of the European Parliament*, Nowy Jork 1990.
21. Glencross A., *Altiero Spinelli and Idea of the U.S. Constitution as a model for Europe*, [w:] A. Glencross, A.H. Trechsel, *EU Federalism and Constitutionalism: The Legacy of Altiero Spinelli*, Lanham 2010.

22. Godlewski T., *Partie polityczne i system partyjny Francji*, [w:] J. Szymanek (red.), *Ustrój polityczny Francji współczesnej*, Warszawa 2013.
23. Grimaldi G., *From Rejection to Support for a Supranational Europe: the Evolution of the Greens' Positions on European Integration up to the early 1990s*, [w:] G. Grimaldi (red.), *Political Ecology and Federalism. Theories, Studies, Institutions*, Turyn 2012.
24. Gruszczak A., *Jugosławia – tragiczny rozpad federacji*, [w:] M. Bankowicz (red.), *Historia polityczna świata XX wieku 1945-2000*, Kraków 2004.
25. Gruszczak A., *Rozpad ZSRR*, [w:] M. Bankowicz (red.), *Historia polityczna świata XX wieku 1945-2000*, Kraków 2004.
26. Grzybek A., Szwed D., *Zieloni 2004 – scenes from a long march*, [w:] P. Sadura (red.), *Polish Shades of Green. Green Ideas and Political Powers in Poland*, Warszawa 2008.
27. Gustavsson S., *Defending the democratic deficit*, [w:] A. Weale, M. Nentwich (red.), *Political Theory and the European Union. Legitimacy, constitutional choice and citizenship*, Londyn 1998
28. Herbut R., *Podziały socjopolityczne*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki. Tom 1*, Wrocław 1999.
29. Jabłoński A.W., *Pluralizm teoretyczny w nauce o polityce*, [w:] Z. Blok (red.), *Czym jest teoria w politologii?*, Warszawa 2011.
30. Jakubiak Ł., *System partyjny Francji*, [w:] B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, Kraków 2010.
31. Jakubowski W., Wojtaszczyk, K.A., *Teoretyczny wymiar studiów europejskich*, [w:] W. Jakubowski, K.A. Wojtaszczyk (red.), *Europeistyka. Podręcznik akademicki. Tom 1*, Warszawa 2012.
32. Klepka R., *Współczesny federalizm – wybrane zagadnienia*, [w:] K. Kowal, A. Konert (red.), *W poszukiwaniu fundamentów czyli o potrzebie stałości w zmieniającym się świecie*, Częstochowa 2013.
33. Korska K., *Wpływ traktatu z Lizbony na wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa*, [w:] J.J. Węc, A. Nitszke (red.), *Traktat lizboński. Dobre rozwiązanie w czasach kryzysów?*, Kraków 2018.
34. Kosman M., *Niemieckie koncepcje integracji europejskiej na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] Z. Leszczyński, S. Sadowski (red.), *Suwerenność państwa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2005.

35. Kosman M.M., *Naród europejski? Wokół koncepcji paneuropejskiej Richarda Coudenhove-Kalergiego*, [w:] T. Kuczur, A. Błachnio (red.), *Globalizacja - naród - jednostka: zagadnienia tożsamości kulturowej*, Toruń 2009.
36. Kosowska-Gąstoł, B., *Entuzjaści versus sceptycy – układ sił politycznych w Parlamencie Europejskim VIII kadencji oraz powyborcze scenariusze rozwoju*, [w:] A. Nitszke, J.J. Węc (red.), *Podsumowanie VIII kadencji Parlamentu Europejskiego. Wyzwania integracji europejskiej w latach 2014-2019*, Kraków 2019.
37. Kubin T., *Znaczenie europejskiej inicjatywy obywatelskiej w kontekście deficytu demokracji w Unii Europejskiej*, [w:] J.J. Węc, A. Nitszke (red.), *Traktat lizboński. Dobre rozwiązanie w czasach kryzysów?*, Kraków 2018.
38. Kwidziński E., *Kryzys demograficzny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego państw*, [w:] P. Niwiński, J. Leska-Ślęzak, B. Woźniak-Krawczyk (red.), *Wybrane aspekty bezpieczeństwa w zakresie działalności podmiotów Unii Europejskiej*, Gdańsk 2015.
39. Ladrech R., *Political parties in the European Parliament*, [w:] J. Gaffney (red.), *Political parties and the European Union*, Nowy Jork 1996.
40. Livorsi F., *Notes on Environmentalism and Federalism*, [w:] G. Grimaldi (red.), *Political Ecology and Federalism. Theories, Studies, Institutions*, Turyn 2012.
41. Lodge J., *Euro-Elections 2004 – A Defining Point in European Integration?*, [w:] J. Lodge (red.), *The 2004 Elections to the European Parliament*, Londyn 2005.
42. Lovelock J., *Czym jest Gaja?*, [w:] M. Sutowski, J. Tokarz (red.), *Ekologia. Przewodnik „Krytyki Politycznej”*, Warszawa 2009.
43. Lowndes V., *Instytucjonalizm*, [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006.
44. Lynch P., *Co-operation between regionalist parties at the level of the European Union: the European Free Alliance*, [w:] L. de Winter, H. Türsan (red.), *Regionalist Parties in Western Europe*, Londyn/Nowy Jork 2007.
45. Marczevska-Rytko M., *Ekologizm jako nowy ruch społeczny*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016.
46. Mączyńska E., *Sytuacja demograficzna jako element globalnie naruszonej równowagi*, [w:] Z. Strzelecki, A. Potrykowska (red.), *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja inauguracyjna*, Warszawa 2012.

47. Michalski B., *Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) wobec wybranych problemów ekonomicznych*, [w:] J. Rymarczyk, W. Niemiec (red.), *Rola organizacji międzynarodowych w przewyciężaniu problemów globalnych*, Wrocław 2010.
48. Molo B., *Ewolucja pacyfizmu Sojuszu 90/Zielonych*, [w:] J. Trajman (red), *Od partii protestu do partii u władzy. Sojusz 90/Zieloni na niemieckiej scenie politycznej*, Warszawa 2023.
49. Müller-Rommel F., *The Greens in the 1999 European Elections: The Success Story*, [w:] P. Perrineau, G. Grunberg, C. Ysmal (red.), *Europe at the Polls. The European Elections of 1999*, Londyn 2002.
50. Pacześniak A., *Miejsce partii politycznych w systemie Unii Europejskiej*, [w:] A. Pacześniak, B. Rydliński (red.), *Europejskie partie polityczne*, Warszawa 2021.
51. Pacześniak A., Riedel R., *Wprowadzenie*, [w:] A. Pacześniak, R. Riedel (red.), *Europeizacja: mechanizmy, wymiary, efekty*, Toruń 2014.
52. Pomarański M., *Sabotaż i ekologia. Monkeywrenching jako strategia działania ruchów ekologicznych w USA*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016.
53. Ponikowska K., *Podstawy funkcjonowania partii Zieloni 2004*, [w:] J. Wódz (red.), *O pożytkach z badań z dziedziny socjologii i antropologii polityki: próby refleksji*, Katowice 2012.
54. Rachwał M., *Konwencjonalna partycypacja polityczna na poziomie ogólnokrajowym w Polsce w latach 1989-2019. Wybrane zagadnienia*, [w:] D. Maj, M. Marczevska-Rytko (red.), *Partycypacja polityczna*, Lublin 2020.
55. Raunio T., *Second-rate parties?: towards a better understanding of the European Parliament's party groups*, [w:] K. Heidar, R. Koole, *Parliamentary Party Groups in European Democracies*, Londyn/Nowy Jork 2000.
56. Rihoux B., *Belgium. Greens in a divided society*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), *The Green Challenge. The development of Green parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 1995.
57. Ronek G., *Koncepcja polityki klimatycznej Anthony'ego Giddensa*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016.
58. Rootes C., *Britain. Greens in a cold climate*, [w:] D. Richardson, C. Rootes (red.), *The Green Challenge. The development of Green parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 1995.

59. Rüdig W., *Green parties and elections to the European Parliament, 1979–2019*, [w:] L. Ward, J. Bready (red.), *Greens for a Better Europe: Twenty Years of UK Green Influence in the European Parliament, 1999-2019*, Londyn 2019.
60. Rüdig W., *Green parties and the European Union*, [w:] J. Gaffney (red.), *Political parties and the European Union*, Nowy Jork 1996.
61. Ruszkowski J., *Podstawy ontologii zróżnicowanej integracji w Unii Europejskiej*, [w:] M. Golińczak R. Klementowski (red.), *Europa wielu prędkości*, Warszawa 2021.
62. Skrzypek-Claassens A., *Europejska Partia Zielonych: polityczny trendsetter Unii Europejskiej*, [w:] A. Pacześniak, B. Rydliński (red.), *Europejskie partie polityczne*, Warszawa 2021.
63. Sowa J., *Tęczowa rewolucja. Nowa Lewica lat 60.*, [w:] M. Brewińska, Z. Machnicka, H. Wróblewska (red.), *Rewolucje 1968*, Warszawa 2008.
64. Starzyk-Sulejewska J., *Implementacja współpracy policyjnej w sprawach karnych*, [w:] W.M. Góralski (red.), *Unia Europejska. Tom II. Gospodarka - Polityka - Współpraca*, Warszawa 2007.
65. Stempin A., *Partia Zielonych wobec religii i chrześcijańskich Kościołów*, [w:] J. Trajman (red.), *Od partii protestu do partii u władzy. Sojusz 90/Zieloni na niemieckiej scenie politycznej*, Warszawa 2023.
66. Stolfo M., *Environment, Rights and Europe: Points of Convergence Between Environmentalists and 'Regionalists'*, [w:] G. Grimaldi (red.), *Political Ecology and Federalism. Theories, Studies, Institutions*, Turyn 2012.
67. Szlachta B., *Kryzys liberalnej demokracji?*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak (red.), *Zmierzch demokracji liberalnej?*, Warszawa 2018.
68. Tendera-Właszczuk H., *Wstęp*, [w:] H. Tendera-Właszczuk (red.), *Kryzys Unii czy kryzys w Unii? : kierunki dyskusji nad przyszłością integracji europejskiej*, Warszawa 2014.
69. Tokarczyk R.A., *Ekologizm inspiracją nowych nurtów myśli i systemów norm*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.), *Ekologizm*, Lublin 2016.
70. Tosiek P., *Perspektywy federalizacji systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej*, [w:] T. Kownacki, A. Wierzchowska (red.), *Instytucjonalizacja procesów integracji europejskiej: wybrane zagadnienia teoretyczne i funkcjonalne*, Warszawa 2019.

71. Trzepacz P., *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, [w:] P. Trzepacz (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne*, Kraków 2012.
72. Villalba B., *From the Greens to Europe Ecology – The Greens: Renaissance or more of the same?*, [w:] E. van Haute (red.), *Green Parties in Europe*, Londyn/Nowy Jork 2016.
73. Wahl J., *Europejska Partia Ludowa i Europejska Partia Ludowa-Europejscy Demokraci w Parlamencie Europejskim*, Gliwice 2005.
74. Więckowska M., *Polityczno-instrumentalny charakter systemu wyborczego do Zgromadzenia Narodowego w IV i V Republice*, [w:] J. Szymanek (red.), *Ustrój polityczny Francji współczesnej*, Warszawa 2013.
75. Wojtaszczyk K.A., *Czy w Unii Europejskiej istnieje demokratyczny deficyt?*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, J. Szymańska (red.), *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej*, Warszawa 2012.
76. Wojtaszczyk K.A., Jakubowski W., *Struktura współczesnego państwa*, [w:] K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Warszawa 2007.
77. Wróblewski L.D., Sapała M., *System instytucjonalny*, [w:] E. Małuszyńska, B. Gruchman (red.), *Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej*, Warszawa 2021.
78. Wróblewski Ł.D., *Geneza i przebieg integracji europejskiej*, [w:] E. Małuszyńska, B. Gruchman (red.), *Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej*, Warszawa 2021.
79. Wyciechowska I., *Wpływ migracji na bezpieczeństwo ekonomiczne i politykę UE*, [w:] K.M. Książkowski, K. Pronińska (red.), *Bezpieczeństwo ekonomiczne w perspektywie politologicznej: wybrane problemy*, Warszawa 2012.
80. Zięba A., *Organizacje międzynarodowe partii politycznych jako przedmiot naukowej refleksji*, [w:] A. Zięba (red.), *Organizacje międzynarodowe partii politycznych*, Kraków 2005.
81. Zuba K., *Pomiędzy pragmatyzmem a radykalizmem. Ideologia w dobie postideologii*, [w:] M. Marczevska-Rytko, W. Ziętara (red.), *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, Lublin 2015.

c. Encyklopedie, leksykony, słowniki

1. Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2004.
2. Bankowicz B., Bankowicz M., Dudek, A., *Słownik historii politycznej świata 1901-2005*, Kraków 2006.
3. Kwaśniewicz W. (red.), *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 1998.
4. Marszałek-Kawa J., Plecka D. (red.), *Leksykon wiedzy politologicznej*, Toruń 2018.
5. Sokół W., Żmigrodzki M. (red.), *Encyklopedia politologii. Tom 1. Teoria polityki*, Zakamycze 1999.

d. Wspomnienia, dzienniki, pamiętniki

1. De Gaulle Ch., *Pamiętniki nadziei*, Warszawa 1974.
2. Monnet J., *Wspomnienia*, Warszawa 2015.

Artykuły w czasopismach naukowych

1. Ahrens P., Miller C., *The Relationships Between Europarties and European Political Groups: Changing Formal and Informal Rules and the Spitzenkandidatur*, „Journal of Contemporary European Research” nr 1/2023.
2. Annusewicz O., *Celebrytyzacja polityczna*, „Studia Politologiczne” nr 20/2011.
3. Barburska O., *Unia Europejska bardziej federalna, konfederalna czy elastyczna? Debata nad modelami integracji europejskiej*, „The Review of European Affairs” nr 1/2017.
4. Barcz J., *Europa a'la carte: konsolidacja czy fragmentacja Unii Europejskiej?*, „Studia Międzynarodowe” nr 3/2012.
5. Barry J., *The limits of the shallow and the deep: Green politics, philosophy, and praxis*, „Environmental Politics” nr 3/1994.
6. Belchior A.M., *Are green political parties more post-materialist than other parties?*, „European Societies” nr 12(4)/2010.
7. Bick N., *Women's representation and European green parties: unlocking the connection*, „International Feminist Journal of Politics” nr 21/2019.

8. Biskup P., *Brexit: precedens w funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, „Biuro Analiz Sejmowych”, nr 4/2019.
9. Blühdorn I., *‘New Green’ Pragmatism in Germany – Green Politics beyond the Social Democratic Embrace?*, „Government and Opposition” nr 39/2004.
10. Blühdorn I., *Reinventing Green Politics: On the Strategic Repositioning of the German Green Party*, „German Politics” nr 1/2009.
11. Borkowski P.J., *Unia Europejska – kryzys egzystencjalny*, „Rocznik Strategiczny” 2015/2016.
12. Borkowski P.J., *Unia Europejska: pandemia, pieniądze, populizm i pożegnania*, „Rocznik Strategiczny” 2020/2021.
13. Botcheva L., *Focus and Effectiveness of Environmental Activism in Eastern Europe: A Comparative Study of Environmental Movements in Bulgaria, Hungary, Slovakia, and Romania*, „The Journal of Environment & Development” nr 5(3)/1996.
14. Brzozowski-Zabost G., *Od ruchu protestu do partii władzy. Rozwój Zielonych w Niemczech*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” nr 6/2008.
15. Burchell J., *Here come the greens (again): The green party in Britain during the 1990s*, „Environmental Politics” nr 9/2000.
16. Bursać D., *Być zielonym na Wschodzie: sukces i wpływ partii Zielonych w krajach postsocjalistycznych*, „Przegląd Europejski” nr 2/2022.
17. Calossi E., Cicchi L., *European Parliament Political Groups and European Political Parties: Development and relationship between two faces of the EU political system*, „Quaderni del circolo rosselli” nr 2/2019.
18. Carter N., *Mixed Fortunes: The Greens in the 2004 European Parliament Election*, „Environmental Politics” nr 1/2005.
19. Carter N., *The Green Party: Emerging from the Political Wilderness?*, „British Politics” nr 3/2008.
20. Carter N., *The greens in the 1994 European parliamentary elections*, „Environmental Politics” nr 3/1994.
21. Carter N., *The Greens in the 1999 European parliamentary elections*, „Environmental Politics” nr 8/1999.
22. Carter N., *The Greens in the 2009 European parliament election*, „Environmental Politics” nr 19/2010.
23. Chmielewski A., *Polskie zjawy polityczne*, „Politeja” nr 4(67)/2020.

24. Chochia A., Troitino D.R., *Winston Churchill And The European Union*, „Baltic Journal of Law and Politics” nr 1/2015.
25. Christiansen T., Duke S., Kirchner E., *Understanding and Assessing the Maastricht Treaty*, „Journal of European Integration” 34(7)/2012.
26. Chrzanowski B., *O życiu politycznym: nienawiść i uprzedzenia*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” nr 11/2014.
27. Church C.H., Phinnemore D., *„Znikający” Traktat Amsterdamski*, „Studia Europejskie” nr 2/1998.
28. Curtice J., *The 1989 European election: Protest or green tide?*, "Electoral Studies" nr 3/1989.
29. Czaja J., *Aksjologia, prawa człowieka i kultura polityczna Unii Europejskiej*, „Kraakowskie Studia Międzynarodowe” nr 2/2013.
30. Czaja M., Gutowski S., *Środowisko – tak, Zieloni – nie. Problematyka ochrony środowiska naturalnego w badaniach empirycznych*, „Preferencje Polityczne” nr 8/2014.
31. Czaputowicz J., *Multilateralna dyplomacja państw środkowoeuropejskich przed i po 1989 roku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 1/2016.
32. Czarnocki A., *Europa Środkowa. Europa Środkowowschodnia. Geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 1/1994.
33. De Burca G., *Poland and Hungary’s EU membership: On not confronting authoritarian governments*, „International Journal of Constitutional Law” nr 1/2022.
34. Dietz T.M., *Similar but Different?: The European Greens Compared to Other Transnational Party Federations in Europe*, „Party Politics” nr 6(2)/2000.
35. Doherty B., *The Fundi-Realo Controversy: An Analysis of Four European Green Parties*, „Environmental Politics” nr 1/1992.
36. Doherty B., *The fundi-realo controversy: An analysis of four European green parties*, „Environmental Politics” nr 1/1992.
37. Dziedzic J., *Kościół a ekologia ludzka*, „Polonia Sacra” nr 1/2019.
38. Evans G., *The Social Bases of Political Divisions in Post-Communist Eastern Europe*, „Annual Review of Sociology” nr 32/2006.
39. Fiszer J.M., *Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku oraz jego konsekwencje geopolityczne dla polityki*

- zagranicznej Polski, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” nr 19/2021.
40. Frankland E.G., *Green Revolutions? The Role of Green Parties in Eastern Europe's Transition, 1989-1994*, „East European Quarterly” nr 3/1995.
 41. Franklin M.N., Rudig, W., *On the Durability of Green Politics: Evidence from the 1989 European Election Study*, „Comparative Political Studies” nr 28/1995.
 42. Franklin M.N., Rudig, W., *The green voter in the 1989 european elections*, "Environmental Politics" nr 4/1992.
 43. Gajda M., Tarnawska, K., *Kontrowersje wokół roli „Paktu Stabilizacji i Wzrostu” jako instrumentu koordynacji polityki gospodarczej w ramach Unii Gospodarczo-Walutowej*, „Studia i Prace Wydziału Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” nr 2/2009.
 44. Gencer B.B., *From Limits to Growth to Degrowth within French Green Politics*, „Environmental Politics” nr 16/2007.
 45. Gunnell J.G., *The Reconstitution of Political Theory: David Easton, Behavioralism, and the Long Road to System*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences” nr 49(2)/2013.
 46. Hoffmann T., *Kontrowersje wokół traktatu lizbońskiego*, „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 3/2009.
 47. Huan Q., *Europeanising Greens in an Evolving European Democracy: Roles and Limitations*, „Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung Working Papers” nr 96/2006.
 48. Hull Z., *Ekofilozofia i środowisko przyrodnicze*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” nr 4/2006.
 49. I. Topińska *Dochód minimalny w europejskim filarze praw socjalnych i praktyce krajów członkowskich*, „Polityka Społeczna” nr 4/2019.
 50. Jarausch K.H., Milder, S., *Renewing Democracy: The Rise of Green Politics in West Germany*, „German Politics and Society” nr 4/2015.
 51. Jaromi S., *O trudnych pytaniach, ludziach i (pozostałej) przyrodzie. Ekologia głęboka a ochrona przyrody*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” nr 2/2004.
 52. Jurczyk B., *Bezdroża ekologii – chrześcijańska krytyka współczesnych nurtów ekologii*, „Teologia i Moralność” nr 1/2016.

53. Kaiser W., *Counter-narratives in the European Parliament: Far Left and Far Right Groups and European 'union' in the 1980s*, „Journal of Contemporary European Studies”, nr 30/2022.
54. Kirchner E., Christiansen T., Duke S., *Understanding and Assessing the Maastricht Treaty*, „Journal of European Integration” 34(7)/2012.
55. Kitschelt H., *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions*, „Party Politics” nr 1(4)/1995.
56. Kitschelt H.P., *Diversification and Reconfiguration of Party Systems in Postindustrial Democracies*, „Europäische Politik” nr 3/2004.
57. Kitschelt H.P., *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems*, „World Politics” nr 2/1988.
58. Kołodziej-Durnaś A., *Środowisko we współczesnych teoriach socjologicznych (Anthony Giddens i Ulrich Beck)*, „Rocznik Ochrona Środowiska” nr 5/2003.
59. Kosman M., *Parlament Europejski - wybrane aspekty ewolucji*, „Świat idei i polityki” nr 9/2009.
60. Kosman M., *Problem Kosowa w polityce europejskiej w latach 1998–2013. Rola Unii Europejskiej i Niemiec*, „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 7/2013.
61. Kronenberg J., *Jak „zielona” jest Francja?*, „Studia Europejskie” nr 4/2000.
62. Kundera J., *The Future of EU: Towards a two Speed Europe*, „European Research Studies Journal” nr 3/2019.
63. Kuźniar R., *Geopolityka i polityka bezpieczeństwa Polski*, „Sprawy Międzynarodowe” nr 1/2008.
64. Kwidziński E., *Ekologizm jako ideologia polityczna – na przykładzie Niemiec i Francji*, „Ogrody Nauk i Sztuk” nr 5/2015.
65. Kwidziński E., *German Green Party: the evolution of political agenda*, „Journal of Geography, Politics and Society” nr 10/2020.
66. Lachowski Z., *Nuklearne rozbrojenie i nieprolifracja: geneza, stan i perspektywy*, „Bezpieczeństwo Narodowe” nr 27/2013.
67. Laclau E., *Ideology and post-Marxism*, „Journal of Political Ideologies” nr 2/2006.
68. Ladrech R., *Europeanization and Political Parties*, „Party Politics” nr 4/2002.
69. Lang J.T., *Checks and Balances in the European Union: The Institutional Structure and the 'Community Method*, „European Public Law” nr 1/2006.

70. Larrain J., *The Postmodern Critique of Ideology*, „The Sociological Review” vol. 42 no 2, 1994.
71. Madej M., *Unia Zachodnioeuropejska (UZE) - sukces czy porażka?*, „Świat Idei i Polityki” nr 11/2012.
72. Markowski R., *Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe*, „Communist and Post-Communist Studies” nr 3/1997.
73. Martysz C.B., Bartlewski, B., *Podatek bankowy – koncepcja europejska i studium przypadków wybranych krajów UE*, „Studia Biura Analiz Sejmowych” nr 1(53)/2018.
74. McCulloch A., *The green party in England and Wales: Structure and development: The early years*, „Environmental Politics” nr 1/1992.
75. Mikulska A., *Zieloni wobec ponownego zjednoczenia Niemiec*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” nr 14/2022.
76. Milewski D., *Rola Kongresu haskiego w procesie powstawania Rady Europy i kształtowania prawnych uwarunkowań jej działalności*, „Miscellanea Historico-Iuridica” nr 19(1), 2020.
77. Modrzejewski A., *Aksjologiczna jedność a kulturowa różnorodność Europy w świetle filozofii społecznej Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, „Studia Gdańskie” t. 6/2009.
78. Molendowska M., *W kręgu zmiennej geometrii procesów integracji europejskiej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” nr 4/2015.
79. Müller-Rommel F., *The Lifespan and the Political Performance of Green Parties in Western Europe*, „Environmental Politics” nr 11/2002.
80. Myśliwiec M., *Partie etnoregionalne: szansa czy zagrożenie dla jednoczącej się Europy?*, „Atheneum” nr 28/2010.
81. Niedermayer O., *The 1989 European elections: campaigns and results*, „European Journal of Political Research” nr 19/1991.
82. Nowak F., *Limitująca funkcja zasady zrównoważonego rozwoju*, „Rocznik Administracji Publicznej” nr 8/2022.
83. Parzymies S., *Czy możliwa jest europejska federacja państw narodowych?*, „Civitas Hominibus” nr 7/2012.
84. Pearson M., Rudig W., *The Greens in the 2019 European Elections*, „Environmental Politics” nr 29(2)/2020.

85. Piechowiak M., *Aksjologiczne podstawy Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, „Studia Prawnicze” nr 1/2003.
86. Piłat K., *Ewolucja elektoratu partii Zielonych w Republice Federalnej Niemiec*, „Świat Idei i Polityki” tom 3/2003.
87. Pliszczyński M., *Kampanie wyborcze polskiej Partii Zieloni w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, „Acta Politica Polonica” nr 1/2016.
88. Pliszka T., Tkach, A., *Zadłużenie publiczne w Polsce w kontekście kryzysu demograficznego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” nr 13/2013.
89. Podemski K., *Spoleczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 2/2014.
90. Popko A.M., Smyrgała D., *Kryzys demograficzny RP: potrzeba skutecznej polityki rodzinnej*, „Ekspertyzy Instytutu Jagiellońskiego” nr 1 (1)/2011.
91. Popławski K., *The fiscal compact – Europe’s ‘hard core’ based on German economic conditions*, „Centre for Eastern Studies” nr 71/2012.
92. Potulski J., *Perspektywa feministyczna w geopolityce – geopolityka feministyczna*, „Przegląd Geopolityczny” nr 3/2011.
93. Richter S., *Petra Kelly, International Green Leader. On Biography and the Peace Movement as Resources of Power in West German Politics, 1979-1983*, „German Politics and Society” nr 4/2015.
94. Rojewska M., *Ewolucja myśli europejskich ruchów federalistycznych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” nr 1(60)/2018.
95. Rolski M., *Krytyka Planu Balcerowicza w ujęciu Grzegorza Kołodki oraz Tadeusza Kowalika*, „Studia Ekonomiczne” nr 130/2013.
96. Ronek G., *Wielka Brytania w Unii Europejskiej - przeszłość, terażniejszość, przyszłość*, „Politeja” nr 6(37)/2015.
97. Rootes C.A., *Environmentalism and Political Competition: The British Greens in the 1989 Elections to the European Parliament*, „Politics” nr 11(2)/1991.
98. Rudig W., *Is government good for Greens? Comparing the electoral effects of government participation in Western and East-Central Europe*, „European Journal of Political Research” nr 45/2006.
99. Rudig W., *The Greens in the 2014 European Elections*, „Environmental Politics” nr 24/2015.
100. Schmitt H., *The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-Order?*, „West European Politics” nr 3/2005.

101. Ślipko T., *Kościół a ruch ekologiczny w Polsce*, „Państwo i Społeczeństwo” nr 2/2004.
102. Sobolewski M., *Europejski Zielony Ład: w stronę neutralności klimatycznej*, „Biuro Analiz Sejmowych” nr 9(275)/2020.
103. Stark D., *Od systemowej tożsamości do organizacyjnej różnorodności. Przyczynek do analizy zmiany społecznej w Europie Wschodniej*, „Studia Socjologiczne” nr 3-4/1992.
104. Stubb A., *Categorization of Differentiated Integration*, „Journal of Common Market Studies” nr 2/1996.
105. Swacha P., Wojnicki J., *Eurodeputowani frakcji Zielonych oraz Zielonych-Wolnego Przymierza Europejskiego w latach 1989-2019 w perspektywie sieci społecznych*, „Przegląd Zachodni” nr 4/2020.
106. Szelenyi I., Csillag T., *Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe*, „Intersections. East European Journal of Society and Politics” nr 1/2015.
107. Szymanek J., *Francuskie wizje przyszłości Europy*, „Biuro Analiz Sejmowych” nr 7/2020.
108. Szymanek J., *Zmiany w brytyjskim systemie partyjnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” nr 31/2014.
109. Tasak A., *Problematyka ekologiczna w wypowiedziach przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce współczesnej (w kontekście społecznego nauczania Kościoła katolickiego). Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Zachodni” nr 4/2020.
110. Tkaczewska M., *Od PZZ do Zielonych 2004, czyli polscy Zieloni w sferze polityki instytucjonalnej*, „Państwo i Społeczeństwo” nr 2/2004.
111. Tranter B., Western M.C., *The influence of Green parties on postmaterialist values*, „British Journal of Sociology” nr 60 (1)/2009.
112. Tyburski W., *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej*, „Problemy Ekorozwoju” nr 1/2006.
113. Wajda-Lichy M., *Eurosceptyczna postawa Wielkiej Brytanii wobec Unii Gospodarczej i Walutowej - wnioski dla Polski*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” nr 600/2002.
114. Węc J.J., *Kryzys zadłużeniowy w strefie euro w latach 2010-2018*, „Politeja” nr 3/2020.

115. Wilczyńska P., *Kształtowanie klauzul dyskrecjonalnych w systemie dublińskim*, „Studia Prawnicze KUL” nr 3/2019.
116. Woolcock J.A., *Politics, Ideology and Hegemony in Gramsci's Theory*, „Social and Economic Studies” nr 3/1985.
117. Wyligąła H., *Ochrona klimatu i Energiewende w programie niemieckich Zielonych w wyborach do Bundestagu w 2013 r.*, „Homo Politicus” nr 7-8/2012-2013.
118. Zając J., *Gospodarcze aspekty Procesu Barcelońskiego*, „Studia Europejskie” nr 4/2001.
119. Ziętara W., *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” nr 2/2017.
120. Żołędowski C., *Starzenie się ludności – Polska na tle Unii Europejskiej*, „Polityka Społeczna” nr 17/2012.
121. Żukrowska K., *Rozwój Unii Europejskiej do 2020 roku a nowe wyzwania globalizacji i konkurencji międzynarodowej z uwzględnieniem roli, miejsca i interesów Polski*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” nr 1/2017.

Artykuły prasowe

1. Bassan C., *Alexander Langer's Case for An Ecological Conversion*, „Green European Journal”, 14.04.2022.
2. Dominiczak P., *David Cameron announces immigration benefits crackdown*, „The Telegraph”, 29.07.2014.
3. Pszczołkowska D., *Co Francja pocznie z imigrantami*, „Gazeta Wyborcza”, 12.04.2007.

Raporty, analizy, sprawozdania

1. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Motywacje wyborcze Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa 2021.
2. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Świadomość ekologiczna Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa 2020.
3. Institute for European Environmental Policy, *European Greens' Party (EGP) Manifesto Analysis*, Bruksela 2020.

4. Kancelaria Senatu. Przedstawiciel Kancelarii Senatu przy Unii Europejskiej, *Umowa ACTA w Parlamencie Europejskim*, Bruksela 2012.
5. UN Department of Economic and Social Affairs, *World Population Prospects. The 2012 Revision. Volume II: Demographic Profiles*, Nowy Jork 2013.

Dokumenty:

- a. Manifesty programowe i stanowiska partii politycznych
 1. Bündnis 90/Die Grünen, *Zukunft Wird aus Mut Gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017*, Berlin 2017.
 2. European Federation of Green Parties, *The Political Position of the European Federation of Green Parties at the European Union Intergovernmental Conferences of 1996*, Bruksela 1996.
 3. European Green Parties, *Manifesto of the Ecology Party & Common Programme for Action of the European Green Parties 1984*, Londyn 1984.
 4. European Green Party, *Adopted EGP Manifesto 2019. Time to renew the promise of Europe*, Berlin 2019.
 5. European Green Party, *Change Europe, vote Green. Green Common Manifesto European Elections 2014*, Bruksela 2014.
 6. European Greens, *A Green New Deal for Europe. Manifesto for the European election campaign 2009*, Bruksela 2009.
 7. European Greens, *Adopted Resolution of the European Green Party on the EU Constitutional Treaty*, European Green Party Extraordinary Council Meeting, Genewa 2006.
 8. European Greens, *Courage to Change: Manifesto 2024*, Lyon 2024.
 9. European Greens, *Europe Can Do Better. Manifesto for the 2004 European Elections*, Rzym 2004.
 10. European Greens, *Greening Europe – More Urgent Than Ever. A Common Green Manifesto for the 1999 European Elections*, Paryż 1998.
 11. European Greens, *Yes to European Constitution. The Path Towards the Future of Europe Does not Lead Back to Nice*, Strasburg 2004.
 12. European Greens/EFA in the European Parliament, *Protect Our Future. Greens/EFA Recovery and Resilience Plan*, Bruksela 2020.

13. European Greens/EFA in the European Parliament, *The 7th legislature of the European Parliament: A Green Review*, Bruksela 2014.
14. European Greens/EFA in the European Parliament, *The circular economy package. A transformation for all?*, Bruksela 2020.
15. European People Party, Socialists and Democrats, Renew Europe, The Greens/EFA, European Conservatives and Reformists, *EPP, S&D, Renew Europe, Greens/EFA and ECR Leaders call on EUCO to deliver on Ukraine*, Bruksela 2024.
16. Gahrton P., *European Greens: programme. Draft for: Common Statement of the European Greens for the 1989 Elections to the European Parliament*, Bruksela 1989.
17. Green Alternative European Link, *Paris Declaration*, Paryż/Bruksela 1984.
18. Green Parties of the European Union, *1994 Election Platform of the Green Parties of the European Union and the Green Group in the European Parliament*, Bruksela 1994.
19. Maier J., Schulz A., *Joint Paper of the European Green parties in European elections of 1989*, Bruksela 1988.
20. Onesta G., *Plan A+: Revival of the European Constitutional Process*, Bruksela 2006.
21. The Ecology Party, *The Real Alternative. Ecology Party 1979 Election Manifesto*, Liverpool 1979.
22. The European Greens, *Common Statement of The European Greens for the 1989 Elections to the European Parliament*, Bruksela 1989.
23. The Greens/EFA in the European Parliament, *25 actions the next President of the EU Commission should commit to*, Bruksela 2014.
24. The Greens/EFA in the European Parliament, *A transition that works for all the people*, Bruksela 2023.
25. The Greens/EFA in the European Parliament, *Affordable and Accessible Medicines for All*, Bruksela 2020.
26. The Greens/EFA in the European Parliament, *Emission measurements in the automotive sector*, Bruksela 2015.
27. The Greens/EFA in the European Parliament, *European response to COVID-19 crisis*, Bruksela 2020.

28. The Greens/EFA in the European Parliament, *European Security Union*, Bruksela 2022.
29. The Greens/EFA in the European Parliament, *EU-Russia: Components for a strategic reset*, Bruksela 2021.
30. The Greens/EFA in the European Parliament, *For a fair and efficient asylum system in Europe*, Bruksela 2020.
31. The Greens/EFA in the European Parliament, *Green light for sustainable mobility. Vision and pathway to 2050*, Bruksela 2019.
32. The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA demands for a Social Union*, Bruksela 2019.
33. The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA demands for a European framework on minimum wages*, Bruksela 2020.
34. The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA group opposes any Israeli annexation and reaffirms the need for a two-state solution*, Bruksela 2020.
35. The Greens/EFA in the European Parliament, *Greens/EFA Group Position Paper on Cohesion Policy*, Bruksela 2023.
36. The Greens/EFA in the European Parliament, *Making the EU foreign policy a feminist one*, Bruksela 2021.
37. The Greens/EFA in the European Parliament, *Protecting Schengen. Why internal border controls in Europe should be lifted immediately*, Bruksela 2020.
38. The Greens/EFA in the European Parliament, *Reforming EU macroeconomic governance*, Bruksela 2022.
39. The Greens/EFA in the European Parliament, *The Crucial Role of Third-Country Migrant Workers in the European Union*, Bruksela 2020.
40. The Greens/EFA in the European Parliament, *The green, just transition away from coal. A Greens/EFA working paper. What do we mean by a just transition?*, Bruksela 2019.
41. The Greens/EFA in the European Parliament, *The Greens/EFA Financial Recovery Plan*, Bruksela 2020.
42. The Greens/EFA in the European Parliament, *We Need an EU Directive on Adequate Minimum Income*, Bruksela 2022.

- b. Akty normatywne, komunikaty i rezolucje instytucji Unii Europejskiej
1. Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego, *Zasady dotyczące grup politycznych w PE*, Bruksela 2019.
 2. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej nr 2004/C 310/1, *Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy*, Bruksela 2004.
 3. European Parliament, *Constitution for Europe European Parliament resolution on the Treaty establishing a Constitution for Europe (2004/2129(INI))*, Bruksela 2005.
 4. European Parliament, *Session Documents, Motion for a Resolution with request for an early vote, to wind up the debate on the statement by the Commission pursuant to Rule 56(3) of the Rules of Procedure by the following Members: Langer, Aglietta, Roth, Onesta and Quistorp on behalf of the Green Group in the European Parliament on the situation in the former Yugoslavia (B3-0100/93)*, Bruksela 1993.
 5. Komisja Europejska, *Biała Księga w sprawie przyszłości Europy*, Bruksela 2017.
 6. Komisja Europejska, *Komunikat Komisji: Europejski Zielony Ład*, COM(2019) 640 final, Bruksela 2019.
 7. Urząd Publikacji Unii Europejskiej, *Akt ustanowiony decyzją Rady z 20 września 1976 r. (76/787/EWWiS, EWG, Euratom), OJ 1976 L 278, s. 1, zmieniony Traktatem z Amsterdamu, OJ 1997 C 340, s. 1 i decyzją Rady (2002/772/WE, Euratom) z dnia 25 czerwca i 23 września 2002, OJ 2002 L 283*, Bruksela 2002.
 8. Von der Leyen U., *Unia, która mierzy wyżej. Mój program dla Europy. Wytoczne polityczne na następną kadencję Komisji Europejskiej (2019-2024)*, Bruksela 2019.

Strony internetowe

1. CORE – Aggregating the world's open access research papers: <https://core.ac.uk>
2. Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/>
3. Environmental Politics: <https://environmentalpoliticsjournal.net/>
4. European Council Council of the European Union: <https://www.consilium.europa.eu>
5. European Parliament: <https://www.europarl.europa.eu>

6. Europejska Partia Zielonych: <https://europeangreens.eu/>
7. FREDA – Die grüne Zukunftsakademie: <https://freda.at>
8. Green European Journal: <https://www.greeneuropeanjournal.eu>
9. Green History UK: <https://green-history.uk>
10. Ośrodek Informacji i Dokumentacji Europejskiej: <https://oide.sejm.gov.pl>
11. Państwowa Komisja Wyborcza: <https://pkw.gov.pl>
12. Partia Zieloni: <https://partiazieloni.pl>
13. Parties and Elections in Europe: <https://www.parties-and-elections.eu>
14. Polityka.pl – serwis internetowy tygodnika Polityka: <https://www.polityka.pl>
15. Polska Agencja Prasowa: <https://www.pap.pl>
16. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych: <https://www.pism.pl>
17. Portal Gov.pl: <https://www.gov.pl/>
18. Repository of University of Wrocław: <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl>
19. Research Gate: <https://www.researchgate.net>
20. Senat Rzeczypospolitej Polskiej: <https://www.senat.gov.pl>
21. The Greens/EFA in the European Parliament: <https://www.greens-efa.eu>
22. The Economist: <http://www.economist.com>
23. The Telegraph: <https://www.telegraph.co.uk>
24. United Nations: <https://www.un.org>
25. Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych: WRZOS:
<https://www.wrzos.org.pl>

Spis tabel

- Tab. 1. Filary Unii Europejskiej na podstawie Traktatu z Maastricht
- Tab. 2. Kategorie i dziedziny kompetencji Unii Europejskiej po traktacie lizbońskim
- Tab. 3. Prawne podstawy integracji europejskiej: od traktatów rzymskich do traktatu lizbońskiego
- Tab. 4. Kompetencje najważniejszych instytucji systemu politycznego Unii Europejskiej
- Tab. 5. Główne wizje Unii Europejskiej
- Tab. 6. Scenariusze integracji europejskiej według *Białej Księgi w sprawie przyszłości Europy* Komisji Europejskiej z 2017 roku
- Tab. 7. Różnice pomiędzy ekologią „płytką” i „głęboką” według A. Naessa
- Tab. 8. Różnice pomiędzy tradycyjnymi a nowymi ruchami społecznymi
- Tab. 9. Różnice pomiędzy „starą” a Nową Polityką
- Tab. 10. Wybrane partie Zielonych w państwach Europy Zachodniej
- Tab. 11. Programy wyborcze niemieckich Zielonych w wyborach do Bundestagu w 1980 i 2017 roku – porównanie
- Tab. 12. Różnica pomiędzy europejskimi federacjami partyjnymi a grupami politycznymi w Parlamencie Europejskim
- Tab. 13. Związki między europartiami i grupami politycznymi w Parlamencie Europejskim IX kadencji (stan na 31 marca 2020)
- Tab. 14. Przewodniczący Zgromadzenia Ogólnego/Parlamentu Europejskiego w latach 1952-1979
- Tab. 15. Opcje polityczne i gospodarcze ekologicznych organizacji politycznych, które utworzyły niemiecką partię Zielonych w 1980 r.
- Tab. 16. Program brytyjskich Zielonych (The Ecology Party) w 1979 roku
- Tab. 17. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1979 roku
- Tab. 18. Skład Parlamentu Europejskiego po pierwszych bezpośrednich wyborach z 1979 roku
- Tab. 19. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1984 roku

- Tab. 20. Skład Parlamentu Europejskiego po pierwszych bezpośrednich wyborach z 1984 roku
- Tab. 21. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1989 roku
- Tab. 22. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 1989–1994
- Tab. 23. Różnice pomiędzy ugrupowaniami Zielonych w Europie Zachodniej i Europie Środkowo-Wschodniej
- Tab. 24. Polityczny, gospodarczy i społeczny wymiar postkomunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej w okresie transformacji ustrojowej
- Tab. 25. Czynniki wpływające na odmienny rozwój ruchów ekologicznych w Europie Środkowo-Wschodniej i Europie Zachodniej
- Tab. 26. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1994 roku
- Tab. 27. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 1994-1999
- Tab. 28. Główne elementy programu grupy Zielonych z 1999 roku
- Tab. 29. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 1999 roku
- Tab. 30. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 1999-2004
- Tab. 31. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku
- Tab. 32. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2004-2009
- Tab. 33. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku
- Tab. 34. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2009-2014
- Tab. 35. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku (anglojęzyczne nazwy ugrupowań)
- Tab. 36. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2014-2019
- Tab. 37. Główne elementy programu Europejskiej Partii Zielonych z 2019 roku
- Tab. 38. Wyniki Zielonych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku (anglojęzyczne nazwy ugrupowań)
- Tab. 39. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim w latach 2019-2024

Spis rycin

- Ryc. 1. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim IX kadencji wraz z liczbą deputowanych (stan na 24.11.2022 r.)
- Ryc. 2. Struktura organizacyjna ruchu Zielonych

Oświadczenia

Oświadczam, iż przedłożona praca doktorska została wykonana przeze mnie samodzielnie, nie narusza praw autorskich, interesów prawnych i materialnych innych osób.

Oświadczam, że wersja papierowa pracy doktorskiej pt. „Zieloni w Parlamencie Europejskim: ideologia, program polityczny i wizja integracji europejskiej w latach 1979-2024” zgodna jest z wersją elektroniczną.